

**PROTOTIPIKUS TULAJDONSÁGFOGALMAK
LEXIKAI KATEGORIZÁCIÓJA A NGANASZANBAN**

Szeverényi Sándor

PhD-értekezés

Témavezető:

Dr. Mikola Tibor (†)

Dr. Wagner-Nagy Beáta

Nyelvtudományi Doktori Iskola

Szegedi Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Szeged

2007

TARTALOM

1. Bevezetés	6
1.1. Célkitűzés	6
1.2. Témaválasztás	6
1.3. A nganaszan beszélőközösség	8
1.4. A nganaszan nyelv	8
1.5. Nyelvtörténeti korszakok	8
1.6. A szókincs rétegei	9
1.7. A korpusz	11
1.8. A nganaszan nyelv kutatása	12
1.9. A dolgozat felépítése	14
2. Nganaszan fonológiai jelenségek	16
2.1. A magánhangzó-harmónia	16
2.2. Fokváltakozás	16
2.2.1. Ritmikai fokváltakozás	17
2.2.2. Szillabikus fokváltakozás	17
2.2.3. Nunnáció	18
2.3. Tövek	19
2.4. A szabad morfémák szerkezete	20
3. A melléknév	21
3.1. Terminológiai problémák	21
3.2. Van-e szófaja a tönek?	22
3.3. A melléknévi kategória univerzalitásáról	24
3.3.1. Prototípus-elmélet	25
3.3.2. A prototipikus tulajdonságfogalmak meghatározása	26
3.4. Melléknévi alosztályok	30
3.4.1. Relatív, abszolút és nem szabályos melléknevek	30
3.4.2. Antonim melléknévpárok	31
3.4.3. Antonimia és jelöltség	32
3.5. Történeti megközelítés	33
4. A nganaszan melléknevek grammatikai jellemzése	36
4.1. Az ige és a melléknév elkülönítése morfoszintaktikai tulajdonságok alapján	36
4.2. A főnév és a melléknév elkülönítése morfoszintaktikai tulajdonságok alapján	37
4.2.1. Elkülönítés inflexiós tulajdonságok alapján	37
4.2.2. Elkülönítés derivációs tulajdonságok alapján	39
4.2.2.1. Képző nélküli melléknevek	40
4.2.2.2. A formaképzők	45
4.2.2.3. A fokozás morfológiai eszközei	59
4.2.2.4. Vonatkozó (relációs) melléknévképzők	61
4.2.2.5. Nomenképzős főnevek melléknevesülése	63
4.2.2.6. Deverbális melléknévképző	68
4.2.2.7. Fosztóképzős szerkezet	69
4.3. Particípiumok és melléknevek elkülönítése	70
4.3.1. Folyamatos melléknévi igenév képzője utáni inflexiós toldalékok	74
4.4. A hasonlítás eszközei	75
4.4.1. Középfokú hasonlító szerkezet	76

4.4.2. Felsőfokú hasonlító szerkezet	76
4.5. Módhatórózó és melléknév elkülönítése morfoszintaktikai tulajdonságok alapján	77
4.6. A melléknevek szintaktikai viselkedése	78
4.6.1. Attributív szerep:	78
4.6.1.1. A főnévi csoport melléknévi összetevőinek sorrendje	78
4.6.1.2. A melléknévi jelzők sorrendje a nganaszanban	80
4.6.1.3. Melléknév propritív szerkezetben	81
4.6.1.4. Az attributív melléknév módosítói	83
4.6.1.5. Kongruencia	86
4.6.2. Predikatív melléknév	87
4.6.2.1. Tulajdonságfogalmak névszói állítmányként	87
4.6.2.2. Tulajdonságfogalmak igei állítmányként	88
 5. A nganaszan melléknevek alaktani és szerkezeti jellemzőinek szamojéd háttere	 91
5.1. A szamojéd nyelvek szófaji rendszerének problémaköre	91
5.2. Melléknevek a szamojéd nyelvekben	92
5.3. A proto-szamojéd melléknevek formai tulajdonságai	94
5.3.1. Deriváció	94
5.3.2. Fokozás	99
5.3.3. Az attributív melléknév kongruenciája	99
5.3.4. Állítmányi szerep	104
5.3.5. Határozói szerep	104
5.4. A melléknévi állítmányi szerkezet alakulása az egyes szamojéd nyelvekben	105
5.4.1. Az idő szerepe a melléknevek szófaji kódolásában	105
5.4.2. Igeidő-rendszer	108
5.4.3. Aspektus	109
5.4.4. Melléknévi állítmány	110
5.4.5. Igeidő és aspektus az alapnyelvekben	112
5.4.6. Értékelés	113
5.5. Összefoglalás	116
 6. Történeti lexikológiai vizsgálat	 117
6.1. A motiváció	119
6.1.1. A centrális melléknevek motiváltsága	121
6.2. A rekonstrukció során felhasználható elméletek	123
6.2.1. Történeti jelentés	123
6.2.2. Mezőelmélet	123
6.2.3. Diakrón onomasziológia és szemasziológia	123
6.2.4. Asszociatív relációk: Blank és a diakrón kognitív onomasziológia	124
6.3. A szemantikai típusok szerkezete	125
6.4. Dimenzió	127
6.5. Szín	154
6.6. Fizikai tulajdonság	166
6.6.1. Zaj	167
6.6.2. Hőmérséklet	172
6.6.3. Fény	176
6.6.4. Súly	180
6.6.5. Forma	182
6.6.6. Testi	190
6.6.7. funkcionális	190

6.6.7.1. Tartalom	190
6.6.8. Felszín	192
6.6.8.1. Tisztaság	192
6.6.8.2. Tapintás	193
6.6.9. Íz	203
6.6.10. Szag	205
6.7. Érték	207
6.8. Kor	213
6.9. Sebesség	218
6.10. Emberi tulajdonság	221
6.11. Jellemző nganaszan eljárások	247
6.11.1. Átvételek	247
6.11.1.1. evenki	247
6.11.1.2. orosz	247
6.11.1.3. dolgán	248
6.11.1.4. Egyéb megfelelések	248
6.11.2. Belső keletkezésű melléknevek	248
6.11.2.1. Jelentés absztrahálódása	249
6.12. Jellemző nganaszan ösvények	251
6.13. Összefoglalás	252
7. Melléknevek és tulajdonságfogalmak a szamojéd alapnyelvben	255
7.1. A proto-szamojéd melléknevek reprezentációja a leánynyelvekben	255
7.2. Összamojéd ösvények	260
7.2.1. Szóhasadás	260
7.2.2. Szóképzés	261
7.2.3. Átvételek	263
7.2.4. Melléknév ~ igei szófajú tulajdonságfogalmak	265
7.2.5. Melléknév ~ főnévi szófajú tulajdonságfogalmak	266
7.3. Kiegészítések az SW-hez	266
7.3.1. Aikio (2002)	266
7.3.2. Helimskij szamojéd etimológiái	266
7.4. Az északi-szamojéd réteg lexémái	268
7.4.1. Az északi-szamojéd korra feltételezhető etimológiák értékelése	277
8. Összefoglalás	279
9. Függelék	281
9.1. Tulajdonságfogalmak	281
9.2. A dolgozatban előforduló melléknevek	281
9.3. Jellemző célfogalmak és forrásfogalmak	288
10. Rövidítések	290
11. Átírási elvek	293
12. Bibliográfia	295

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Szeretném megköszönni mindazok segítségét, akik tanácsaikkal, javaslataikkal hozzájárultak ahhoz, hogy dolgozatom minél jobb legyen. Három embert külön ki kell emelnem. Első helyen kell említenem Dr. Mikola Tibort, aki a témát adta, ám még PhD-ösztöndíjas éveim alatt eltávozott közülünk. Értekezésemet – ha az arra méltónak találhatik – az ő emlékének ajánlom. Mérhetetlen hálával tartozom Dr. Wagner-Nagy Beátának, aki Mikola Tibor halála után a szárnyai alá vett, s aki nélkül soha nem kezdtem volna el foglalkozni szamojéd nyelvekkel. Dr. Bakró-Nagy Marianne nélkül sem készült volna el ez a dolgozat: ő biztosítja számomra a megfelelő szakmai háttérrel – Szegeden és Budapesten egyaránt – mind a mai napig.

Külön köszönöm Roza Laptandernek a nyenyec példákat.

Rajtuk kívül köszönettel tartozom Fejes Lászlónak, Körtvély Erikának, Oszkó Beatrixnak, Sipőcz Katalinnak és Várnai Zsuzsának, a SzTE Finnugor Tanszékének és az MTA Nyelvtudományi Intézet Finnugor Osztályának.

Természetesen minden hibáért és hiányosságért a felelősség engem terhel.

1. BEVEZETÉS

„Now don't tell me *fun* isn't an adjective.”

(Geoffrey K. Pullum 1991: 210)

1.1. Célkitűzés

Dolgozatomban a nganaszan nyelv melléknévi kategóriáját vizsgálom. Egyrészt mint kategóriát, azaz a melléknévekre jellemző formai tulajdonságokat, szerkezeteket, szófaji sajátosságait, másfelől az egyes tulajdonságfogalmak megvalósulásait: a jellemző lexikalizációs ösvényeket, az egyes szemantikai típusok (lásd 3.3.2.) és az egyes lexémák, fogalmak jellemzőit diakrón onomasziológiai-szemasziológiai megközelítésben: hogyan és milyen motivációk, hatások nyomán formálódik egy olyan szófaji kategória, amelyet tekintve a világ nyelvei sokszínűséget mutatnak.

1.2. A témaválasztás

Még ma is igaz az a tény, hogy a nganaszan az egyik legkevésbé kutatott uráli nyelv. A nganaszant mindössze néhány százan beszélik, s a nyelvvesztés folyamata rendkívül felgyorsult. Ezért fontos, hogy a nganaszan nyelv kutatása az eddigieknél nagyobb hangsúlyt kapjon.

Még mindig gyakorta előfordul, különösen tipológiai munkákban (de uralisztikaiban is!), hogy a szamojéd nyelvekről a nyenyec alapján tesznek általános megállapításokat, pedig a nganaszannak (és természetesen a többi szamojéd nyelvnek is) számos olyan jelensége ismert, amely sajátos, s legközelebbi szamojéd nyelvtől is eltér. Éppen ezért fontos ezek célirányos kutatása. A nganaszan melléknévek kérdését is ilyennek tartom. Fontos érvnek tartom továbbá, hogy az uráli nyelvekről szerzett ismereteket ne csak önmagukban tudjuk használni, hanem olyan munkák szülessenek, amelyeket az általános nyelvészet és a tipológia is hasznosítani tud. Dolgozatomban így a melléknévekre jellemző, s a nganaszan szempontjából releváns morfológiai, szintaktikai és szemantikai jelenségeket vizsgálom, elsősorban történeti és tipológiai megközelítésből. Azt is fontosnak tartom, hogy az összehasonlító uralisztikában új módszereket, a tipológiai diskurzusban kikristályosodó elméleteket, hipotéziseket is kipróbáljunk, alkalmazzunk.

Ahhoz, hogy egy adott nyelvben egy szófaji kategóriát meghatározzunk, tisztában kell lennünk azzal, hogy pontosan milyen szempontokat érvényesítünk meghatározásában és

milyen céllal alkotjuk meg az adott kategóriát. Kiindulópontként részben ezért is választottam a melléknév terminus helyett a tágabb értelmű tulajdonságfogalom kifejezést.

(a) genetikai megközelítés

Az alapnyelvekre rekonstruált nyílt szófajok közül a melléznevek a legkérdésesebb. A melléknévi kategória státusa, viszonya az igei, de különösen a főnévi kategóriához pedig véleményem szerint azért mellőzött téma, mert az alapnyelvek esetében elsősorban morfológiai kritériumokra tudunk támaszkodni, s csupán morfológiai kritérium nem elégséges a fő- és az alkategóriák elkülönítéséhez.

Az egyes szóosztályok történeti vizsgálata mind a mai napig kérdésekkel teli. Különösen fontos, ugyanakkor ingoványos terület a melléknévi kategória (ki)alakulása. Munkámhoz felhasznált számos tipológiai mű szerzője (Bhat 1994, Locker 1951, Wetzer 1996) hívja fel a figyelmet arra, hogy a melléznevek kialakulására, a melléknévi szóosztály státusának változására gyakorta csak a történeti fejlődés („development”) rekonstruálása deríthet fényt. Másrészt viszont az alapnyelvi szófaji rendszer is csak a történeti változások felderítésével érthető meg jobban.

(b) areális megközelítés

A nganaszan melléznevek vizsgálatakor csak közvetlen nyelvi kapcsolatokra koncentrálok, azon belül is csak a szókincset érintő változásokra szorítkozom. Ennek oka, hogy a mellézneveket/tulajdonságfogalmakat érintő szerkezeti hasonlóságokat – mivel közvetlen hatást nem lehet bizonyítani – szinte lehetetlen elkülöníteni a tipológiai okokra visszavezethető hasonlóságtól (pl. a hasonlító szerkezet típusa).

(c) tipológiai megközelítés

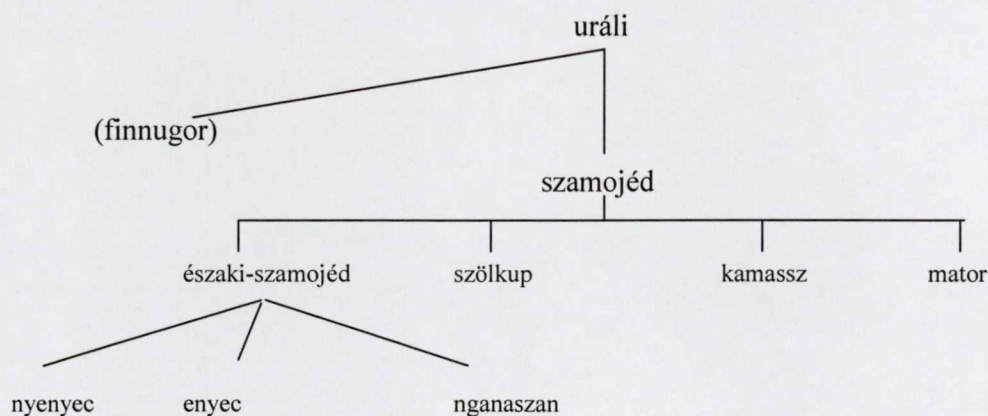
A melléknévi szóosztályt – szemben az ige és a főnév kategóriájával – a kutatók általában nem tekintik univerzálisnak (legutóbbi ellenpélda Baker 2003), de meglete a világ nyelveiben általánosnak tekinthető, éppen azért, mert a világ nyelvei a melléknévi fogalmak szófaji kódolásában rendkívüli sokszínűséget mutatnak: vannak nyelvek ahol a tulajdonságfogalmak igeeként, vannak, ahol főnévként és vannak, ahol e kettőtől elkülöníthető kategória tagjaként, melléknévként kategorizálódnak.

1.3. A nganaszan beszélők közössége

A nganaszanok a Tajmir-félsziget hatalmas tundráin, közigazgatásilag a Tajmiri Dolgan-Nyenyec Autonóm Körzetben élnek, többnyire Uszty-Avam, Novaja és Volocsanka nevű vegyes etnikumú falvakban. A magukat nganaszannak vallók száma a 2002-es adatok alapján 834, a nganaszant ma már csak 505 ember beszéli (közülük kb. 450 nganaszan nemzetiségű). A nyelvvesztés üteme nagyon gyors. Bár az 1989-es adatok alapján bizakodóak is lehetnénk (akkor 83%-uk beszélte a nyelvet, ami kiugróan magasnak számított a szamojéd és az oroszországi finnugor népek között), ez az arány villámgyorsan csökken. Az anyanyelvet beszélőket tekintve ilyen éles válaszvonal a generációk között talán más uráli népnél nincs: a fiatalabb generáció már alig-alig beszéli a nyelvet. Ha ez marad a tendencia, valószínűleg néhány évtizeden belül már csak mint holt nyelvről beszélhetünk a nganaszról.

1.4. A nganaszan nyelv

A nganaszan az uráli nyelvcsalád szamojéd ágába tartozik. A szamojéd nyelvek családfáját illetően Helimski (1982: 39) felosztását fogadom el. Ez alapján nem tételezünk fel déli-szamojéd egységet. Az összszamojéd nyelv feloszlása után négy nyelvvel számolhatunk: északi-szamojéd, mator (mator, tajgi, karagasz), szölkup, valamint kamassz (kamassz, kojbal). A mator és a kamassz mára kihalt. A többi szamojéd nyelv (nyenyec, enyec, szölkup) még ma is beszélt, ám a nganaszhoz hasonlóan veszélyeztetett.

1.5. Nyelvtörténeti korszakok

Az alábbi korszakolás is Helimski (Helimskij 1996: 3–8) munkáját követi, s ennek alapján állapítom majd meg a nganaszan szókészlet történeti rétegeit.

Ősszamojéd kor: i.e. 6000 után – időszámításunk kezdete

Az ősszamojéd kort az uráli egység felbomlásától számítjuk. Az uráli őshazától keleti irányba vonulnak a szamojédok ősei. Ezáltal teljesen elkülönülnek a finnugoroktól. Az elkülönülés helye valószínűleg Nyugat-Szibéria lehetett. Ezidőben kapcsolatokat alakítanak ki és tartanak fent az ugorokkal, majd az obi-ugorokkal. Erőteljes tunguz hatás is megfigyelhető, esetleg más altaji népekkel (török, részben mongol) is érintkezhettek.

Az északi-szamojéd kor: időszámításunk kezdete – i.sz. 1 évezred közepéig

Az ősszamojéd egység feltehetően „robbanásszerűen” bomlott fel. Ennek egyaránt lehetnek külső és belső okai (a hunok betörése, ill. a teherhordó réntenyésztés kialakulása). Az ősszamojéd őshaza a Csulim-folyó és a Jenyiszej középső folyásának régiójában lehetett, körülbelül a Tomszk–Krasznojarszk–Jenyiszejszk által határolt háromszögben. Intenzív kölcsönhatás alakul ki a tunguz őslakossággal.

Az északi-szamojéd egység felbomlása utáni kor: i.sz. 1. évezred közepétől napjainkig

Megindul az északi-szamojédok széttelepülése a Jenyiszej torkolatától. Az egyik elképzelés (Helmszkij 1996: 6–7) szerint körülbelül egyidőben válik szét a három ág (nyenyec, enyec, nganaszan), egy másik szerint (Janhunen 1998: 459) a nganaszanok kiválása megelőzte a nyenyecék és az enyecék elválását. A nganaszanok ősei keleti irányba a Tajmir-félszigetre és a Hatanga-folyó medencéjébe vándorolnak. Az itt talált és asszimilált őslakosság etnikai összetétele ismeretlen (az erről született különböző elméletek eddig nem kaptak kellő megerősítést). Ennek a szubsztrátumnak hatása mindhárom északi-szamojéd nyelvben tetten érhető.

Ezt követően a nganaszanok szoros kulturális és kereskedelmi kapcsolatot tartottak fent az evenkikkel. A nganaszan sokáig Szibéria egyik legizoláltabban élő népe, egészen a 20. század közepéig az orosz hatás alig érintette. A 20. század 60-as éveiben aztán három vegyes lakosságú településre telepítik őket: Volocsankába, Uszty-Avamba és Novajába.

1.6. A szókincs rétegei

A fent bemutatott korszakolásnak különösen akkor lesz jelentősége, amikor a melléknevek történeti rétegeit tárgyalom. Eszerint a nganaszan esetében négy réteggel kell számolnunk:

1. proto-uráli (PU),
2. proto-szamojéd (PS),
3. proto északi-szamojéd (PNS),

4. északi-szamojéd egység felbomlása után kialakult melléknevek.

Ezt azért fontos leszögezni, mert én számolok északi-szamojéd korszakkal (ami viszont nem jelenti feltétlenül, hogy egy egységes északi-szamojéd alapnyelvet is feltételezni kellene), ugyanakkor annak, hogy a nganaszan korábban vált-e ki ebből, vagy az északi-szamojéd nyelv egyszerre vált-e szét a három nyelvre a dolgozat szempontjából nincs jelentősége, minthogy annak sem, hogy a három nyelv között milyen másodlagos innovációk lehettek (lásd legutóbb Salminen 2002). A szókészlet történeti (kronológiai) csoportosítását mindez ugyanis nem befolyásolja.¹ A szókincs rétegeit Szeverényi–Wagner-Nagy (2002: 139–143) nyomán mutatom be.

A szókincs legrégebbi rétege tehát az uráli alapnyelvig visszavezethető szavak csoportja. A szókincsnek újabb rétege a szamojéd alapnyelvre visszavezethetők. E két csoportba a nyelv alapszókincséhez tartozó szavak tartoznak. Már a közös szamojéd alapnyelv is kapcsolatban állt más nyelvekkel, így többnyire a mandzsu-tunguz nyelvekből kerültek át az alapnyelvbe jövevényszavak. Ezek közé olyan fontos és igen gyakran használt szavak tartoznak, mint pl.: *Jenyiszej*: ng. *D'entad'ia* < PS **Jentasä* < tung. **Jendesī, tundra* : ng. *d'aŋur* < PNS **jäŋor* < tung. **ja(ŋur)*. Az altaji nyelvcsalád mandzsu-tunguz ágán kívül a törökségi ág népeivel is kapcsolatban állhattak a szamojédok. Erről ős-szamojéd kori átvételek tanúskodnak, pl. PT **baluk* ~ **balyk* 'hal' > PS **pajkV* > ng. *hokī* 'jukola', PrT **jūr* 'száz' > PS **jūr* > ng. *d'ir* stb. Az összszamojéd alapnyelv felbomlása után sem szakadtak meg a tunguz–nganaszan nyelvi kapcsolatok. Számos olyan szót ismerünk, amely valamelyik mandzsu-tunguz nyelvre vezethető vissza a nganaszanban. Meg kell jegyeznünk, hogy a nganaszan szókincs e rétege ma még igen kevésbé kutatott. Ebbe a csoportba a legkülönbözőbb szavak tartoznak, pl.: *ŋüľadā* < ev *ŋēlekī* 'farkas', *d'abakuə* < ev *dəvək, dəvəki* 'piros', *maagəə* < ev *maŋa* 'kemény', *ŋirü* < ev *ŋiravī* 'barát'.

Igazolható nganaszan–jukagír átvételekről nem tudunk, ám vannak nganaszan szavak, melyek hasonlóságot mutatnak jukagír szavakkal (pl. ng. *meńd'ad'ə* ~ juk. *mižerpə-* 'új'). Valószínű, hogy már az északi-szamojéd alapnyelv is kapcsolatban állhatott a jukagírral és nem zárható ki, hogy a leánynyelveket beszélők is érintkeztek jukagír népességgel, ám ez a terület nagyon kevésbé kutatott.

A nganaszan a legtöbb szót az oroszból kölcsönözte. Az első átvételek a 17. századtól kerülhettek a nyelvbe, ezekre a kapcsolatokra az volt a jellemző, hogy nem terjedt ki a teljes

¹ Esetleg azok a szavak okozhatnak problémát, amelyek csak a nyenyec és az enyec nyelvből mutathatók ki, ezekre az adott helyen majd külön kitérek.

népességre, többnyire csak az adófizetésben részt vevő vagy kereskedő férfiak érintkeztek az oroszokkal. Így az átvett szavakra is az jellemző, hogy a kereskedelem szavai, termékek nevei, az orosz társadalmi életben előforduló jelenségek nevei kerültek be a nyelvbe, leginkább névszók: *bümagə* 'papír' < *бумага*, *solətu* 'üveg', < *золото* 'arany', *labku* 'bolt' < *лавка*, *maŋgašinə* 'üzlet' < *магазин*, *l'ekjɪr* 'orvos' < *лекарь*, *l'ekaarsə* 'orvosság' < *лекарство*, *dəɾəba* 'Üdvözlét!' < *здорово*, *h^hasibə* 'köszönöm' < *спасибо* stb.

A 30–40-es évektől kezdve jelennek meg nagyobb arányban az orosz jövevényszavak, ezek a lakosság sokkal szélesebb rétegét érintik. Ebben az időben többnyire olyan szavak kerültek át a nyelvbe, amelyek a szovjet rendszer jellegzetes fogalmait jelölik meg: *birigadə* 'brigád' < *бригад*, *kəlkuaəsə* 'kolhoz' < *колхоз*, *səbiəskə* 'szovjet' < *советский*, *mətaura* 'motor' (< *мотор*), *mašianə* 'autó' (< *машина*), *kinəu* 'mozi' (< *кино*), stb.

A nganaszanok kapcsolata az alapnyelv felbomlása után sem szakadt meg a másik két északi-szamojéd néppel, ez különösen vonatkozik az enyec–nganaszan kulturális és nyelvi kapcsolatokra. Ez egyben nyilván azt is jelenti, hogy nyelvi kölcsönzések is végbementek, azonban a nganaszan szókészlet e rétege még igen kevésbé kutatott. Sokszor nehéz eldönteni, közös eredetre vezethető-e vissza a szó, avagy későbbi kölcsönzés. Vannak olyan orosz eredetű szavak a nganaszanban, amelyek az enyecen vagy a nyenyecen keresztül kerültek a nganaszanba. Ilyen pl.: or. *корова* 'tehén' > en. *koraə* > ng. *kuraə*, or. *хлеб* 'kenyér' > en. *kirba* > ng. *kiriba* stb.

1.7. A korpusz

Munkám során igyekeztem feldolgozni az összes publikált nganaszan anyagot. Ehhez nagy segítséget nyújtott az a nganaszan morfológiai adatbázis, melynek munkálatai még a 90-es évek elején kezdődtek a Szegedi Tudományegyetem Finnugor Nyelvtudományi Tanszékén Mikola Tibor vezetésével. 2000 óta a munkát Wagner-Nagy Beáta irányítja, akinek köszönettel tartozom azért, hogy a kéziratot (akkor kb. 5000, ma már több mint 6000 szócikk, amelyek tartalmazzák a szóalakok morfológiai elemzését is) rendelkezésemre bocsátotta. Az adatbázis történeti szempontból is jelentős: tartalmazza Castrén 19. század közepén gyűjtött szójegyzékének anyagát is. Az anyag jelentős része folklór szöveg, ill. szójegyzékek anyaga, valamint nyelvtanok, tudományos cikkek példaanyagai. Az egyes források rövidítésénél az említett morfológiai adatbázis rövidítéseit alkalmaztam, ezek listája a bibliográfiában található meg. A 2000 után megjelent nganaszan nyelvű publikációk közül a Kosterkina–Momde–Ždanova-féle szótárat (ez az első gyakorlati kétnyelvű szótár, KMZ), valamint

Labanauskas szöveggyűjteményét használtam fel (Labanauskas 2001, L01). Mivel nem állt módomban adatközlővel dolgozni, így számos esetben a megállapításaim csak a korpuszra vonatkozhatnak (például a melléknév elliptikus használatára nem találtam példát az anyagban, ebből viszont nem következhet az, hogy biztosan nem is fordulhat elő).

A többi szamojéd nyelv esetében szótárak anyagát, tudományos cikkek példáit használtam fel. A nyenyec esetében a két legfontosabb szótár Lehtisalo 1956-os (L) és Tereščenko 1965-ös szótára (T65). Az enyec nyelv megfelelő adatait Mikola Tibor enyec morfológiai szótárából vettem. A szótár tartalmaz minden olyan szóalakot, amely a 90-es évek közepéig megjelent. Az ezután megjelent enyec nyelvű anyagok közül a Sorokina–Bolina 2001-es szótárát dolgoztam fel (SB), amely a még leginkább beszélt baj nyelvjárást tükrözi. Szölkup szótárak közül Erdélyi tazi szölkup szótára (Erdélyi 1969, E), Irikov (1988, I), valamint Alatalo által összeállított (Alatalo 2004, A) szótár volt segítségemre. Ez utóbbi számos nyelvjárásból közöl adatokat, egyfelől tartalmaz régi gyűjtéseket (Kai Donner és U.T. Sirelius anyagát), valamint a szerző saját gyűjtéseit. A mator nyelv adatait Helinski *Die matorische Sprache* (Helinski 1997, H) című kötetéből nyertem. A kamassz adatok esetében Donner munkájára támaszkodtam (Donner 1944).

A korpusz tényleges nagyságát, vagyis azt, hogy hány melléknév került a vizsgált anyagba, nehéz pontosan meghatározni, hiszen előbb meg kell határozni azt, hogy mi is az a melléknév. A formaképzős melléknevek (erről lásd 4.2.2.2. fejezetben) és a képző nélkülinek minősített (lásd 4.2.2.1. fejezet) melléknevek összemennyisége kb. 200 lexéma.

Könnyebb azt meghatározni, hogy hány melléknévi fogalom (tulajdonságfogalom) megvalósulását vizsgálom: a 111 tulajdonságfogalom a *Függelék*-ben található. Ezek kiválasztásának elméleti háttéréről a 3.3.2. fejezetben szólok.

1.8. A nganaszan nyelv kutatása

Ha szemléltetni akarjuk a korpusz mennyiségét és minőségét, akkor elég röviden áttekinteni a nganaszan nyelvet érintő kutatások főbb állomásait. Az egyik legfontosabb anyag M. A. Castrén gyűjtése (Castrén 1854, 1855), előtte néhány rövid 18. századi szójegyzékből volt csak ismert a nganaszan. Castrén a szamojéd nyelvekkel 1842-ben kezdett el foglalkozni, ezután még kétszer 1845 és 1849 között járt a szamojédoknál, nganaszan nyelvi gyűjtése ebből az időből származik. Kéziratban maradt hagyatékát Anton Schiefner rendezte sajtó alá, mely *Nordische Reisen und Forschungen von M. A. Castrén* címmel 1853 és 1862 között 12 kötetben látott napvilágot, köztük a szamojéd nyelvek nyelvtana (1854) és szójegyzékei,

szövegei (1855). Sajnálatos módon Castrén hangjelölését a kiadó a kéziratokhoz képest egyszerűsítette. Mindezek ellenére ez a mű a szamojéd kutatások egyik legfontosabb forrása.

Castrén munkáinak értékét növeli, hogy utána hosszú évtizedekig nem történt előrelépés a nganaszanok nyelvének, kultúrájának kutatását illetően. Nyelvi gyűjtések ezekben az évtizedekben nem voltak.

A szovjet forradalom után az új szovjet állam kis népei számára megpróbálták kidolgozni a latin betűs ábécét, és nyelvkönyvek is születtek. A szamojéd nyelvek közül azonban ez a program csak a nyenyecet és a szölkupot érintette, a nganaszant nem. Ebből a korból csak Prokofjev rövid, mindössze 19 oldalas grammatikai leírása ismeretes (1937: 53–74). Erre a munkára jellemző, hogy Castrén hatása erőteljesen érződik.

A nganaszan nyelv iránti tudományos érdeklődés a hatvanas-hetvenes években kezdett ismét megélni, elsősorban N. M. Tereščenkónak és Mikola Tibornak köszönhetően. Tereščenko (1908–1987) a nganaszan nyelv mellett a másik két északi-szamojéd nyelvnek, a nyenyecnek és az enyecnek is kiváló ismerője volt. Tereščenko első jelentősebb nganaszan témájú tanulmányai a hatvanas évek közepétől kezdődően jelentek meg. Munkájának csúcspontja és összegzése a nganaszan nyelv részletes leírása. A *Нганасанский язык* (1979) című monográfiájához anyanyelvi beszélők segítségét vette igénybe, így e kötet nyelvi anyagban igen gazdag és értékes.

A nganaszan kutatásoknak szintén nagyon fontos állomása volt Mikola Tibor (1936–2000) leningrádi gyűjtése. Mikola 1968 októberében Leningrádban dolgozott tizennyolc éves nganaszan informátorával, Aleksej Molkovič Turdaginnal. Szövegei és szójegyzéke, amelyek 1970-ben jelentek meg, Magyarországon az első nganaszan szövegközlések voltak. Tanulmányának jelentősége abban áll, hogy nagy mértékben hozzájárult a nganaszan hangtan, valamint a szókincs kutatásához. Mikola cikke mintegy háromszáz olyan szót is tartalmaz, amelyek addig nem voltak ismertek.

Tereščenko halála után a nganaszan kutatások vezéralakja Eugen Helimski lett. Sokrétű munkásságának egyik színfoltját a nganaszan nyelvet érintő munkái képezik: szövegközlései, összehasonlító szamojédológiai tanulmányai, etimológiai kutatásai, areális vizsgálatai. A nganaszan nyelvet illetően egyik legjelentősebb eredménye a bonyolult morfológiai szabályok (szillabikus fokváltakozás, ritmikai fokváltakozás, nunnáció, magánhangzó-harmónia, stb.) leírása.

Mikola szövegközlése és szójegyzéke óta számos nganaszan nyelvű szövegközlés jelent meg, habár a publikált szövegek mennyisége még mindig igen kevés. Hosszabb terjedelmű szövegek E. P. Bol'dt, E. I. Mačkinis és A. K. Stol'arova közlésében találhatók a *Сказки*

народов Сибирского Севера (1976, 1980, 1981) című mesegyűjtemény-sorozatban. Ki kell emelnünk azokat gyűjteményes köteteket (1992c, 2001) is, amelyeket *Kazys Labanauskas* (1942–2002) szerkesztett.

Nagy jelentőségű a *Таймырский этнолингвистический сборник*ban 1994-ben közölt szöveg, amely az utolsó nganaszan sámán, Tubjaku Kosterkin két sámánszertartását tartalmazza. A szövegeket E. Helimski és N. T. Kosterkina, Tubjaku lánya, a nganaszan orális hagyományok kutatója jegyezte le, fordította és elemezte.

1992-ben Dugyinkában jelent meg Aleksandr Čeleevič Momde (1945–2001) szerkesztésében (N. M. Aronnal együtt) az első nganaszan társalgási könyv. A nyolcvanas évektől kezdődően megszorodtak a hosszabb-rövidebb terjedelmű szójegyzékek. Így az etnológus Ju. B. Simčenko és I. R. Kortt (Kortt – Simčenko 1985) által összeállított szójegyzék anyaga is igen bő, tartalmaz hasznos és érdekes adatokat, ám gyakorlati használatra nem alkalmas. Az adatok leírása nem mindig pontos, éppen ezért azok nehezen értelmezhetőek. A 90-es években jelentek még meg nganaszan szövegekhez kapcsolódó szójegyzékek (pl. Helimski 1994: 107–146; Kosterkina–Nagy–Sobanski 1997: 180–198). Ezen szójegyzékek érdeme, hogy az adatok alaktani elmezését is tartalmazzák. Az első gyakorlati nganaszan-orosz – orosz-nganaszan szótár 2001-ben látott napvilágot.

A nganaszan mondatban ez idáig igen kevésbé kutatott terület. A szórványosan megjelent munkák közül kiemelkedik – elsősorban gazdag példaanyaga miatt – Tereščenko szamojéd mondatnana (1973).

Végezetül meg kell említenem a 2002-ben napvilágot *Chrestomathia Nganasanica* című könyvet (Wagner-Nagy 2002), melynek munkálataiban magam is részt vettem, s amely a nganaszan nyelv fonológiájáról, morfológiájáról, szintaxisáról ad bő leírást, ezen kívül nagy mennyiségű – fonologikus átírásban közölt – szöveget is tartalmaz.

1.9. A dolgozat felépítése

A dolgozat a nganaszan tulajdonságfogalmakat kívánja bemutatni. Mivel egyes esetekben a nganaszan példák megértése az igen bonyolult fonológiai és morfofonológia szabályok ismerete nélkül nehéz, a dolgozat bevezetését követő fejezete, tehát a második fejezet ezeket a jelenségeket mutatja be röviden.

A harmadik fejezet a melléknévvvel mint szófaji kategóriával foglalkozik. Ebben meghatározom a szófaj és a melléknév fogalmát. Ugyanakkor minden igényt kielégítő melléknév-definícióval nem lehet szolgálni: a melléknévi jelentés még ugyan általánosan meghatározható, ám egy általános – formai, szerkezeti jellemzőket is magába foglaló –

definíció csak nyelvspecifikusan adható meg, általános szempontból csak tipikus tulajdonságokkal írható körbe a melléknév.

A negyedik fejezet e tipológiai szempontrendszert alkalmazva a nganaszan melléknévi kategóriát tárgyalja, kizárólag szinkrón megközelítésben, azaz a nganaszan melléknevekre jellemző morfológiai jelenségek és mondattani tulajdonságok kerülnek tárgyalásra.

A ötödik fejezet mutatja be e tulajdonságok történeti előzményeit a szamojéd alapnyelvig visszamenően.

A hatodik fejezetben lexikológiai elemzést mutatok be. Szemantikai típusonként és egyenként vizsgálom meg a prototipikus tulajdonságfogalmak megvalósulásait a szamojéd nyelvekben. Azért lényeges, hogy nem csak a nganaszan adatokat veszem sorra, mert az egyes szemantikai típusok szerkezeti eltérései, ill. hasonlóságai, a jellemző lexikalizációs „ösvények” feltárása így szemléletesebb. Mindez tipikus szamojéd ösvények megállapítását is lehetővé teszi, ahol lehet, ott megnevezve az (abszolút) forrásfogalmat és az (abszolút) forrásformát. Ezeket (a proto-szamojéd etimológiákat) külön is rendszerezem, majd összeállítok északi-szamojéd megfeleléseket.

A dolgozatot Összefoglalás, Függelék, Rövidítésjegyzék és Bibliográfia zárja.

2. NGANASZAN FONOLÓGIAI ÉS MORFOFONOLÓGIAI JELENSÉGEK

Ahhoz, hogy a nganaszan melléknevek morfológiája azok számára is érthető legyen, akik nem ismerik ezt a nyelvet, szükséges bemutatni a nganaszan fonológia és morfofonológia néhány jellemző jelenségét. Most tehát csak azokat mutatom be, amelyek feltétlenül szükségesek a dolgozat megértése szempontjából, teszem mindezt a Chrestomathia Nganasanica (Várnai 2002), valamint Várnai későbbi munkája (2004) alapján.

2.1. A magánhangzó-harmónia

A magánhangzó-harmónia (jelen esetben itt csak a toldalékilleszkedés) a nganaszanban bonyolult kérdés, mivel a történeti változások a jelenségek egy részét elhomályosították. A toldalék-alternánsokat sorra véve a magánhangzók két, illetve három jegyben is harmonizálnak: előlség és kerektség, ritkábban nyílásfok szempontjából. A fő fonológiai alakjából csak az előlségi harmónia következik, a kerektségi és nyílásfok szerinti harmónia lexikalizálódott fonológiai tulajdonság.

A nganaszan magánhangzó-harmónia mára elvesztette szinkron motivációját, tehát valójában nincsenek harmonikus tövek, azonban a toldalék-alternációkban még mindig megfigyelhetők bizonyos szabályszerűségek. Hagyományosan két harmóniaosztályt különböztethetünk meg: az U-osztály-t, valamint az I-osztály-t. Ez a tulajdonság visszavezethető egy történeti elülső : hátsó szembenállásra (palatoveláris harmóniára), mely azonban mára teljes mértékben elhomályosult, és az egyes szavak lexikalizálódott fonológiai tulajdonságává vált. Gyakran lehetetlen a szó hangalakjáról megállapítani, hogy melyik osztály tagja. Olykor homonímák is lehetnek két különböző osztály képviselői:

hon-: honsjə-ɖj 'birtokolta' (I-osztály);

hon-: honsua-ɖu 'fonta' (U-osztály).

Tehát ahhoz, hogy megfelelő toldalékkal lássuk el a lexikai egységeket, tudnunk kell, hogy melyik osztály képviselői, ami nem felszíni tulajdonsága a szóalakoknak.

2.2. Fokváltakozás

Kétféle fokváltakozást különböztetünk meg a nganaszanban: a ritmikait és a szillabikust. Ezek a szóbelseji mássalhangzókat, illetve mássalhangzó-kapcsolatokat érintő folyamatok. Öt fonéma vesz részt a váltakozásban: *h*, *t*, *k*, *s*, *ś*, és ezek homorgán képzésű nazálissal alkotott kapcsolatai: *mh*, *nt*, *ŋk*, *ns*, *ńś*. Mindkét váltakozás ugyanazokat a fonémákat érinti, csak más-

más eredménnyel. A fokváltakozás kísérőjelensége a nunnáció, melyet éppen a fokváltakozások váltanak ki, s melynek köszönhetően a üres-nazális² a felszínen is megjelenhet.

2.2.1. Ritmikai fokváltakozás

A ritmikai fokváltakozás a szavak ritmikai felépítésétől függ. Leggyakrabban a szuffixumokon megfigyelhető jelenség. A szótagok páros, illetve páratlan számától függően alakul az érintett mássalhangzó erős, illetve gyenge foka:

Erős fok: páratlan számú szótag után (páros szótagban álló mássalhangzó),

Gyenge fok: páros számú szótag után (páratlan szótagban álló mássalhangzó).

Ezt a jelenséget más leírások a moraszámlálással magyarázzák. A fokváltakozás érintheti a szuffixum iniciális és mediális mássalhangzóját. A következő változások mennek végbe:

	H	T	K	S	Š	NH	NT	NK	NS	ŃŠ
erős fok	<i>h</i>	<i>t</i>	<i>k</i>	<i>s</i>	<i>ś</i>	<i>ɲh</i>	<i>nt</i>	<i>ɲk</i>	<i>ns</i>	<i>ńś</i>
gyenge fok	<i>b</i>	<i>ɖ</i>	<i>g</i>	<i>d</i>	<i>dʰ</i>	<i>h</i>	<i>t</i>	<i>k</i>	<i>s</i>	<i>ś</i>

Például:

	-TU (PxSg3)
Erős fok: páratlan szótag után	
1 σ	NI-TU 'felesége': <i>niɲi</i>
3 σ	BAKUNU-TU 'tokhala': <i>bakunutu</i>
Gyenge fok: páros szótag után	
2 σ	MƏNU-TU 'tojása': <i>mənuɖu</i>
4 σ	KAANA"A-TU 'patakja': <i>kaana"adu</i>

Fontos kiegészítő szabályok:

Csak erős fok következhet mássalhangzók után (ez a üres konszonánsra is vonatkozik).

Csak gyenge fok állhat magánhangzó-szekvenciák után.

2.2.2. Szillabikus fokváltakozás

A szillabikus fokváltakozás az egyes szótagok zárt, illetve nyílt mivoltától függ. Ha egy szóbelseji szótag zárt vagy zárul a toldalékolás következtében, és a szótag elején áll olyan

² A üres-nazális (vagy zéró-nazális: -^N) felszíni formában tőszavakban nem jelenik meg, tehát fonetikai megvalósulása nincs. Ezzel szemben fonológiai-morfológiai manifesztációi vannak: a felszíni, látszólagos nyílt szótagot zárttá teszi, így elindítva a szótagban bizonyos folyamatokat, pl. fokváltakozást, nunnációt. Például KOTU^N → *koɖu* 'vihar'. Éppen ezen folyamatok következtében bizonyos esetekben a felszínen is megjelenik nazális fonéma formájában.

mássalhangzó vagy mássalhangzó-kapcsolat, amely érzékeny a fokváltakozásra (gradációs mássalhangzó), akkor ez a konszonáns gyengülni fog, azaz gyenge fokán jelenik meg. Ha a szótag nyílt, vagy az eredeti zárt szótag a toldalékolást követően nyílik, a gradációs mássalhangzó vagy mássalhangzó-kapcsolat erős fokban áll.

	H	T	K	S	Š	NH	NT	NK	NS	NŠ
erős fok	<i>h</i>	<i>t</i>	<i>k</i>	<i>s</i>	<i>š</i>	<i>ɲh</i>	<i>nt</i>	<i>ɲk</i>	<i>ns</i>	<i>nš</i>
gyenge fok	<i>b</i>	<i>ɖ</i>	<i>g</i>	<i>dʰ</i>	<i>dʰ</i>	<i>mb</i>	<i>nd</i>	<i>ɲg</i>	<i>ndʰ</i>	<i>ndʰ</i>

Néhány példa:

Erős fok	Gyenge fok:	Nyílt szótagban	Zárt szótagban
<i>h</i>	<i>b</i>	<i>bahi</i> 'vadrén'	<i>babi</i> " (Pl)
<i>t</i>	<i>ɖ</i>	<i>batə</i> 'sors'	<i>baɖə</i> " (Pl)
		<i>katarə</i> " (Pl)	<i>kaɖar</i> 'fény'
<i>k</i>	<i>g</i>	<i>nikə</i> 'erő'	<i>nigə</i> " (Pl)
		<i>nakürə</i> " (Pl)	<i>nagür</i> 'három'
<i>s</i>	<i>dʰ</i>	<i>basa</i> 'vas'	<i>baɖa</i> " (Pl)
<i>ɲh</i>	<i>mb</i>	<i>nəɲhua</i> 'gonosz'	<i>nəmbə</i> " (Pl)
<i>nt</i>	<i>nd</i>	<i>bəntu</i> 'gyökér'	<i>bəndu</i> " (Pl)
		<i>bintarə</i> " (Pl)	<i>bindar</i> 'vonal'
<i>nš</i>	<i>ndʰ</i>	<i>šinšə</i> 'mellkas'	<i>šinɖə</i> " (Pl)
		<i>hešinirə</i> " (Pl)	<i>heɖir</i> 'dob'

2.2.3. Nunnáció

A nunnáció az a morfofonológiai folyamat, amelynek során az üres-nazális (^N) felszínre kerül, fonetikailag realizálódik: tehát, ha az ^N-t a fokváltakozásban szereplő gradációs mássalhangzók (*h, t, t', k, s, š*) követik, valamint ha az előző mássalhangzó nazális, megjelenik képzéshelyében igazodva a rákövetkező gradációs mássalhangzóhoz. A nunnáció a fokváltakozás után megy végbe az adott morfémaikon. A nunnáció egyrészt felszínre hozza a töben, vagy a szuffixumban szunnyadó üres-nazálist, másrészt pedig helyre állítja a ritmikai fokváltakozás révén az érintett mássalhangzó-kapcsolatból „eltüntetett” nazálist.

A fokváltakozások és a nunnáció között sorrendi viszony áll fenn: A ritmikai fokváltakozás megelőzi a szillabikust. Ha a ritmikai fokváltakozás nem érinti a mássalhangzót, vagy mássalhangzó-kapcsolatot, akkor a szillabikus fokváltakozás végbe-

mehet (természetesen csak akkor, ha zárt vagy zárul a szótag), tehát a ritmikai fokváltakozás gyenge foka már nem vesz részt a szillabikus váltakozásban, nem gyengül tovább. A nunnáció pedig a fokváltakozások után legutolsó sorban érvényesül, már nem követheti fokváltakozás.

	ŋh	nt	ŋk	Ns	ńś	h	t	t'	k	s	ś
Fonéma	[NH]	[NT]	[NK]	[NS]	[NŚ]	[N]	[N]	[NT]	[N]	[N]	[N]
]]]]]]]]	H]	T]	']	K]	S]	Ś]
Ritm. fokv.	Nh	Nt	Nk	Ns	Nś	—	—	—	—	—	—
gyenge fok											
Szill. fokv.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
gyenge fok											
Nunnáció	ŋh	nt	ŋk	ns	ńś	ŋh	nt	ńt'	ŋk	ns	ńś

Lássunk egy konkrét példát!

1. Ritmikai fokváltakozás
2. Szillabikus fokváltakozás
3. Nunnáció

MUNU + NTU + M

'mond' + Kimp + VxIndef SgI

↓ (1)

munu-^Ntu-m

↓ (2)

—

↓ (3)

munu-ntu-m

- (1) az -NT- hangkapcsolat páros szótag után van, ezért gyenge fokba kerül;
- (2) bár az -m személyrag lezárja a szótagot, az -^Nt- – mivel már gyenge fokban van – nem változik;
- (3) ám az -m nazális személyrag „visszahívja” a felszínre a koaffixum nazálisát.

2.3. Tövek

A tötípusokról azért kell szót ejteni, mert a különböző toldalékok nem ugyanahhoz a tőhöz kapcsolódnak. A kapcsolódások alapján mind a névszóknál, mind az igéknél három eltérő morfológiai tövet különböztethetünk meg. Az egyes töveknél, a megfelelő végződés leválasztása után kapjuk meg a megfelelő alakot. Számunkra elegendő csak a névszókra (így a melléknevekre) példákat mutatnunk:

S1: ez a tő megegyezik az egyes szám alanyesetben álló alakokkal (*ńemi* 'anya' → *ńemi*-, *küj* 'kanál' → *küj*-, *bigaj* 'folyó' → *bigaj*-).

S2: ez a tő megegyezik az egyes szám birtokos esetben álló alakokkal (*ńemi* 'anya' → *ńemi*-, *küj* 'kanál' → *küü*-, *bigaj* 'folyó' → *bikaa*-).

S3: a tő a többes szám birtokos esetű alakból kapható meg a gégezárh hang elhagyásával (*ńemi* 'anya' → *ńemi*-, *küj* 'kanál' → *küü*-, *bigaj* 'folyó' → *bikau*-).

Tőváltozatok	NÉVSZÓK
S1	<i>bigaj</i> -
S2	<i>bikaa</i> -
S3	<i>bikau</i> -

2.4. A szabad morféma szerkezete

A magán- és mássalhangzós kezdetű szavak gyakorisága feltűnően különbözik (több mint három és félezres korpusz alapján) 1,6%-a V-kezdetű és 98,4%-a C-kezdetű. Leggyakoribbak a 3–4 szótagú szavak, de közelebből megvizsgálva igen sok közöttük a képzővel ellátott szó, főnévi igeneves alak. Ha ezeket leválasztjuk, láthatjuk, hogy a kétszótagú tövek a legelterjedtebbek. Most csak a leggyakoribb morfémaszerkezetekre mutatunk példát:

CVCV: *d'esj* 'apa'

CVCCV: *šejmi* 'szem'

CVCVC: *bigaj* 'folyó'

CVCVCV: *bakunu* 'tokhal'

Önálló szóként a következők szótagtípusok fordulnak elő:

CV: Kevés tartalmas szó tartozik ebbe a típusba (pl. *ńi* 'nő'), elsősorban névmások, segédigék.

CV^N: Néhány szó, pl. *ńa^N* 'társ'.

CVC: Önálló szóként is gyakori, pl.: *baŋ* 'kutya', *d'am* 'tenger'.

C^VVC: Önálló szóként is gyakori, pl.: *h'aŋ* 'tenyér'.

Vokálisok szókezdő helyzetben igen korlátozottan fordulhatnak elő. Ritka is a magánhangzós szókezdet; a felső nyelvéllátások közül kettő, egy veláris (*u*), és egy palatális (*i*), a középső és alsó nyelvéllátásokból egy-egy (*a*, *ə*): a közelre mutató névmás (*əmə*) származékai, nép- és nemzetségnevek (pl. *aśa* 'dogán'), rokonságnevek (pl. *imi* 'nagyamama', *id'a* 'apa', *iri* 'nagyapa'), orosz jövevényszavak (*urubaakə* 'ruha'). Ezeken kívül nagyon kevés magánhangzós kezdetű szót találunk (*anika" a* 'nagy', *ərakəra* 'szép', *əligaku* 'kicsi', *isa* 'lenni', *ukud'ari* 'búvármadár', stb.).

3. A MELLÉKNÉV

„If linguistic categories are anything,
they are at least categories.”

(Scott DeLancey)

A melléknév szófaji kategória. A szófaj definíciójaként Kenesei meghatározását fogadom el, amelyet ő a magyar nyelvre alkalmaz, de megjegyzi, hogy minden, a magyarhoz hasonló agglutináló nyelvre is igaz: a szófaj instrukciók, utasítások sora arra, hogy az adott lexikális elem milyen végződéseket vegyen vagy vehet fel, illetve milyen szintaktikai pozíciókat foglalhat el (Kenesei 2000: 95).

Kenesei definíciója a hagyományos osztályozási szempontok közül csak kettőt, mégpedig a formális tulajdonságokat (alaktani viselkedés és mondattani szerep) említi, a harmadikat, a szemantikai szempontot nem tekinti relevánsnak. A szemantikai szempont nem tekintendő az elsődleges kritériumok között, ahogyan azt Schachter is megjegyzi tipológiai szempontú áttekintésében (Schachter 1985: 3): „It is assumed that the primary criteria for parts-of-speech classification are grammatical, not semantic.” A hagyományos definícióval tehát – mely szerint a főnév tárgyakat, fogalmakat, az ige történést, cselekvést, a melléknév pedig tulajdonságot jelöl – formális elemzésnél gyakorlatilag valóban semmire sem megyünk, mert a nyelvtanhoz, egy adott lexikai egység viselkedésének leírásához nem ad fogódzót. E meghatározások önmagukban sem lennének kimerítőek, hiszen – maradva a melléknév példájánál – ige vagy főnév is nevezhet meg tulajdonságot (pl. az angol *saint* és *holy*: mindkettő ugyanazt jelenti – ’szent’ – ám szófajukat tekintve az egyik főnév, a másik melléknév). Ugyanakkor hangsúlyozni kell, hogy a szemantikai szempont csak mint elsődleges kritérium vetendő el, egyes alosztályok elkülönítésében nagyon fontos szerepet játszik.

3.1. Terminológiai problémák

Abban, hogy egy adott lexémát a kutatók különböző kategóriákba sorolnak, s a kategóriák egymáshoz való viszonyát miként állapítják meg, nem feltétlenül módszertani vagy szemléletbeli különbséget kell keresni. Gyakorta – s ez különösen igaz a kisebb uráli nyelvekre – egyszerűen terminológiai kérdésekre vezethető vissza az ellentmondás.

Terminológiai problémák, ellentmondások adódhatnak például abból, hogy míg az angol nyelvű szakirodalomban különbséget tesznek a melléknevekhez kötődő különböző terminusok között, addig a magyar erre nem képes. Így például az angol nyelvű szakirodalom előszeretettel tesz különbséget *adjective*, *adjectival*, *adjectival concept*, *property concept word*, *descriptive*, stb. fogalmak között (vö. pl. Wetzer 1996: 3–4, Sasse 1999: 501), amit a magyar terminológia nem enged, s mivel magyar fordításuk (melléknévi kifejezés?, melléknévi fogalom?, tulajdonságfogalom?³, stb) nem elfogadott, nem kapcsolható rendszerhez vagy csak nem terjedt el kellőképpen, ezért a magyar nyelvű szakirodalom többnyire a melléknév fogalmat használja minden ilyen esetben. Ez azonban időnként félrevezető lehet.

3.2. Van-e szófaja a tőnek?

Két irányból közelíthető meg a kérdés: egyrészt morfémaszinten beszélhetünk-e szófajiságról (a nganaszan leírásokban is, csakúgy, mint a magyarban, minden morfématípus minősítése szófaji alapú), másrészt pedig a tőmorféma felől: van-e szófaja a tőnek. Kenesei definíciója szerint „tőnek azokat a félszókat vagy a félszópróbát teljesíteni nem képes kötött formákat nevezzük, amelyek maguk nem toldalékok, és/de hozzájuk képzők, azaz toldalékok csatlakoz(hat)nak” (2000: 92). Megjegyzi, hogy a „tőveknek nincsen szófaji besorolásuk” (Kenesei 2002: 355). Olyan példákat kell keresnünk tehát, amelyek esetében olyan toldalékkal találkozunk, amely különböző szófajú tővekhez kapcsolódva más szabályokat, funkciókat ír elő. A nganaszban bizonyos melléknevek esetében egyes tővekhez igei és névszói toldalékokat is kapcsolhatunk. E jelenség nem keverendő össze a névszók predikatív ragozásának nevezett jelenséggel, mint ahogyan ezt Hajdú Péter tisztázta (Hajdú 1975). Igaz, a tővégi hangzó ezekben az esetekben megváltozik (tkp. más tövet választ):

heku-tjā [PTIMP] *heka-gəə* [NAD1] 'meleg'

Sokkal lényegesebb azonban, hogy nem a tő jelentése határozza meg a tő szófaját, hanem éppen azok a funkciók, amelyek a tőbe vannak kódolva, s ezek a funkciók írják elő, hogy milyen toldalékokat vehet fel egy adott tő vagy hogy adott grammatikai környezetben mely tőváltozat jelenjen meg. Ebből a szempontból viszont teljesen irreleváns, hogy az ilyen jellegű tőváltás esetében zéróképzőt feltételezünk (Wagner-Nagy 2002: 131), vagy pedig a lexikailag kódolt tőválasztást.

³ Pedig a tulajdonságfogalom terminus már Klemmnél is előfordul: a melléknév a tulajdonságfogalom „nyelvi kifejezője” (Klemm 1928: 43). Tehát maguk a magyar nyelvű fogalmak értelmezhető s létező terminusok, ám – talán e kutatási terület hazai mellőzése miatt – nem ismertek/elfogadottak.

Mindezt kiegészíthetjük Frajzyngier és Shay (2003) megállapításaival, akik nem feltételeznek univerzális prototípusokat az ige, a főnév vagy a melléknév számára. S mivel nem tételezik fel, hogy minden nyelv megkülönbözteti az ige, a főnév és a melléknév kategóriáját, a lehetséges lexikai kategóriák számát sem tartják végesnek. Egy adott nyelvben minden egyes lehetséges lexikai kategória alapvető meghatározó kitériumait keresik abban a reményben, hogy ezáltal nyelvek között egymásnak megfelelő kategóriákat találnak (Frajzyngier–Shay 2003: 16–18). Ehhez a funkcionális transzparencia és funkcionális domén fogalmából indulnak ki. Funkcionális domén például az aspektus- vagy az igeidő rendszer. A legfőbb probléma szerintük az, hogy nincs kidolgozott metodológia a funkcionális domének meghatározására. Egy lexikai kategória vagy alkategória meghatározó tulajdonsága egy funkcionális doménben betöltött szerepe. Frajzyngier és Shay ehhez viszonyítva dolgozza ki a lexikalizáció fogalmát (Frajzyngier–Shay 2003: 40–41):

Egy funkció egy bizonyos funkcionális doménban grammatikálizálódhat. Ilyen tipikus funkcionális domén a propozíciók, a módosító főnevek, a modalitás kódolása, a lokatív predikáció alkotása. Frajzyngier és Shay a mupu (csádi) nyelv mellékneveinek viselkedését vizsgálva megállapítja (2003: 43):

- (a) egy lexikai kategória meghatározó tulajdonságait mutatja azokban a funkciókban, amelyekre lexikalizálódott;
- (b) egy funkcionális domén lexikalizációja befolyásolja azon szerkezetek formáit, amelyeket az adott domén kiszolgál;
- (c) ugyanaz az inflexiók morfológia különböző funkciókra van kódolva, ha különböző lexikai kategóriákra alkalmazzák.

Frajzyngier és Shay megállapításai több okból relevánsak: egyrészt (Beck 2002-höz hasonlóan) a morfológiai kitériumok önmagukban való elégtelenségét állapítják meg. Másrészt az inflexiók tulajdonságok nem elegendőek egy-egy lexikai kategória meghatározásához. A deriváció, különösen, ha az a lexikai egység kategóriájának megváltozásával jár, fontos indikátora lehet az adott egység inherens lexikai kategóriájának. Továbbá megerősíti azt a definíciót, amelyet – elsősorban formális oldalról – Kenesei is megfogalmazott, azzal a különbséggel, hogy Frajzyngier és Shay a főszóosztályok megállapítására nem fordít figyelmet: nem fontos, hogy hány „split” lehetséges. A harmadik releváns ok pedig jelen esetben a történeti vizsgálat szempontjából is nagyon fontos megállapítás: ugyanaz a morféma egy másik lexikai kategóriába „átlépve” más funkciót lát el. Azaz a lexikális egységek a nyelvtani rendszerrel folyamatos interakcióban vannak: ha bizonyos szemantikai jegyek egy csoportja egy bizonyos kategóriaként lexikalizálódik, és ha

e jegyek csoportja más funkcióban is használatos, akkor morfológiai és/vagy szintaktikai úton ezt az új funkciót jelölni kell. Az eltérő kategorialitás kódolása alkalmazkodik a funkcionális transzparencia elvéhez, mégpedig úgy, hogy egy lexikai egység inherens tulajdonságának megváltozása morfológiai vagy szintaktikai úton jelölve lesz.

3.3. A melléknévi kategória univerzalitásáról

A melléknévi szóosztály státusa és univerzalitása napjaink egyik legtöbbet előforduló kérdése a tipológiai kutatásoknak (legutóbb pl. Dixon–Aikhenvald 2004). Ennek oka elsődlegesen abban rejlik, hogy a melléknévi kategória a világ nyelveiben általánosnak tekinthető, de a kutatók többsége mégsem tekinti univerzálisnak. Az egyes nyelvek szófaji rendszerében elfoglalt helye, a melléknévi fogalmak kódolása szerint is sokszínűséget mutat.⁴ A melléknévi kategóriát – szemben a főnév és az ige kategóriájával – nem tartják univerzálisnak (lásd pl. Hamann 1991: 657). A melléknévi kategória általános, de nem univerzális,⁵ azaz vannak nyelvek, ahol morfoszintaktikai tulajdonságok alapján nem különíthető el melléknévi kategória. Ahol vannak melléknevek, ott nyílt vagy zárt szóosztályt alkothatnak. Ha a melléknév szóosztálya zárt, akkor értelemszerűen a melléknevek száma meghatározott. Ismerünk nyelveket, amelyekben a számuk nagyon alacsony, pl. nyolc az igboba (Nyugat-

⁴ Baker (2003) monográfiája – kritika alá véve elsősorban Dixon, Wetzer, Stassen munkáit – ugyanakkor éppen azt próbálja meg bizonyítani, hogy három főkategória van: ige, főnév, melléknév és mind a három univerzális kategória. Baker úgy véli, hogy a melléknév általánosnak tartott megkülönböztető jegyei, mint pl. a hasonlítás és a módosító szerep, nem tartozik a melléknév alaptulajdonságai közé, hanem derivált tulajdonságok. Három olyan szintaktikai környezetet állapít meg, amelyben csak melléknév jelenhet meg (Baker 2003: 191):

1. főnevek direkt attributív módosítója:

*a smart woman
*a genius woman
*a shine coin

2. fej fokozó komplementuma (pl. ang. *so, as, too, how*):

Mary is too smart for her own good.
*Mary is too a genius/a too genius for her own good.
*If you polish it, the coin will too shine in the dark to miss.

3. a főnévtől és igétől eltérően, a melléknév lehet másodlagos rezultatív predikátum:

They beat the metal flat.
*They beat the metal a sword.
*They polished the coin shine.

„These must be structures in which the theta-role assigning property of verbs and the index-bearing property of nouns causes them (independently) to run afoul of general conditions. When that is the case, adjectives emerge as the only category that can be used, not because of any positive feature that adjective has, but by default, because nothing disqualifies them.” (Baker 2003: 191) Gazdag példaanyaggal illusztrálva Baker azt a következtetést vonja le, miszerint a melléknévi kategória univerzális. Azokban a nyelvekben, amelyekben a tulajdonságfogalmak igei szófajúak, ezek az igék különböznek az igazi („true”) igéktől.

⁵ Egy másik munkájában viszont a következőket írja (Dixon 2004: 1): „I suggest that a distinct word class ‘adjectives’ can be recognised for every human language. In some languages, adjectives have similar grammatical properties to nouns, in some to verbs, in some to both nouns and verbs, and in some to neither. I suggest that there are always some grammatical criteria – sometimes rather subtle – for distinguishing the adjective class from other word class.”

Afrika), de vannak olyan nyelvek is, ahol a számuk akár a százat is elérheti. A nyílt melléknévi szóosztályok ebből a szempontból négy típusba sorolhatók (Dixon 1997: 125):

- (a) a mellé knevek grammatikai tulajdonságaik alapján nagyon hasonlítanak a főnevekhez; esetet, nemet, számot mutatnak (pl. latin, spanyol);
- (b) a mellé knevek grammatikai tulajdonságaik alapján az igékhez hasonlítanak, pl. idő és aspektus markereit felvehetik (pl. maláj);
- (c) a mellé knevek az igék és a főnevek grammatikai tulajdonságait kombinálják (pl. berber nyelvek);
- (d) a mellé knevek grammatikai tulajdonságai különböznek mind az igéktől, mind a főnevektől (pl. angol).

A (c) és a (d) típus meglehetősen ritka, az (a) és a (b) általánosabb.

3.3.1. Prototípus-elmélet

Az előbb említett tarkaság miatt gyakorlatilag lehetetlen megfogalmazni egy általános melléknév-definíciót. A tipológiai munkák „(proto)tipikus” melléknévi morfoszintaktikai tulajdonságokról írnak.⁶ A mellé knevek a többi főszóosztálytól (főnév, ige, határozószó) való elkülönítésének kritériumait Bhat összesíti (1994). Szempontrendszerét azért tartom megfelelő háttérnek dolgozatomhoz, mert minden lehetséges kritériumot (multiple criteria) – legyen az szemantikai vagy morfoszintaktikai – fontosnak tart megvizsgálni. Két alaptétele:

- (1) olyan kritériumokat kell keresni, amelyek segítségével a mellé kneveket el lehet különíteni a főnevektől, igéktől, ill. határozószóktól azokban a nyelvekben, ahol a mellé knevek önálló szóosztályt alkotnak;
- (2) olyan kritériumokat kell keresni, amelyek meghatározzák a mellé knevek („property words”) azonosságát vagy különbözőségét a főnevektől, az igéktől vagy mindkettőtől azon nyelvek esetében, ahol a mellé knevek nem alkotnak önálló szófajt.

A második tétel tágabb értelmezést enged meg, itt a szemantikai megkülönböztetés az elsődleges, míg az első, szorosabb megfogalmazásnál a morfológiai és a szintaktikai ismérvek ugyanakkora súllyal esnek latba. A szerző e két tétel alapján három ún. idealizált nyelvtípust („idealized language type”) képzel el: melléknév~ige, melléknév~főnév és melléknév~határozószó szófaji kategóriákkal bíró nyelveket.

⁶ A prototípust az adott kategóriára jellemző tulajdonságok, az ún. tipikalitási feltételek segítségével lehet azonosítani. A klasszikus példa szerint a 'madár' tipikalitási feltételeinek jobban megfelel a veréb, mint a pingvin, bár mindkettő madár.

Mivel a nganaszban a melléknevek morfoszintaktikai tulajdonságait tekintve a főnevekhez állnak közel, így minket most elsősorban a melléknév–főnév distinkció lehetséges kritériumai érdekelnek. Bhat alapján ezek a következők lehetnek (szemantikai, morfológiai és szintaktikai tulajdonságok is szerepet kapnak). Nézzük végig, hogy ezek közül a nganaszban esetében melyek hiányoznak, ill. melyek túl általánosak ahhoz, hogy releváns megállapításokat lehessen róluk tenni:

megkülönböztetés főnévtől (Bhat 1994: 23–42)

- (1) tulajdonságfogalmat jelöl (piros) ↔ konkrét dolgot, tárgyat, jelenséget jelöl (asztal);
- (2) a tulajdonságot hangsúlyozza ↔ a tulajdonság hordozóját hangsúlyozza;
- (3) meghatározott szemantikai prototípust jelöl.
- (4) függ a főnévi fejtől ↔ független (fej);
- (5) fokozás
- (6) deriváció
- (7) inflexió
- (8) hasonlítás
- (9) klitikumok viselkedése
- (10) exklamáció
- (11) jelzői szerep, ill. predikatív szerep.

A melléknevek szinkrón bemutatásánál e kritériumok közül a formális kritériumokat alkalmazom. Az exklamációra (pl. *Milyen szép!* – *Micsoda nő!*) sem térek ki megfelelő mennyiségű adat hiányában.

3.3.2. A prototipikus tulajdonságfogalmak meghatározása

Mivel dolgozatom elsődleges célja, hogy a tulajdonságfogalmak lexikai kategorizációját vizsgálja – tehát azt előre nem lehet tudni, hogy az adott tulajdonságfogalmat milyen szófajú lexéma fogja kifejezni –, így először meg kell határozni azokat a tulajdonságfogalmakat, amelyek a vizsgálatba bekerülhetnek. Ezzel az a probléma, hogy a melléknévi szófaj szempontjából a prototípus-elmélet és a kognitív szemantika segítségével a prototipikus tulajdonságfogalmak adhatók csak meg, a szófaji határokat, a határfogalmakat nem tudja kijelölni, így a melléknév~ige és melléknév~főnév közötti határ megállapításához – éppen azok elmosódottsága miatt – nem jutunk közelebb (Sasse 1999: 501–507). Előnye viszont, hogy a tulajdonságfogalmak felől kiindulva meghatározhatók azok a centrális fogalmak,

amelyek lexikai kategorizációja azokban a nyelvekben, ahol a melléknevek szóosztályt alkotnak, e kategóriához köthető, s ezen centrális fogalmak kategorizációját követve általános és nyelvspecifikus tendenciákra utaló megállapításokat egyaránt tehetünk. Ez azt is jelenti, hogy a következőkben a melléknév más szófajokkal való határvidékét csak érintőlegesen fogom vizsgálni, a kategória perifériáját nem fogom vizsgálni, elsődlegesen a tipikus formai jellemzőkre és a tipikus fogalmakra koncentrálok.

Ettől függetlenül mégis érdemes és kell foglalkozni a prototipikus tulajdonságfogalmak kategorizációjával. A tipológiai kutatásokban a melléknevek leginkább elterjedt – és a leginkább elfogadott, ugyanakkor kritizált – felosztását Dixon (1982, 1991) alkotta meg. Dixon a prototípus-elméletet alkalmazza a melléknévi kategóriának a főnevektől és az igéktől való elkülönítéséhez. 20 nyelvet vizsgálva keresett olyan határozott szemantikai prototípusokat, amelyek ennek a kategóriának a központi fogalmait alkotják, s szembeállíthatók a főnév prototípusaival. Hét különböző szemantikai típust állított fel (Dixon 1982), amelyekbe az melléknevek besorolhatók mind szemantikailag, mind morfoszintaktikailag. Később (Dixon 1991) ezt még három típussal kiegészítette az angol esetében, s az alábbi tíz típust határozta meg:

1. DIMENZIÓ ('nagy', 'rövid', 'vékony', stb.)
2. FIZIKAI TULAJDONSÁG ('nehéz', 'kemény', stb.)
3. SEBESSÉG ('gyors', 'lassú', 'hirtelen', stb.)
4. KOR ('fiatal', 'új', 'öreg', 'régi', stb.)
5. SZÍN ('fehér', 'piros', 'fekete', stb.)
6. ÉRTÉK ('jó', 'rossz', 'idegen', stb.)
7. NEHÉZSÉGI FOK ('könnyű', 'bonyolult', 'egyszerű', stb.)
8. MINŐSÍTÉS ('világos', 'lehetséges', 'szabályos', stb.)
9. EMBERI TULAJDONSÁG ('mérgező', 'boldog', 'okos', stb.)
10. HASONLÓSÁG ('eltérő', 'hasonló', stb.)

Dixon megállapítása továbbá (Dixon 2004: 3–4), hogy azokban a nyelvekben, amelyekben a melléknevek nyílt vagy zárt szóosztályt alkotnak a DIMENZIÓ, a KOR, a SZÍN és az ÉRTÉK kategóriája biztosan előfordul, ezeket összefoglaló néven DAVC-kategóriáknak (a típusok angol neveinek kezdőbetűi – DIMENSION, AGE, VALUE, COLOUR – nyomán) is nevezzük.

Tulajdonságfogalmon tehát a melléknevek legtágabb értelemben vett szemantikai definícióját értem. A prototipikus tulajdonságfogalmak pedig azok a fogalmak, amelyek a világ azon nyelveiben, ahol melléknévi kategória elkülöníthető, nagy valószínűséggel melléknévként

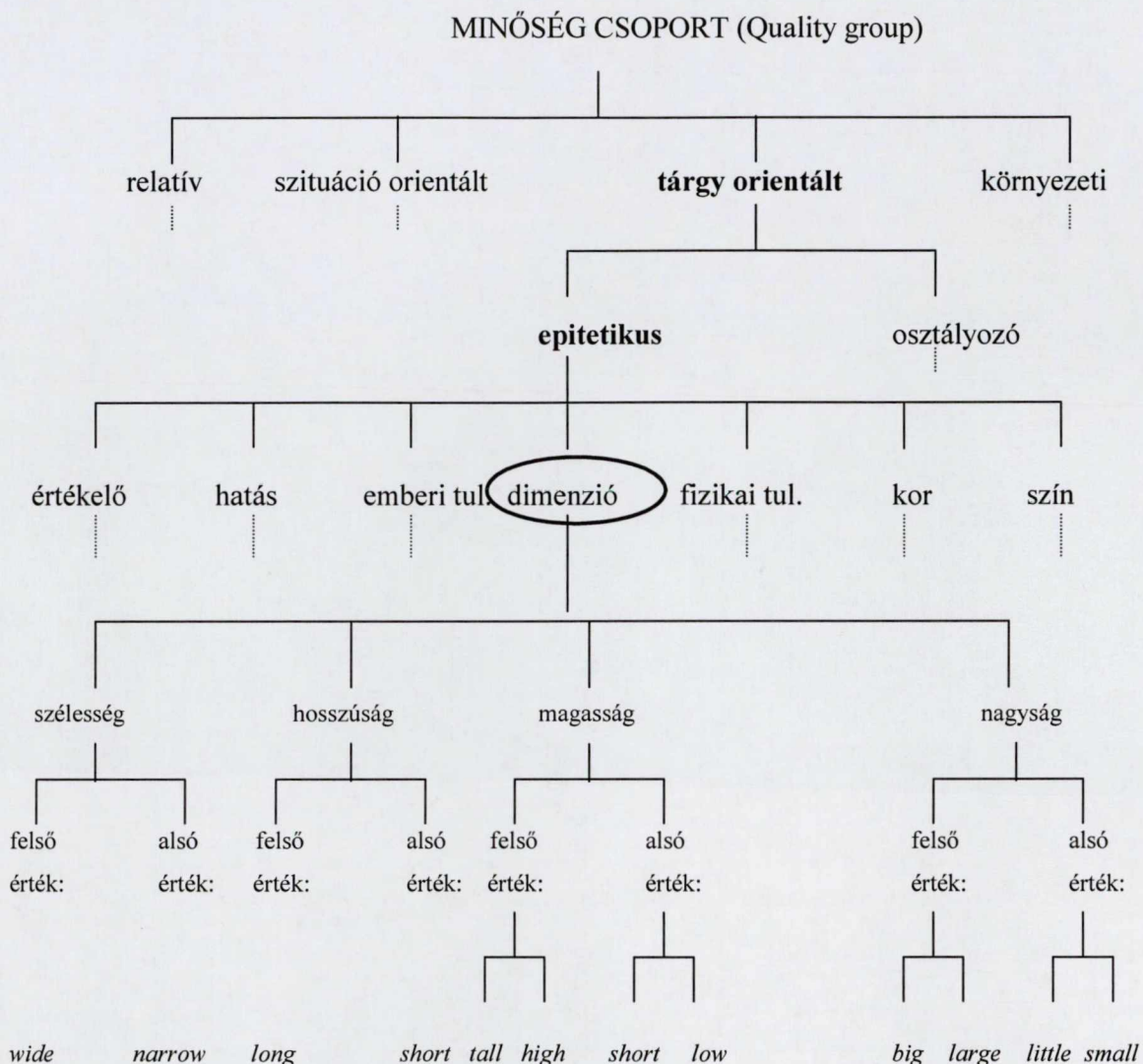
kategorizálódnak. A definíció nem tökéletes, de jobbat a szakirodalom sem ismer (vö. pl. DeLancey 2001).

Ha a jelentésből indulunk ki, akkor először is meg kell határozni a vizsgálandó fogalmakat. Mint Blank is megjegyzi, az onomasziológiával⁷ az az alapvető probléma, hogy mindenek előtt meg kell határozni azt a konceptuális rendszert, amelyben az onomasziológiai analízist folytatjuk, s ez nem egyszerű (Blank 2001: 8), azaz, ha a melléknévi fogalmak lexikai kategorizációját akarjuk nyomon követni, akkor először ki kell választani azokat a fogalmakat, amelyek prototipikusnak~centrálisnak tekinthetők, majd ezen fogalmak lexikai megvalósulásait vizsgáljuk meg: hogyan fejezik ki az adott fogalmat. A prototipikus melléknévi fogalmak százszázalékosan nem fogalmazhatók meg. Míg például a dimenzionális elnevezések esetében talán egyszerűbb dolgunk, hiszen csupán három dimenzió van, s e három dimenzióknak kifejeződését kell számba venni (ezen belül persze különbséget lehet tenni a szubsztancia-függő és a nem-szubsztanciafüggő elnevezések között, pl. a magyar *vastag*, *kövér* szemben a *széles*-sel, *hosszú*-val), más szemantikai típusok esetében más a helyzet, elsősorban a FIZIKAI TULAJDONSÁG és az EMBERI TULAJDONSÁG esetében, amelyek számos alcsoportra oszthatók még. Ezekben az esetekben a következőképpen járok el: alapvetően Dixon szemantikai típusai alapján csoportosítom korpuszom anyagát, ugyanakkor az egyes típusokon belüli fogalmakról Dixon sem ad részletes leírást (ez nem is volt célja). Ekkor – bár mások is megpróbálkoztak a melléknévi fogalmak listába vételével (pl. Frawley 1992, Warren 1984, Shramm 1979) – én bizonyos esetekben Tucker (1998) felosztásaiból fogok kiindulni. Tucker a rendszeres lexikális nyelvtan (Systemic Lexicogrammar) alapján dolgozza fel az angol melléknevek hálózatát (systemic network), azaz lényegében összesíti az egyes típusokba tartozó fogalmakat. Olyan modellt állít fel, amely

- inkorporálja a szókészlet lexikogrammatikus természetét, ez gyakorlatilag a szófajt jelenti;
- inkorporálja a taxonomikus szemantikai relációkat (hiponímia, szinonímia, meronímia és oppozíció);
- figyelembe veszi a szintagmatikus kapcsolatokat (Tucker 1998).

⁷ Az onomasziológia és a szemasziológia a lexikológia egyik részdiszciplínája. Az onomasziológia a jelentés felől vizsgálja a lexémákat, jellemző területe egy adott jelentésre adott alternatív kifejezések vizsgálata (pl. szinonímia), azaz egy adott fogalom megvalósulásait, azok háttérét, okát kutatja, a szemasziológia ezzel szemben a forma a kiindulópont. Lásd még 6.2.3.

Példaként a dimenzionális mellékneveket említem, amelyek Tucker rendszerében az epitetikus (e p i t h e t i c, azaz kb. „díszítő jelzői” melléknevek egyik csoportja,⁸ melyek az osztályozó melléknevekkel állnak szemben) melléknevek egyik alcsoportjaként jelenik meg (1998: 129, 138):

A nganaszan szempontjából Tucker rendszere helyenként a nganaszan korpusz adta lehetőségekhez képest túlzottan differenciált, azaz számos, Tucker által megadott fogalomra nincsen adat, és ezért nem érdemes teljes egészében alkalmazni, de bizonyos szemantikai típusok vizsgálatához megfelelő keretet nyújt (ez elsősorban a FIZIKAI TULAJDONSÁG és az EMBERI TULAJDONSÁG esetében volt hasznos, azaz ahol további alkategóriák felállítása szükséges), ezekre majd az adott helyen térek ki.

⁸ Idetartozik az evaluatív (értékelő) minőség, a hatás minősége, a tipikus emberi minőség, a dimenzió, a fizikai tulajdonság, a kor és a szín (Tucker 1998: 128–130).

A szakirodalomban egy helyen találtam utalást a prototipikus tulajdonságfogalom meghatározására (Wetzer 1996: 7). Wetzer „prototypical adjectival” terminust azon lexikai egységek lefedésére használja, amelyek Dixon szemantikai típusai közül a KOR, a DIMENZIÓ és az ÉRTÉK típusaiba tartoznak. Az „adjectival” pedig a tulajdonságfogalmakat megnevező lexikai egységeket jelenti, függetlenül attól, hogy az milyen szófajúak. Az egyes típusokba tartozó fogalmakat azonban nem részletezi.

3.4. Melléknévi alosztályok

3.4.1. Relatív, abszolút melléknevek

A tipikus melléknév statív és tartós állapotot ír le, mely a fokozhatóság tulajdonságával bír. Ugyanakkor a tárgyak tulajdonságaitól annyiban eltér, hogy nem megnevez egy entitást, hanem ahhoz való kapcsolatot, relációt fejez ki. A tipikus melléknévi jelentés (a) egy dimenzióra vonatkozik, (b) fokozható, (c) bizonytalan vonatkozású, (d) nem fajtajelölő (Hamann 1991: 662, Kiefer 2000: 206). A melléknévi kategória jelentés szempontjából nem homogén, több melléknévosztály különíthető el (Kiefer 2000: 188–191, 2003).

Az abszolút melléknevek az

$X \text{ egy ADJ } N \rightarrow X \text{ egy } N$ (pl. *A szomszédom egy görög férfi.*)

$X \text{ egy ADJ } N \rightarrow X \text{ (van) ADJ}$ (pl. *Anna egy beteg gyermek.*)

implikációknak eleget tevő melléknevek (Kiefer 2000: 188): a népnevek, a kontradiktórikus viszonyban álló melléknevek (pl. *beteg : egészséges, nedves : száraz*), a színnevek, a privatív melléknevek és a valamilyen tulajdonság nagy fokát jelölő melléknevek (pl. *gyönyörű, vén*).

Relatív melléknév az összes mértéket jelölő melléknév (így a dimenzionális és az értékelő melléknevek). A dimenzionális melléknevek esetében az összehasonlítás alapja, a norma egy átlagérték, az értékelő melléknevek esetében a norma az elvárásoktól függ.

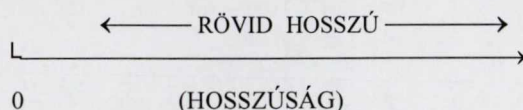
A nem szabályos melléknevek közé azok a melléknevek tartoznak, amelyek a fent említett implikációk közül egyiknek sem tesznek eleget, s vagy csak predikatív, vagy csak attributív helyzetben fordulnak elő (pl. *Éva az előző feleségem.* vagy *Péter az állítólagos feljelentő.*)

3.4.2. Antonim melléknévpárok

A melléznevek sajátossága, hogy sem taxonóm, sem enginom⁹ rendszerekben nem ábrázolhatók. Legfontosabb szervezőtulajdonságuk az oppozíció, ezen belül is az antonímia. Bár a melléznevek tipikus tulajdonsága az antonímia, nem minden melléznevnek van antonim párja (pl. színnevek). Ugyanakkor az antonímián belül sem lehet egységesen kezelni a mellézneveket. Vannak a mellézneveknek olyan szemantikai típusai, amelyek nem rendezhetők antonim párokba (pl. színnevek). Azok között a típusok között is, melyek tagjai párokba rendezhetők, találunk különbséget az antonímiát tekintve.

1. poláris antonímia („polar antonyms”, Cruse 1986: 208, Cruse 1976: 284–285, 291)

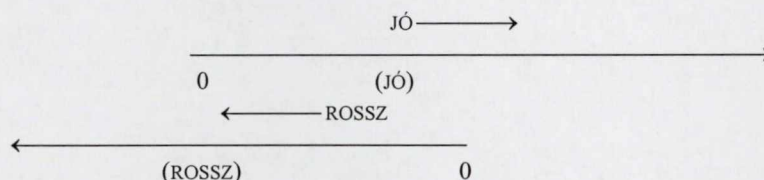
Mindkét terminus egy skálán működik.

Idetartoznak például a *hosszú : rövid, nehéz : könnyű, nagy : kicsi, gyors : lassú* párok. A melléznevek neutrálisak, nem értékelők.

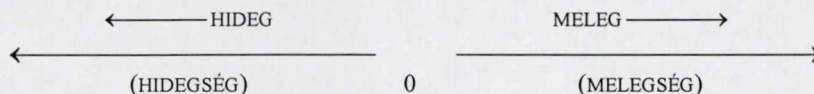
2. átfedő antonímia („overlapping antonyms”, Cruse 1986: 208, Cruse 1976: 286–287, 291)

Ebbe a csoportba tartozik például: *jó : rossz, okos : buta, szorgalmas : lusta, friss : poshadt*. A terminusok saját alskálájukon működnek, e két alskála részben fedi egymást, azaz az ellentét nem kizáró.

3. csoport egyenértékű antonímia („equipollent antonyms”, Cruse 1986: 208, Cruse 1976: 287–288, 291)

Mindegyik terminusnak saját alskálája van, e két alskála között nincs átfedés, de a kiindulópont közös:

⁹ Taxonóm: fogalmak közötti kapcsolat, melyek többé-kevésbé hasonló jegyeken alapulnak (pl. TIGRIS, PUMA, OROSLÁN) és amelyek egy általánosabb fogalom alá rendelhetők, mely magába foglalja őket (NAGYMACSKA). Enginom: fogalmak közötti kapcsolat, a kontiguitás (érintkezés) egyik altípusa (mint pl. RÉSZ/EGÉSZ, OK/OKOZAT, stb.) (Blank 2001: 10).

3.4.3. Antonímia és jelöltség

Lehrer (1985) vizsgálta meg legalaposabban a morfológiai jelöltség és az antonim párok közötti összefüggéseket. Az antonímia szempontjából a jelöltség kritériumai közül az alábbiakat emeli ki:

1. A jelöletlen tag jelenik meg neutrális kérdésben.
2. A jelöletlen tag jelenik meg nominalizáció során.
3. A jelöletlen tag több kontextusban jelenik meg.
4. A jelöletlen tag jelenik meg mértéket, mértékegységet kifejező kifejezésben:

Három méter magas.

**Három méter alacsony.*

(Greenberg (1966) és Zwicky (1978) alapján a frekvenciát is a kritériumok közé sorolja, ugyanakkor Lehrer megjegyzi, hogy ez következik az előző kritériumokból.)

5. Ha az egyik elnevezésnek morfológiai markere van, akkor az a jelölt. Azaz, ha egy antonim pár egyik tagja szuffixumot vesz fel, míg a másik tag nem, akkor az lesz a jelölt (pl. *happy – unhappy*).
6. A jelöletlen tag értékelőleg pozitív, a jelölt negatív.
7. A jelöletlen tag nagyobb mennyiségre utal, a jelölt kevesebbre.
8. Ha A jobb, mint B. > A és B lehet rossz is.

Ha B rosszabb, mint A. > B biztosan rossz és A lehet rossz is. (A szimmetrikus szerkezetben a jelöletlen tag a 'foglatabb' („'biased' or 'committed' ”).

Azt azonban megjegyzi, hogy bár a jelöltség nem általános strukturális jellemzője az antonimiának, hanem inkább számos olyan tulajdonságot foglal magába, amelyek – ha nem is tökéletesen, de – korrelálnak.

Kérdés, hogy a felsorolt jelenségek, tulajdonságok mekkora szerepet játszanak az egyes fogalmak lexikalizációs folyamatának rekonstruálhatóságában. Az egyes alapnyelvek mellékneveinek rekonstrukciója során kevés figyelmet fordítottak eddig arra, hogy a rekonstruált melléknevek (rész)rendszert is alkossanak, s ne legyenek ellentmondásban azokkal az univerzálékkal vagy univerzális tendenciákkal, általános szemantikai tulajdonságokkal, amelyek a tipológiai kutatások során kikristályosodtak. Arra is kevés figyelem fordult eddig, hogy a hiányos rendszerek (pl. antonim párok egyik tagjának hiánya egy adott alapnyelvben) okaira magyarázatot adjunk. Ha egy antonim pár egyik tagját rekonstruálni tudjuk, a másikat nem, akkor annak valamilyen oka kell, hogy legyen (s ezzel a hagyományos etimológiai kutatások nem foglalkoznak). Ezek az egyes antonim alcsoportok vizsgálata során derülhetnek ki.

Mind a melléknévi alosztályok, mind az antonímia alapján történő csoportosítás jól mutatja, hogy szemantikailag nem kezelhető egységesen a melléknév kategóriája, s ez természetesen kihat az egyes alosztályok morfoszintaktikai tulajdonságaira is.

3.5. Történeti megközelítés

A rekonstrukción alapuló összehasonlító vizsgálatok egyik problémájára a melléknevek példáján mutatok rá. A probléma gyökere az egyes melléknévdefiníciók különbözőségében, és azok használatában rejlik. Az uralisztikában – a kis nyelvek esetében – előfordul, hogy egyéni megközelítések alapján döntenek el a kutatók, hogy mit értenek melléknév alatt, illetve hogy a melléknévi kategória mennyire különült el a főnévtől (és az igétől), azaz a kategória státusának megállapításakor nem egyforma kritériumok alapján döntenek. Ha pedig történeti szempontból közelítjük meg a kérdést, még kuszább a helyzet. A melléknévdefiníció két végpontját a következő ábra szemlélteti:

A legáltalánosabb melléknévfogalomnak a tulajdonságfogalmat (property concept word) tekinthetjük (Thompson 1988: 168). Ebbe a csoportba tartozik a legtöbb lexikai egység, tulajdonképpen minden „milyen?” kérdésre felelő szó. A skála másik végén egy szigorú kritériumrendszer (elsősorban morfológiai és szintaktikai, másodsorban szemantikai) alapján megállapított kategória áll, amely részalmazza a tulajdonságfogalmaknak, tehát kevesebb lexikai egység tartozik ide. Például a(z alap)színnevek prototipikusan a melléknévi fogalmak egyik csoportját alkotják, viszont találunk nyelveket, amelyekben a színneveket állapotigék fejezik ki (az uráli nyelvek közül ilyen például részben a nyenyec), ugyanakkor nem minden tulajdonságfogalom lexikalizálódik igeiként, azaz minden melléknév tulajdonságfogalmat fejez ki, de nem minden tulajdonságfogalom kategorizálódik melléknévként. A szemantikai

térben a tulajdonság-fogalmakat az egyes nyelvek más-más szófajú (azaz morfoszintaktikai tulajdonságokkal bíró) elemekkel fedhetik le.

Én ott látom a legnagyobb problémát, hogy történeti megközelítés esetén különböző – az uralisztikában túlnyomórészt rekonstruált – történeti rétegeket is különböző szempontok alapján vizsgálunk.¹⁰ Minél régebbi történeti réteget vizsgálunk, annál inkább hajlunk a tulajdonságfogalmak vizsgálatára, azaz megelégszünk azzal, hogy az egyes történeti etimológiai szótárak azon adatait, ahol melléknévi jelentést ad meg, melléknévként kezeljük. Ezzel szemben a szinkrón nyelvelírás egy komplex (grammatikai) kritériumrendszer alkalmazását teszi szükségessé. A két megközelítésben olyan módszertani különbségek vannak, amelyek ellentmondásokhoz vezethetnek. A régi történeti rétegek vizsgálatánál éppen azt a szempontot helyezzük előtérbe a „melléknévek” esetében, amelyet az elméleti résznél elvetettünk. Szófaj-definícióra lefordítva: nem tudjuk megadni azokat az utasításokat (vagy csak egy részüket), megnevezni azokat a szabályokat, hozzájuk rendelni azokat a funkcionális doméneket (pl. fokozás), amelyek az egyes (al-, ill. fő-) kategóriák elkülönítését szolgálják.

Ugyanakkor természetesnek is tekinthető ez a fajta eljárás, hiszen az alapnyelvek morfológiai, szintaktikai tulajdonságairól lényegesen kevesebbet tudunk, azaz az uráli réteg vizsgálatánál a legkézenfekvőbb és szinte az egyetlen lehetséges megközelítési mód. Közbülső alapnyelvek esetében (vagyis minél inkább közelítünk a mai nyelvállapothoz), egyre több információ áll rendelkezésre, egyre biztosabb alapon nyugvó rekonstrukciók megalkotására van mód. Az összehasonlító történeti nyelvészetben a fő szófájának kérdésért azért is tartom fontosnak, mert amikor az alapnyelvi szóképzetet rekonstruáljuk, akkor gyakorlatilag töveket rekonstruálunk, amelyhez rekonstruált jelentést kapcsolunk. A jelentéssel pedig gyakorlatilag a szófaji besorolást is megadjuk, a problémás esetekben több szófajba tartozó jelentést adunk meg (pl. főnév~melléknév; ige~melléknév, melléknév~határozószó, stb.).

A melléknévi kategória kialakulása régóta foglalkoztatja a kutatókat, ám részletes, kimerítő elmélet még nem született, Locker (1951) hipotézisét mégis megemlítem, mint aki az első között próbálta tipológiailag modellálni e kategória kialakulását. Szerinte az önálló melléknévi szóosztály megléte és a nominális-verbális rendszer között összefüggés van, erre az első között figyelt fel. Ennek tükrében Locker három történeti állapotot különböztet meg a nyelvek fejlődésében. Az első szint a „nyelvi zéró fok”, amely azokra a nyelvekre utal, amelyekben nincsenek szófaji megkülönböztető jegyek, azaz a nyelvnek lexikonja van,

¹⁰ Persze azon nyelvek esetében, amelyek írásos forrásokkal rendelkeznek, sőt esetleg az alapnyelvük is többé-kevésbé adatolható, ott ez jobban kezelhető probléma.

nyelvtan nélkül (ilyen persze nincsen). Második szinten megjelenik a főnév–ige oppozíció. A melléknevek nem alkotnak szóosztályt, a melléknévi fogalmak vagy az igékhez, vagy a főnevekhez tartoznak. A harmadik szinten alakul ki a melléknevek kategóriája („rise of an Adjectival class”). Ha a mondatban betöltött szerep felől vizsgáljuk a kérdést, akkor az úgy tehető fel, hogy a két pozíció közül vajon melyik tekinthető az ősibbnek. Én nem látom annak az álláspontnak kellő megalapozottságát, mely szerint a melléknevek attributív és predikatív szerepének kialakulása között (vagy attributív és predikatív melléknevek kialakulás között) kronológiai sorrendet kellene megállapítani. Ugyanis a melléknévi jelentés jellemzésekor sem lehet csak a predikatív, vagy csak az attributív használatból kiindulni (már csak azért sem, mert van olyan melléknév, melynek csak attributív, s van olyan, melynek csak predikatív használata lehetséges, tehát a melléknévi kategória kialakulását nem szabad egységesen kezelni), mindkettőt külön-külön kell jellemezni, s e szemantikai jellemzésnek azt is figyelembe kell venni, hogy a melléknév milyen szemantikai osztályhoz tartozik (Kiefer 2000: 185–187).

4. A NGANASZAN MELLÉKNEVEK JELLEMZÉSE

A nganaszan nyelvtenok a melléknévi szóosztályt hagyományosan külön kategóriaként, ill. a névszói osztály egyik alosztályaként kezelik.

A nganaszan mellékknevekkel foglalkozó kutatók közül elsősorban Boľd't nevét kell megemlíteni, aki számos munkájában adott leírást a nganaszan melléknévképzőkről (Boľd't 1974, 1975, 1976, 1977, 1985, 1986, 1989). Boľd't anyaga értékes, számos adat csak nála fordul elő. Ugyanakkor csak a szavak morfológiai elemzésével, s kizárólag a melléknévképzők alaki kérdéseivel foglalkozott. Ezeket az elemzéseket azonban az idő meghaladta, a szerző szegmentálása gyakorta téves.

Tereščenko a nganaszan nyelvről írt monográfiájában hosszú fejezetet szentel a mellékknevek morfológiai elemzésének (Tereščenko 1979: 116–148). Leírása alapos, példaanyagban bővebb. További erénye, hogy kitér a mellékknevek mondatbeli viselkedésére is (ezt már megtette 1973-as, a szamojéd nyelvek szintaxisával foglalkozó monográfiájában is). Ez a mű munkámhoz alapvető fontosságú. Rajtuk kívül, egy-egy rövid tanulmányt vagy részfejezetet leszámítva (Nojfeld 1969; Helimski 1998), más nem foglalkozott mélyrehatóan a témával.

Legutóbb az első nganaszan Chrestomathiában esett szó a mellékknevekről (Wagner-Nagy 2002: 86–89), ennek eredményeit a következőkben szintén felhasználom.

A mellékknevek szintaktikai tulajdonságai jóval kevésbé kutatottak, ezen a területen csak Tereščenko munkáit emelhetjük ki (1973, 1979).

4.1. Az ige és a melléknév elkülönítése morfoszintaktikai tulajdonságok alapján

A nganaszanban a melléknév és az ige kategóriája morfoszintaktikai tulajdonságaik alapján teljesen elkülönül. A melléknév morfoszintaktikailag a főnévhez áll közelebb (erről részletesebben a következő pontban lesz szó). Az igtől eltérően a melléknév közvetlenül nem vehet fel idő-, aspektus- vagy igemódmarkert, ezeket a kopula veheti fel, amely a létige (*iśa*). Ugyanakkor vannak olyan tulajdonságfogalmak, amelyek állapotigeként kategorizálódnak (pl. *d'omil'irśa* [Inf] 'irigy, irigykedik') és vannak olyan fogalmak is, melyeknek ugyanazon lexikai megvalósulásának lehet igei és melléknévi formája, például:

səŋkutua [PtImp] 'erős'

səŋkəgəə [Adj] 'erős'

Ezek részletes bemutatására a 4.6.2. pontban kerül sor.

4.2. A főnév és a melléknév elkülönítése morfoszintaktikai tulajdonságok alapján

A nganaszan melléknevek inflexiós tulajdonságai „nagyjából” megegyeznek a főnév tulajdonságaival: a melléknevek felvehetnek számjelet, de esetragot csak bizonyos megszorításokkal, állítmányi helyzetben pedig elláthatók predikatív személyragokkal (csak kijelentő mód aoristosban).

Az esetragokra vonatkozó megszorítás a helyjelölő esetekre vonatkozik, ugyanis a nganaszanban ún. „félkongruencia” működik (lásd még 4.6.1.5.). Ez azt jelenti, hogy csak grammatikai esetben (nominatívuszban, akkuzatívuszban és genitívuszban) van teljes egyeztetés. Más, helyjelölő esetekben (latívusz, lokatívusz, elatívusz, prolatívusz) a melléknévi jelző birtokos esetbe kerül. Például:

háagəə matə koni'sitəmi'
jó-GEN ház-LAT megy-FUT-PL2
'Jó sátorba megyünk.' (T122)

Birtokos személyragot az adatok tanúsága szerint melléknevek nem vesznek fel. Birtokos személyragos ellipszisre nagyon kevés példa van:

d'amo' təŋkəgə' d'amoj šegə'likü-čün ŋəmsatu'.
hang-PL erős-PL hang-PLAKK vékony-NMOD-AKKPxPL3 eszik-KIMP-PL3
'Az erős hangúak megeszik a vékony hangúakat.' (Ta127)

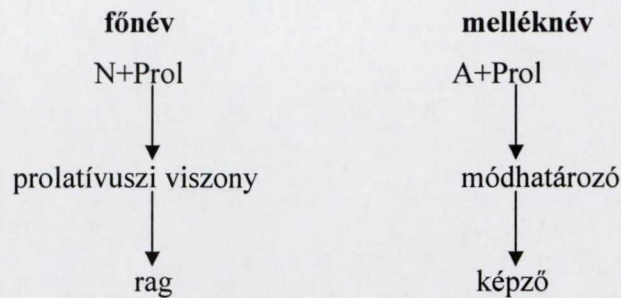
Ugyanakkor azt is meg kell jegyezni, hogy a fenti példában a birtokos személyrag nem birtokosi viszonyt fejez ki, hanem kiválasztó funkciót tölt be: a beszélő egy csoportból egyet kiválaszt, kiemel. Tehát ebben az esetben képzőről és nem birtokos személyragról beszélhetünk. (Tereščenko 1979: 146, Wagner-Nagy 2001: 85, 147).

4.2.1. Elkülönítés inflexiós tulajdonságok alapján

Vannak olyan főnévi inflexiós toldalékok, amelyek melléknevekhez kapcsolódva nemcsak hogy az eredeti funkciótól eltérő szerepet töltenek be, hanem a toldalék státusa is megváltozik: rag helyett képzőként viselkednek (mert megváltozik a szó szófaja is). Ilyen toldalék az egyes szám prolatívusz és a többes szám genitívusz ragja.

SGPROL > NADV

Melléknevek esetében a prolatívuszragot nem esetragként, hanem képzőként értelmezzük. Ezt alátámasztja, hogy prolatívuszragot a melléknév jelzői pozícióban nem veheti fel, s melléknévhez kapcsolódva a funkciója másodlagos. Nem valódi prolatívuszi viszonyt fejez ki, hanem módhatározóképzőnek kell tekinteni:

Az egyes szám prolatívuszagos melléknév a mondatban módhatározói szerepet tölt be:

əɾəkəɾə-mənɿ ɳilɿ"
szép-PROL él-MIMP-SG2
'Élj szépen!' (Ta244)

Ha a jelzett szó prolatívuszban áll, akkor a melléknévi jelző (csakúgy, mint a többi függő esetben) genitívuszbba kerül, tehát a melléknév valódi prolatívuszi viszonyt nem fejez ki:

ɳaaɡəə maa-mənu konɿ"ʃitəɾɿ"
jó-GEN sátor-PROL megy-FUT-PL3
'A jó házban végig fogtok menni.' (T122)

PLGEN > NADV

A prolatívuszaghoz képest itt annyi a különbség, hogy többes szám genitívuszban álló főnév jelzője is felveszi a toldalékot. Ha a melléknév nem jelzős szerkezet tagjaként veszi fel ezt a toldalékot, akkor másodlagos funkciót lát el, vagyis a prolatívuszagos melléknévhez hasonlóan szintén módhatározói szerepet tölt be a mondatban:

Buəðəɳə ɳaaɡəi" d'ilʃiti"!
szó-PLPXSG1 jó-PLGEN hallgat-MIMP-SG2
'Jól figyeld a szavaimat!' (Wagner-Nagy 2002: 248/183)

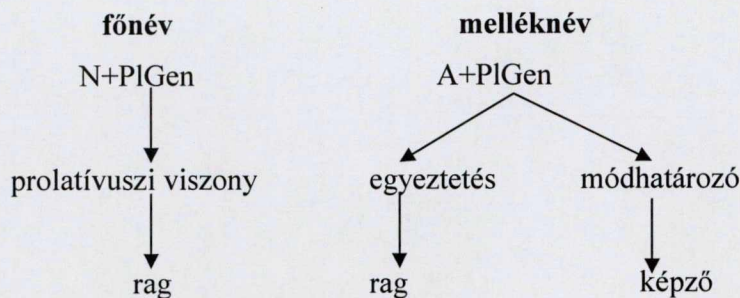
Təɳkəɡəi" buətəndɿ"
energikus-NADV lépked-KIMP-PL3
'Gyorsan lépked.' (Wagner-Nagy 2002: 237/133)

Ugyanakkor a genitívusz eredeti funkcióját is ellátja:

ɳaaɡəi" koruðu" t'iridə" meɳd'adə"
szép-PLGEN ház-PLGEN tető-PL új-PRXPL3
'A szép házak teteje új.' (T121)

Ebben az esetben azt látjuk, hogy a melléknév két esetben használja a többes szám genitívusz ragját:

- az egyeztetést jelöli (nem valódi birtokviszony) a melléknévi jelző és a főnévi fej között,
- módhatározó markere.

PLEL: SUP

A többes szám elatívszrag ugyan nem vált a felsőfok jelévé, ám felsőfokot kifejező hasonlító szerkezetben szerepet kap, s csak ilyen szerkezetekben jelenik meg ez a toldalék melléknéven:

Tənə bah'a-gitə bah'a-ŋ.
te rossz-PLEL rossz-PRXSG2

'Te vagy a legrosszabb. [Te a rosszaktól rossz vagy.]' (Ta260)

A prolatívusz és a többes szám genitívusz (s talán bizonyos helyzetben az egyes szám genitívusz) esetében is ez jelenthet átminősülést – az eredeti (főnévi, ill. igei kategóriához kapcsolódó) funkció megváltozását –, ami azt is mutatja, hogy a melléknévi kategória tagjai más funkcionális doménokra vannak kódolva, más funkciók lexikalizálódnak egy melléknév és más funkciók egy főnév esetében. Egy ilyen „tetten ért” változásból több mindenre lehet következtetni. Így például arra, hogy egy képző vagy egy inflexiós toldalék áterjedhet egy másik kategóriára, s ez funkcióváltással jár. Ez azt is jelenti, hogy ma homonim alakú, nominális és igei toldalék közötti kapcsolatban is feltételezhető kronológiai sorrendiség.

4.2.2. Elkülönítés derivációs tulajdonságok alapján

A nganaszan nyelv melléknévképzése sokkal gazdagabb, mint legközelebbi rokonnyelveié. A melléknevek jellemzően, de nem kizárólag valamilyen osztályjelölő markert viselnek. Éppen amiatt, mert ez a jelöltség nem kizárólagos, nem nevezhetjük osztályjelölőnek. Ezek egy része olyan típusú ún. *f o r m a k é p z ő* (lásd 3.3.1.2.), amilyenekkel (lásd alább) egyik közeli rokon nyelve sem rendelkezik, másik része pedig olyan moderatív képzők, amelyek a tulajdonság kisebb-nagyobb fokát fejezi ki. Tehát a nganaszan melléknevek túlnyomó része morfológiailag jelölt, képzett, ugyanakkor találunk olyan mellékneveket is, amelyek nem

képzettek. Mielőtt rátérnénk a melléknévképzők és képzett melléknevek bemutatására, vizsgáljuk meg a szakirodalom által képző nélküli mellékneveknek minősített lexémákat.

4.2.2.1. Képző nélküli melléknevek

Először áttekintem a szakirodalomban képző nélkülinek minősített mellékneveket, majd mindezeket kiegészítem további, az általam szintén ebbe a csoportba sorolandó melléknevekkel.

Tereščenko kimerítően tárgyalja a képző nélküli szavakat (1979: 117). A következőket sorolja fel: *bah'a* 'rossz, gonosz', *lišü* 'lusta', *sir* 'fehér', *numə* 'fiatal', *ηanuə* 'egyszerű, megszokott, állandó', *ηilə* 'saját', *mal'ia* 'tarka', *tjira* 'sekély', *čeru* 'keskeny', *nokuə* 'közeli', *košüə* 'száraz'.

Ezek között azonban találunk képzett mellékneveket is. A képző ezekben az esetekben az -ə vonatkozó melléknévképző:

ηanu-ə 'egyszerű, megszokott, állandó'

mal'i-ə 'tarka', vö. *mal'i* 'rajz'

noku-ə 'közeli', vö. *noku-nu* 'közel'

košü-ə 'száraz', vö. *kosəďa* 'kiszárad'

Tereščenko a képzett alakokhoz sorolja a következő szavakat:

a) -*ηkə* képzős: *məηkə* 'szegény', *baηkə* 'egyszarvú (rén)', *heηkə* 'fekete'

A *məηkə* melléknév valójában *məηkəə* (KMZ104), és szintén vonatkozó melléknévképzős alak.

baηkə 'egyszarvú rén'

Tereščenko képzett szónak tekinti az -*ηkə* végződés miatt (T119), s a tundrai nyenyecből említ megfelelést (*waje*'' 'egy: ember vagy állat vmely páros testrésze közül az egyik', T65:37). Történeti szempontból biztosan képzett alakról van szó, leíró szempontból nem (bár van néhány szó, amely alapján -^NKəə képző elkülöníthető, lásd 4.2.2.2.). További adatok híján nem tudjuk eldönteni, hogy valóban melléknév-e ('egyszarvú'), vagy pedig főnév ('rén, amelynek fél agancsa van').

heηkə 'sötét, fekete' (KMZ190)

Jelzői használata melléknév szófajiságra utal:

heηkə tundj kuhu

fekete-GEN róka-GEN bőr

'fekete (чернобурой) róka bőre' (Ta204)

Moderatív képzős alakra (lásd 4.2.2.3.) – mely fontos markere a mellékneveknek – mindössze Castrén anyagában van példa (*feanka-jer* [heŋkə-dʲir] C71), a tulajdonság nagyobb fokának kifejezésére – a főnevekre is jellemző – kicsinyítő, ill. augmentatívképzők általánosak.

b) -Kəə képzős: *naagəə* 'jó'.

A szó evenki átvétel (< *naika*, Helinski 2000: 283), a -gəə végződés homonim a -Kəə melléknévképzővel, amelyet aztán a nyelv képzett alakként értelmezett. Ezt bizonyítja a -JKA moderatív képzős alak: *naagəjk'a*, ugyanis ez a moderatív képző csak -Kəə képzős alakokhoz kapcsolódik.

Azonban – Wagner-Naggyal egyetértve (2002: 86) – meg kell jegyezni, hogy ezek a szavak nem képzettek: pl. a *məŋkə* valójában -ə vonatkozó melléknévképzős alak. Hogyha ezek a szavak esetleg valóban -ŋkə képzőt tartalmaznak, azok csak ősi képzés nyomai, az esetleges ősi tövet csak a rokon nyelvek segítségével lehet megállapítani. Leíró szempontból tehát semmiféleképpen nem tekinthetők képzettnek. A következő szavak követelnek magyarázatot:

sir 'só; fehér; ősz(hajú)'

A KMZ szótár a *sir* 'jég' szót külön szócikkben, homonim alakként kezeli, tehát közvetlen motivációt nem feltételez.

A *sir* 'fehér' szónak gyakori a formaképzős alakja is (*sirəjkəə*). Nagyon ritka jelenség, hogy egy képző nélküli melléknévnek formaképzős melléknévi alakja is van, ráadásul a két alak között minimális jelentésbeli különbséget lehet csak kimutatni. A rövid alak leggyakrabban állatszínnevként vagy testrész színeként jelenik: *sir satəə* 'sarki róka' (JN34), *sir ŋarka* 'jegesmedve' (HM56), *horə sir* 'fehér arcú' (T120).

liśü 'lusta'

KMZ jelentésként 'lusta' és 'lusta (ember), naplopó' ad meg (KMZ88), az elvont 'lustaság' fogalom *liśüsəkə*. Moderatív képzőt¹¹ ez a szó nem vesz fel. Egyedül Castrénál találunk melléknévképzős alakot: *liśaikā* (C56). Bol'dt *liśalka* 'naplopó' (B26) alakot ad meg, amely nomen possessoris képzős, ez viszont főnévi töre utal.

¹¹ A moderatív képzők a tulajdonság kisebb-nagyobb mértékét fejezik ki, csak fokozható melléknevek vehetik fel. A moderatív képzőkről 4.2.2.3. pontban szólok részletesen.

numə 'fiatal'

KMZ adatai (KMZ120): *numəə* 'fiatal; fiatalember', *numajka"ə* 'fiatalember', *numaŋku* 'fiatalember'. A *numəə* alak egyértelműen vonatkozó melléknévképzős alak, ugyanakkor a szótár ebben az esetben is megad főnévi jelentést is.

tjraa 'sekély' (KMZ183)

Ebben a formában a KMZ-szótár említi. Ezt a szót is képzettnak minősíthetjük, mégpedig vonatkozó melléknévképzőt (-ə) mutathatunk ki: *tjra* 'sekélység, sekély hely' + -ə vonatkozó melléknévképző. Az ə elő- illetve utótagó magánhangzó-szekvenciák fonémái egymáshoz igazodnak, hasonulnak. Általában az ə elem igazodik képzésben a mellette álló magánhangzóhoz, s így az *aə* szekvenciából *aa* lesz (Várnai 2002: 34).

čeru 'keskeny'

A KMZ szótár nem tartalmazza. Ebben a formájában mindössze két forrás említi: *čeru* 'szűk, keskeny' (KS80, T117). Moderatív képzős alakja valamivel gyakoribb, ez melléknévi töre utal:

čerə-"likü 'keskeny' (T131, KS80, SNa160, SNa161)

čerə-"lika-ku [NDIM] (T131, Ba266, C63)

ʔara-likü-jur [NMOD] (C63)

šenkə 'sötétkékes árnyalatú.

Állatszínnévre utal:

šenkə satərə 'kék róka' (Ta122)

šenkə tundj [AKK] 'ezüstróka (чернобурой)' (Ta75)

ŋilə 'saját' (KMZ132)

A szótár a következő mondatot említi:

mənə ŋilə ńemjmə

én saját (=szülő-) anya-PXSG1

'az én szülőanyám'

Kevés példa áll rendelkezésre. Melléknevekre jellemző képzős alakra nincs példa. KMZ említi *ŋiləkəə* 'saját' (KMZ132) formaképzős alakját is. A két alak közötti jelentésbeli különbség nem világos.

nəŋhə

Az egyik legproblémásabb eset. KMZ csak *nəŋhuə* alakot említ (KMZ312), amely egyértelműen vonatkozó melléknévképzős alak, ugyanakkor megad főnévi jelentést is: 'rossz, gonosz; baj, kár; igazságtalanság'. A *nəŋhə* alak is számos forrásban megjelenik, így Helimskinél is ez fordul elő melléknévként (KNS160, HM37, HM62, HM75).

Tereščenko *nəŋho* alakban említi leggyakrabban (T44, T142, T278, T251, T43, T63, T125, T126, T263, T138, T146, T290, Ta118, Ta152, Ta303). A szóvégi *o* tekinthető az *uə* szekvencia fonetikus lejegyzésének (az *ə* utótagú szekvenciák egymáshoz hasonulnak), s az *uə* hosszú *ō* magánhangzóvá válik. Tereščenko ugyanakkor általában rövid magánhangzót jelöl ilyen esetekben (ezt jól szemlélteti egy másik melléknévképző, a -JKUə, amelyet Tereščenko többnyire -jko, ritkábban -jkuo alakban ad meg, pl. *tusajko*, *tusajkuo*, fonologikusan *tusajkuə*, T119).

A ragozott alakok esetében is sokszor nehéz eldönteni, hogy a *nəŋhə* vagy a *nəŋhuə* alakról van-e szó, ugyanis az -ə vontakozó melléknévképző számos inflexió és derivációs toldalék előtt kiesik. Így pl. többes szám nominatívusra többnyire *nəmbə* alakot találunk, ez természetesen a *nəŋhə* + " [PL] (*ŋh > mb* változás a szillabikus fokváltakozás miatt történik). A *nəŋhuə* + " [PL] alakra viszont mindössze egy példánk van: *nombuo* [PL] (KNS173), de ha itt valóban *uo* (*uə*) szekvenciáról van szó, akkor az *ŋh > mb* szillabikus fokváltakozásnak nem kellene bekövetkeznie, mivel a szótag nyílt marad (*nombu-o*)

Összességében nem lehet kizárni, hogy mindkét alak, a *nəŋhə* és a *nəŋhuə* is létezik.

bah'a 'rossz, gonosz'

Prolatívuszragos alakja módhatározói szerepet tölt be, ez melléknevekre jellemző tulajdonság:

Bah'aməŋi ičü maagüəmə.

rossz-NADV van-KIMP-SG3 valami-PXSG1

'Rosszul érzem magam.' (Wagner-Nagy 2002: 195)

Más morfofonológiai tulajdonsága nem utal melléknévi szófajiságra. Mondatban betöltött szerepe lehet jelző:

Əmtirə bah'a kərsu.

ez-PXSG2 rossz PRXSG3 jel-PRXSG3

'Ez rossz jel.' (Wagner-Nagy 2002: 223)

soŋku 'nyers (hús)' (T31, T37)

Tereščenko egyértelműen melléknévi jelentést ad meg. Kevés adat áll rendelkezésre, mindössze egy mondatban fordul elő:

kobtua songutu d'a kačamasa ħintiđi ħakala"ə (SIC!) *soŋkuđu bənsə čimh'atj manu'aj*
lány nyers.hús-GENPXSG3 PO(ALL) néz-INF nem-KIMP-SG3.O megfog- KPERF-SG3 nyers.hús-PXSG3 mind
rohad-MINF-SG3 régen

'A lány a nyers húsról nézve nem fogta meg azt, a húsa mind régen megrohadt.'
(SN36)

A példa érdekessége, hogy a szó birtokos személyraggal van ellátva. Melléknév – mint azt láttuk – birtokos személyragot nem vesz fel, ez főnévi szófajiságot mutat.

ħilə 'veszélyes, félelmetes'

A KMZ szótár csak melléknévi jelentést ad meg (KMZ208). Tereščenko többször említi, de mondatban nem, és szövegekben sem fordul elő. Az egyetlen példamondatban jelzőként szerepel:

Maa ħilə buəđu ħəndi"ai", d'indi"əŋ?
mi félelmetes-AKK beszéd-AKK bizonyára hall-KPERF-SG2

'Miféle félelmetes szavakat hallottál?' (Wagner-Nagy 2002: 234)

ərakəra 'szép' (KMZ219)

A szó bár négy szótagból áll, képzőt vagy más toldalékot nem tudunk rajta felfedezni. Módhatározói használata (lásd 4.5.) melléknévi szófajiságot mutat:

nagətətu ərakəraməŋj ħilj"
tőle-PXSG3 szép-PROL él-MIMP-SG2

'Élj szebben/jobban, mint ő' (T133)

Összességében megállapítható tehát, hogy a nganaszanban a képző nélküli melléknevek aránya minimális, ugyanakkor számos lexéma szófaji meghatározása elsősorban a szűkös anyag hiányában nehéz és kétséges. A képző nélküli melléknevek jellemzően kétszótagúak, moderatív képzőt nem vesznek fel, azaz a főnévtől morfológiailag nem tudjuk elkülöníteni őket. Az elkülönítés azokban az esetekben lehetséges, ahol módhatározóképzős alakra van példa. Kisebbségi arányban találunk négyszótagú képző nélküli szavakat, amelyek – részben ez okból kifolyólag és a magánhangzós szókezdet miatt – idegen eredetűnek tűnnek. A képző nélküli melléknevek közül számos főnévként is használatos, ilyenkor a főnévi fej – amely ember vagy állat – helye üres.

A következő szavak tekinthetők képző nélküli mellékneveknek, mellette jelzem, hogy milyen érv alapján:

<i>bah'a</i> 'rossz, gonosz'	módhatározói szerep, jelzői szerep KMZ által megadott jelentés
<i>čeru</i> 'keskeny'	moderatív képzős származék
<i>arakəra</i> 'szép'	módhatározói szerep, jelzői szerep KMZ által megadott jelentés
<i>nəŋhə</i> 'rossz'	módhatározói szerep, moderatív képzős származék jelzői szerep, KMZ által megadott jelentés
<i>heŋkə</i> 'fekete'	jelzői szerep, KMZ által megadott jelentés
<i>hɪlə</i> 'veszélyes, félelmetes'	jelzői szerep, KMZ által megadott jelentés
<i>sɪr</i> 'só; fehér; ősz'	jelzői szerep, KMZ által megadott jelentés
<i>liśü</i> 'lusta'	jelzői szerep, KMZ által megadott jelentés
<i>šeŋkə</i> 'sötétkékes árnyalatú'	jelzői szerep, KMZ által megadott jelentés
<i>ŋilə</i> 'saját'	jelzői szerep, KMZ által megadott jelentés
<i>soŋku</i> 'nyers (hús)'	jelzői szerep
<i>d'aŋka</i> 'ferde; egyszemű/félszemű'	jelzői szerep

4.2.2.2. A formaképzők

A magyar nyelvű szakirodalomban formaképzőknek (először Wagner-Nagy 2002: 86–87) nevezzük azokat a képzőket, amelyek szinte kizárólag elhomályosult tövekhez járulnak. Ezek a képzők ma már nem produktívak,¹² leginkább prototipikus tulajdonságfogalmat fejeznek ki. Azért nevezzük formaképzőknek, mert a tőhöz kapcsolódva melléknévi alakot formál. Az így képzett melléknevek funkciójáról mindössze Helimski rövid megjegyzését találjuk (1998: 497), mely szerint a -Kəə képzős alakok csak attributív pozícióban jelennek meg, de mint majd később bemutatom, ez csak részben van így. E toldalékok eredetéről, egykori funkciójáról pontos információink nincsenek.

A következőkben a formaképzős alakokat összesítem, s elemzem alaktani és szemantikai szempontból, valamint bemutatom azt is, hogy a -Kəə képzős alakok szintaktikai szerepe nem annyira egyértelmű, mint azt Helimski bemutatta.

¹² Újabb jövevényszavak nem veszik fel.

A -Kəə képző

A képzőt tárgyalta: Tereščenko (1979: 118–119), Wagner-Nagy (2001: 152; 2002: 86) és Helimski (1998: 497). A legfontosabb források a következőképpen említik a képzőt:

	Castrén	Tereščenko	Labanauskas	Helimski	KMZ
-Kəə	-gá ¹³	-gə	-gə	-gəə	-gə(ə)

Az jól látható, hogy a források megoszlanak a képző magánhangzójának hosszúságát illetően. Meg kell jegyezni, hogy Castrén és Helimski adatai hangtani szempontból megbízhatóbbak, mint Labanauskas és Tereščenko lejegyzései. A KMZ-szótár esetében egy, a korábbi forrásokétól eltérő koncepció figyelhető meg: a melléknévi alakok esetében a képző alakja -Kəə, ugyanakkor rövid magánhangzóra végződő (-Kə) alakot is említ. Az így képzett szavak absztrakt fogalmat jelölő főnevet vagy az adott tulajdonsággal rendelkező embert jelölnek. A következő párokat említi a szótár:

<i>čejkəgəə</i>	'csendes, szerény'	<i>čejkəgə</i>	'csendes, szerény ember'
<i>česəgəə</i>	'hideg'	<i>česəgə</i>	'hideg, fagy'
<i>d'asəgəə</i>	'nedves'	<i>d'asəgə</i>	'nedvesség'
<i>hekəgəə</i>	'meleg'	<i>hekəgə</i>	'melegég, forróság'
<i>hojməgəə</i>	'sötét'	<i>hojməgə</i>	'sötétség'
<i>nersə(ə)gəə</i>	'ellenséges, gyűlölködő'	<i>nersəgə</i>	'ellenség'

Mire lehet ebből következtetni? Vagy azt tesszük fel, hogy a képző eredetileg is hosszú vokálisra végződött (mint ahogyan azt Castrén adatai is mutatják), s a produktív -ə vonatkozó melléknévképző hatására és a -gəə képzős alakok lexikalizálódása miatt szegmentálódott újra a képző, például:

hekə-gəə 'meleg' > *hekəgə* 'melegség' + -ə [NREL] → 'meleg'

A másik lehetséges feltételezés szerint már eredetileg rövid vokálisra végződött a képző (mint ahogyan azt pl. Tereščenko jelöli következetesen), mely képzős alak aztán felvette a vonatkozó melléknévképzőt:

hekə-gə 'meleg' > *hekəgə* 'melegség' → *hekəgə-ə*.

Én – mivel Castrén, Helimski és a KMZ-szótár adatai fonológiai szempontból megbízhatóbbak Tereščenko és Labanauskas adatainál – az első verziót tartom valószínűbbnek. Tereščenkónál is találni példát főnévi használatra:

¹³ Castrén lejegyzésében a mai fonologikus átírásban -gəə alaknak felel meg.

Təḡəd'a hekəḡ bah'a, sūriüdə česəḡ tabtə bah'a.

nyáron meleg-PRXSG3 rossz-PRXSG3 télen hideg-PRXSG3 is rossz-PRXSG3

'Nyáron a meleg rossz, a télen a hideg rossz.' (T112)

Tereščenko meg is jegyzi, hogy a -ḡə képzővel főnév és melléknév is képezhető, tehát valóban nem tesz különbséget a kettő (-Kəə és -Kə) között (Tereščenko 1979: 118).

A következő szavakat soroltam ebbe a csoportba:

SZÓTÁRI ALAK	JELENTÉS
<i>čejkə-gə(ə)</i>	'csendes, szerény' (KMZ211)
<i>česə-gə(ə)</i>	'hideg' (Ta205)
<i>d'ajsə-gə(ə)</i>	'hangos' (T112)
<i>d'an(ə)-gə(ə)</i>	'kemény' (C52: <i>janagā</i>)
<i>d'arsə-gə(ə)</i>	'kedvenc' (KMZ56)
<i>d'erə-gə(ə)</i>	'vastag, kövér' (KMZ40)
<i>d'obtə-gə(ə)</i>	'vékony' (KMZ44)
<i>d'ontə-gə(ə)</i>	'csendes, nyugodt, lassú' (HM105)
<i>d'ühə-gə(ə)</i>	'puha' (KMZ52)
<i>d'ürə-gə(ə)</i>	'mély' (KMZ51)
<i>hekə-gə(ə)</i>	'meleg' (KMZ189)
<i>hetə-gə(ə)</i>	'csend, nyugodt (jellem)' (KMZ190)
<i>hijə-gə(ə)</i>	'veszélyes, félelmetes' (T39)
<i>hira-gə(ə)</i>	'magas' (KMZ193)
<i>hojmə-gə(ə)</i>	'sötét' (KMZ195)
<i>ho(j)sə-gə(ə)</i>	'fényes' (KMZ198)
<i>holə-gə(ə)</i>	'könnyű' (KMZ196)
<i>homə-gə(ə)</i>	'éles' (KMZ197)
<i>horə-gə(ə)</i>	'gondos' (KMZ198)
<i>hurə-gə(ə)</i>	'meredek' (KNS160)
<i>karčə-gə(ə)</i>	'kemény' (C47: <i>kar'agā</i>)
<i>katə-gə(ə)</i>	'fényes' (KMZ63)
<i>kəsə-gə(ə)</i>	'ügyes' (KMZ84)
<i>makə-gə(ə)</i>	'sekély, alacsony' (Ba267)
<i>merə-gə(ə)</i>	'gyors' (KMZ97)
<i>naagəə</i>	'jó' (KMZ125)
<i>načə-gə(ə) ~ ? nejčə-</i>	'szilárd, tartós' / 'kövér, vastag' (KMZ128)
<i>najbə-gə(ə)</i>	'hosszú' (KMZ107)
<i>namə-gə(ə)</i>	'puha' (T118)
<i>nelua-gə(ə)</i>	'finom' (T118)
<i>nəmə-gə(ə)</i>	'egyenes' (KMZ122)

SZÓTÁRI ALAK	JELENTÉS
<i>íemta-gə(ə)</i>	'finom' (L01)
<i>íersə(ə)-gə(ə)</i>	'ellenséges, gyűlölködő' (KMZ111)
<i>nosə-gə(ə)</i>	'kemény, szúrós' (KMZ118)
<i>ηəmna-gə(ə)</i>	'finom' (KMZ143)
<i>ηu(η)kə-gə(ə)</i>	'sok' (KMZ138)
<i>səjbə-gə(ə)</i>	'feszés, erős' (KMZ163)
<i>səηkə-gə(ə)</i>	'nehéz' (KMZ164)
<i>śetə-gə(ə)</i>	'vezető (vezér)' (KMZ150)
<i>śela-gə(ə)</i>	'zsíros' (C65: <i>selagā</i>)
<i>tantə-gə(ə)</i>	'széles' (KMZ171)
<i>tasə-gə(ə)</i>	'keserű' (KMZ173)
<i>təmə-gə(ə)</i>	'sűrű' (KMZ185)
<i>təηkə-gə(ə)</i>	'erős' (KMZ186)
<i>tomna-gə(ə)</i>	'kicsi, összehúzó(ód)ott' (Wagner-Nagy 2002: 232)
<i>tonsə-gə(ə)</i>	'erős, energikus' (KMZ175)

Néhány szó esetében a képző egyértelműen elkülöníthető, ám melléknévi használatra nincs példánk:

<i>d'arə-gə</i>	'betegség' (T112, JN27)
<i>d'asə-gə</i>	'nedvesség' (KMZ57)
<i>nujbə-gə</i>	'szomorú, komor (ember)' (KMZ120)
<i>hikə-gə</i>	'rémület' (Ma76)

A formaképzős alakok tövei túlnyomórészt passzív tövek. E tövek között sok az ősi eredetű, legalább a proto-szamojéd alapnyelvig visszavezethető, ezek tulajdonságfogalmat jelölnek. Több esetben lehet azonban feltételezni produktív tövet, azaz szemantikailag motivált szavakat. Azonban a tö és a képzett szó összetartozása sok esetben kétséges, ezért jelzem ezeket is kérdőjellel:

<i>d'arsə-gə(ə)</i>	'kedvenc'	<i>d'arsi-</i> 'szeret' (KMZ56)
<i>d'ühə-gə(ə)</i>	'puha'	? <i>d'ühi</i> 'takaró (gyerekek részére, amely megvédi őket a szánon a széltől, hótól)' (KMZ52)
<i>d'ürə-gə(ə)</i>	'mély'	<i>d'üri</i> 'mélység' (KMZ50)
<i>hīlə-gə(ə)</i>	'veszélyes, félelmetes'	<i>hīlə</i> 'félelmetes; az, ami félelmetes' (KMZ208)
<i>hirə-gə(ə)</i>	'magas'	<i>hirə</i> 'magasság, mérték, szint' (KMZ193)
<i>homə-gə(ə)</i>	'éles'	?? <i>homa</i> 'él, kasza' (B44)
<i>horə-gə(ə)</i>	'gondos'	?? <i>horə</i> 'arc' (KMZ198)
<i>hurə-gə(ə)</i>	'meredek'	? <i>hurajku</i> 'domb, halom, kupac' (KMZ206)

<i>katə-gə(ə)</i>	'fényes'	<i>kaða-r</i> 'fény' (KMZ60)
<i>merə-gə(ə)</i>	'gyors'	<i>merə</i> 'gyorsan, hamar, korán' (KMZ97)
<i>ηəmno-gə(ə)</i>	'finom'	? <i>ηəmsu</i> 'hús' (KMZ144), <i>ηəm-</i> 'eszik' (KMZ143)
<i>najbə-gə(ə)</i>	'hosszú'	<i>najbi d'a</i> [Gen-PO(ALL)] 'messze'
<i>šela-gə(ə)</i>	'zsíros' (C65)	<i>šela</i> 'halzsír'
<i>tonsə-gə(ə)</i>	'erős, energikus'	?? <i>tonsji</i> 'vihar' ¹⁴ (KMZ175)

Két olyan szó van, ahol mindkét tö produktív:

<i>ηu(η)kə-gə(ə)</i>	'sok'	<i>ηuηkə</i> 'mennyiség' (KMZ137) <i>ηuηkəgə</i> 'sok' (KMZ138)
<i>d'arə-gə(ə)</i>	'beteg'	<i>d'ari</i> 'fájdalom' (KMZ56) <i>d'arəgə</i> 'fájdalom' (KMZ57)

Az alábbi példákban kérdéses a szó és a képző státusa:

(1) *d'okə-gə* 'viszketés, csípés érzése' (Ma74)

< PS **jakkə-* 'jucken' (SW37) ~ PS **jakku-* (Hel226/173/)

- vö. ng *joku-tu-m* [KIMP-SG1] 'viszket' (C53)

(2) *d'aka-gə* 'sűrű füst' (KMZ54), 'füstszag' (T112, Tg420), vö. *d'aka-sa* [Inf] 'füstöl' (KMZ54)

Ezekben az esetekben egyértelműen látszik, hogy képzésről van szó, de melléknévi használatra nincs példa.

Négy olyan szót említ a KMZ szótár, ahol *-gə* képzőt találunk, pontos funkcióval: 'vmilyen ízű és/vagy illatú'. A tö és e képző között azonban mindhárom esetben találunk *-ə*-hangot, amelyet vonatkozó melléknévképzőnek lehet elemezni:

(3) *kolijəgə* 'hal ízű vagy illatú' (KMZ68)

< *kolij+ə* 'hal-' [NREL] < *kolij* 'hal'

(4) *ηəmsuəgə* 'hús szaga, íze; hús ízű vagy illatú; ehető; finom' (KMZ144)

< *ηəmsu+ə* 'hús-' [NREL] < *ηəmsu* 'hús'

(5) *kiribaəgə* 'kenyér ízű vagy illatú' (KMZ65)

< *kiriba+a* 'kenyér' [NREL] < *kiriba* 'kenyér'¹⁵

A negyedik szó esete kérdéses, mert itt a főnévi alapszó és melléknév azonos (ng **hotə* 'hagyma' szóról nem tudunk, de a legközelebbi rokonnyelvekből kimutatható):

(6) *hotə-ə-gə* 'hagyma; illatos' (KMZ199)

¹⁴ A tundrai nyenyecben megtalálható a megfelelés: *tanzer''* 'vihar; hóvihar talajmenti széllel', de itt a melléknévi származékok 'ködös, párás' > 'homályos; borús', s valószínűleg a *tanšo* 'pára, köd'.

¹⁵ Az *a+ə* szekvenciából az *ə* hasonulása után a nganaszban *aa* lesz.

Ezekén kívül egy hasonló szerkezetű szó van, ám ebben az esetben határozószóról van szó:

d'onta-a-ga 'csendesen, lassan, óvatosan' (KMZ46)

Tereščenko is említi ebben a formában (T289), szintén határozószói jelentéssel. Máshol (Ta244) *d'ontagə* alakban hozza a szót, szintén módhatározói szereppel:

d'ontagə buo"

csendesen beszél-MIMP SG2

'Beszélj csendesen!' (Ta244)

Ezek miatt a párhuzamok miatt azt gondolom, hogy a *d'ontaaga* szó szóvégi *a* hangjától függetlenül a Tereščenko által is említett töről van szó. A *d'onta-* tő passzív a nganaszanban (megfelelései a nyenyecben és az enyecben kimutathatók melléknévi jelentéssel). A melléknévi *d'ontagəə* is létező alak (HM105), Castrén is melléknévként adja meg: *jontagə* (C53) [*d'ontagəə*].

A -Kəə képzős alakok csoportja sem szemantikailag, sem morfoszintaktikailag nem homogén, ugyanakkor meg lehet állapítani olyan tendenciákat, amelyek eddig elkerülték a figyelmet:

- (1) a dimenzionális melléknevek jellemzően a -Kəə képzőt veszik fel, más formaképzőt semmiképpen;
- (2) számos fizikai tulajdonságot megnevező melléknév is ezt a képzőt veszi fel, de – adódóan e kategória nagyobb fokú szemantikai heterogenitásából – kisebb arányban.

<i>d'era-gə(ə)</i>	'vastag, kövér'
<i>d'obtə-gə(ə)</i>	'vékony'
<i>d'ürə-gə(ə)</i>	'mély'
<i>hirə-gə(ə)</i>	'magas'
<i>makə-gə(ə)</i>	'sekély, alacsony'
<i>najbə-gə(ə)</i>	'hosszú'
<i>tantə-gə(ə)</i>	'széles'

(Arról, hogy mi az oka annak, hogy többnyire pozitív pólusú dimenzionális melléknév szerepelnek ezzel a képzővel, a 6.4. fejezetben szólok.)

- (3) Míg a -Kəə képzős dimenzionális melléknevek nem rendelkeznek igei tövvel, addig a -Kəə képzős fizikai tulajdonságot megnevező melléknevek általában igen: a -Kəə képzős dimenzionális mellékneveknek attributív pozícióban csak egy – nominális típusú – alakja lehet, addig a fizikai tulajdonságot megnevező -Kəə képzős

melléknév jelzői pozícióban folyamatos melléknévi igenévként is megjelenhet.

Például:

	Szófaj	nganaszan
DIMENZIÓ		
'magas'	Adj	<i>hirəgəə</i>
'széles'	Adj	<i>tantəgəə</i>
'keskeny'	Adj	<i>d'obtagəə</i>
'hosszú'	Adj	<i>nəjbagəə</i>
'mély'	Adj	<i>d'ürəgəə</i>
FIZIKAI TULAJDONSÁG		
'hideg'	Adj	<i>česəgəə</i>
	PtImp	<i>česitə</i>
'meleg'	Adj	<i>hekəgəə</i>
	PtImp	<i>hekutə</i>
'kemény'	Adj	<i>tuđajkuə</i> <i>nosəgəə</i>
	PtImp	<i>tuđaruə</i> <i>nošüčüə</i>
'puha'	Adj	<i>ńaməgəə</i>
'nehéz'	Adj	<i>səŋkəgəə</i>
	PtImp	<i>səŋkutə</i>
'könnyű'	Adj	<i>holəgəə</i>
'keserű'	Adj	<i>tasəgəə</i>
	PtImp	<i>tašütüə</i>

Néhány melléknév felszíni szerkezetében *-kəə* jelenik meg:

<i>kond'i-ŋkə</i>	'híres' (FN6)
<i>korsa-ŋka</i>	'okos' (Ba264, B73)
<i>koršij-kəə</i>	'szívélyes, elragadó' (KMZ69)
<i>labsə-kəə</i>	'legkisebb, utolsó gyerek' (KMZ85)
<i>məga-ŋkə</i>	'púpos (ember)' (KMZ102)
<i>ńalij-kəə</i>	'örömteli, életvidám' (HM39, HM71)
<i>ńim-kə</i>	'idősebb' (KMZ116)
<i>ŋilə-kəə</i>	'saját, született, rokon-' (KMZ132)
<i>ŋojbu-kəə</i>	'vezető (sámán)' (KMZ134)
<i>talaŋ-kəə</i>	'szerencsés' (KMZ170)

Az előző, nagyobb csoporthoz képest itt megállapítható, hogy a tövek nagyrészt nem elhomályosultak:

korsə 'gondolat, ész, lélek' (KMZ69)

labsə 'bölcso' (KMZ85)

ɲilə 'saját' (KMZ132)

ɲojbu 'fő-, vezető' (KMZ134), vö. *ɲojbuə* 'fej' (KMZ134)

ɲim 'név' (KMZ115)

tala 'szerencse, siker' (KMZ170)

Látható, hogy ahol megállapítható a tö, ott minden esetben főnévi tövel állunk szemben. A képző funkciója leginkább a nomen possessorishoz (vmivel való ellátottság) áll a legközelebb ('szerencse' > 'szerencsés', 'fej' > 'fejes, főnök', 'bölcso' > 'bölcso' → a legkisebb gyerek a családban'). Hasonlónak tűnik a helyzet a fentebb említett *d'okəgə* és *d'akəgə* szó esetében, ill. a 'vmilyen ízű, illatú' képző esetében. Ez utóbbi esetben a formaképző nem a főnévhez, hanem vonatkozó melléknévképzős alakjához kapcsolódik, így lehet a funkció a 'vmilyen tárgy vagy élőlény jellemző és érzékelhető tulajdonságával bíró'. Ezt megerősítik a rokonnyelvek (enyec, nyenyec) adatai, ahol találunk *-nkV-* szerkezetre visszavezethető nomen possessoris képzőt vagy annak nyomát (lásd 5.3.1.).

Az ebben a csoportban felsorolt tövek mélyszerkezete a *tala* szó kivételével CVCV szerkezetű, a tö végén nem található nazális, tehát a képzett alakokban található nazális a képzőhöz tartozik. A *labsəkəə*, a *ɲiləkəə* és a *ɲojbukəə* szavak esetében valószínűleg egy *-ɲkəə-* alakú képző ritmikai fokváltakozás során meggyengült alakjával állunk szemben.

korsə 'gondolat, ész, lélek' (KMZ69)

labsə 'bölcso' (KMZ85)

ɲilə 'saját' (KMZ132)

ɲojbu 'fő-, vezető' (KMZ134), vö. *ɲojbuə* 'fej' (KMZ134)

ɲim 'név' (KMZ115)

tala 'szerencse, siker' (KMZ170)

Abban az esetben, ha a tö végén üres nazális található (*tala^N*), szintén feltételezhető *-ɲkəə* képző, ugyanis nazális + nazális kapcsolat a nganaszanban nincs (kivéve *mn*), azaz az egyik nazális kiesik, de a másik a felszínen megjelenik: *talanəkəə*. A *labsəkəə* és a *ɲiləkəə* esetében pedig a ritmikai fokváltakozás miatt feltételezhető *-ɲkəə* képző, viszont nem az S3, hanem az S1 tőhöz kapcsolódik a képző.

Valószínűleg e képzőt találjuk a következő szavakban is:

d'indil'anjə 'ismert, híres' (KMZ42, FN8), vö. *d'indi-si* 'hall, megtud' (KMZ42)

ñiml'ankə 'híres' (FN6), vö. *ñim* 'név'¹⁶

Két szó esetében problémás a szegmentálás:

məku 'hát' (KMZ102) > *məgankə*

Itt a képző az S3 tőhöz kapcsolódik, ez eltér az előzőektől.

ñali 'öröm' (KMZ126) > *ñaliŋkəə*

Mivel egyik tő végén sem található üres nazális (ezt jól mutatják az SgGen alakok: *ñali*- és *məku*-), ezért a felszínen *-kəə* alaknak kéne jelentkeznie, *-ŋkəə*- alaknak semmiféleképpen, erre a két esetre nem tudok magyarázattal szolgálni. Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy a *məgankəə* esetében az S3 tőhöz kapcsolódik a képző, egy képző pedig mindig ugyanazon tőváltozathoz kapcsolódik.

Összességében a bemutatott anyag alapján feltételezni lehet egy *-^Nkəə*- alakú nomen possessoris képzőt, amely ritka, s ma már valószínűleg nem produktív.

-^CSəKə képző

Wagner-Nagy (2002: 87) mutatja ki először a *-^CSƏKƏ* képzőt. Megjegyzi, hogy ritka és a tövek ebben az esetben is elhomályosultak. Én a következő – ebbe a csoportba sorolható – lexémákat találtam:

bəŋkə-səkə 'vidám' (KMZ232)

Igei származékok: *bəŋkə-btj-sj* [VKAUS] 'felvidít' (KMZ32)

d'abtu-səkə 'veszély; veszélyes' (KMZ53)

Nincs más adat.

kandu"-səkə 'bántó, sértő' (KMZ61)

? Igei származékok: *kandu"təsa* 'lemegy, elbújik (a nap)' (KMZ61); *kantuəd'a* 'betér, elbújik (a nap)' (KMZ61); *kantüürsa* 'elrejtőzik' (KMZ61)

məñən-səkə 'érdekes' (KMZ103)

Ige származék: *məñünsa* 'szeret, kedvel' (KMZ284)

ñojkə-səkə 'bájos, vonzó' (KMZ119)

ñojkə-btu-suəd'əə-iñə [VKAUS-PTPERF-PLPXSG1] 'vonzó' (HM103)

ñirmin-səkə 'zajos' (KMZ133)

ñirmi-nti-śiə [VIMP-PERF-SG3] (MU35)

ñirmi 'zaj' (KMZ133)

ñəñən-səkə '1. érdekes; 2. meglepő, csodálatos' (KMZ145, H65)

¹⁶ Egy esetleges *-l'ankə* képzőről lásd 5.3.1.

ɲənün-sa [INF] 'meglepődni' (T177, T223)

ɲənün-sa [NACT] 'csodálkozás' (T47, T60, T65, T114, B61)

hi̯l̩ənsəgə 'félelmetes' (KMZ209)

hi̯i-: *hi̯imsi* '(meg)ijed' (KMZ209), *hi̯i-m̩sa* 'ijedtség, rémület' (KMZ209)

saləsəkə 'bonyolult' (KMZ147)

Nincs más adat.

-Kə

d̩il̩siti-kə 'engedelmes' (KMZ41)

d̩il̩siti-si 'hallgat, hallgat vkire, engedelmeskedik' (T34, MU29, Ma74, KNS183, SN8, T37)

d̩amələ-kə 'kusza, nehéz, bonyolult' (KMZ55)

Nincs más adat.

maansə-kə 'érdekes' (KMZ93)

Igei származékok: *maan̩süüčüə* [PTIMP] (KMZ93); *man̩sündü*" [PTIMP-PL] (JN9);

maansəgubtusa 'érdeklődik' (KMZ93); *maansəδusa* 'érdeklődik' (KMZ93).

məhələ-kə 'érdekes' (HM42)

məh̩ünsa 'szeret' (T29)

məh̩el̩ütü V [KIMP-SG3] 'tetszik' (JN47)

ɲədi"tə-kə 'helyes' (HM91)

ɲədi̯təs̩i 'igaza van' (HM51, HM59, HM60, HM89, HM106)

təbkələ-kə 'fullasztó, fülledt' (KMZ183)

təbkələŋkə 'fullasztó, nehézkes légzés' (KMZ183)

təbkəl̩i̯si 'szüknek lenni, szűken' (KMZ183)

h̩əŋkərə-kə 'bűnös' (KMZ111, HM125, (C58, HM95)

< *h̩əŋkaru* 'bűn, bűnös' (B35)

mii"ni-kə 'közeli' (HM73, HM75)

mii"a 'ide' (KMZ355)

A ^CSƏKƏ és a -Kə képzős csoportnál összességében a következők állapíthatók meg:

- (1) A -Kə képzős alakokhoz képest ezen szavak jelentése elvontabb, nem prototipikus tulajdonságfogalmak. A Dixon által megállapított szemantikai típusok közül a magasabb sorszámúak közé tartoznak: többnyire értékelést fejeznek ki ('bonyolult',

- 'érdekes', 'sértő', 'helyes', 'furcsa', 'veszélyes'), vagy belső emberi tulajdonságot fejeznek ki ('engedelmes', 'vidám', 'meglepett', 'kedves', 'vonzó', 'bűnös', stb.).
- (2) A képzett alak jelentése nem mindig egyezik az ige jelentésével (vö. 'látni'; 'mondani' > 'érdekes'), azaz a képzést szemantikai változás kíséri.
- (3) A képző csak egy vokálisra végződik, mindazonáltal nem világos a -Kəə képzőhöz való viszonya.¹⁷

-^NKUə ~ -JKUə képző

Két, a szakirodalomban külön kezelt képzőt soroltam ebbe a csoportba. A Chrestomathia Nganasanica két képzőt különít el (Wagner-Nagy 2002: 86–87):

(1) -KA₀ ~ -KA₀"ə¹⁸

(2) -^NKUə ~ -JKUə

E két csoportba összesen 55 szó tartozik:

szótári alak	-KA ₀ ~ -KA ₀ "ə	- ^N KUə ~ -JKUə	jelentés
<i>ani"ka</i>	+		'nagy' (KMZ17)
<i>bamtujkuə</i>		+	'görnyedt, hajlott hátú' (KMZ19)
<i>čilajkuə</i>		+	'sovány, vékony' (JAT98)
<i>dabakuə</i>		+	'piros' (KMZ52)
<i>dabijkuə</i>		+	'fecsegő' (HM43)
<i>dendʒa(j)kuə</i>		+	'színtelen, átlátszó, világos' (KMZ38)
<i>derbajkuə</i>		+	'vastag' (KMZ39)
<i>dərbakuə</i>		+	'ősz (szín)' (KMZ43)
<i>d'oakuə</i>		+	'zavaros (szín)' (KMZ44)
<i>dombakuə</i>		+	'hajlott, sima, lapos' (T119, B263)
<i>dūjhuakuə</i>		+	'kerek' (T119, Ta210, B71)
<i>hındajkuə</i>		+	'lapos' (KMZ208)
<i>hočajkuə</i>		+	'fényes' (KMZ199)
<i>hubakuə</i>		+	'szemtelen, pimasz' (KMZ203)
<i>kamnaŋkuə</i>		+	'sűrű (pl. leves)' (KMZ60)
<i>kabtu(j)ka-</i>	+		'sík, sima' (KMZ58)

¹⁷ Történetileg biztosan összefüggnek, szinkrón szempontból viszont érdemes különválasztani a -Kəə és a -Kə képzőt, még akkor is, ha jól látható az adatokból, hogy a -Kə a negyedik szótagban jelenik, tehát formailag megfelel a KMZ által -Kə(ə) alakúként említett képző első szegmentumának. A -^CSƏKƏ képző második eleme is idetartozhat, ám -^CSƏ deverbális nomenképző a nganaszanban nincsen, így ez egyelőre csak bizonyíthatatlannak tűnő feltételezés.

¹⁸ A 0 alsó indexszel jelölt magánhangzó egyalakú, azaz a felszíni szerkezetben mindig így jelenik meg, az 1-es alsóindexszel jelölt magánhangzók viszont attól függően változhatnak más hangokkal, hogy az adott tő melyik harmóniaosztályba tartozik (pl. -RA₁A₀ korlátozó képző: *a* ~ *i* ~ *ɨ*). Mélyszerkezete tehát -Ka ~ -Ka"ə, ill. -^NKuə ~ -Jkuə.

szótári alak	-KA ₀ ~ -KA ₀ "Ə	- ^N KUƏ ~ -JKUƏ	jelentés
<i>karčaka</i>	+		'kemény' (T126)
<i>kičajkuə</i>		+	'szürke' (KMZ65)
<i>kimajkuə ~ kimajka"a</i>	+	+	'sápadt, halvány' (B72, B263)
<i>kobakuə</i>		+	'száraz' (FN8)
<i>kolbajku(ə)</i>		+	'meztelen' (Ma79)
<i>kolsajkuə</i>		+	'hosszú' (B72, SSE81, JAT98)
<i>kulba(j)-kuə</i>		+	'nyers, meleg' / 'kihűlt' (KMZ72)
<i>lalujkuə</i>		+	'széles, kerek (arc)' (KMZ86)
<i>labtujkuə</i>		+	'lógófülű' (B263, 264)
<i>ləndajkuə</i>		+	'gyenge (ember)' (T119)
<i>ləbtiakuə</i>		+	'kényelmes, megfelelő' (KMZ89)
<i>lomnajkuə</i>		+	'puha, lágy' (KMZ88)
<i>lümhəjkuə ~ lümhəjka"a</i>		+	'bozontos, pelyhes, pihés' (T37, KMZ91)
<i>mandajkuə</i>		+	'kerek, gömbölyű' (KMZ95)
<i>narajkuə</i>		+	'tiszta' (KMZ127)
<i>ňomsajkuə</i>		+	'éles, hegyes végű' (KMZ119)
<i>norbaka"a ~ norbakuə</i>		+	'zajos, nyugtalan (ember)' (KMZ118)
<i>ňugakuə</i>		+	'görnyedt, hajlott hátú' (Ba266)
<i>nujbajkuə</i> (vö. ~ <i>nujbəgə</i>)		+	'szomorú, komor (ember)' (KMZ120)
<i>sirajkuə</i>		+	'fehér' (KMZ160)
<i>šymbajkuə</i>		+	'sima' (T119, T130, Ba266, Ma70)
<i>šikakuə</i> (<i>sikakúa</i>)		+	'vastag' (C66)
<i>sočakuə</i>		+	'ferde, görbe' (KMZ156)
<i>sona(η)kuə</i> (<i>sonankua</i>)		+	'fekete' (C66)
<i>šuma(j)kuə</i>		+	'békés, csendes' (KMZ166)
<i>tiŋgajkuə</i>		+	'széles, tágas' (KMZ183)
<i>tobšiküə</i>		+	'szokatlan' (KMZ174)
<i>toďakuə</i>		+	'sárga (barna, szürke)' (KMZ174)
<i>toŋgajkuə</i>		+	'tágas (ruha)' (KMZ176)
<i>torsajkuə</i>		+	'ritka (erdő)' (L01: 113)
<i>tubakuə</i>		+	'feszés, szoros'
<i>tuďa(j)kuə</i>		+	'kemény' (B86:111)
<i>tulujkuə</i>		+	'bozontos' (Wagner-Nagy 2002: 238/228)
<i>tumkakuə</i>		+	'félhomályos, átlátszatlan, borús' (T79)

szótári alak	-KA ₀ ~ -KA ₀ "ə	- ^N KUə ~ -JKUə	jelentés
<i>tumtakua</i>			'csendes' (KMZ181)
<i>tusajkua</i>		+	'fekete' (KMZ181)

A belső keletkezésűnek minősíthető (azaz ahol az alapszó felismerhető, helyenként produktív tő) szavak aránya itt magasabb.

A képző szegmentálásánál hasonló problémába ütközünk, mint a -Kəə képző esetében. Valószínűleg néhány esetben itt is reanalízissel állunk szemben, azaz a szó végi ə fonéma vonatkozó melléknévképzőként értelmezhető, s a tő a -jku, -ku végződésével bővül. Ezek a következők:

<i>mandajkua</i>	<i>mandajku</i> 'kerek, gömbölyű' (KMZ94, 95)
<i>lalujkua</i>	<i>lalujku</i> 'sima, kerek ovális tárgy (elsősorban arc)' (KMZ86)
<i>salajkua</i>	<i>salajku</i> 'piszok, sár; piszkos' (KMZ147)
<i>kabtujkua</i>	<i>kabtujku</i> 'csészealj; laposság, sima tárgy' (KMZ58)

Szinkrón szempontból valóban vonatkozó melléknévképzőről van szó. Azon esetek többségében azonban, amelyekben a tő nem passzív, nem ez a helyzet. Ezek a következők:

<i>d'irba</i> 'dér'
<i>sir</i> '1. só; 2. fehér; 3. ősz'
<i>šümü</i> '(szél)csend'
? <i>tijgüa</i> '1. köz, hézag; 2. szabad idő'
? <i>tosu</i> 'újszülött rén' > <i>tođakuə</i> 'sárga, barna, szürke'

A két formaképző (-KA₀ ~ -KA₀"ə és -^NKUə ~ -JKUə) között mind funkció, mind forma alapján nehéz meghúzni a határvonalat. A következőket látjuk:

1. Kevés olyan -Ka képzős példánk van, amelyben a melléknévképzőt nem követné augmentatív (-"ə) képző. Ilyen csupán az *ani"ka* 'nagy', és talán ide tartozik a *bəndika* ('mind' < *bənsə* 'minden, összes') is. Ezeken kívül két – a KMZ-szótárban nem található – szót kell megvizsgálni:

laptujka

Boľdt közléséből ismert szó: *laptujkoa* (Ba263), ill. *loptujko* (Ba264) alakban.

Boľdtnál a -ko képző megfelel a -kuə képzőnek (az *uə* > *o* hasonulás miatt).

karčaka

Az előzőnél lényegesen jobban adatolt szó. Tereščenkónál -ko, ill. -ka" a alakú képzőt találunk (*karčako*, *karčaka" a*, T126). Fontos Castrén adata is: *kar'agā*

és *kar'akua* (C47), azaz nála is egyértelmű, hogy *-gəə* (< *-gá*), ill. *-kuə* (< *-kua*) képzővel állunk szemben. Ugyanakkor – Castrénál egyedül ebben az esetben – találunk *kar'taka* alakot is. Ezeken kívül két bizonytalan adatunk van: *karčaka* (B39) és *karčakə* (SSE82), amelyek – mivel két bizonytalan adatról van szó –nem bizonyító erejűek annak eldöntésében, hogy valóban *karčaka* a szótári alak. Valamint azt is ki kell emelni, hogy ezekben a szavakban, amennyiben valóban *-ka* alakú a képző, a felszínen *-ga* alaknak kellene jelentkeznie, tehát *-ka-* mélyszerkezetű melléknévképzőt egészen biztosan nincs.

2. Ha a *-ka''a* képzős alakok augmentatív képző ('ə) nélküli alakjait keressük, akkor azt látjuk, hogy azok *-^NKUə ~ -JKUə* képzősök. Ugyanakkor *-kuə* + *-''ə* [NADJ + NAUG] > *-ka''a* változás elképzelhetetlen.

Mindazonáltal mégis azt gondolom, hogy e két képzőt egyetlen képző allomorfjainak kell tekintenünk. Az említett *ani''ka* és *bənd'ika* szón kívül ugyanis nem találunk más olyan szótári alakú melléknévet, amely *-Ka* képzőt venne fel.

A többi szó esetében a következő a helyzet. A *-^NKUə ~ -JKUə* képzőt összetett képzőnek értelmezem (*-^NKU+ə ~ -JKU+ə*), amely egy esetleges – s a *-Kəə* képző tárgyalásakor már bemutatott – produktivitásvesztés és újraértelmezés után lehetséges, hasonlóan mint a *-Kəə* képző esetében. Így csak képző végén található *ə*-t tekintjük képzőnek (amely egyébként produktív és gyakori vonatkozó melléknévképző, vö. Wagner-Nagy 2002: 87). Az augmentatív képző ('-ə) nem a vonatkozó melléknévképzős alakhoz kapcsolódik, hanem a vonatkozó melléknévképzős alak tövéhez (azaz *-ku* végződésű szótövet kapunk). Az említett augmentatív képző az S2, azaz a genitívuszi tőhöz kapcsolódik. U-ra végződő magánhangzós tő esetében ez gyakran *u > a* változást jelent (pl. *sirü* 'tél' NOM > *sira* GEN), s az augmentatív képző *ə*-je hasonul hozzá. Példával szemlélítve:

<i>norba-kuə</i>	= <i>norba-</i> (passzív tő) + <i>-^NKUə ~ -JKUə</i>	'nyugtalan'
<i>norbaku-ə</i>	= <i>norbaku-</i> 'nyugalanság' + <i>ə</i>	'nyugtalan'
<i>norbaka-''a</i>	= <i>norbaku-</i> + <i>''ə</i>	'nyugtalan'

Azt is meg kell említeni, hogy egy szó csak egyféle formaképzőt vehet fel, ezek alól nagyon kevés kivételt találunk, pl. *nujbajkuə ~ nujbəgə*. Egy közös mélyszerkezeti formát ugyanakkor

nem lehet meghatározni, s azt is láttuk, hogy a képzők tendenciaszerűen, de nem kizárólagosan kötődnek egy-egy szemantikai típushoz.¹⁹

A további derivációs toldalékokról a fokozásnál lesz szó (4.2.2.3.).

A formaképzők esetében pontos szemantikai szerepet, funkciót nem lehet kimutatni. A színnévképzőre már Tereščenko is felfigyelt (1979: 119). Meg kell jegyezni viszont, hogy a képző nem tekinthető kizárólagosan színnévképzőnek (emiat nem nevezhetjük osztályjelölőnek): egyfelől nem csak színnevek képzésében vesz részt²⁰, másfelől pedig nem minden színnév veszi fel ezt a képzőt. Az egyes formaképzők jellemzően, de nem kizárólag a következő szemantikai típusokba tartozó fogalmak megvalósításában vesznek részt:

-Kəə	1. DIMENZIÓ
	2. FIZIKAI TULAJDONSÁG
- ^N KUə ~ -JKUə	1. SZÍN
	2. FIZIKAI TULAJDONSÁG
- ^C SəKə, -Kə	1. EMBERI TULAJDONSÁG
	2. MINŐSÍTÉS

Meg kell jegyezni, hogy a domináns típusokban, tehát a dimenzionális melléknevek és a színnevek esetében majd azt is látjuk, hogy igei tövük e szavaknak nincsen (lásd 4.6.2.).

4.2.2.3. A fokozás morfológiai eszközei

A nganaszanban az abszolút fokozás alapfok–középfok–felsőfok hármas rendszere nem alakult ki. Ugyanakkor – s ez a többi szamojéd nyelvvel való összevetésben szembetűnő – egy tulajdonság különböző fokának kifejezésére számos speciális, csak melléknév által felvehető (tehát nem augmentatív és diminutív) morfológiai marker áll rendelkezésre. Ezen képzők gyakorisága és produktivitása eltérő. Az egyes képzőket és a jelentésüket a következő táblázat mutatja be:

¹⁹ Ugyanakkor azt nagyon is valószínűnek tartom, hogy e három képző *-k-* eleme egy ősi melléknévképző nyoma, s e képző alakváltozatai a nganaszan külön életében alakultak ki, ugyanis a többi szamojéd nyelvben *-k* elemű melléknévképzők ilyen gazdagságát nem találjuk, de egyelemű *-k* képzőt igen (pl. a tundrai nyenyecben).

²⁰ Egyszerű lenne elintézni annyival, hogy analógiás hatást feltételezünk (ami mint lehetőség természetesen fennáll), ám mivel ezt bizonyítani nem tudom (mint ahogyan az analógiás hatást nem mindig lehet), így csak e lábjegyzetben említem ezt a lehetőséget.

	alapfok	-"L'U ^N Ku	-d'ir	- ^N d'a	-JKA
-Kəə	<i>katəgəə</i>	<i>kaðə"likü</i>	<i>katəgəd'ir</i>	<i>kaðud'a</i>	<i>katəgəjkia</i>
	'világos'	'egy kicsit világosabb'	'valamivel világosabb'	'világosabb'	'elég világos'
- ^N KUə ~ -JKUə	<i>d'abakuə</i>	<i>d'aba'likü</i>	<i>jabakuajir</i> (C)	?	?
	'piros'	'egy kicsit pirosabb'	'valamivel pirosabb'	'pirosabb'	'elég piros'
képző nélkül	<i>nəḡhə</i>	<i>nəḡhə'likü</i>	?	<i>nəmbud'a</i>	?
	'rossz'	'egy kicsit rosszabb'	'valamivel rosszabb'	'rosszabb'	'elég rossz'

(részben Tereščenko 1979: 130; Wagner-Nagy 2001: 153 és Wagner-Nagy 2002: 89 nyomán)

A képzők gyakorisága, produktivitása és disztribúciója egymástól eltér. A -"L'UNKu képző közvetlenül a tőhöz kapcsolódik, függetlenül attól, hogy képző nélküli-e, vagy hogy a szótári alak melyik formaképzőt veszi fel. A -Nd'a és a -JKA képző -^NKUə ~ -JKUə képzős tőhöz kapcsolódva nem található. Mindez azt jelenti, hogy egyes prototipikus melléknévek fokozhatósága közötti különbségnek nem csupán szemantikai, hanem morfológiai okot is kell feltételezni.

A -"L'UNKu képző (Wagner-Nagy 2001: 154, Wagner-Nagy 2002: 88)

A lexikalizálódás leginkább ennek a képzőnek az esetében valószínűsíthető, mert ez a képző kapcsolódhat a legáltalánosabban, a legkevesebb morfofonológiai kötöttséggel melléknévi tövekhez. Ez azt jelenti, hogy a formaképzőket törli maga elől (lásd a táblázatban). Mivel e képző a tulajdonság kisebb fokát jelöli, így a lexikalizálódás olyan esetekben képzelhető el, ahol a melléknév negatív pólusú. Ilyen a *kəə"likü* 'rövid', melynek képző nélküli alakja nagyon ritka: *kəjm*. Ezt az alakot egyedül Tereščenko említi (T127). A szó már csak azért is furcsa, mert CVCC szerkezetű, azonban mássalhangzó-kapcsolatra végződő szabad morféma a nganaszanban nem fordul elő.

A -d'ir képző (Wagner-Nagy 2001: 155, 2002: 88)

A -d'ir képző elsősorban vagy formaképzős vagy -"L'UNKu képzős alakhoz kapcsolódik, *nogə"liküd'ir* 'közeli' (T129), közvetlenül a tőhöz nagyon ritkán (pl. *nūñájər* [*nūñad'ir*] C60, *feankajər* [*heḡkəd'ir*] C71).

Lássunk néhány példát:

-Kəə képzős szó után:

makəgəd'ir (T128)

katəgəd'ir (T128, T130)

-L'UKu képzős szó után:

ka"al'ikujur [*kəəl'iküd'ir*] (C46)

hojmə"liküd'ir (T129)

-ə vonatkozó melléknévképzős alak

košüod'ir (B77)

Az -^Nd'ə képző (Wagner-Nagy 2001: 156, Wagner-Nagy 2002: 89)

Az -^Nd'ə képző is közvetlenül kapcsolódik a tőhöz. Ugyanakkor e képző gyakorisága elmarad -"L'UNKu képzőétől. Ugyancsak különbségként említhető, hogy -^NKUə ~ -JKUə képzőt nem követi. Példák:

<i>anid'ə</i>	~ <i>ani-"ə</i> 'nagy' [Naug]
<i>d'ürüd'ə</i> (T130)	< <i>d'ürə-gəə</i> 'mély'
<i>hirud'ə</i> (T129)	< <i>hirə-gəə</i> 'magas'
<i>najbud'ə</i> (T129, T130)	< <i>najbə-gəə</i> 'hosszú'
<i>kaδud'ə</i> (T129, T130)	< <i>kata-gəə</i> 'fényes'
<i>nəmbud'ə</i> (T130)	< <i>nəŋhə</i> 'rossz'
<i>nokud'ə</i> (T129)	< <i>noku-ə</i> 'közeli'
<i>šekud'ə</i> (T130)	< <i>seku</i> 'keskeny'

A -JKA képző (Wagner-Nagy 2001: 153, 2002: 88)

A -JKA képzős alakok viszont csak szűkebb körben fordulnak elő: két kivétellel -Kəə képzős alakokhoz kapcsolódik, de úgy, hogy azt csonkolja: a második ə kiesik. A példák nagy része Castrén gyűjtésében fordul elő, most az újabb gyűjtések példáiból idézek:

<i>d'ürəgəjkia</i> (Ma75) 'elég mély'
<i>hirəgəjk'a</i> (T127, Ma76) 'elég magas'
<i>katəgəjk'a</i> (T127) 'elég világos'

A képzőt felveheti -gəə végződésű, ám eredetileg nem formaképzős melléknév is: *ñaagəə* 'jó': *ñaagəjk'a* (T127).

4.2.2.4. Vonatkozó (relációs) melléknévképzők

A relációs (vagy vonatkozó) melléknevek nem szabályos melléknevek. Vonatkozó melléknév nem lehet állítmány, nem fokozható, antonim párba nem rendezhetők, leggyakrabban

denominálisnak és szemantikailag a főnévhez nagyon közel álló, „covert nouns”-nak nevezik (McNally 2004: 181). Jelentése úgy írható le, hogy 'az alapszóban megnevezett dologhoz tartozó vagy vele kapcsolatos' (Kiefer 2000: 205).

A nganaszanban két vonatkozó melléknévképző van, mindkettő produktív: -*Ə* és -*D'Ə*.

(S1)-*Ə* (Wagner-Nagy 2001: 157–159, 2002: 87)

A legkülönbözőbb jelentésű elemekhez járulhat, mint pl. időtartamot leíró szavakhoz, hely-, állat- vagy anyagnevekhez:

<i>bəðəltəə</i> 'különálló'	
<i>noruə</i> 'tavaszi'	<i>noru</i> 'tavasz'
<i>məskəbaa</i> 'moszkvai'	<i>Məskəba</i> 'Moszkva'
<i>kolijə</i> 'hal-'	<i>kolij</i> 'hal'
<i>ńorumuə</i> 'réz-'	<i>ńorumu</i> 'réz', <i>h"aləə</i> 'köves, kő-'

Mint azt előbb említettem, néhány -*ku*-ra végződő szó vonatkozó melléknévképzős alakja a formaképzőkkel homonim alakot eredményez. Hasonló jelenséget figyelhetünk meg a másik formaképzős (-*Kəə*) képzős alakok esetében is:

<i>ńersəgə</i> 'ellenség': <i>ńersəgəə</i> 'ellenséges'
<i>hojməgə</i> 'sötétség': <i>hojməgəə</i> 'sötét'
<i>hekəgə</i> 'melegség': <i>hekəgəə</i> 'meleg'
<i>česəgə</i> 'fagy, hideg': <i>česəgəə</i> 'hideg'
<i>čejkəgə</i> 'csendes ember': <i>čejkəgəə</i> 'csendes'
<i>ńəmnəgə</i> 'finomság': <i>ńəmnəgəə</i> 'finom'

(S1)-*D'Ə* (Wagner-Nagy 2001: 157–159, 2002: 87)

Az alapszó lehet időtartamot, állat-, hely- vagy anyagnevet leíró főnév, de akár határozószó is:

<i>huəd'ə</i> 'hátsó', <i>d'erd'ə</i> 'középső', <i>kad'ad'ə</i> 'közeli'
<i>taluəd'ə</i> 'tegnapi', <i>kambad'ə</i> 'tavaszi' ²¹
<i>basad'ə</i> 'vas-'
<i>śūsüəd'ə</i> 'sovány'
<i>d'alij'd'ad'ə</i> 'nappali' (vö. <i>d'alij'd'a</i> 'nappal')
<i>horəd'ə</i> 'bal' ²² stb.

²¹ A *kamba* 'tavasz' kb. május végére – június elejére vonatkozik, míg a *noru* 'tavasz' kb. május elejére.

²² A *horə* jelentése 'arc', a nganaszanok balról ülnek a rénszánra. Így, ami az arc felé esik, az a bal.

4.2.2.5. Nomenképzős főnevek melléknevesülése

A nganaszan nyelv nomenképzőkben gazdag. Közülük számos jellemzően tulajdonságfogalmat valósít meg, melléknévképzőként is számon tartják (Tereščenko 1979: 133–147). A nganaszban számos olyan képzőt találunk, melynek etimológiai megfelelője a többi szamojéd nyelvben nem található meg. A nomenképzővel ellátott főnevek szófajának meghatározása – részben az írásos anyag hiányosságának köszönhetően – nem mindig egyértelmű: melléknév, avagy főnév. A következőkben így arra koncentrálok, hogy az e képzőkkel ellátott szavaknak milyen a szintaktikai és a morfológiai viselkedése.

Hasonlító képző

Alakja: -RəKU (Wagner-Nagy 2002: 128), produktív. Elsősorban főnévhez járul, s az így képzett alak leggyakrabban jelzői pozícióban jelenik meg:

ńaagəə ńaa ńi masautə kičəðərəkj horətu d'ujhuə.

jó nganaszan nő csinos-PTIMP hold-NSIM arc-PXSG3 kerek-PRXSG3

'A nganaszan nő arca kerek, mint a telihold.' (Wagner-Nagy 2002: 252)

ńenačə"a kəburudarəku hoðürtü tərəd'i.

nagy serpenyő-NSIM minta-PXSG3-PRXSG3 ilyen-PRXSG3

'Egy nagy serpenyőre hasonlító mintája van.' (Wagner-Nagy 2002: 236)

ńenačə"a, četə tańd'ə maləgu tərəd'i.

nagy négy nemzetség-GEN sátor-NSIM ilyen-PRXSG3

'Nagy, négyszemélyes sátorra hasonlít.' (Wagner-Nagy 2002: 232)

Tulajdonságfogalmak megvalósításában is szerepet játszik, elsősorban színnevek képzésében, ahol transzparens lexémákat eredményez:

	Jelentés	Alaptag + jelentés
<i>kintərəku</i>	'kék; szürke'	<i>kintə</i> 'füst'
<i>kularəku</i>	'fekete'	<i>kula</i> 'varjú'
<i>ńotərəku</i>	'zöld'	<i>ńotə</i> 'fű'
<i>ńuə śahjərəkj</i>	'kék'	<i>ńuə śahj</i> 'az ég teste'

Meg kell jegyezni, hogy ezek a lexémák nem alapszínnevek.

(S3)-"BALƏ képző: 'valamiben való bővelkedés' (Nrei)

A képzővel részletesen foglalkozott: Tereščenko 1973: 207, Tereščenko 1979: 142–143, Boľd't 1989: 64–66, Wagner-Nagy 2001: 160–161, Wagner-Nagy 2002: 129.

Névszótövekhez járulhat, így melléknevekhez is. Főnévhez járulva valamiben való bővelkedést fejez ki, ezért gyakorta augmentatív képző is követi, kicsinyítőképző viszont nem.

t'iirü"bala" a ɲuə
felhő-NREI-NAUG ég

'felhős ég' (TA207)

Jellemzően jelzői pozícióban fordul elő (esetragos alakot nem találtam). Ha állítmányi pozícióban szereplő névszóhoz kapcsolódik, csak akkor, ha a főnévi fej üres marad:

Məuðu ɕetua basuðabala.
föld-PXSG3 nagyon vadászat-NREI-PRXSG3

'Ez a hely vadban nagyon gazdag.' (T262)

Melléknemekhez is kapcsolódhat (Tereščenko 1979: 143). Ilyenkor mintha a moderatív képzőkhöz hasonló funkciót venne fel, azzal a különbséggel, hogy a tulajdonság nem egyenletesen oszlik el térben az általa jelölt objektumon/ban. Ez inherens tulajdonságoknál fordul elő (pl. színnevek esetében). Ha viszont olyan melléknéven fordul elő, amely nem tartós tulajdonságot jelöl, akkor ez a tulajdonság időben nem egyenletes (vö. Tereščenko 1979: 143, Bořdt 1989: 64). Moderatív képző nem követi, esetleg augmentatív képző, de az is többnyire főnévből képzett alakokon.

A melléknév formaképzői közül a -Kəə képzős alakokhoz nem, -(J)KUƏ képzős alakokhoz ritkán kapcsolódhat:

d'abakü"bala [NADJF-NREI] 'foltokban piros' (T143)

d'ebakabala (PASJ83, B64, stb.)

Képző nélküli melléknév után két esetben találtam rá példát (szövegkörnyezet nélkül):

heŋgi"b'alə 'foltokban fekete' (T143, B64, PASJ83)

hod'ebala 'ferde' (PASJ84)

Folyamatos melléknévi igenevek esetében csak a „melléknév-gyanús” igenevek (*ɕesitiə* 'hideg', *hekuṭiə* 'meleg' – ezekről lásd 4.3.) után fordul elő:

ɕeṣiti"b'alə [PTIMP-NREI] 'időnként hideg' (T143, PASJ84, B64)

d'aljɔj ɕeṣiti"b'alə
nap-PXSG3 hideg-PTIMP-NREI-PRXSG3

'nappal időnként hideg van'

hekuṭi"b'alə [PTIMP-NREI]

'időnként meleg' (T143)

Az így képzett szavak moderatív képzőt nem vesznek fel, tehát nem fokozhatók. Augmentatív képzős alakokra ellenben számos példa van.

Nomen possessoris képzők

A nomen possessoris képzővel jelölt szó az alapszóval jelölt entitással való ellátottságot fejez ki.

(S1)-Təə

A képzőt tárgyalja: Tereščenko 1979: 139, Wagner-Nagy 2001: 162, Wagner-Nagy 2002: 128.

<i>biəðəə</i> 'szeles' (T139, B45, JAT98)	< <i>biə</i> 'szél'
<i>biðəə</i> 'folyékony' (T139, Ta218)	< <i>bi''</i> 'víz'
<i>koljəðəə</i> 'halas' (T35, T114, T140)	< <i>kolj</i> 'hal'
<i>koŋhuaðəə</i> 'viharos' (T139, JAT99)	< <i>koŋhu</i> 'vihar'
<i>kəjta</i> 'oldalsó' (B53)	< <i>kəi</i> 'oldal'
<i>h''aaðəə</i> 'fás' (SN27, B45)	< <i>h''aa</i> 'fa'
<i>kourütəə</i> 'napos, tiszta' (T124, T171, MU7, T139)	< <i>kourü</i> 'tisza ég'
<i>nenamatəə</i> 'szomszédos' (KMZ350)	< <i>nenama''</i> 'szomszéd'
<i>kouðəə</i> 'napos'	< <i>kou</i> 'nap'
<i>nujbaðəə</i> 'szomorú' (KMZ120)	vö. <i>nujba-gə</i> 'szomorúság'
<i>maiðəə</i> 'májusi' (HM82)	< <i>mai</i> 'május'

(S1)-LA₁('')a ~ -RA₁('')a

A képzőt tárgyalja: Tereščenko 1979: 139, Wagner-Nagy 2001: 162, Wagner-Nagy 2002: 128.

Centrális tulajdonságfogalmak megvalósulásában részt vesz, például:

<i>kočə-laa</i> 'beteg' [betegség + NPOS] (KS130, T139, JAT96)
<i>nikə-lj''a</i> 'erős' [erő + NPOS]
<i>h''andu-la''a</i> 'ravasz' [csalás, fondorlat + NPOS] (KMZ200)
<i>atealea</i> 'adós' (C44) < <i>ətjə</i>

Leggyakrabban anyagnevekkel, természeti jelenségekkel, növény- és állatnevekkel fordul elő:

<i>basalaa</i> 'pénz-'	< <i>basa</i> 'vas, pénz'
<i>biəljə</i> (C69, T140)	< <i>biə</i> 'szél'
<i>biļjə</i> 'vízben gazdag, vizes' (T315)	< <i>bi''</i> 'víz'
<i>satulaa</i> 'agyag-' (P57, T139, B37, B65, C65)	< <i>satu</i> 'agyag'
<i>sir'lia</i> 'jég-' (KMZ162)	< <i>sir</i> 'jég'
<i>soruala''a</i> 'esős' (KMZ156)	< <i>sorua</i> 'eső'
<i>suala''a</i> (C66 <i>sualā</i>) 'gyantás'	< 'gyanta'
<i>tonsj-raa</i> 'viharos' (T139)	< <i>tonsj</i> 'vihar'
<i>kakulea</i> 'ködös' (C47)	< <i>kəku</i> 'köd'

<i>kintəlj̥"ɑ</i> 'füstös' (T140)	< <i>kintə</i> 'füst'
<i>hoala</i> 'fás' (K22, MU28)	< <i>h"aa</i> 'fa'
<i>hual'ura</i> 'köves' (T139, JAT96, B74, B24)	< <i>h"alə</i> 'kő'
<i>taa-laa</i> 'rénes, gazdag' (T139)	< <i>taa</i> 'rénszarvas'
<i>ɲamtəlaa</i> 'szarvval ellátott' (<i>ɲamtalā</i> C44)	< <i>ɲamtə</i> 'szarva'
<i>ɲotəla</i> 'füves' (T139, T140, JAT98, C59)	< <i>ɲotə</i> 'fű'
<i>ɲutala</i> 'bogyós' (T139)	< <i>ɲuta</i> 'bogyó'

Van olyan képzett alak, melynek módhatározói alakja melléknévi sajátságot mutat:

hoandulaj" [NADV] d'ɛŋəbtübü" [VKAUS-VACOND] (Ta244)
'okosan becsapni'

A képző felszíni alakja homonim lehet a limitáló képző felszíni alakjával (S1-RA₁a, Wagner-Nagy 2002: 129), például: *bijja məu* 'nagyon nedves föld'. Ezekben az esetekben nehéz meghatározni, hogy pontosan melyik képzőről van. Például az előző szerkezetet Tereščenko 'csak vizes föld'-ként fordítja, amely nem zárja ki a nomen possessoris képzőt sem. A 'csak vizes föld' ugyanis olyan föld, amely vizes, vízben gazdag, tehát nem a víz mennyisége van korlátozva, hanem a többi „összetevő”-t zárja ki vagy legalábbis minimalizálja.

(S1)-nəə

A képzőt tárgyalja: Tereščenko 1979: 140, Wagner-Nagy 2001: 162, Wagner-Nagy 2002: 128.

A képző ma már egyáltalán nem produktív, ritka.

d'üənəə 'homokos' *d'üə* 'homok'
čüü"nəə 'különálló'
? *hojbə-nəə* 'gyors, fűrgé' (KMZ194)

(S1)-NA₁"a

A képzőt tárgyalja: Tereščenko 1979: 140, Wagner-Nagy 2001: 162, Wagner-Nagy 2002: 128.

A képző ma már nem produktív és nagyon ritka.

d'üənəə ~ *d'üənə"ɑ* 'homokos' (KMZ50)
d'ianj̥"ɑ 'zuzmós'.

(S1)-BUə

A képzőt tárgyalja: Tereščenko 1979: 138, Wagner-Nagy 2001: 163, Wagner-Nagy 2002: 128.

d'əbtubua 'ludas' *d'əbtu* 'lúd' (KMZ35)
kəkurbjə 'ködös' *kəku* 'felhő, köd' (T138)

čel'abja 'meredek' (T138) *čel'a* 'szakadék' (T138)
ńimbja 'felnőtt' (T33, T138, T140, B49, KS182, FN37, SN8) *ńim* 'név'

(S3)-(A)lkə

A képzőt tárgyalja: Tereščenko 1979: 125–126, Wagner-Nagy 2001: 163–164, Wagner-Nagy 2002: 128. Jellemzően testrésznevekkel fordul elő:

<i>šejmjal'ka(ə)</i> 'éles szemű' (T125, B72)	< <i>šejmǝ</i> 'szem'
<i>mers'al'ka(ə)</i> 'nagy vállú' (T126, Ba264, B73)	< <i>mersǝ</i> 'váll'
<i>d'üδ'al'ka(ə)</i> 'nagy kezű' (T125, Ba262)	< <i>d'ütü</i> 'kéz'
<i>hebt'al'ka(ə)</i> 'vastag ajkú' (T125, B36)	< <i>hebtǝ</i> 'ajak'
<i>ηond'al'ka(ə)</i> 'értelmes, okos' (T125, SK114, SK115)	< <i>ηonda</i> 'ész; gondolkodás'
<i>d'eb's'al'ka(ə)</i> 'bozontos szemöldökű' (T125, B72, Ba264)	< <i>d'eb'sǝ</i> 'szemöldök'
<i>ńim'al'ka(ə)</i> 'nagy mellű' (T125)	< <i>ńimi</i> 'női mell'
<i>ηüŋg'al'ka(ə)</i> 'nagy orrú' (T125, T126, B36, B73)	< <i>ηüŋka</i> 'orr'
<i>ηabt'al'ka(ə)</i> 'hajás, szőrös' (T125, T126)	< <i>ηabtǝ</i> 'haj'
<i>čim'al'ka(ə)</i> 'éles fogú' (B72)	< <i>čimi</i> 'fog'

Csupán két olyan szó szerepel a korpuszban, amely nem testrészt jelöl:

<i>d'end'al'ka</i> 'drága, értékes' (KMZ38, T126, JN47)	< <i>d'en'sǝ</i> 'ár; érték'
<i>d'ind'al'ka</i> 'aki ismeri a híreket' (T126)	< <i>d'indü</i> 'hír'
	< <i>d'indi'sǝ</i> 'hallani', <i>d'ind'ila</i> 'hallás'

A KMZ szótár két -(A)lkə képzős szót említ (*d'end'ial'kaə*, *ηond'al'kaə* ~ *ηond'al'kaə*). Moderatív képzésben jellemzően nem vesz részt, egyetlen adat:

ηond'al'ka d'ir [NPOS-NMOD] (T129)

Ez a *ηond'al'kaə* lexikalizációjára utal (kb. 'eszes > okos').

Nomen possessoris loci képző

(S1)-TUə 'valamely helyhez tartozik'

A képzőt tárgyalja: Tereščenko 1979: 140, Wagner-Nagy 2001: 164, Wagner-Nagy 2002: 128.

<i>kolǝδja</i> 'halban gazdag' (Ta90):	< <i>kolǝ</i> 'hal'
--	---------------------

əmtirə bigaj kolǝδja
 ez-PxSG2 folyó hal-NPOSLOC-PRxSG3

'Ez a folyó halban gazdag.'

<i>koru''tia</i> 'falusi' (T140)	< <i>koru''</i> 'ház'
----------------------------------	-----------------------

<i>turkutia</i> 'a tóhoz tartozó' (T140)	< <i>turku</i> 'tó'
<i>matua</i> 'sátorhoz tartozó' (T140)	< <i>ma</i> "sátor"
<i>śed'əətiə</i> 'úthoz tartozó' (T140)	< <i>śed'əə</i> 'út'
<i>baaguəətiə</i> 'tengerhez tartozó, tengeri' (T140)	< <i>baagutə</i> 'tenger'

bəŋkə > *bəŋgü"tüə* 'gödör, üreges' (KMZ32, B53, P59, C68, KS75, SK112)

ŋəði"ə tunti d'ərbajka"ə muŋku ŋil'ida śia, śirki"ə bəŋgü-"tüə-ə-mtu.
talál-KPERF-SG3 róka vastag-GEN fa-GEN alól PO rés-AKK, ás-KPERF-SG3 üreg-NPOSLOC-Npräd-AKKPXSG3

'A róka talált a fa alatt egy rést, s ásott magának egy üreget.' (T188)

A nomenképzős alakok morfológiai jellemzői a melléknév szempontjából

A nomenképzős szavak moderatív képzőt jellemzően nem vesznek fel, a moderatív képzős alakok lexikalizálódott alaknak tekinthetők (mint pl. a fentebb említett *ŋondalkəə*). A tulajdonság kisebb-nagyobb mértékét diminutív és augmentatív képzők segítségével lehet kifejezni. Példák kicsinyítőképzős alakokra:

h"andulaŋku 'kicsit okos' (T140)
kočelaŋku 'kicsit beteg' (T140)
sorualaŋku 'kicsit esős' (T140, Ba266)
kourüəəŋku 'kicsit világos, tiszta' (T124)

Példák augmentatív képzős alakokra:

kočela"ə 'nagyon beteg' (T140, JAT98)
basala"ə 'nagyon fémes' (Ba265, JAT98)
d'ebśalka"ə 'nagyon bozontos szemöldökű' (T126)
ŋüŋgalka"ə 'nagyon nagy orrú' (T126)
ŋabtalka"ə 'nagyon hajas/szőrös' (T126)
hual'üra"ə 'nagyon köves' (T140, B74, JAT99)
h"andula"ə 'nagyon okos' (Ta115, FN38, JAT98)

KMZ (200) ezt adja meg alapalakként.

ŋotəla"ə 'nagyon füves' (T140, Ba265, JAT98)

4.2.2.6. Deverbális melléknévképző

(S1)-HUə

A képzőt tárgyalja: Tereščenko 1979: 138, Wagner-Nagy 2001: 144–145, Wagner-Nagy 2002: 131. Valószínűleg igenévi eredetű, de a mai nganaszanban már nem produktív toldalék.

binəbuə 'halvány, fakó (kifakult)' (KMZ24, T138)

binə-d'a 'halványnak lenni' (KMZ24, T138)

śaibjə 'odaégett' (KMZ167, T138, Ta209)

śai-d'i 'megég, odaég'

sijbjə 'égett' (T140)

hihiə 'sült' (KMZ193, T138, T221)

hin-śi 'sülni'

hiribiə 'rothadt, főzött' (T138)

hiri-d'i 'főzni'

čürübüə 'kiszáradt' (KMZ218, T138, [Akk] (SK113)

čürü-d'a 'száradni'

kuobuə 'halott' (T138)

kuə-d'a 'meghalni'

netijbja 'nyirkos, nedves' (T138)

netj-d'i 'átázni, átnedvesedni'

De: *netijbja* 'nedves hely'.

4.2.2.7. Fosztóképzős szerkezet

A nganaszanban két – egymással etimológiailag összefüggő – fosztóképzőt különböztetünk meg:

1) (S1)-KAj (Wagner-Nagy 2001: 166, Wagner-Nagy 2002: 121, 129)

2) (S1)-KA'i (Wagner-Nagy 2001: 166–167, Wagner-Nagy 2002: 121).

A két képző között funkcionális különbség nem mutatható ki.

A fosztóképzős alakok a mondatban állapothatározói szerepet töltenek be:

Kuñi"ia n̄iljəbinə ini"ia"kuḡaj?

hogyan él-VIMP-VA COND-GENPXSG1 feleség-NCAR

'Hogyan éljek feleség nélkül?' (Wagner-Nagy 2002: 218/35)

Jelzői pozícióban a fosztóképzős főnév után kötelező megjelennie a létige folyamatos melléknévi igenévi alakjának:

horəδ'ajḡaj ičüə [NCAR+van-PTIMP] 'levél nélküli' (T145)

h̄iləḡaj ičüə [NCAR+van-PTIMP] 'bátor (félelem nélküli)' (T145)

Hasonló szerkezetet találunk a másik fosztóképző (-KA'i) esetében is:

N̄üəḡal'i ičüə n̄j n̄intj kumunḡəl'ičə".

gyerek-NCAR2 van-PTIMP nő nem-KIMP-SG3 szól-KLIT-VCONG

'A gyermektelen nő semmit sem szól (= kérdésre reagál).' (L01: 81)

Makal'i ičüə bajka"a.

ház-NCAR2 van-PTIMP öregember

'Ház nélküli öregember.' (T145)

Állítmányként a létige megfelelő alakja mutatja a megfelelő inflexiós kategóriákat:

Mamə četua čerəḡaj ičü.

sátor-PXSG1 nagyon tartalom-NCAR van-KIMP-SG3

'A sátram igen üres.' (Wagner-Nagy 2002: 230/150)

A két képző között egy különbséget tudunk megállapítani: a -KAʼi képzőt követheti transzlatív képző (-m), a -KAj képzőt nem, pl. *ɲamtə-gaʼi-m-ša* [NCAR-VTRL-INF] 'szarv nélkülivé válni' (T258), *bahi-gaʼi-m-ša* [rén-NCAR-VTRL-INF] 'rénszarvas nélkülivé válni', *sejmi-gʼaʼi-m-si* [szem-NCAR-VTRL-INF] 'megvakulni [szem nélkülivé válni]'.)

A fosztóképzős melléknevek fontos szerepet játszanak privatív melléknevek megvalósításában:

'vak' < 'szem nélküli'	<i>šejmigʼaʼi</i> (<i>šejmigʼaj</i>) <i>ičüə</i> (KMZ346)
'üres' < 'tartalom nélküli'	<i>čerəgʼaj</i> <i>ičüə</i> (KMZ332)
'ingyenes' < 'ár nélküli'	<i>dʼensigʼaj</i> (<i>dʼensigʼaʼi</i>) <i>ičüə</i> (KMZ230)
'veszélytelen' < 'veszély nélküli'	<i>dʼabtusəkaʼi</i> <i>ičüə</i> (KMZ229)
'gyenge' < 'erő nélküli'	<i>ńikəgʼaʼi</i> (<i>ńikəgʼaj</i>) <i>ičüə</i> (KMZ346)
'nőtlen' < 'nő nélküli'	<i>ńikʼaʼi</i> <i>ičüə</i> (Wagner-Nagy 2002: 222)

(vö. *ńi hontja* 'nős [nőt birtokló], KMZ257)

4.3. Particípiumok és melléknevek elkülönítése

Az intranszitiv igék folyamatos melléknévi igenévi alakja ugyanúgy viselkedik, mint a melléknév. Ugyanakkor szükségeszerű, hogy a két kategória közötti különbségeket is számba vegyük. A nganaszanban a következő melléknévi igeneveket tartjuk számon (Wagner-Nagy 2002: 117–118):

1) Folyamatos melléknévi igenév (participium imperfectum)

Képzője: -NTUə (S1 tőhöz kapcsolódik): *ńiljtiə* 'élő', *kundʼatuə* 'alvó', *basutuə* 'vadászó'. Egyidejűségre utal.

2) Befejezett melléknévi igenév (participium perfectum)

Képzője: -SUədʼəə (ritkábban -dʼəə). Folyamatos és befejezett igékhez is járulhat: *kuədʼüədʼəə* 'halott (aki meghalt)', *ńiljdʼiədʼəə* 'aki élt'. Előidejűségre utal.

3) Participium passivum

Képzője: -məə (S1 tőhöz). Csak tranzitív igéből hozható létre: *dʼebtuməə* 'az elbeszél', *kotuməə* 'a megöletett'. Múlt idejű alakjának képzője: (S1)-məədʼəə képző, pl. *kotumədʼəə* 'a rég megölt'.

4) Tagadó igenév

Képzője: -məTUmA₁"a, múlt idejű alakja -məTUmA₁"ad'əə. Az igenév a tulajdonságként megnevezett cselekvést, történést olyannak jelzi, ami még nem ment végbe, pl. *kəntimətima*"a 'a még be nem fagyott'.

5) Participium necessitatis

Képzője: -"SUTə, múlt idejű alakja: -"SUTəd'əə. A jövőben valaki által végrehajtandó cselekvést jelöli, pl. *tujšüdə* 'akinek meg kell jönnie'. Ritka, Tereščenko röviden bemutatja (1979: 270), példáiban jelzőként szerepel:

tujšüdəd'əə ninimə ɲonəi" d'əŋku
jön-PTNEC fivér-PXSG1 még nincs

'A fivérem, akinek meg kellett volna jönnie, még nincs itt.' (T270)

Külön problémakör a melléknévi igenév és a melléknév elkülönítési kritériumainak meghatározása, és ez nemcsak a nganaszanra vonatkozik, hanem más nyelvekre is. A melléknév és melléknévi igenév a magyarban hét szempont alapján különíthető el – igaz, Komlósy szerint sem tökéletesen (Komlósy 1992: 385–388). Ezek a között van olyan, amely a nganaszan esetében nem vethető fel (így az állítmányi szerepre alkalmas szófajok fölvehetik a mondatrészt- és szófajváltó -ság/-ség képzőt. Ebből következően a melléknévesült igenevek továbbképezhetők, a valódi melléknévi igenevek nem. A melléknévi igenév szóalakjában, igei jellegéből adódóan, elváló igeötő van, a melléknévesült igenév szóalakja bonthatatlan.)²³ A többi szempont a következő:

I. Csak a melléknév lehet állítmány, melléknévi igenév nem.

Ha a melléknévi igenév a nganaszban állítmányi helyzetben van, akkor az főnevet jelöl (pl. foglalkozást végzőt:), s ilyenkor ugyanúgy viselkedik, mint a főnév vagy a melléknév, azaz felvehet predikatív személyragot:

d'esimə ɲaagəə kətuɬtugujčüə
apa-PXSG1 jó-PRXSG3 pásztor-PRXSG3

'Az apám jó pásztor.' (Ta159)

²³ Megfelelő anyag hiányában nem tudom megvizsgálni a következő kritériumokat:

- A névszói állítmányok statikus jelentésűek, az igenevek pedig – hacsak nem statikus igékből vannak képezve, mint a *tud* vagy a *hasonlit* – dinamikusak. Ebből következik, hogy a melléknévvé vált igenévi formák nem egészíthetők ki „az esemény lefolyására vonatkozó módhatározókkal”.
- A melléknévi igenév megőrzi az alapige vonzatait; melléknévvé válva, minthogy igei tartalmát többé-kevésbé elveszíti, nem enged meg igei bővítményeket.

Miŋ numan̄kumu" kəʈubtuɡujčüəmu".

mi(PI) fiatal-PRXPL1 pásztor-PRXPL1

'Mi fiatal pásztorok vagyunk.' (Ta123)

- vö. *kətu-d'a* [INF] 'legelni' > *kətu-btu-ɡuj-čüə* [VKAUS-VDUR-PTIMP]

Tulajdonságfogalmat jelentő, állítmányi helyzetben lévő melléknévi igenévre kevés példa van:

česitia bi" 'hideg víz' (Ta288)

bi" *česitia* 'a víz hideg' (Ta288)

Összességében annyit lehet megállapítani, hogy főnevesült folyamatos melléknévi igenéven kívül más folyamatos melléknévi igenév jellemzően nem jelenik meg állítmányként. Tulajdonságfogalmat jelölő folyamatos melléknévi igenévre is csak a fenti példa áll rendelkezésre.

II. Fokozni csak mellézneveket lehet.

Melléznevesülés szempontjából azt kell itt megvizsgálni, hogy van-e olyan participium, amely felvehet csak a melléznevekre jellemző derivációs toldalékot, azaz a nganaszan esetében bármely moderatív képzőt (a hasonlítóképző, a diminutív és az augmentatív képzők azért nem tartoznak ide, mert azokat főnevek is felvehetik). Erre igen kevés példa van, csak a -d'ir képző esetében fordul elő. Az adatok itt is szórványosak, s elsősorban Castrén szójegyzékében fordulnak elő.

*faemi-ntia-je*r [PTIMP-NMOD] 'kicsit sötét' (C70)

*fanku-tua-je*r [PTIMP-NMOD] 'etwas betrunken' (C70)

česiti"*ä-d'ir* [PTIMP-NMOD] 'kicsit hideg' (Ba267)

*janu-ntua-je*r [PTIMP-NMOD] 'kicsit kemény' (C52)

A -"L'U^NKu moderatívképzős alakok vizsgálata azért nem vezet eredményre, mert a képző közvetlenül a tőhöz kapcsolódik, a formaképzők is kiesnek előle:

česə"*likü* 'kissé hidegebb' ← *česəgəə* 'hideg'

← *česitia* 'hideg'

hekə"*likü* 'kissé melegebb' ← *hekəgəə* 'meleg'

← *hekutia* 'meleg'.

Folyamatos melléknévi igenéven kívül más igenév nem vesz fel moderatív képzőt.

(S3)-d'a és (S1)-^Cd'a

Sajnos példamondatunk nincsen, csak Tereščenko adataira tudunk támaszkodni. Ugyanaz igaz, mint az előző moderatív képzőre, azaz közvetlenül a tőhöz kapcsolódik, így a particípium > melléknév szófajváltás vizsgálatában nem releváns:

hojmuḏa 'sötétebb' (T129) ← *hojməḡa* 'sötét'
← *hojmintiə* 'sötét'

(S1)-JKA

Ma már nem produktív képző (Wagner-Nagy 2002: 88). Általa a melléknévek augmentatív jelentést kapnak, hangsúlyozzák a tulajdonság intenzitását: *hirəḡajka* 'elég magas', *səḡkəḡajka* 'elég nehéz', *bəluajka* 'elég mérges'. Olyan alakra, amelyben a melléknévi igenév képzője után áll, nincsen adat.

(S3)-d'A₁"a

A képző igen ritka, mondatbeli előfordulására is csak nagyon kevés példánk van:

Ej, əmtjɾə taħarⁱa bintiši" tansə taħarⁱa nəḡhuəḡitə nəḡhuə,
ó ez ilyen-PXSG2 rozsomák-GEN nemzetség ilyen rossz-PLEL rossz-PRXSG3

tañḏi" nəmbuma" a řenača" a bintiši" ad'i" a",
rossz-NAUG hatalmas-NAUG rozsomák-NAUG-NVER-NAUG-PL

ḡondakəli" čičüḡ d'aḡu", ḡuajkəličičüḡ tərəḏi" – kəəli'ikaku".
ész-KLIT-PXP₃ nincs-PL₃ láb-KLIT-PXP₃ ilyen-PL rövid-PL

'Ó, ez a rozsomáknemzetség a legrosszabbak közül is a legrosszabb, eszük egyáltalán nincsen, a lábuk rövidecske.' (Wagner-Nagy 2002: 236)

A képző nem fordul elő particípiumképző után.

III. A mód- és az állapothatározói szerep gyakran predikátumszerepre vezethető vissza, lásd *gyorsan fut* és *a futás gyors*; *szomorúan ül* és *ő szomorú*. Ebből következően csak az állítmányi szerepűek, tehát a melléknévek léphetnek mód- vagy állapothatározói szerepbe. A nganaszanban a következő alakokat találjuk:

hekutiəmənu [PTIMP-PROL] 'melegen' (MU8)

bəḏətamənu [PTIMP-PROL] (Ta271), *bəḏətuomənu*

- vö. *bəḏəda* [INF] '1. nélkülözhetőnek, szabadnak, nem foglaltnak lenni;
2. túlságosan hosszúnak lenni' (KMZ34)

Nagətətə bəḏətuəmənu ḡojbəud'üə.
töled több-PTIMP-PROL dolgozik-PERF-SG3

'Ő többet dolgozott nálad.' (T167)

(S3)-"BALə

Szó volt arról, hogy a 'valamiben való bővelkedés' jelentéssel bíró képző melléknevek után is gyakorta előfordul (T143), azzal a megszorítással, hogy -Kəə képző után nem fordul elő, csak -^NKUə ~ -JKUə képző után. Folyamatos melléknévi igenevek esetében csak a „melléknév-
gyanús” igenevek után fordul elő:

česiti"bⁱalə 'időnként hideg' [PTIMP-NREI] (T143, PASJ84, B64)

d'aljǝǝ česiti"bⁱalə

'időnként hideg nap (день временами холодный)'

hekuṭi"bⁱalə [PTIMP-NREI] 'időnként meleg' (T143)

Más melléknévi igenévhez nem kapcsolódnak moderatív képzők, csak inflexiós toldalékok. Ugyan a KMZ szótár számos olyan participium passivum alakot tartalmaz, amely tulajdonságfogalmat fejez ki (pl. 'folyékony'), s ebből akár azt a következtetést is levonhatnánk, hogy ezek az alakok lexikalizálódtak, de mi itt most csak a formai tulajdonságokkal tudunk foglalkozni. A tulajdonságfogalmakat jelölő melléknévi igenevek a lexikológiai fejezetben szerepelhetnek.

4.3.1. Folyamatos melléknévi igenév képzője utáni inflexiós toldalékok

Az inflexiós kategóriákat tekintve a melléknév és a melléknévi igenév között különbségek vannak.

A melléknévi igenév esetében PLGEN > NADV példát nem találtam. Többes szám genitívusz ragját csak foglalkozást megnevező melléknévi igenéven találjuk, mint például:

Məḡkəḡku" koljǝǝti" koruḡaku" əmə məuntənu tənijəsə".

szegény-PLGEN halász-VKAP-PTIMP-PLGEN ház-NDIM-PL ez-GEN föld-LOK van-PERF-PL3

'Ezen a helyen a szegény halászok házacskái találhatók.' (Ta237)

Ebben az esetben az eredeti funkcióját látja el (azaz birtokviszonyt jelöli), mivel főnevesült alakokról van szó.

Birtokos személyragot folyamatos melléknévi igenév felvehet, erre számos példát találunk, de ezekben az esetekben főnevesült alakról van szó:

d'arəḡṭiṭəmi" laḡṭəṭəṭəntu laḡürü

beteg-VIMP-PTIMP-PXPL1 kiáltás-LOK-GENPXSG3 kiált-KIMP-SG3

'A mi betegünk kiáltással kiált.' (T88)

Számjelet a melléknévhez hasonlóan felvesznek a melléknévi igenevek is. Jelzői szerepben egyeztetés van, mint a melléknevek esetében:

heraðitja "hotad'ia"

első-PTIMP-PL csillag-PL (T83)

- vö. *heraði-sj* 'elől lenni' (T158, T224, T251, T304, Ta139)

A melléknévi igenevek szerepet játszanak bizonyos tulajdonságfogalmak lexikai kategorizációjában. A zéróképzőt felvenni képes tövek bizonyos mértékig összemossák a kategória határait, nem „split-”, hanem „switch-mellékneveket” hoznak létre, amelyek közti különbség éppen a tulajdonság meglétének tartósságában fejeződik ki.

A folyamatos melléknévi igenevek felvehetik a nomenképzőket, ugyanakkor a melléknévképzők esetében ez nem igaz.

Noha a „switch”-melléknevek, azaz a folyamatos melléknévi igenévi alakú szavak száma viszonylag magas, morfológiailag – legalábbis a szövegek tanúsága alapján – csak kettőről állítható biztosan, hogy valódi melléknévként viselkedik: a *česitja* 'hideg' és a *hekutia* 'meleg' szavakról. Más melléknévi igenevek melléknevesülését nem tudtam megállapítani. Csak ezek a melléknévi igenevek képesek felvenni olyan moderatív képzőket is, amelyeket egyébként csak nominális természetű melléknevek vehetnek fel. Főleg Castrén anyagában találunk más olyan moderatív képzős alakot, ahol a moderatív képző a folyamatos melléknévi igenév képzőjét követi, s nem feltétlenül prototipikus tulajdonságfogalmat jelölnek (pl. *fankutua-jur* [PTIMP-NMOD] 'etwas betrunken' C70).

4.4. A hasonlítás eszközei

A hasonlítás kifejezésének módjai megfelelnek az elvárhatónak²⁴: az uráli, ill. az észak-szibériai area nyelveiből is ismert szerkezetek köszönnek vissza.

²⁴ A hasonlítást a melléknevek legtipikusabb tulajdonságának tartják, a világ nyelvei 5–8 szerkezetet valósítanak meg, Heine (1997) csoportosítása:²⁴

<i>X is Y surpasses Z</i>	Cselekvés
<i>X is Y at Z</i>	Lokáció
<i>X is Y from Z</i>	Forrás
<i>X is Y to Z</i>	Cél
<i>X is Y, Z is not Y</i>	Polaritás
<i>X is Y, then Z</i>	Szekvencia
<i>X is Y (like) Z</i>	Hasonlóság
<i>X and Z, X is Y</i>	Topik

Megállapításai közül kiemelendő, hogy Ázsia nyelveinek legalább kétharmada a Forrás sémát alkalmazza (Stassen 1985 ezt szeparatív konstrukciónak nevezi, legutóbb Stassen 2005 „from-comparative”-nak), ennyire dominánsan ez a szerkezet máshol nem jellemző. Ez természetesen azt is jelenti, hogy a hasonlító szerkezet az uraliszitkai rekonstrukció során nem lehet érv.

4.4.1. Középfokú hasonlító szerkezet

A nganaszanban a hasonlító szerkezetet a következőkkel jellemezzük:

- (1) hasonlító szerkezetben a melléknév általában nem vesz fel fokozó markert:

Sitij natəna śiana".

ők tőlem kicsi-PRXPL3

'Ők nálam kisebbek.' (KMZ154)

- (2) a hasonlított szeparatívuszi toldalékot kap (Heinénél Forrás séma), ez a nganaszanban elatíviszrag formában jelenik meg:

Təna ŋⁱantula h^uandula" a ih^uadu Horəsočəməəgata.

te fia-PXSG2 ravasz van-MINF-SG3 evenki-EL

'Úgy látszik, a fiad ravaszabb az evenkinél.' (Wagner-Nagy 2002: 220)

4.4.2. Felsőfokú hasonlító szerkezet

A felsőfoknak a nganaszanban morfológiai markere nincsen.

1. A melléknév vagy a 'mind/összes' jelentésű szó többes szám elatíviszos alakja + a melléknév szerkezet fejezi ki: ADJ+PIEI ADJ, 'mind'+PIEI ADJ

Ej, əmtjə təharⁱ a bintiśi" tansə təharⁱ a nəŋhuəgita nəŋhuə ...

ő, ez-PXSG2 ily rozsomák-PLGEN nemzetség ily rossz-PLEL rossz-PRXPL3

'Ó, ez a rozsomáknemzetség a legrosszabbak közül is a legrosszabb...'

(Wagner-Nagy 2002: 236/181)

Az elatíviszragos alak egy kisebb csoportra is vonatkozhat:

Bintiśi təbtə ləndujča" a {...} śuar-kitə-tü.

rozsomák szintén lusta-NAUG-PRXSG3 barát-PLEL-GenPXSG3

'A rozsomák a leglustább a barátaink közül.' (Wagner-Nagy 2002: 234/112)

2. módosítószóval

Az area nyelveiben a fokozó értelmű módosítószóval módosított mellékneveket a felsőfok kifejezőeszközeként tekintik a nyelvatanok. Úgy tűnik, hogy a nganaszanban is ki lehet így fejezni felsőfokot, mégpedig a *birk'ai* 'leg-' módosítószóval. Sajnos nagyon kevés adat áll a rendelkezésre, ám ezek alapján is megállapítható, hogy e lexéma nem csupán melléknévvel, hanem határozószóval és főnévvel is előfordulhat, azaz inkább kijelölő/kiválasztó funkciót lehet neki tulajdonítani:

birk'ai" ŋədi"tətiə 'leghelyesebb' (KMZ24)

Birk¹aj d'üδjd'ərnj šajbə taŋa"ka maðə"ə hirəmj"ərəgɨ".

teljesen középén hét posztó sátor-NAUG hegytető- NAUG1-NSIM-PL

'A hét nagy posztóval fedett, hegytetőre hasonlító sáornak pont a közepén.'

(T110)

Birk¹aj ŋad'abtəduŋ ŋondanə hontjə bantu təjčü.

leg fiatalabb.testvér-PXPL3? ész-AKK birtokol-PTIMP kutya-PXSG3 van-KIMP-SG3

'A legfiatalabb fiának van egy okos kutyája.' (L01: 24)

Təñiðə d'üδümtü birk¹"aj češitiə ñitə kuñd'i hüč'a"ə...

aztán kéz-AKKPXSG3 leg hideg-PTIMP-GEN üst-GEN PO(LAT) dug-KPER-SG3

'Aztán a kezét a leghidegebb (vizes) üstbe tette.' (L01: 116)

4.5. Módhatórozó és melléknév elkülönítése morfoszintaktikai tulajdonságok alapján

A nganaszanban az alapszórend nem rigid SOV, a jelző jellemzően megelőzi a jelzett szót. A főige szinte mindig a mondat végére kerül. A nganaszan az uráli nyelvek többségéhez hasonlóan morfológiailag különbséget tesz a főnévi és az igei módosító között. (Természetesen a névszói – melléknévi, főnévi – állítmány V értékű.) Tehát ugyanaz a szó nem lehet igei és főnévi módosító.

A melléknév határozói szerepének jellemző morfológiai markere a prolatívusz és a többes szám genitívusz szuffixuma, ezekről már szoltam (lásd a 4.2.1. pontot).

Egyetlen olyan lexémát találtam, amelynek felépítése (és a töve) melléknévi sajátosságot mutat, ám a mondatban határozóként jelenik meg:

d'ontagə buə"!

csendesen beszél-IMP SG2

'Csendesen beszélj!' (Ta244)

Bərabtəə matə d'onda"laku čii"ə".

szélső sátor-LAT csendben megy-KPER-PL3

'Csendben bementek a sátorba.' (L01: 52)

A szót elemeztem a formaképzős alakoknál (4.2.2.2.).

Azon szavak esetében, amelyeknek van névszói/melléknévi és igei tövük, az infinitívusz is (mint a többi esetében) előfordul módhatórozói szerepben. Igaz, erre alig van példa.

1) főnévi igenév ~ határozószó

Četua meriŋj hojküčü.

nagyon gyors-INF fut-KIMP-SG3

'Gyorsan fut.' (L01: 32/41)

2) határozói tő

Nehéz eldönteni, hogy pontosan mi a helyzet a *merəgəə* 'gyors' szó esetében, ugyanis itt négy különböző tövet találunk. A képző nélküli alak határozószó.

(a) *merə* = Adv ('1. gyorsan, korán; 2. gyorsabban, korábban', KMZ97)

merə-gəə = Adj ('gyors; sürgős', KMZ97)

(b) *meri-si* = V²⁵ ('sietni, vmit gyorsan csinálni', KMZ97)

(c) *meri-gⁱai*" = Adv ('gyorsan, gyorsabban, hamarabb', KMZ97)

(d) *meru-mi* = N ('gyorsaság', KMZ97).

4.6. A mellénevek szintaktikai viselkedése

A mellénevek mondatbeli viselkedését két szerep alapján szokás vizsgálni: állítmányi helyzetben milyen sajátságokkal rendelkezik (különbözik-e az igei, ill. a főnévi állítmánytól), és jelzői helyzetben (milyen sorrendben állhat a többszörös jelzős szerkezet összetevői, morfológiailag milyen fokú egyeztetés valósul meg, milyen módosítói lehetségesek, stb.).

4.6.1. Attributív szerep

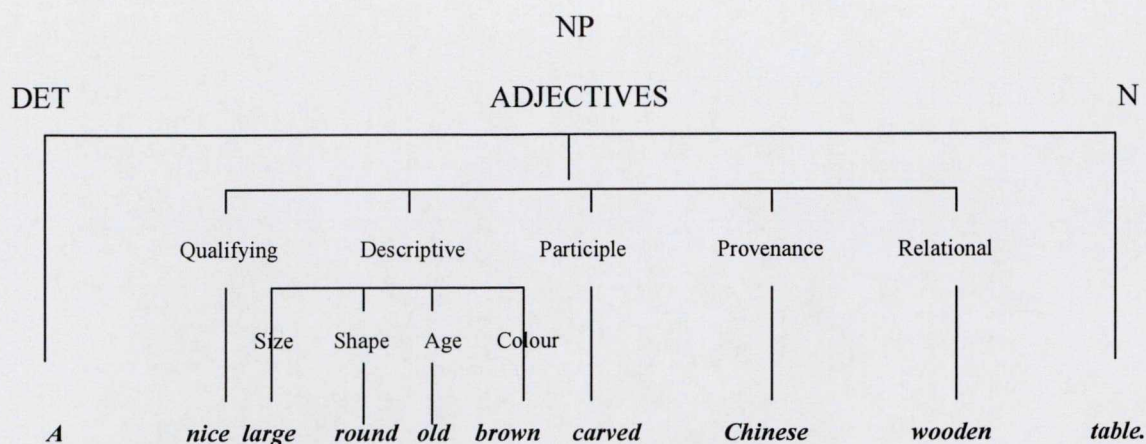
4.6.1.1. A főnévi csoport melléknévi összetevőinek szórendje

A főnévi csoport összetevőinek jellemző sorrendje az SOV nyelvekben: Dt-Num-A-N (Dezső 1970: 395–399). Ez a sorrend általában a finnugor nyelvekre is jellemző, de természetesen vannak eltérések (pl. a finnben a determinánsok csoportjából hiányzik a határozott névelő, vagy a magyarban a főnévi csoporton belül nincs kongruencia).²⁶ Most csak a nganaszan melléknévi összetevők sorrendjét vizsgálom.

Több melléknévi jelző esetében a sorrendet szemantikai tényezők határozzák meg (Dirven 1999). Dirven az angolban a melléneveket öt csoportba sorolja: (a) minősítő, (b) deskriptív, (c) particípium, (d) származás, (e) vonatkozó.

²⁵ Attól függetlenül lehet egyértelműen igei tőnek minősíteni, hogy az infinitívuszos alak módhatározói szerepet is betölthet a mondatban.

²⁶ Lásd részletesebben Sipőcz 1999.

Dirven két elvet fogalmaz meg:

A közelség (proximity) elve

A közelség elve a konceptuálisan inherens kapcsolatot hangsúlyozza egy entitás és annak tulajdonságai között. Az attributív melléknevek szekvenciális sorrendjét a kognitív motiváció határozza meg. A szerep-alapú (role-based) melléknevek állnak legközelebb a főnevek szemantikai természetéhez, a deskriptív melléknevek kevésbé, míg a minősítő melléknevek állnak legtávolabb. A tulajdonságjelölő melléknevek nem inherens tulajdonságokra utalnak, ezért – amennyiben ilyen melléknevek is szerepelnek a szerkezetben – nagyobb távolságra is lehetnek a jelzett főnévtől.

tulajdonságok					
tartós		–	+	+	
változatlan		–	–	+	
	<i>egy</i>	<i>szép</i>	<i>kerek</i>	<i>fa</i>	<i>asztal</i>

A proximitás fogalma szorosan összefügg az ikonosság fogalmával, ugyanis „az ikonosság elve érvényesül például a melléknévi jelzők csoportjában is. Azt mondhatjuk például, hogy *finom, meleg krumplileves* és nem *finom, krumpli meleg leves*. Először lokalizáljuk a konceptualizáció tárgyát, azaz a «leves» kategóriát, és csak azután a «krumplileves» alkategóriát. Az ikonosság másképpen fogalmazva azt a hasonlóságot fejezi ki, amely a konceptualizációs folyamat és ennek a nyelvi kifejezése között fennáll. A *meleg* jelző sokkal objektívabb jelzője a levesnek, mint a *finom* jelző, amely mint minősítést tartalmazó jelző egyénileg változhat. Az az elem, amely szemantikailag közelebb áll egy másik elemhez, közelebb lesz hozzá a nyelvi struktúrában belül is.” (Bańcerowski 2000)

Kiefer szerint (2000: 196–200) a melléknévi jelzők sorrendje a melléknevek szemantikai szerkezetének a bonyolultságát jelzi: minél bonyolultabb szemantikai szerkezetű a melléknév, annál távolabb kerül a jelzett szótól.

A kiemelkedés (saliency) elve

A belső prioritásokat a főkategóriákban tehát szemantikai elvek határozzák meg, ez általában méret < forma < kor < szín. Ezek sorrendje természetesen függ az adott nyelv tipológiai jellemzőitől (pl. AN, NA vagy ANA sorrend), például (Valois 2005):

AN	értékelő	méret	szín	N
angol	<i>beautiful</i>	<i>big</i>	<i>red</i>	<i>ball</i>
német	<i>schöner</i>	<i>großer</i>	<i>roter</i>	<i>Ball</i>
magyar	<i>szép</i>	<i>nagy</i>	<i>piros</i>	<i>labda</i>
NA	N	szín	méret	értékelő
indonéz	<i>bola</i>	<i>merah</i>	<i>besar</i>	<i>tjantik</i>
perzsa	<i>tupe</i>	<i>qermeze</i>	<i>bozorge</i>	<i>qasangi</i>
	labda	piros	nagy	szép
ANA	értékelő	méret	N	szín
francia	<i>joli</i>	<i>gros</i>	<i>ballon</i>	<i>rouge</i>
olasz	<i>bella</i>	<i>grossa</i>	<i>palla</i>	<i>Rossa</i>
	szép	nagy	labda	Piros

4.6.1.2. A melléknévi jelzők sorrendje a nganaszanban

A nganaszan folklór szövegekben ritkák a többszörös jelzős szerkezetek, de a meglévők alátámasztják az elvárt kognitív alapú hierarchiát (azaz az inherens tulajdonságok közelebb állnak a főnévi fejhez, mint az értékelő, minősítő jelzők):

Siti̯ n̄il̄iti̯ n̄er̄əbt̄ə anika" a s̄irajka" a mat̄ənu.

ő él-KIMP-SG3 első-GEN nagy-GEN fehér-GEN sátor-LOK

’Ő az első nagy fehér házban lakik.’ (Wagner-Nagy Beáta gyűjtéséből)

koru"ti̯ə ani"ka d'abakuə tugi" n̄üδ'atu

falu-NPOSLOC nagy piros zászló lóg-KIMP-SG3

’Falusi nagy piros zászló lobog.’ (T140)

4.6.1.3. Melléknév propriatív szerkezetben

A nganaszanban egy olyan szerkezet van, amelyikben a melléknévi jelző követi a főnévi fejet (NA). Mivel Nikolaeva a tundrai nyenyecben hasonló szerkezeteket vizsgált, ezért ezeket – követve őt – propriatív szerkezetnek hívom. Nikolaeva foglalkozott több szibériai nyelv (udehe, nyenyec) propriatív szerkezeteivel (Nikolaeva 2001, 2003). Nem a melléknévek között tárgyalja, hanem a nominatív bővítmények között, mint nominatív szerkezetet, amely lehet főnév módosítója. A propriatív számos nyelvben inflexiók kategóriaként jelenik meg (mint az esetrendszer tagja). A propriatív jelentése: 'with X, having X', amelyet a következő tundra nyenyec mondat illusztrál:

ngæwa(-da) ngarka nyenecy^oh
fej(-PXSG3) nagy ember

'nagy fejű ember' (Nikolaeva 2003: 319)

Ebben a szerkezetben a melléknévi jelző nem előzi meg a jelzett szót, hanem megfordul a sorrend. A szerkezetet szemantikailag a következőképpen lehet magyarázni: a fej és a birtokolt entitás között elidegeníthetetlen birtokosi kapcsolat van.²⁷ Ez tipikusan testrész lehet. Amennyiben a birtokolt főnév elidegeníthető, abban az esetben a propriatív szerkezet nem alkalmazható, helyette a nyenyecben komitatív melléknév használatos *-sawey^o* szuffixummal (nomen possessoris):

Ngarka pad^o-sawey^o nyenecy^oh
nagy táska-COM ember

'ember nagy táskával' (Nikolaeva 2003: 319)

A propriatív szerkezetek tartós állapotot, kapcsolatot fejeznek ki:

piya(-da) nyar^oyana nyenecy^oh.
orr(-PXSG3) piros-PTIMP ember

'piros orrú ember' (Nikolaeva 2003: 319)

nyar^oyana piya-sawey^o nyenecy^oh.
piros orr-COM ember

'piros orrú ember' (Nikolaeva 2003: 319)

Az első mondatban a pirosság tartósabb (pl. mert az illető részeges), a második esetben rövidebb ideig tart (pl. a hidegtől piros az orra). Nikolaeva úgy véli, hogy a birtokolt főnév és a fej közötti viszony inkább predikatív, mintsem attributív. Erre utal a fordított szórend, s

²⁷ Az elidegeníthetőség vs. elidegeníthetetlenség fogalma: „az x elidegeníthetetlen része y-nak kijelentés azt jelenti, hogy 'x szükségszerűen y-hoz tartozik', az x nem elidegeníthetetlen része y-nak pedig azt, hogy 'x nem tartozik szükségszerűen y-hoz' ” (Kiefer 2000: 202, Schirm 2005).

ebben az esetben mintha zéró kopulás vonatkozó mellékmondat lenne 'a man whose head is big' jelentéssel, s nem 'a man with a big head' vagy 'a big headed man'.

Már Tereščenko is bemutatta a nyenyechez hasonló szerkezetet a nganaszanban (Tereščenko 1979: 120, Tereščenko 1973: 210–211²⁸). Kizárólag testrésznevek esetében találkozunk velük. A testrész mellett minősítő vagy deskriptív melléknév (dimenzionális melléknév, színnév, fizikai tulajdonság) állhat, azaz csak olyan tulajdonságot írhat le, amely inherens, elidegeníthetetlen tulajdonsága a jelzett testrésznek. Például:

Təndə" buoðu" huənu ŋua kunsiməŋi horə najbəgəə iniaaku ŋətumi"ə.

ily-PLGEN beszéd-PLGEN után ajtó-GEN belül-PROL arc hosszú öregasszony megjelen-KPERF-SG3

'Ilyen beszéd után a sátor bejárati nyílásánál megjelent egy hosszúkás arcú öregasszony.'

(Wagner-Nagy 2002: 244)

Ritkán a testrész felvesz birtokos személyragot, ekkor nem egyértelmű, hogy azért, mert a 'szép' feje esetleg nem lenne egyértelmű? (A Px megjelenésének oka – Nikolaeva szerint – a nyenyecben sem egyértelmű. Utalhat határozottságra.)

Horədu ərakəra numajka čüüjkəta nənsu"iðə.

arc-PXSG3 szép fiatal takaró-EL kijön-KPERF-SG3

'A takaróból egy szép arcú fiatal jött ki.' (Wagner-Nagy 2002: 248)

További példák:

Matə kaðənu mərsj tantəgəə kuod'ümu ŋomtütü.

sátor-GENPXSG2 mellett váll széles férfi ül-KIMP-SG3

'A sátor mellett egy széles vállú férfi ül.' (Ta210)

Mərsjči tantəgəə horəsočəmə nəradışj tujhuatu.

váll-PXDU3 széles evenki első-INF jön-MINF-SG3

'A széles vállú evenki elsőként jött elő.' (L01: 66)

Baarbə təni"ia buəd'a šaditindəti ŋu"oj najbəgəə horəsočəməə čədəbtışj mununtu.

gazda így beszél-INF befejez-VNTEMPI-LAT-PXSG3 láb hosszú evenki odamegy-INF mond-KIMP-SG3

'Ahogy a vezető befejezte beszédét, odament a hosszú lábú evenki és így szólt.'

(L01:86)

šejmj tod'akuə ŋanasanə həmibtj"ə

szem-GEN sárga-GEN ember-GEN feleség

'a sárgaszemű ember felesége' (Wagner-Nagy 2002: 226)

²⁸ Tereščenko a szölkupból is említ példát, ugyanakkor többnyire számnévi jelzővel. Így kétségek merülnek fel, hogy vajon a szölkup szerkezet valóban idetartozik-e.

Ugyanakkor találunk olyan szerkezetet is, amelyben bár testrésznév szerepel, de nem az előbb említett módon propriatív szerkezettel fordul elő, hanem a testrésznév nomen possessoris loci képzőt vesz fel:

nakürə B'agua kobtua četua šir horütüə, heŋgə sejmütjə
három Bjaguo lány nagyon fehér arc-NPOSLOC fekete szem-NPOSLOC

'Bjaguo három lánytesvére nagyon fehér arcú és fekete szemű.' (Ta294)

Nem úgy tűnik, hogy ezek a tulajdonságok kevésbé lennének tartósak és elidegeníthetők. Ebben az esetben a boldolt rész az állítmányi csoport, míg az előzőek esetében – Nikolaevával egyetértve – másodlagos állítmányról van szó. A -Kə képzős alakok egyébként jellemzően nem jelennek meg állítmányi pozícióban. További példák:

'hosszú orrú'	<i>najbəgəə ŋüŋgütüə</i> (Ta211)	<i>ŋüŋkə</i> 'orr'
'fehér fejű/arcú'	<i>šir horütüə</i> (Ta211)	<i>horə</i> 'arc'
'keskeny mellű'	<i>čerü"likü šind'itüə</i> (T46)	<i>šišə</i> 'mell'

Nézzünk néhány példát elidegeníthető tulajdonságra! Ezekben az esetekben a jelzői sorrend megfelel az attributív szerkezeteknél elvárhatónak:

Širajkuə hiədə honəjčüə ŋanasa munu"o...
fehér-AKK szukuj-AKK birtokol-PTIMP ember mond-KPERF-SG3

'a fehér szukujos ember mondta...' (L01: 32/41)

ŋi" məda"a" gərədəkətə d'abakuəj, heŋgəj, tod'akuəj, širəj taŋa"ka.
nő-PI x-KPERF-PL3 város-EL piros-Nadjf-PLAKK fekete-PLAKK sárga-NADJF-PLAKK fehér-PLAKK posztó-PLAKK

'A nők a vásorból piros, fekete, sárga, fehér posztót hoztak.' (Ta75)

Állandósult formának tűnnek a *səə maagəə* 'bátor [szíve kemény]' (KMZ165) és a *ŋonda ŋeu* 'buta [agya szűk/vékony]' kifejezések (KMZ247), amelyek szintén fordított sorrendet mutatnak.

4.6.1.4. Attributív melléknév módosítói

számnévi

A határozott számnévi módosító megelőzi a melléknevet: [Num[Adj[N]]].

šiti ani"ka ŋarka
két nagy medve

'két nagy medve' (L01: 10).

Ugyanez vonatkozik a határozatlan számnévi módosítóra. Meg kell jegyezni, hogy a határozatlan számnevek morfológiai tulajdonságai megegyeznek a melléknévi jelző

tulajdonságaival, pl. *ɲɯŋkə-gəə* 'sok', amely -Kəə formaképzőt vesz fel, vagy *tanə-"likü* 'kevés', amely moderatív képzőt vesz fel.

határozói

A mellékneveknek számos fokozó-módosítója lehet, azonban ezek közül jó néhány más szófajú lexéma módosítójaként is előfordul.

četua 'nagyon'

Megjelenhet melléknév, határozószó és ige előtt, nincs disztinktív szerepe. Nagyon gyakori.

ɖabtüčü četua najbəgəə.

haj-PLPXSG3 nagyon hosszú-PRXPL3

'A haja nagyon hosszú.' (Wagner-Nagy 2002: 222)

əmti kərsu četua hünsəɾəənu isüə.

ez történet nagyon régen van-PERF-SG3

'Ez az eset nagyon régen történt.' (Wagner-Nagy 2002: 222)

D'esigəjə četua dehijimj"əgəj.

apa-DUPXSG1 nagyon öreg-VTRL-KPERF-DU3

'A szüleim nagyon megöregedtek.' (Wagner-Nagy 2002: 222)

ku" 'nagyon' (KNS166, T112, Tg436, FN20, SN28)

Ritkán fordul elő, a példák túlnyomó részében a 'szép' jelentésű *əɾəkəɾə* szóval áll.

ku" əɾəkəɾə

'nagyon szép' (T279)

Ku" əɾəkəɾə d'alj ih"adu.

nagyon szép nap van-MINF-SG3

'Ma úgy tűnik, nagyon szép nap van.' (L01: 51/39)

Tahar¹a süəbti"iai" ɲanuə ku" əɾəkəɾə bintişi kuhu.

így tényleg igazi nagyon szép rozsomák bőr

'Tényleg egy igazi, szép rozsomákbőr.' (Wagner-Nagy 2002: 236/154)

Határozó módosítójaként is megjelenhet:

Ku" əɾəkəɾəmənu ɲatumsjə.

nagyon szép-PROL születik-PERF-SG3

'Nagyon szépen született.' (Wagner-Nagy 2002: 200)

Ku" arəkəramənu bakətəni hikə"btibitə ŋaagəə.

nagyon szép-PROL bőrkaparó-LOK megijeszt-VACOND-PXSG2 jó-PRXSG3

'A kaparóvással jól meg kell ijeszteni.' (Wagner-Nagy 2002: 234/117)

Más szóval nagyon ritkán fordul elő:

Ku" manuə d'esjəi mütia"katuðu taa" d'a, ŋilimij nanu.

nagyon régi-NREL I apa-PXSG3 küld-VINCH-KIMP-SG3O rén-PLGEN PO Nyilimi-GENPXSG3 PO

'Az apja nagyon régen a rénekhez küldte, Nyilimivel együtt.' (Wagner-Nagy 2002: 202)

sofsem 'nagyon, teljesen'

Orosz átvétel; szövegekben ritkán fordul elő.

Tund'aku, ŋam'aj satəranjku, nagəmtuðun tahar'a sofsəm nəmbəkü tahar'a kuraa konə.

róka-NDIM másik sarki.róka-NDIM harmadik-PXPL3 tehát nagyon kicsi-NDIM tehát téhen kölyök-PRXSG3

'A rókácska, a másik a sarki rókácska, a harmadik egy igazán kicsike téhenborjú.'

(Wagner-Nagy 2002: 232)

maagəličə-gətə

Elatívuszraggal (-*gətə*) 'teljesen, nagyon' jelentésű, szó szerint 'semmitől'. Bizonyos helyzetben lexikalizálódott formának tűnik, ugyanis valójában egy hasonlító szerkezetéről van szó:

Dənəsanə" munuŋkəndu" tə", Horosočəmə maagəličəgətə hondula"a ŋonəə təŋkəgəə.

ember-PLPXSG1 mond-VITER-PL3 így evenki teljesen bátor-PRXSG3 és erős PRXSG3

'Az emberek azt mondják, hogy a Varrott Arcú nagyon bátor és erős' (FN38)

Manu hüətiŋi d'aŋuru ŋiŋi maagəličəgətə tanal'ükü" ŋənəsanə" isüə".

rég év-PLLOK tundra-GEN PO teljesen kevés-PL ember-PL van-PERF-PL3

'Régen a tundrán nagyon kevés ember volt.' (FN47)

A hasonlító szerkezet jól látszik a következő mondatból:

Kula"a" meljəesjə" ŋ'antum ŋəkəličəgətə təŋkəgəə isə.

varjú-NAUG1-PL csinál-PERF-PL3 legény-AKK sámán-KLIT-EL erős van-INF

'A varjak a legényt erősebbé tették a sámánál.' (FN47)

A lexikalizálódást pedig jól mutatja, hogy ige módosítójaként is megjelenhet:

Luunə čiidə maagəličəgətə süd'əə.

kabát-GENPXSG1 ruhaujj teljesen elkopik-PERF-SG3

'A téli kabátom ujja teljesen kikopott.' (Mikola 1980: 236)

Elatívuszrag nélkül is előfordul:

Danasanuñə hekəgətə maagəličə nəkəg'alimi"ə".

ember- meleg-EL semmi erő-NCAR-VTRL-KPERF-PL3

'Az emberek a melegtől teljesen elerőtlenedtek.' (L01: 32)

Maagəličə d'ənh'agəli ičü...

teljesen ruha-NCAR van-KIMP-SG3

'Teljesen ruhátlan...' (L01: 37)

maagəličəbū" (T289, T291, Ta231)

Tereščenko többször említi ezt az alakot, szövegben nem fordul elő:

əmti kobtua maagəličəbū" numəŋku.

ez lány nagyon fiatal-PRXSG3

'Ez a lány nagyon fiatal.' (Ta231)

niməkü" 'kicsit'

Talu, niməkü" katarəŋku isə konibi" tə čühəŋi hu"ləküüd'ü"!

holnap kicsit fényes-NDIM van-INF megy-VACOND ez-Gen PO keres-VINCH-IMPPL1

'Holnap, amikor kicsit kivilágosodott, akkor kezdjük el (öket) keresni.' (Wagner-Nagy 2002: 240)

4.6.1.5. Kongruencia

Számban az egyeztetés jelző és jelzett szó között kötelező (Tereščenko 1979: 121–124):

ñaagəə" korudə" ηəδutj"

jó-PI ház-PI látszik-Kimp-PI3

'Jó házak látszanak.' (T121)

Ugyanakkor számos olyan példa van, ahol nem ezt látjuk:

Ou", četua bah'a nüəgəj ih"adugəj!

oh nagyon rossz gyerek-DU van-MINF-DU3

'Ó, úgy tűnik, nagyon rossz gyerekek vagytok!' (L01: 101/78)

Timin'a təti bah'a nüəgəj həjbida konisitiğəj nanditi.

most ez rossz gyerek-DU messzire megy-FUT-DU3 látszik-KIMP-SG3

'Most ez a két rossz gyerek valószínűleg messzire megy.' (L01: 101/84)

Esetben ún. félkongruenciát találunk, azaz grammatikai esetekben teljes az egyeztetés. Ha a főnévi fej határozói esetragot visel, akkor a jelző genitívuszbba kerül:

JELZŐ	FEJ
nominatívusz	nominatívusz
akkuzatívusz	akkuzatívusz
genitívusz	genitívusz
genitívusz	latívusz
genitívusz	lokatívusz
genitívusz	elatívusz
genitívusz	prolatívusz

Ha a melléknév névszói állítmány jelzője, akkor a személyragot a jelző is felveszi:

mənə numan̩ku-m kəʈubtugujčüə-m
én fiatal-PRXSG1 pásztor-PRXSG1
'Fiatal pásztor vagyok.' (T123)

4.6.2. Predikatív melléknév

A nganaszanban a melléknévi állítmány nem képvisel külön típust a névszói és az igei állítmányi szerkezet mellett, azaz a tulajdonságfogalmak állítmányi helyzetben vagy névszói állítmányként vagy igei állítmányként jelennek meg. A prototipikus tulajdonságfogalmak jellemzően névszóként viselkednek, előbb ezeket tekintjük át.

4.6.2.1. Tulajdonságfogalmak névszói állítmányként

A melléknevek állítmányi helyzetben a főnevekhez hasonlóan viselkednek. A melléknév felveheti a személyre utaló ragot. Ugyanakkor az időjelek és a módjelek a kopulán (amely az *isa* 'lenni' létige megfelelő alakja) jelennek meg. Amennyiben a melléknévi állítmány kopulával jelenik meg, akkor a személyrag kétszer szerepel: felveszi a melléknév és a kopula is.

Mənə ɲaagəə-m i-šüə-m.
én jó-SG1 van-PERF-SG1
'Jó voltam.' (T175)

Formai szempontból idetartoznak a képző nélküli melléknevek, a nomenképzésen keresztül lexikalizálódott melléknevek és a formaképzős melléknevek bizonyos csoportjai. Úgy tűnik, hogy az ^NKUə~ -JKUə képzős melléknevek teljes egészében, bár van egy ellenpélda: *d'abatua* 'piros' (Ta127).

ŋ'antu hotuə" kamkəta d'abatundu"
fiú-GEN orca-PL vér-EL piroslik-KIMP-PL3

'A fiú arca pirosabb a vérnél.' (T89)

A -Kəə képzős melléknevek közül azonban nem mindegyik tartozik ide, ezekről a következő pontban szólok.

4.6.2.2. Tulajdonságfogalmak igei állítmányként

A nganaszan mellékneveknek van egy sajátos csoportja, amely állítmányi pozícióban mint ige jelenhet meg, míg attributív pozícióban participium imperfectumként vagy névszói természetű -Kəə képzős melléknévként. Ez a formaképzőkkel ellátott melléknevek egy bizonyos csoportja. A passzív tő többnyire nominális eredetű, a névszói és az igei tő különbözik egymástól.

Ezen igeik aspektusa imperfektív, tehát ugyanúgy megjelenik az imperfektív igeikre jellemző koaffixum (-NTU),²⁹ mint más imperfektív igeiben. A mód- és az időjeleket is közvetlenül veszik fel. Példák:

təŋkəgəə 'erős' (ebben a formában általában attributív)

Bənsəmu" numəŋkumu", təŋgə-ti-mi"
mind-PXPL1 fiatal(ember)-PXPL1 erős-KIMP-PL1

'Mi mindnyájan fiatalok és erősek vagyunk.' (L01: 83)

Itt éppenséggel ugyanaz a névszói és az igei tő alakja, de az igei szófajt jól mutatja, hogy a szótő és a személyrag között ott találjuk az imperfektív igeikre jellemző koaffixumot (-ti-, mélyszerkezeti alakja -NTU-), amely névszók predikatív ragozása során nem jelenik meg.

hojməgəə 'sötét' (ebben a formában általában attributív)

Đanomatənu (ŋanuə maatənu) hojmi-nti.
igazi.sátor-LOK sötét-KIMP-SG3

'A sátorban sötét van.' (L01: 45)

səŋkəgəə 'nehéz'

Tərah ŋətiɡüüči d'üdiəbtətiŋ d'əŋgutə, h'ad'ir səŋku-h"əŋhu.
hát néz-DU3o középső-NSEL-PXPL3 lék-LAT kampó nehéz-MNAR-SG3

'Megnézték hát a középső léket, állítólag a kampó nehéz volt.' (Wagner-Nagy 2002: 214)

Ugyanakkor ritkábban találunk formaképzős alakot állítmányi pozícióban is:

²⁹ A nganaszan TAM-kategóriák jelölésének sajátosságai a következők: a tő és a személyrag között mindig megjelenik módra vagy időre utaló inflexió s toldalék. Aoristosban koaffixumok jelzik az ige aspektusát: imperfektív igeik esetében ez -NTU-, és az ige által leírt cselekvés/történés jelen időre vonatkozik. Perfektív igeik esetében a koaffixum -"Ə-, s az ige által leírt cselekvés/történés közeli múltra vonatkozik.

Šürüad'aḏa" d'alī" kəal'ikū", šürüad'aḏa" hii" najbəgəə".

téli-PL nap-PL rövid-PL3 téli-PrxPL3 éjszaka-PL hosszú-PRXPL3

'A téli napok rövidek, a téli éjszakák hosszúak.' (Ta226)

Kotara"a təŋkəgəə, təndə kotara"am ŋih'andim hi'lidə".

vihar-NAUG erős-PRXSG3 ez-AKK vihar-NAUG-AKK nem-VINT-KIMP-SG1 fél-CONNEG

'A vihar erős, ettől a vihartól nem félek.' (Ta173)

Dənəsənə" munuŋkəndu"tə", Horəsočəmə maagəličəgətə hondula"a ŋonəə təŋkəgəə.
ember-PL mond-VITER-KIMP-PL3-KLIT evenki semmi-EL bátor-PRXSG3 és erős-PRXSG3

'Az emberek azt beszélnek, hogy a evenki nagyon bátor és erős.' (FN38)

Nominális típusú lesz az állítmány, amennyiben a tő a *-likū* képzőt veszi fel:

Tund'aku mununtu: Tətirə tahar'a səŋkəlikū. Dül'iaḏə səŋkəlikū.

Róka-NDIM mond-KIMP-SG3 ez-PXSG2 tehát nehéz-NMOD1-PRXSG3 farkas nehéz-NMOD1-PRXSG3

'Azt mondja a rókácska: Ez egy kicsit nehéz. A farkas egy kicsit nehéz.' (Wagner-Nagy 2002: 236/189-190)

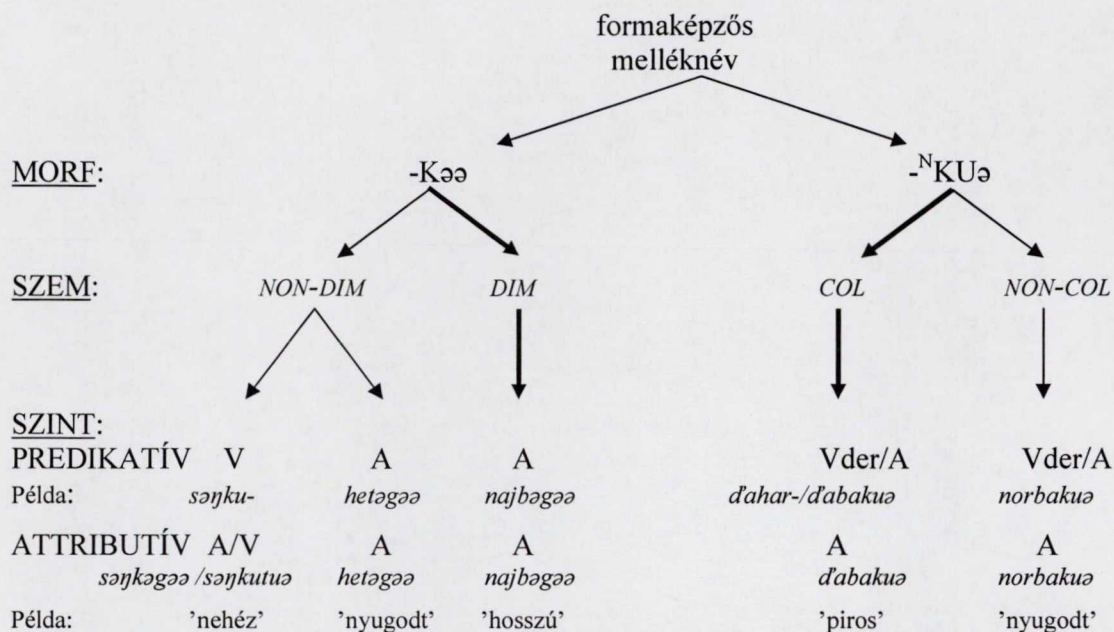
A következő tövek tartoznak ide:

nominális tő	jelentés	infinitívus	PtImp (-NTUƏ)	Adj (-KƏƏ)
<i>česə-</i>	'hideg'	<i>česiši</i>	<i>česitiə</i>	<i>česəgəə</i>
<i>dajsa-</i>	'hangos'	<i>də(j)šüsa</i>	<i>dajšütüə</i>	<i>dajsağəə</i>
<i>darsə-</i>	'kedvenc'	<i>dərsi'di</i> 'szeretni'	<i>dərsi-</i>	<i>darsəgəə</i>
<i>dasə-</i>	'nedves'	?	<i>dəšütüə</i>	<i>dasəgəə</i>
<i>hekə-</i>	'meleg'	<i>hekušj</i>	<i>hekutiə</i>	<i>hekəgəə</i>
<i>hojmə-</i>	'sötét'	<i>hojminši</i>	<i>hojmintiə</i>	<i>hojmağəə</i>
<i>hojsə-</i>	'fényes'	?	<i>hojšütüə</i>	<i>hojsəgəə</i>
<i>homə(-)</i>	'éles'	?	<i>homjintjə</i>	<i>homəgəə</i>
<i>merə-</i>	'gyors'	?	<i>merjtjə</i>	<i>merəgəə</i>
<i>nosə-</i>	'kemény, szúrós'	?	<i>nošütüə</i>	<i>nosəgəə</i>
<i>səŋkə-</i>	'nehéz'	<i>səŋkusa</i>	<i>səŋkutüə</i>	<i>səŋkəgəə</i>
<i>tasə-</i>	'keserű'	?	<i>tašü"tüə</i>	<i>tasəgəə</i>

Azt láttuk, hogy habár a *-Kəə* képző a DIMENZIÓ típus legjellemzőbb markere, addig ezen táblázat *-Kəə* képzős melléknevei között dimenzionális melléknevet nem találunk. (Ugyanakkor a táblázatban nem szereplő többi *-Kəə* képzőt felvenni képes töről sem állíthatjuk száz százalékos biztonsággal, hogy nincsen igei párjuk.) Noha ezeknek a

mellékneveknek száma viszonylag magas, azaz a folyamatos melléknévi igenévi alakú szavak száma, morfológiailag – legalábbis a szövegek tanúsága alapján – csak kettőről állítható biztosan, hogy melléknévként viselkedik: a *česitiä* 'hideg' és a *hekutiä* 'meleg'. Ezeknél a szavaknál az is bizonyos, hogy a -Kəə képzős alaknak főnévi jelentése van.

A formaképzős, prototipikus tulajdonságfogalmat megnevező melléknevek alaktani-szemantikai-szintaktikai tulajdonságainak az összefüggéseit a következő ábrában foglalhatjuk össze:

5. A NGANASZAN MELLÉKNEVEK ALAKTANI ÉS SZERKEZETI JELLEMZŐINEK SZAMOJÉD HÁTTERE

5.1. A szamojéd nyelvek szófaji rendszerének problémaköre

A szamojéd nyelvek kutatása az utóbbi évtizedekig eddig elsősorban az összehasonlító uralisztika alá volt rendelve, ennél fogva főként lexikológiai, hangtani és morfológiai, morfoszintaktikai kutatások történtek, s ezen belül is a szinkrón leírás háttérbe szorult az összehasonlító-történeti munkákkal szemben. Mindazonáltal a szamojéd nyelvek nyílt szóosztályai történeti szempontból a mai napig kihívást jelentenek a kutató számára.

A szamojéd nyelvek (csakúgy, mint számos kevésbé kutatott finnugor nyelv) esetében a hagyományos szinkrón nyelvreírásokban (lásd a Tankönyvkiadó Chrestomathia sorozatát) a szófajtani csoportosítás elsősorban morfológiai szempontú. Ennek legfőbb oka minden bizonnyal az, hogy a szamojéd és más kisebb uráli nyelvek szintaxisáról keveset tudunk, a szintaxis a legkevésbé kutatott területek egyike. Azonban az agglutináló, ill. flektáló nyelvek esetében logikus, hogy a szófajok a morfológián belül kapnak helyt az egyes nyelvtanokban (erről kimerítő áttekintést ad D. Mátai 2004: 454). Szintén jó példa Tereščenko 1979-es, a nganaszan nyelvről írt monográfiája. A kötet két fő fejezete a Fonetika és a Morfológia, s az utóbbi fejezeten belül szófajonként (főnév, melléknév, számnév, névmás, ige, melléknévi igenevek, stb.) tárgyalja az egyes jelenségeket, amelyek nagyjából kimerülnek az inflexiós és derivációs toldalékok bemutatásában.

Annak azonban, hogy egy nyelv szófajainak leírása azért morfológiai szempontú, mert a mondattana kevésbé ismert, éppen a magyar mond ellent, hiszen „tény, hogy a magyar nyelvreírásban minden morfémátípus minősítése szófaji alapú. Ha a hagyományos grammatikát vesszük sorra, azt látjuk, hogy a tö- és a toldalékmorfémák részletes vizsgálata kimerül a névszó- és igetövek, valamint a megfelelő toldalékok leírásában, melyek egymáshoz képest meghatározottak, egymáshoz viszonyított fogalmak” (Laczkó 1995: 259).

A szamojéd nyelvek számos olyan jelenséggel rendelkeznek, amelyek a finnugor nyelvekben nem találhatók meg, hanem inkább az area nyelvei között figyelhetők meg. Ezek közül jónéhány a szófajok meghatározására is kihat. Így a szamojéd nyelvek szófajtanának legproblémásabb kérdésköre sokáig a névszók predikatív ragozásának megítélése volt, azaz állítmányi szerepű névszók igei személyragokkal való ellátása. Ezt a jelenséget sokáig úgy értékelték, hogy ezekben a nyelvekben a két főszóosztály, az ige és a névszó elkülönülése nem ment teljesen végbe (így további alosztályok megállapítása még nehezebb). Hajdú Péter tanulmányában (1975: 115–140) kimerítően foglalkozik ezzel a kérdéssel. Megvizsgálja

nemcsak a szamojéd nyelveket, hanem az area majd' minden nyelvéből említ példákat. Logikusan kétfelé bontja a kérdést: egyrészt megvizsgálja, hogy valóban vannak-e ezekben a nyelvekben nomenverbumok, illetve ettől a kérdéstől elkülönítve tekinti át a konverzió jelenségét. Következtetése szerint nomenverbumok a szamojéd nyelvekben nincsenek, s az eddig annak tartott töveket alternáns tömorfémáknak nevezi. Összességében megállapítja, hogy nem értékelhető úgy a jelenség, hogy az ige és a névszó közötti határok ezekben a nyelvekben ingatagok, összemosódnak. Ezzel egyetértek, s magam is ebből indulok ki, de nem szabad figyelmen kívül hagyni azt, hogy a nganaszanban számos homoním toldalék vagy akár egy etimonra visszavezethető különböző toldalék található (elég csak például a birtokos személyragozás, ill. bizonyos igei paradigma azonosságára gondolni számos nyelvben), amely miatt e kérdést újra kell gondolni. Jelen dolgozat szempontjából fontos megjegyezni, hogy az ige és a főnév kategóriáját egymástól független kategóriának tartom, ami azért lényeges, mert a melléknév státusát e két kategória függvényében lehet csak vizsgálni.

5.2. Mellé knevek a szamojéd nyelvekben?

Mivel az ige és a névszó elkülönítése sokáig vita tárgyát képezte, így nem csodálkozhatunk, hogy a melléknévi szóosztály vizsgálata – Bol'dtnak a nganaszan melléknévképzőkről írott munkáit leszámítva – mellőzött területe a szamojedológiának, ha ugyanis a két univerzális főszóosztály viszonya is problémás, akkor – az általában alosztálynak minősített – melléknévi szóosztály viszonya e két kategóriához sem lehet más.

A szamojéd nyelvekkel kapcsolatban általában az az álláspont alakult ki, hogy a főnév és a melléknév közötti különbség elsődlegesen a derivációban, kisebb mértékben a szintaxisban mutatkozik meg, ám ezt az újabb nyelvelírások is csak jelzik, s nem részletezik, a főnév és a melléknév mint kategória viszonyát pedig egyáltalán nem tárgyalják. Röviden tekintsük át a nganaszan három legközelebbi élő rokon nyelvének mellé kneveiről írottakat!

Tapani Salminen a tundrai nyenyec nyelv szóosztályaival foglalkozott részletesen. Munkáiban (Salminen 1993; 1998a; 1998b) két fő (morfológiai) szóosztályt állapít meg: igeit és névszóit. A mellé knevek, számnevek és névmások (kivéve a személyes névmásokat) morfológiai szempontból (itt igazából az inflexiók tulajdonságokra gondol) nem különböznek a főnevektől, néhány derivációs típust kivéve, amelyeket azonban nem részletez. Fontos megjegyezni, hogy Salminen jelentéstani kritériumokat egyáltalán nem vesz figyelembe, azaz Salminen két szempontot tart kívánatosnak a szóosztályok vizsgálatánál (Salminen 1993: 257): elsősorban az alaktani kritériumot, másodsorban a mondattani viselkedést. Felosztása ennek megfelelően az előbbire épül, így ő „morfológiai szóosztályokról” beszél. A

nyenyecben ezek a következők: ige, névszó, lokális névutó, nem lokális névutó, lokális határozószó, referenciális. A melléknevekről a következőképpen nyilatkozik: „Adjectives, numerals and pronouns other than personal ones do not differ from the general morphological pattern of nouns, except for a few derivative types. Syntactically, by contrast, they may, and in fact do exhibit peculiarities sufficient for subcategorization on that level” (Salminen 1993: 261).

A két fő szóosztály meghatározására és elkülönítésére az igék esetében a mód, a névszók esetében pedig az eset a – morfológiai – kulcs. A melléknevek, a számnevek és a legtöbb névmás nem különböznek egymástól az inflexió tekintetében, ami Salminen szerint azt jelenti, hogy nem lehet külön (morfológiai) szóosztályként értelmezni őket. A személyes névmások minor szóosztályt alkotnak, csakúgy, mint a határozószók és a névutók. Azonban pusztán morfológiai kritériumok alkalmazása esetenként félrevezető lehet (vö. pl. Beck 2002: 14–18). A legáltalánosabb megközelítésben a főnevekhez olyan nyelvtani kategóriákat szokás kötni mint például a nem, inflexió (számban és esetben), igék esetében idő, aspektus, igenem, mód. Mellékneveknél a hasonlítás, egyeztetés számban, nemben és/vagy esetben. Ellenben számos nyelv mond ellent ezeknek az általánosításoknak.

A melléknév prototipikus funkciója a jelzői funkció, azaz a főnévi fej módosítója. A tundrai nyenyecben a jelzöt és a főnevet csak elvéve egyeztetik számban és személyben és esetben is:

serako-xødø-nt^o te-xødø-nt^o
 fehér-Abl-2Sg rénszarvas-Abl-2Sg

’a te fehér rénszarvasodtól’ (Nikolaeva 2003: 324–325)

A másik északi-szamojéd nyelv, az enyec nyelv mellékneveivel még kevesebben foglalkoztak, külön tanulmányt egyedül Sorokina írt (Sorokina 1985: 73). Ő a melléknévi kategóriát a szamojéd nyelvekben újabb eredetűnek tartja, de állítását nem részletezi és nem indokolja. Csoportosítása főleg szemantikai és derivációs szempontú. Véleménye szerint vonatkozó melléknevek nincsenek az enyecben, ezt a kategóriát a szubsztantívum/főnév melléknévi alakjaival fejezik ki (végeredményben tehát mégiscsak vonatkozó melléknevek). A minőséget kifejező mellékneveket két csoportra osztja: képző nélküli és képzett melléknevek. Ez a fajta megközelítés teljesen általános. A képző nélküli („primary”) mellékneveken belül elkülöníthető egy olyan csoport, amelynek szavai történetileg ugyan

képzővel vannak ellátva, de a mai nyelvben a képzés már elhomályosult, így e szavak képző nélkül nem (vagy csak elvétve) fordulnak elő. A képző nélküli melléknévek között vannak olyanok, amelyek melléknévi és főnévi jelentéssel („qualitative and substantival meaning”) is bírnak. Példákat Sorokina sajnos nem említ.

A szölkupban kap leginkább megkülönböztető figyelmet a melléknévi kategória (Alitkina 1983, Kuznecova et al. 1980). Ebben a nyelvben egyfelől találunk kétszótagú, képző nélküli melléknéveket. Ezek száma nem nagy, (lásd 5.4.4.), s többnyire ősi eredetű melléknévek. Főnév~melléknév kettős szófajú lexémák. Másfelől találunk képzett melléknéveket. A melléknévi derivációs rendszer egyszerű. A kategória meghatározó képzője a vonatkozó melléknévképző (-j, tazi -l'), amely nagyon gyakori és produktív. Minden összetett melléknévképző (pl. nomen possessoris, fosztóképző, stb.) végén ott találjuk. Az előbb említett képző nélküli melléknévek is felvehetik, de ilyenkor a jelentés módosul.

5.3. A proto-szamojéd melléknévek formai tulajdonságai

A fentebb említett bizonytalanságok ellenére – noha a szamojéd alapnyelvek esetében a kutatók óvatosan fogalmaznak a melléknévi kategória státusát illetően – néhány melléknévekre jellemző szerkezet vagy morféma biztosan rekonstruálható. Ezek leginkább a hasonlítást és a fokozást érintik.

5.3.1. Deriváció

A következő szerkezetek voltak biztosan megtalálhatók a proto-szamojéd alapnyelvben:

(1) vonatkozó melléknévképzős szerkezet: PS *-j, *-jə (Helimski 1997:177)

nganaszan: *šürü* 'tél' > *šürü-ə* (JN39), *šürüə-də* 'téli' (T44), lásd 4.2.2.4.

tundrai nyenyec: *sira* 'tél' > *sira-j* 'téli' (Hajdú 1989: 48)

szölkup: *pō* 'fa' > *pō-l'* 'fából készült' (-j > tazi szölkup -l') (Hajdú 1989: 141)

kamassz: *ere-j berži* 'ősz szél' (Donner 1944: 135, Künnap 1999: 31)

mator: *ajba-j* 'első' < *ajba* 'fej' (Helimski 1997: 177)

(2) nomen possessorisszal, ill. fosztóképzővel kifejezett melléknévi szerkezet (erről lásd Szeverényi 2001, Molnár–Nagy 1996)

A szamojéd alapnyelvre nomen possessoris képző és fosztóképző is nagy biztonsággal rekonstruálható. A képzőt a nganaszanból nem lehet kimutatni:

Tne	-sawaj / -cawaj (-sawej / -cawej)
Wne	-samoi

en	-saj/-d'aj
szlk	-sijmĩl'
kam	-zebi / -zəbi / -z ^ə bi / -zəβi / -s ^ə βi / -sebi / -š ^ə bi

Történetileg minden bizonnyal összetett képzőről van szó. Molnár és Nagy (1996: 242) az összamojéd alapnyelvre a fosztóképzőnek *-kă és *-kāj alakot rekonstruálnak. Ezek a primer alakok a három északi-szamojéd nyelvből mutathatók ki:

Tne	-śa/-ća	śĩ/ćĩ
en	se''	si
ng		-gaj/-kaj

A primér alakokhoz a nganaszan kivételével az összes szamojéd nyelvben egy PS *-tV participiumképzőre visszavezethető képző is járulhat:

Tne	śada	szlk	kata
en	sed'e	mat	gVšta
		km	-žet/-ž ^ə t/-žət/-sət -šet/-š ^ə t/-šət

Ehhez a szölkupban még egy -l' vonatkozó melléknévképző kapcsolódik.

A két képző hasonló szerkezetét jól szemléltetik a szölkup adatok:

- fosztóképző:	kō-kijĩl'	'fűl nélküli'	(Hajdú 1989: 142)
- nomen possessoris képző:	or-sijmĩl'	'erős'	(E170)

Szólni kell a fosztóképzős és a nomen possessoris képző szerkezetek kapcsolatáról, bár a nganaszban ennek ma már nem látjuk nyomát (lásd bővebben Szeverényi 2001). A nomen possessoris képzős főnevek és a fosztóképzős főnevek szemantikailag szemben állnak egymással: előbbi valamivel való ellátottságot, utóbbi valamiben való hiányt fejez ki. A *-kă és *-kāj alakban rekonstruált fosztóképző palatális magánhangzót tartalmaz, ezt az s-szel kezdődő északi-szamojéd megfelelőik igazolják. Ehhez a nganaszban kivételével az összes szamojéd nyelvben egy PS *-tV eredetű participiumképző is kapcsolódhat. Ehhez a szölkupban még egy -l' melléknévképző járul.

A nomen possessoris képző morfológiai felépítettsége helyenként hasonló a fosztóképzőéhez. A veláris vokalizmus miatt az összamojéd alak nem kezdődhet *k-val, hanem *s-szel.

Véleményem szerint tehát az összamojéd alapnyelvre kikövetkeztethető egy PS *-ss és/vagy egy *-ssj vmivel való ellátottságot kifejező képző, amely azonban nincs kapcsolatban a fosztóképzővel. A nyenyecben és a szölkupban ez kiegészülhet egy *-mV participiumképzővel, amihez a szölkupban egy -l' melléknévképző is járul (ugyanúgy, mint a fosztóképzős alakoknál).

(3) szimilatív szerkezet

A proto-szamojéd alapnyelvben hasonlítás sajátos formájaként a szimilatívnak morfológiai eszköze alakult ki: szimilatív vagy hasonlítóképző, melyet Helinski (1997: 175) PS **-rka/*-rke/*-ləka/*-ləke*, **rəka/*rəke/*-ləka/*-ləke* '-gleich, -artig, etwas X-ähnliches' alakban rekonstruál. A nganaszanban ma is produktív és gyakori képző, lásd 4.2.2.

(4) kvalitatív melléknévképzős szerkezet

Bár Lehtisalo (1936), Paasonen (1917) és Györke (1935) is rekonstruál *k* elemű nomen-, ill. melléknévképzőt a pontos alaktani és funkcionális megfelelések hiányában ezt fenntartással kell kezelünk.

Lehtisalo (1936: 342) egy PU **-k* denominális melléknévképzőre visszavezethető PS **-ke* denominális melléknévképzőt tesz fel, amelynek a nganaszan folytatása (*-gā*) (= *-gəə*). Janhunen a szamojéd etimológiai szótárban szintén rekonstruál olyan mellékneveket, amelyek *-kV* képzőt viselnek (lásd még 7.2.):

PS **ārā* 'Grösse' > **ārka* 'gross' (SW19)

- szlk *wərqu* 'nagy', Tne *ηarka*, en *agga*, mat *orga*, kb *urga*

PS **pirā* 'Höhe' > **pirkā* 'hoch' (SW125)

- szlk *pirqu* 'magas', Tne *pirca*, en *piḍe*, km *phirže*, mat *hirge*

PS **ñar-* 'rot' > **ñar-kā-* 'rot sein' (SW107)

- szlk *ñarķi* 'piros', Tne *ñarķ* 'rőt, vörössárga'

(5) moderatívképzős szerkezet

A moderatív melléknévképzés nyomai az északi-szamojéd nyelvekben már határozottan tetten érhetők. A nem csak melléknevekre, hanem főnevekre is jellemző diminutív és augmentatív képzőkkel itt most nem foglalkozom.

Ezekről – az enyec nyelv felől közelítve – beszámoltam már (Szeverényi 2003), most természetesen ezt a nganaszan felől teszem.

A nganaszan *-l'UNKu* képző párhuzamait megtaláljuk több szamojéd nyelvben. A nganaszanban az ezzel a képzővel ellátott szó a tulajdonság kisebb fokát jelöli:

kaṭagəə 'fényes'

kaḍə'l'ikū 'kicsit fényes'

A nganaszan alakot Lehtisalo (1936: 155) **-l'?* + **-j-* + *-ku* formában rekonstruálja, amelynek második eleme egy ősi vonatkozó melléknévképző (PS **-jə* ~ **-j*; vö. Helinski 1997: 177),

harmadik eleme pedig kicsinyítőképző. A *-ku* elem valóban minden bizonnyal kicsinyítő képző. Az első két elemre vonatkozó megállapítás ugyanakkor nem igazolható minden kétséget kizáróan.

A nganaszan képző enyec megfelelője: *-L^JAJGU* (*-l'aiggu* /*-l'aku*). Kevés adat áll rendelkezésre, az ezzel a képzővel ellátott szavak csak szójegyzékekben fordulnak elő, emiatt nehéz a képző funkciójának megállapítása. Az is gondot okoz, hogy a szójegyzékek mindig ugyanazt a jelentést adják meg a képzett szó és az alapszó esetében is, így az adatokból jelentésbeli különbségre nem lehet következtetni, ugyanakkor a példák mind negatív pólusú melléknevek:

<i>kemi'aku</i> 'rövid'	<i>kemi</i> 'ua.' (C55: 80)
<i>loddol'aiggu</i> 'alacsony'	<i>lodo</i> 'ua.' (C55: 85)
<i>ñugulejku</i> 'puha'	<i>ñugu</i> 'ua.' (SB88)
<i>iblejku</i> 'kicsi, apró (tárgy)'	(SB42)

Egy olyan adatot találunk, ahol a képző határozószóhoz járul:

<i>beni'lajgu</i> 'közeli'	<i>beni</i> 'közel' (SB18)
----------------------------	----------------------------

Idetartozhat a szölkup *-L'ÅÅQĪ* képző is (Helimski 1998: 572–573, Kuznecova et al. 1980: 267: *-l̥q̥i* ~ *-l̥*):

M̥t̥in n̥ni werq̥il̥q̥i.
ház-GEN PO nagy-KOMP

'A háznál kicsit nagyobb.' (Kuznecova et al. 1980: 267)

Ha a képző a nganaszanban és a szölkupban (és a nyenyecben) is a tulajdonság kisebb fokát jelöli, akkor feltételezhető, hogy az enyecben is hasonló funkciót tölt(hetett) be. Ezt támasztja alá az is, hogy az adatok az antonim melléknévpárok közül mindig a negatívon jelentkeznek. Az alábbi enyec mondat is ezt mutatja, ahol a 'kicsi' jelentésű jelző feje kicsinyítőképzős alak:

(B) *Purzi' d'a ñi' komabut nezòd ib'lajgu bunt'iku mu*".
vissza föld LAT(PO) akar-SG2 nő-AKKPRD-PXSG2 kicsi kutya-NDIM-(AKK) vinni-MIMP SG2
'Ha vissza akarsz térni a földre, feleségül egy kis kutyát vigyél magaddal.'
(Ta267)

A nyenyecben ez a képző nem fordul elő, mindössze egy „gyanús” alakot találni:

ñolako ~ *ño'loko* 'kicsi' (T65: 307, 309)

A *-lako* ~ *-loko* végződésnek hangtanilag és jelentésstanilag is megfeleltethető az említett enyec és nganaszan képző. Ugyanakkor a fő megállapításához (azaz, hogy valóban képzett alakról van-e szó) csak egy adat ad támpontot:

hočko 'kicsi' (T65: 309)

Ez szintén képzett alak, mégpedig kicsinyítő képzővel ellátott. A *é* gégezárványos töre utal. Így a *-lako* ~ *-loko* végződés toldalékként értékelhető, ugyanakkor a képző ritka előfordulása további következtetések levonását nem teszi lehetővé.

(2) nomen possessoris

A nganaszan nyelvvel foglalkozó munkák nem említenek *-laŋkə* képzőt. Azért kell beszélnünk róla, mert három olyan szót találunk, amelyek egyértelműen melléknévnek tekinthetők és a névszói tő meghatározható:

d'indil'əŋkə 'híres' *d'indi* 'dicsőség, hír' (KMZ 42)

ńiml'əŋkə 'híres' *ńim* 'név' (KMZ115)

ŋodul'anka 'kellemes' (KS320)

- vö. *ŋondə-tuə* [PtImp] 'vidám, örömteli' (KMZ135)

A nganaszan adat az enyec *-reggo/-leggo* képző hangtanilag teljesen szabályos megfelelése. Intervokális helyzetben a PS **-ŋk-* kapcsolatból az enyecben *-gg-* lett, míg a hangkapcsolat a nganaszanban megőrződött. A kezdő *l'-* elem palatalitása az enyecben a magánhangzón jelentkezik. Minden valószínűség szerint történetileg összetett képzőről van szó, amely legalább PNS korú (**-ləŋkə*). Első eleme *-la/ -ra/ -la/ -le*, a második pedig a *-ggo* szintén nomen possessoris képző. Castrén anyagában találkozunk vele (pl. *bileggo* 'vizes' – *bi* 'víz'; *nereggo* 'nős' – *ne* 'nő'). A *-ggo/-go* nomen possessoris képző csak Castrén (C55) szójegyzékében fordul elő, így példamondatot nem tudok bemutatni. Az adatok alapján ez a képző is valamivel való ellátottságot fejez ki (pl. *baggogo* 'gödrös' – *bago* 'gödör'; *teniggo* 'eszes, értelmes' – *teni* 'fej, értelem').

A nyenyecben és a nganaszanban ennek a képzőnek az etimológiai megfelelőjét nem tudjuk kimutatni, noha mindkét nyelvben találunk olyan képzőt, amely esetleg **-nkV-* alakra vezethető vissza (amit az enyec forma sugall), ám a pontos hangtani és jelentésbeli megfelelés hiányzik.

A képző nyenyec megfelelője a következő: *-laŋk* (*-lyangk°*). A tundrai nyenyecben a képzett alakok valamilyen tulajdonság nagy fokú meglétét, valamiben való bővelkedést fejeznek ki (Barmič 1999: 30; Tereščenko 1956: 160). Általában természeti jelenségeket (pl. eső, árnyék), felszíni formákat (pl. hegy, domb, folyókanyarulat), s az azokat fedő anyagveket (pl. kő, iszap, erdő /mint fával borított/) jelölő főnevekből is képezhetők, így melléknevek. A képzőt Hajdú is melléknévképzőnek tartja, de csak példákat említ, a jelentést nem magyarázza bővebben:

<i>ńull'anj</i>	'iszapos, mocsaras' (Hajdú 1989: 48)	<i>ńul</i>	'iszap, mocsár'
<i>päedara'anj</i>	'erdős' (Hajdú 1989: 48)	<i>päedara</i>	'erdő'
<i>päel'anj ja</i>	'köves terület' (T65: 503)	<i>päe</i>	'kő'

Mindez azt mutatja, hogy az északi-szamojédban, de lehet, hogy már az ősszamojéd korban a melléknévi szóosztály különválása a derivációs kritériumot tekintve előrehaladott volt.

A proto-szamojéd nomen possessoris képzőről szoltam az 5.3.1. pontban.

5.3.2. Fokozás

Az abszolút fokozásnak lexikai és morfológiai kifejezőeszköze a szamojéd alapnyelvre nem rekonstruálható. Az uráli eredetű kicsinyítőképzőről/választóképzőről – melyből a középfok jele alakult ki a finnugor nyelvekben – már volt szó. Észak-Szibéria nyelveire nem jellemző az abszolút fokozás, noha egy-egy tulajdonság kisebb-nagyobb fokú meglétének a kifejezésére bőségesen vannak morfológiai eszközök (moderatív-, kicsinyítő-, nagyítóképzők). A pozitív-komparatív-szuperlatív rendszerű fokozás is hasonlítást rejt magában, míg az előbb említett morfológiai eszközök nem. A többi szamojéd nyelv – a nganaszantól eltérően – a tulajdonság kisebb vagy nagyobb mértékét morfológiailag kicsinyítő, illetve augmentatív képzővel fejezik ki. A nyenyecben találunk fokozó értelmű képzőt (*-rka*).

5.3.3. Az attributív melléknév kongruenciája

Jelzős szerkezet kongruenciája a proto-szamojéd alapnyelvre nehezen rekonstruálható. Ennek oka, hogy a szabályok egy-egy nyelven belül is nehezen határozhatók meg (pl. a tundrai nyenyecről, lásd Tereščenko 1973: 49–58, Nikolaeva 2003), vagy a lejegyzett szövegek nem támasztják mindig alá ezeket a leírt szabályokat (pl. nganaszan Labanauskas szövegeiben), de az alapvető probléma, hogy az egyes nyelvekben működő egyeztetési szabályok nagy mértékben különböznek egymástól.

A legerősebb egyeztetési szabályok a nganaszban figyelhetők meg. Az, hogy ez orosz hatásra alakult ki (Tereščenko 1979: 123), nem fogadható el, hiszen olyan intenzív orosz–nganaszan nyelvi érintkezésről, amely egy ilyen jelentős változást okozhatott volna a nyelvtenban, legfeljebb csak az elmúlt száz évet tekintve beszélhetünk.

A kérdés tehát az, hogy megállapítható-e, hogy a szamojéd alapnyelvben számban és/vagy esetben volt-e egyeztetés, nem volt egyeztetés, vagy a nganaszhoz hasonló félkongruencia volt-e az eredeti forma, esetleg valamilyen más köztes megoldás, melynek

szabályait fel lehet avagy nem lehet feltárni. N. Sebestyén szerint a szamojéd nyelvek egyeztetési szabályait másodlagos fejleménynek kell tekinteni (1957: 46–47), Hajdú (1994: 60–61; 72) belső fejlődés eredményének nevezi. Annyi bizonyos, hogy az egyes szamojéd nyelvek egyeztetési szabályai között jelentős különbségek vannak. A tundrai nyenyecben és a nganaszanban ezeket már jól leírták, ellenben a szölkup és az enyec egyeztetés kevésbé kutatott terület (vö. Tereščenko 1973: 39–64).

A nyenyecben a nganaszantól eltérő szabályok működnek. Nikolaeva (2003: 324) – részben Tereščenko adataira támaszkodva, részben pedig anyanyelvi adatközlőkkel végzett munkája alapján – a nyenyecben az alábbi szabályokat állapította meg:

- (1) számban mindig lehetséges az egyeztetés;
- (2) személyben – bizonyos megszorításokkal – csak egyes szám nominatívusban lehetséges;
- (3) csak esetben nem lehetséges;
- (4) ha a főnévi fej legalább egy egyeztetési jegynél többel jelölt, akkor minden jegynek a melléknéven is jelöltnnek kell lennie, ez alól csak a számbeli egyeztetés kivétel.

Ha a főnévi fej csak egy jegyet visel, akkor a melléknév számban és személyben egyeztethető, de esetben nem.

Jellemzően az enyecben nincsen számban és esetben egyeztetés, csak korlátozott esetben (Labanauskas 2002: 17, Tereščenko 1973: 39, 61–62):

<i>agga d'oḡa</i>	<i>agga d'oḡaxiṭ</i>
nagy folyó	nagy foly-PLEL (Ta39)

Névszói állítmány jelzőjét azonban személyben lehet egyeztetni a főnévvel:

<i>ūda" sojzara" kaḏ'adara"</i>
ti jó-PRXPL2 vadászok-PRXPL2 (Ta62)
<i>ūda" sojza kaḏ'adara"</i>
ti jó vadász-PRXPL2 (Labanauskas 2002:38)
'Jó vadászok vagytok.'

A szölkupban sem található egyeztetés (Tereščenko 1973: 39–40, Kuznecova 1980: 373–382), azaz sem számban, sem esetben nem egyeztetik a melléknévi jelzőt és a főnevet. A szölkupban megkülönböztetnek képző nélküli és képzett mellékneveket. A képzett melléknevek mindegyike *-j* (tazi *-l'*) vonatkozó melléknévképzőre végződik, ezek az alakok nem ragozhatók (Prokofjeva 1966: 403). A képző nélküli alakok száma csekély.

Mivel a szamojéd nyelvek kongruencia szempontjából tarka képet mutatnak, így induljunk el a kronológia másik végéről, az uráli alapnyelvre feltételezett kongruenciából! A balti-finn és a szamojéd nyelveken kívül máshol nem találunk kongruenciát a főnév és mellélnévi jelzője között. A balti-finn kongruenciát másodlagos fejleménynek tartják, így az uráli alapnyelvre nem feltételeznek egyeztetést, hiszen az uráli nyelvcsalád két ága közül legfeljebb az egyikben minősíthető ősinek. Ez azonban további kérdéseket vet fel. A következő táblázat azt tekinti át, hogy kimutatható-e bármilyen morfológiai jelöltségi összefüggés az uráli nyelvek névutós szerkezetei, a birtokos személyrag és esetrag relatív sorrendje, ill. az attributív mellélnévnek a főnévi fejjel való egyeztetése között.³⁰

	Gen	Cx-Px sorrend	névutó feje Nom vagy Gen	egyeztetés számban, esetben (legalább „félkongruencia”)
finn	+	Cx-Px	Gen	+
észt	(+)	–	(Gen)	+
számi	(+)	Cx-Px	(Gen)	+
mari	+	Cx-Px/Px-Cx	Nom/(Gen)	–
mordvin	+	Cx-Px/(Px-Cx)	Nom/Gen	–
komi	+	Cx-Px/Px-Cx	Nom	–
udmurt	+	Cx-Px/Px-Cx	Nom	–/+
magyar	–	Px-Cx	Nom	–
hanti	–	Px-Cx	Nom	–
manysi	–	Px-Cx	Nom	–
nyenyec	(+)	Cx-Px	(Gen)	+
enyec	(+)	Cx-Px	(Gen)	–
nganaszan	(+)	Cx-Px	(Gen)	+
szölkup	+	Cx-Px	Gen	–

Jelmagyarázat: +: morfológiailag jelölt; –: morfológiailag nem jelölt, (+): a genitívuszrag lekopott, de a töben változást okozhat.

Az összefüggés e három grammatikai jelenség között tisztán kirajzolódik: ahol morfológiailag egyértelműen jelölt genitívuszt találunk, azokban a nyelvekben az esetragok mindig

³⁰ Lehmann (2002: 68) adottnak veszi a genitívuszt a névutó és az alapszó között, mert valaminek jeleznie kell, hogy ezek a szavak egymással valamilyen viszonyban vannak. Ez alól az a kivétel, ha jelöletlen egy nyelvben a genitívusz: „These nouns necessarily have an argument slot for a possessor NP, designating the object with respect to which the location is made. If a language opposes unmarked juxtaposed possessor NPs to marked genitives, the possessors of these relational nouns will remain unmarked [...]. Similarly, if a language has possessive affixes, such relational nouns will certainly admit of them. On the other hand, if the possessor is not expressed, it is always understood from the context.”

megelőzik a birtokos személyragot, továbbá a névutós szerkezet feje morfológiailag mindig jelölt. Ahol valamely jelenség ingadozik (pl. Cx-Px ingadozása), ott a többi jelenség is bizonytalan, s ez többnyire összefüggésben van a genitívuszrag lekopásával.

Ezekből az összefüggésekből – összevetve egyéb ismereteinkkel – a következőket lehet megállapítani:

1. Ha a leánynyelvek határozott tendenciát mutatnak a fenti jelenségek összefüggésének tekintetében, akkor hasonló tendenciákat lehet feltételezni az alapnyelvekre is.

Az esetragok és birtokos személyrag relatív sorrendjének megállapítása mind a mai napig nyitott kérdése az összehasonlító uráli nyelvészetnek. A következőkben az egyes lehetőségekből indulunk ki, s vetjük össze a többi jelenséggel:

2. PU Px-Cx

Ha a uráli/finnugor alapnyelvre Px-Cx sorrendet feltételezünk (pl. Hajdú 1966: 70–71), akkor ebből az következik, hogy az uráli/finnugor alapnyelvben a névutós szerkezet feje jelöletlen volt, továbbá, hogy minőségjelző egyeztetés markerét, legalábbis esetben, nem viselte.

3. PU Cx-Px

Ha viszont Cx-Px sorrendet feltételezünk (pl. Janhunen 1982, Salminen 1996), akkor minimálisan félkongruencia valószínűsíthető, továbbá az, hogy a névutós szerkezet feje is jelölt volt.

Az utóbbi variációt az uráli nyelvcsalád két szélső csoportja, a balti-finn és a szamojéd nyelvek mutatják. Azonban azt tudjuk, hogy a balti-finn nyelvekben az egyeztetési szabályok későbbi fejlemények (Turunen 1988: 77, Korhonen 1988: 283), minden bizonnyal külső hatásra alakultak ki, így akkor e logika alapján a Cx-Px sorrendet és a genitívusszal jelölt névutós szerkezetet is későbbi fejleménynek kell tekintenünk.

4. PU Cx_{gen}-Px; PU Px-Cx_{adv}

A harmadik elképzelés szerint a grammatikai esetragok megelőzték, a határozói esetragok viszont követték a birtokos személyét jelölő morfémát (ezt a nézetet képviseli pl. Honti 2004). Ahol ettől eltérő sorrendet találunk, ott a genitívuszrag későbbi fejlődés eredménye, s nem az ősi *-n* rag. Ilyenek pl. a permi nyelvek. A protopermi genitívusz **-len*, amelynek második eleme lokatívuszi eredetű, az *-l* elem pedig számos más esetragban megtalálható (Csúcs 2005: 177). A mariban is találunk ingadozást. Bereczki (2002: 56) permi hatással magyarázza a mariban „tapasztalható furcsaságokat: így az akkuzatívusz és genitívusz esetében érthetetlen a Px-Cx sorrend”. Szerinte – s ezt a véleményt osztja pl. Salminen is (1996: 26) – a mariban eredetileg más volt az esetragok és a birtokos személyjelek sorrendje.

Summa summarum, a szamojéd Cx-Px sorrend és a jelölt névutós szerkezetek alapján indirekt módon feltételezhetjük, hogy a szamojéd egyeztetési szabályok kialakulása, a Cx-Px sorrend megszilárdulása, továbbá a genitívusszal jelölt névutós szerkezet kialakulása legalább a szamojéd egység időszakában történt. Ha a másik irányból vizsgáljuk a kérdést, akkor megállapíthatjuk, hogy ha amennyiben elfogadjuk a fent bemutatott összefüggést, akkor a szamojéd alapnyelvre bizonyos fokú kongruenciát feltételezni kell a Cx-Px sorrend és a jelölt genitívusz alapján, ám határozói esetben sohasem volt olyan egyeztetés, mint a balti-finnben.³¹

Ez ellentmond azoknak a nézeteknek (mint pl. Korhonen 1996: 176, Grünthal 2003: 66), amelyek szerint a finn-permi és a szamojéd genitívusszal jelölt névutós szerkezetek azt mutatják, hogy ez a szerkezet már a legkorábbi rekonstruálható alapnyelvi állapotban is létezett, bizonyos fokú egyeztetésnek kellett volna már lennie az alapnyelvben is. Szempontunkból a legfontosabb megállapítás, hogy ha az uráli alapnyelvre feltételezünk jelölt genitívuszt (s ez általánosan elfogadott nézet), valamint genitívusszal jelölt névutós szerkezetet, továbbá Cx-Px sorrendet, akkor ez – a jelöltségi összefüggésekből adódóan – azt is feltételezi, hogy a jelzős szerkezetnek is jelöltnek kellett lennie, kb. olyan félkongruenciát produkálva, mint az a számiban és a nganaszanban megtalálható. Nem értek egyet viszont Hajdú Péterrel (2001a, 2001b), aki a számiban a félkongruenciával³² szemben az attributív markerrel jelölt melléknévet tartja az ősi állapot nyomának: „survival-jelenségnek”. Én a félkongruenciát vélem ősi jelenségnek, s ugyanezt gondolom a szölkupban is, ahol az általános *-l'* melléknévképző gátolja az egyeztetést (mint a számiban az attributív marker). A szölkupban a jelölt genitívusz megjelenik a birtokos személyragozásban és a névutós szerkezetben is (Kuznecova et al. 1980: 173), ellenben jelzős szerkezet egyeztetésekor nem jelenik meg.

A problémás eset az enyec nyelv, ahol jellemzően nincsen egyeztetés, de a Cx-Px sorrend és a **-n* eredetű genitívuszrag státusa és a névutós szerkezet jelöltsége alapján elvárható lenne valamilyen mértékű egyeztetés. Ennek oka talán abban keresendő, hogy az enyecben a főnév és melléknév kategóriája kevésbé határolható el: nem találunk produktív melléknévképzést (relációs melléknévképzőt sem) és morfológiai fokozást.

³¹ Meg kell jegyezni azonban, hogy amikor határozói esetekben is Cx-Px sorrendet találunk, ez történetileg Cx_{adv}-[Cx_{gr}-Px] sorrendet jelöl, tehát határozói eset és birtokos személyragot közvetlenül sohasem követi egymás.

³² Ezt azért tartom fontosnak megjegyezni, mert a nganaszanon kívül csak a számiban találunk félkongruenciát az uráli nyelvek között, tehát amikor csak grammatikai esetben teljes az egyeztetés, határozói eset mellett a jelző genitívuszba kerül.

5.3.4. Állítmányi szerep

Az állítmányi szerepű melléknévi szerkezet valószínűleg nem különbözött a főnévi szerkezettől. A lexikológiai részben majd igazolást nyer, hogy a tulajdonságfogalmak túlnyomórészt nominális szófajú elemként lexikalizálódtak, az állapotigék aránya hozzájuk képest kisebb.

A névszók predikatív ragozáskor jelen időben, kijelentő módban személyragot felvettek, ám idő- és módjel csak segédigén jelenhetett meg. A szölkup és a nganaszan alapján az is feltételezhető, hogy ezekben az esetekben a személyrag kétszer jelent meg, azaz

N-(Aor)-Vx Kop-Tx-Vx

szerkezet rekonstruálható. Egyetértek Janhunennel abban, hogy az igei paradigmában is megtalálható Vx-Tx sorrend a nyenyecben és az enyecben egy perifrastikus múltidőjelből vezethető le (Janhunen 1998: 473). A kopulán (*i- létige) szereplő személyrag lekopott, s csupán az időjelet tartalmazó kopula agglutinálódott a személyragos névszóhoz, míg a főnév aorisztoszi alakja szintén felvette a személyragot. Az aorisztosz jele a későbbiekben elveszítette eredeti funkcióját (ma a nyenyecben és a szölkupban csak morfofonológiai szerepe van az egykori markernek). Mindez az igei paradigmából (V-Aor-Vx KOP-Tx-Vx) terjedhetett át a névszói állítmányra.

Tne *mañ nūdā-dm* 'én fiatal vagyok'

mañ nisā-dam-s 'apa voltam' (Hajdú 1989: 47)

- vő. *nū-dam-s* 'álltam'

Janhunen ugyanakkor nem számol azzal, hogy a múltidőjeles kopula is személyragozott lett volna. Én úgy vélem, hogy a szölkup és a nganaszan szerkezet tükrözi az ősi állapotot, s ennek nem mond ellent az enyecben és a nyenyecben található múlt idejű paradigmásor.

A predikatív személyragok megegyeznek az indeterminált személyragozás végződéseivel (Mikola 2004: 129).

5.3.5. Határozói szerep

A módhatározói szerep markere az északi-szamojéd nyelvekben jellemzően az egyes számú prolatívuszi esetrag (vő. Wagner-Nagy 2001b: 356), illetve erre vezethető vissza módhatározóképző (ahogy azt Helimski rekonstruálja a proto-szamojéd alapnyelvre, 1997: 140). A déli-szamojéd nyelvekben úgy tűnik – bár a prolatívuszrag megtalálható –, nem alakult ki ez a funkció:

- ng *Tahar'a nam'aj satəranʁu ɲulⁱ ada'a suɲhi"ə ni ɛnaɕa"a-mənu d'eði"mid'i"ə.*
 így másik rókácska-NDIM farkas-NAUG nyak-GEN PO nagy-NAUG-PROL puffan-KPERF-SG3
 'A másik, a sarki rókácska nagyot puffant a farkas nyakán.' (Wagner-Nagy
 2002: 242/336)
- Tne *Pīśako nīs ɲarka-wna jidna'li".*
 egérke nem-INF nagy-PROL cincog-SG3
 'Az egérke csendesen cincogott.' (Ta244)
- Wne *wəjako ɲālka-mana matala*
 kutya nagy-PROL ugat-SG3
 'A kutya hangosan (= nagyon) ugat.' (Verbov 1973: 112)
- en *Čuk" ɲul'" sojda-an oɲa".*
 mindenki-PL nagyon jó-PROL eszik-PL3
 'Mindenki nagyon jól evett.' (Ta12)

Ismert, hogy a szamojéd esetrendszer nagymértékben megőrizte mindegyik szamojéd nyelv, a proszekutívusz ~ prolatívusz ragja a szölkupban és matorban (Helinski 1997: 140) is megtalálható, a kamasszban ellenben nem (vö. pl. Mikola 1988 és 2004, Alatalo 1999, Janhunen 1998). Módhatózóí használata csak az északi-szamojéd nyelvekben alakult ki. A szölkupban egy *-k ~ -ŋ* suffixum használatos módhatózó funkciót jelölve:

mat soma-k mesak vö. *soma 'jó'*
'jól csináltam' (E210)

A három északi-szamojéd nyelv alapján az azonban bizonyos, hogy a prolatívuszrag funkcióváltása legkésőbb az északi-szamojéd korra megtörtént.

5.4. A melléknévi állítmányi szerkezet alakulása az egyes szamojéd nyelvekben

Mint fentebb láttuk, a szamojéd nyelvekben nem indokolt a *nomenverbum* terminus, mert noha a névszók is vehetnek fel közvetlenül személyragot (amely alakilag megegyezik az alanyi igeragozás személyragjaival), különbség figyelhető meg az igei és a névszói állítmány között. A következőkben erre térek ki, megpróbálva megadni az eltérések történeti-funkcionális magyarázatát. Ehhez az időjel hipotézist használom fel (Wetzer 1996).

5.4.1. Az idő szerepe a melléknevek szófaji kódolásában

Az elmúlt években a melléknévi szóosztály legnépszerűbb és legtermékenyebb megközelítési módja az volt, amely a melléknévek/melléknévi kifejezések státusát a főnévi és az igei szóosztály függvényében próbálja meg kijelölni. Ezzel kapcsolatban hosszú diskurzus alakult ki a nyelvészek között. Wetzer (1996) mutatja be ezt a diskurzust, melynek főbb állomásai a

kontinuum hipotézis (continuum hypothesis Ross 1972, Comrie 1975, Pustet 1989), a fogalom-dominancia tipológiája (Capell 1965), a időstabilitás-elmélet (Time-stability, Givón 1979, 1984). Wetzer (1996) kritika alá véve az előző elméleteket, ugyanakkor azok eredményeit felhasználva vizsgálta meg a világ nyelveit aszerint, hogy milyen típusokba sorolhatók annak alapján, hogy a melléknévi állítmányt milyen módon fejezi ki. 115 nyelvet vizsgált, figyelve arra, hogy areális és genetikai szempontból megfelelően legyenek reprezentálva a világ nyelvei, nyelvcsaládjai. Ez vonatkozik természetesen az uráli nyelvekre is, amelyek közül hármat vont be kutatásába: a finn-permi nyelvek közül a finnt, az ugor nyelvekből a magyart és a szamojédból a nyenyecet. Munkájának végső tanulságaként alkotja meg az Igeidő Hipotézist (The Tense Hypothesis). Ennek jelentőségét abban látom, hogy egy elvont, pusztán szemantikai jellemzőkre építő elmélethez morfológiai-szintaktikai összefüggéseket keresett. Hibájának azt róják fel (Beck 2002: 141), hogy a melléknevet csak állítmányi pozícióban vizsgálja, így eredményei nem adnak választ arra, hogy a melléknevek külön szóosztályt alkotnak-e az adott nyelvben. Azonban a melléknévi kifejezések sokszínűsége éppen a felszíni szerkezetekben érhető tetten, ráadásul Wetzer az állítmányi szerepű mellékneveket nem önmagukban, hanem egy másik jelenséggel, az idő kifejezésének módjaival összefüggésben vizsgálja.

Wetzer abból indul ki, hogy a melléknévi állítmányok, állítmányi szerkezetek esetében éles vonal húzható a főnévi és az igei melléknévi kifejezések (adjectivals) között. A prototipikus melléknévi fogalmak egy nyelven belül általában vagy főnéviek vagy igeiek. Ugyanakkor számos nyelvet nem lehet leírni ilyen dichotómia szerint. Wetzer ezeket a nyelveket további két csoportba sorolja: a kevert ("mixed") és a B típusú nyelvek, ám ezeket a belső csoportokat további alcsoportokra osztja. A kevert nyelvek főnévi és igei típusú melléknévi kifejezésekkel rendelkeznek. Itt szintén két alcsoportot állít fel: a hasadó-mellékneves (split-adjectives) és a váltó-mellékneves (switch-adjectives) nyelveket. Az előbbiekben a választóvonal a prototipikus melléknévi fogalmak kifejezésében van, azaz a melléknévi egységek eltérő lexikai kategóriákba sorolhatók. A váltó-mellékneves nyelvekben a melléknévi fogalmak „kategória szempontjából ambivalensek”, ugyanaz a melléknévi fogalom, mindenféle derivációs eljárás nélkül lehet főnévi és igei is. Ezek a csoportok (igei, főnévi, kevert) alkotják az A típust. Ezekben a nyelvekben viszonylag tiszta morfoszintaktikai distinkció található az (intranszitiv) igei állítmány és a nominális állítmány között.

A típus		nem tiszta típus	
főnévi	igei	„kevert”	
		hasadó	váltó

Az így kialakított négy csoport közül a főnévi csoportba 43 nyelvet sorol (pl. finn, magyar, orosz, török, stb.), az igei csoportba 37 nyelvet (pl. dakota, vietnámi, jukagír, stb.), a kevert nyelvek közé 18-t (pl. japán, nyugat-grönlandi), végül a B-típusba 17-t (a baszk, a hindi, a nootka és a tagalog mellett ebbe a csoportba került a nyenyec is). Univerzáléját a következő módon fogalmazza meg:

időjel univerzálé (Tensedness Universals):

	igei	főnévi
	melléknéves állítmány	
időjeles nyelv	–	+
nem-időjeles nyelv	+	–

- (a) Ha egy nyelv rendelkezik nyílt szóosztályú főnévi melléknévi kifejezésekkel, akkor időjeles (tensed) nyelv lesz. Ha egy nyelv időjeles (tensed), akkor rendelkezik nyílt szóosztályú főnévi melléknévi kifejezésekkel.
- (b) Ha egy nyelv rendelkezik nyílt szóosztályú igei melléknévi kifejezésekkel, akkor nem-időjeles (non-tensed) nyelv lesz. Ha egy nyelv nem-időjeles (non-tensed), akkor rendelkezik nyílt szóosztályú igei melléknévi kifejezésekkel.

Bhat (1999) a másik oldalról, az ige felől, egészen pontosan a TAM-kategóriák, azaz az idő, az aspektus és a mód jelöltsége felől közelít a kérdéshez. Elfogadja Wetzer (1996) és Stassen (1997) distinkcióját az időjeles és az aspektusos nyelvek között, bár ő tovább „tompítja” a meghatározásokat. Bhat ugyanis prominenciáról beszél, ami talán még a dominancia fogalmánál is enyhébb.

A következőkben három szamojéd nyelvet és az area néhány nyelvét vetem össze abból a szempontból, hogy igeidő-rendszere és a tulajdonságfogalmak állítmányi szerepben való kifejezésének formája között megállapítható-e tendenciaszerű összefüggés (azaz alátámasztja-e Wetzer hipotézisét), másrészt a nganaszan és a többi szamojéd nyelv szempontjából történetileg milyen konzekvenciák vonhatók le. Ebbe a vizsgálatba a nganaszan mellett a nyenyecet és a szölkupot vonom be.

5.4.2. Igeidő-rendszer

A tundrai nyenyec igeidőrendszere nem túlzottan differenciált: a jelöletlen aoristossal szemben áll a múlt idő. A semleges idő (aoristos) morfológiailag bizonyos esetekben jelölt, de ez nem az ige aspektusát jelöli, morfofonetikai szerepe van csupán. Az időértéket (jelen vagy közeli múlt) az ige akcióminősége határozza meg. A múlt idő jele -s. Az igeragozásban múlt időre külön paradigma alakult ki. Az időjel az igei személyragot követi (!), helyenként a szegmentálás csak a nyelvtörténeti háttér ismeretében fedhető fel. Például a Du2 személyrag aoristosban -d'i', múlt időben -d'ins. A toldalék végi gégezárhang történetileg -n hangra vezethető vissza, ez jelenik meg a múlt idejű személyragban. A nyenyecben a jövő időnek nincs jele.

A szölkupban az időrendszer annyival differenciáltabb a nyenyecnél, hogy az aoristos mellett morfológiailag jelölt múlt idő és jövő idő is kialakult. A semleges idő a nyenyechez hasonlóan morfológiailag bizonyos esetekben jelölt (-η-), de nem az aspektust jelöli, hanem pusztán morfofonetikai szerepe van, jelentéssel nem bír. Az időértéket (jelen vagy közeli múlt) ebben az esetben is az ige akcióminősége határozza meg.

tü-ηa-k 'éppen megjöttem' *amjr-na-k* 'falatozom'

A múlt idő jele -s(a), mely közvetlenül az ige után áll, azaz megelőzi az igei személyragot.

tü-s-a-k 'megjöttem' *amjr-sa-k* 'falatoztam'

A jövő idő jele -l, mely közvetlenül az ige után áll, azaz megelőzi az igei személyragot.

qo-lä-p 'találni fogok'

A jövő idő jele + igei személyrag után megjelenhet a -sä partikula, mely távoli jövőre utal.

A három számajéd nyelv közül a nganaszan rendelkezik a legdifferenciáltabb igeidő-rendszerrel. A semleges idő itt is morfológiailag koaffixummal jelölt, amely megmutatja az ige perfektív vagy imperfektív mivoltát. Ráadásul nem is egy, hanem két különböző koaffixum alakult ki, s ezek használata nem vagylagos, hanem szabályszerű, erről lásd a következő pontban leírtakat.

A múlt idő jele -SUə *ñilj-d'iə-m* 'éltem'.

A jövő idő jele -"SUTə *hoðəta-"suðə-m* 'írni fogok'.

Mind a múlt, mind a jövő idő használata gyakori. Ezeken kívül még két időjelet szokás elkülöníteni, ezek használata azonban ritka.

A régmúlt idő jele -SUəd'əə. Belső keletkezésű, minden bizonnyal összetett szuffixum.

kotü-d'üəd'əə-m 'megöltem volt'

A szükségességi múlt jele -"SUTəd'əə. Szintén belső keletkezésű, összetett szuffixum.³³

koðu-"sutəd'əə-m 'meg kellett ölnöm'.

5.4.3. Aspektus³⁴

Mindhárom tárgyalt szamojéd nyelvben tehát alapvető szerep jut a semleges időnek. Az igék belső időszerkezete határozza meg, hogy aoristos időben (tehát morfológiai marker nélkül) milyen időértéket fejeznek ki.

A tundrai nyelvekben alapvető szembenállást a momentán és a folyamatos igék között lehet megállapítani:

	momentán igék:	folyamatos igék:
kijelentő aoristos	közeli múlt	jelen
kijelentő múlt	távolabbi múlt	egyszerű múlt

Tehát az ige akcióminőségének az időjellel kifejezett múlt értékének meghatározásában is jut szerep. Mint arról szó volt, az aoristosnak nincsen morfológiai markere. A szölkupban, a nyelvekhez hasonló helyzetet találunk.

A nganaszanban egy igen speciális esettel találkozunk. Az igeaspektusnak morfológiailag kifejezett markere van. Az igéket aspektus szempontjából perfektív és imperfektív igékre lehet osztani, s mindkét csoportnak saját morfológiai markere van:

- perfektív igékhez járuló koaffixum: -"Ə

tuj-ša 'megjönni' tuu-"o-m 'megjöttem'

- imperfektív igékhez járuló koaffixum: -NTU

ñilj-d'i 'élni' ñilj-tj-m 'élek'

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt, hogy néhány ige főmindkét koaffixumot felveheti (ennek oka nem tisztázott), így az ige aspektusának ilyen fokú jelöltsége redundánsnak hat. Annak, hogy e két elemet időjelnek minősítsük, éppen az szab gátat, hogy használatuk az ige aspektusa által korlátozódik. Összességében az állapítható meg, hogy a legdifferenciáltabb igeidő-rendszerrel rendelkező nganaszanban a semleges idő jelölt lett. Hogy e kettő között lehet-e bármilyen összefüggés, arra e fejezet végén térek vissza.

³³ A régmúlt első eleme az egyszerű múlt idő jelével, a szükségességi múlt idő jelének első eleme a jövő idő jelével azonos. A -D'ƏƏ elem azonos alakú a múlt idejű névszóképzővel.

³⁴ Aspektuson igeaspektust értek, mely „az ige lexikailag meghatározott (temporális) jelentésének hozzájárulása a mondat aspektuális értékéhez.” (Kiefer 1996: 258)

5.4.4. Melléknévi állítmány

Most lássuk, hogy a tulajdonságfogalmak mily módon lexikáliázódnak és viselkednek állítmányi szerepben a vizsgált nyelvekben!

A tundrai nyenyecben egyes szám harmadik személyű állítmány jelöletlen. A nyenyec sajátossága, hogy múlt időben sem kopulát használ, hanem a múlt idejű alanyi igei paradigma toldalékjait (csakúgy, mint más névszói állítmány esetében). Azaz a nyenyec névszói állítmány csak a mód kifejezésére használ kopulát.

Petra pirća.

Péter magas-PrxSg3

'Péter magas.'

Petra pirća-ś.

Péter magas- PRAET.PrxSg3

'Péter magas volt.'

Mań pirća-dm'.

én magas-PRXSG1

'Magas vagyok.'

Mań pirća-damś.

én magas-PRAET.PRXSG1

'Magas voltam.'

Főnévi állítmány melléknévi jelzője semmilyen toldalékot nem vesz fel:

Mań pirća hasawa ηacekedm'.

én magas férfi fiú-PRXSG1

'Magas fiú vagyok.'

Mań pirća hasawa ηaceke-damś.

én magas férfi fiú-PRAET.PRXSG1

'Magas fiú voltam.'

(Roza Laptander adatközlése)

Tereščenko a szamojéd nyelvek szintaxisával foglalkozó monográfiájában részletesen bemutatja a nyenyec, az enyec, a nganaszan és a szölkup főnévi állítmányi szerkezeteket, különös tekintettel a főnevek predikatív ragozására (Tereščenko 1973: 154–156). Tereščenko röviden foglalkozik a melléknévi állítmányokkal (1973: 156), ám megjegyzései csak a nyenyec, az enyec és a nganaszan nyelvre vonatkoznak, miszerint ezen nyelvek melléknévi állítmányi szerkezetei nem különböznek a főnévitől. A szölkup nyelv melléknévi állítmányairól viszont nem tudunk meg semmit. Ugyanez a helyzet több más fontos, a szölkup nyelvvel foglalkozó tanulmány esetében is (pl. Hajdú 1968, 1975).

Alitkina foglalkozik a szölkup melléknevek mondatban betöltött funkcióival (Alitkina 1983: 29–33): „В отличие от других самодийских языков, в селькупском языке имя прилагательное может выступать как именная часть составного именного сказуемого. В связи с этим следует сказать, что простое именное сказуемое может быть образовано в селькупском языке только от имён существительных и прилагательных.” (Alitkina 1983: 33). Azaz a szölkup nyelvben a melléknév és a főnév nominális része lehet az összetett nominális állítmánynak. A melléknévi állítmány kötelezően kopulás, ugyanakkor az erős sandhi-jelenség miatt ezt gyakorta nehéz észrevenni:

mat nātä-ŋa-ŋ
 én lány-KOAF-SG1
 'Lány vagyok.'

me some-ŋi-mīt
 mi jó-KOAF-PRXPL1
 'Mi jók vagyunk.'

Helyesen minden bizonnyal: *som e-ŋi-mīt*, vagy *soma e-ŋi-mīt*. Hasonló példát említ Hajdú Péter is: *Na qup pīrqu ē-ŋa (pīrqēŋa)*.

ta iralī som e-za
 te férj-PXSG2 jó van-PRET(-VXSG3)
 'A férjed jó volt.'

Alitkina konklúziójában megemlíti, hogy segédigével csak képző nélküli melléknevek fordulnak elő állítmányi pozícióban. A képzett melléknevekről nem esik szó.

A múlt időben megjelenő kopula nem szölkup fejlemény, hiszen ugyanezt a szerkezetet találjuk meg a nganaszanban, s történetileg a nyenyecben is. További példák:

mat ālīp šar ē-ŋa.
 én szó súly lenni-KOAF-VXSG3
 'A szavam súlyos.'

Na qup pīrqu ē-ŋa (pīrqēŋa).
 ez férfi magas van-KOAF-VXSG3
 'Ez a férfi magas.' (Kuznyecova et al. 1980: 266)

tat kipl'a ā-ŋa-ntę
 te kicsi lenni-KOAF-VXSG2
 'Te kicsi vagy.' (Hajdú 1968: 153)

A szölkupban csak a képző nélküli melléknevek viselkednek így. Ezek száma csekély, s túlnyomórészt ősi tövekről van szó.³⁵

<i>soma</i> 'jó'	PS <i>*sâma</i> 'gut' (SW132–133)
<i>tõnti</i> 'széles'	PS <i>*câncâ</i> 'Breite, breit' (SW32)
<i>warqi</i> 'nagy'	PS <i>*ârâ</i> 'Grösse' > <i>*ârkâ</i> 'gross' (SW19)
<i>pirqu</i> 'magas'	PS <i>*pirâ</i> 'Höhe' > <i>*pirkâ</i> 'hoch' (SW125)
<i>harkî</i> 'piros'	PS <i>*nâr-</i> 'rot' > <i>*nârkâ-</i> 'rot sein' (SW107)
<i>sari</i> 'fehér'	PS <i>*ser</i> ~ <i>*ser-</i> 'weiss' (SW138)
<i>sarum</i> 'vastag, kövér'	PS <i>*jârâ</i> (SW36) ?
<i>kura</i> 'kicsi'	< ev.
<i>sāqu</i> 'fekete'	?

Ezek a lexémák főnév~melléknév kettős szófajúak, pl. *kura* 'kicsi; kis méret' (Kuznecova et al. 1980: 266–267). Az látható, hogy a 'nagy', 'magas' és 'piros' jelentésű szavakban ősi képzés nyomát fedezhetjük fel, ám ezek szinkrón szempontból képző nélküli lexémák.

5.4.5. Igeidő és aspektus az alapnyelvekben

uráli

Az uráli alapnyelv felbomlásakor a „tense”-es jelleg lehetett a domináns, a finnugor nyelvek egyértelműen ezt igazolják. Azok, akik az aspektusság erőteljes meglétét vetik fel, ezt elsősorban a szamojéd nyelvek alapján teszik. (Az aspektussággal az a legnagyobb probléma, hogy „anyaga” nem rekonstruálható.) A bemutatott nyelvek múlt idő jele visszavezethető egy PU *-s múlt idő jelre.

szamojéd

A proto-szamojédban – ez értelemszerűen következik az előző pontban elmondottakból – az urálihoz képest jóval erőteljesebb az aspektusos jelleg. Az aoristosi idő mindegyik nyelvben megtalálható, jele **-ŋ/a/-* alakban rekonstruálható, amelynek azonban a leánynyelvekben már nincsen aoristosi funkciója. Mikola szerint a nganaszanban a kérdő mód jelében találjuk nyomát (*-ŋu*) (Mikola 1988: 248, 2004: 115). Egy időjel rekonstruálható, az uráli múlt idő folytatása: **-sa-* (az északi-szamojédban és a szölkupban), egyéb időjel nem rekonstruálható.

³⁵ Ezek közül az ősi szavak közül a nganaszan nem őrizte meg mindet, s amely megőrződött, az formaképzőt kapott: szlk *tõnti* 'széles' ~ ng *tantægəə*, szlk *pirqu* 'magas' ~ ng *hirægəə*, szlk *sari* 'fehér' ~ ng *sir/sirajkuə*.

5.4.6. Értékelés

(1) Elfogadott tétel, hogy az uráli alapnyelv felbomlásakor és az összamojédban az aspektussal szemben az időjellel kifejezett igeidőrendszer volt a domináns. Az uráli alapnyelvben az aspektusnak/akicóminőségnek is szerepe lehetett, ezt az állítást elsősorban a szamojéd nyelvek erősítik. Tehát az uráli (majd a szamojéd) alapnyelvben is – a leginkább elfogadott álláspont szerint – a jelen idő jelöletlen volt, ezen kívül egy *-s időjel rekonstruálható biztosan, amely a múlt időt fejezte ki, azaz wetzeri értelemben az uráli alapnyelv inkább „tense”-es nyelv volt. Az uráli alapnyelv felbomlására az aspektus és az igeidő viszonyát, arányát bármennyire is nehéz meghatározni, az bizonyosan állítható, hogy a finnugor és a szamojéd nyelvek között nagy a különbség: előbbiekre igeidő-prominencia, utóbbiakra aspektus-prominencia jellemző. Emlékeztetőül: az Időjel Univerzálé szerint az időjeles nyelvekben a melléknévi állítmány nominális típusú. Ez is egybevág az uráli alapnyelvre feltételezettekkel, miszerint melléknévi állítmány névszói természetű volt az alapnyelvben.

(2) Ez az említett PU *-s múlt idő jel az összes szamojéd nyelvben megmaradt, a nganaszanban a későbbiekben több más időjel is kialakult (jövő, régmúlt, szükségességi múlt), a nyenyecben ellenben csak ez az egy időjel található meg mind a mai napig. Az aspektus-jelleg az összes szamojéd nyelvre jellemző, az északira különösen, tehát feltételezhetjük, hogy ez az uráli alapnyelv (esetleg a szamojéd) felbomlása után, areális hatásként kezdett egyre dominánsabbá válni (az aspektus dominanciájára az areában lásd pl. Pusztay 1977).

(3) Érdekes módon a nganaszanban az aoristos morfológiailag is jelölt: a tő és a személyrag között az ige perfektív vagy imperfektív mivoltát jelölő ún. koaffixumok jelennek meg. Az aspektus ily módon történő, tulajdonképpen redundáns jelöltsége összefügghet a másodlagos időjelek kialakulásával (miszerint az igerag előtt valamilyen időjelölő szuffixum kívántatik).

(4) A nyenyec nyelv külön életében sajátos ragozási paradigma alakult ki múlt időben. Az igerag–időjel sorrend (!), valamint a teljes múlt idejű paradigma kialakulása ezzel az egy darab időjellel magyarázható: a nyelv még el tud viselni egy ragozási sort, több időjel megléte esetén igerag és időjel illetén összeolvadása azonban már nem lenne valószínű.

(5) Hogy az igeidő- és aspektusrendszer és a melléknévi állítmány típusa milyen ok-okozati viszonyban van egymással (tkp. feltételezni kell-e valamilyen kronológiai sorrendet), az Időjel Hipotézis nem ad választ, csupán megállapítja az összefüggést. Csak annyi mondható, hogy a nganaszanban az igeidő-rendszer fejlődésével párhuzamosan változhatott

meg a melléknévi kifejezések státusa (állapotige > melléknév, az egyes szemantikai típusokban eltérő arányban). Az erősebb 'tense'-es jelleg hatására indulhatott meg a melléknévi osztály képzővel való jelölése (formaképző) azokban a szemantikai prototípusokban (pl. szín), ahol ez jobbra állapotigével fejeződtek ki (lásd mai nyenyec):

	nyenyec	szófaj		nganaszan
SZÍN				
'fehér'	<i>serako</i>	N (Adj)	Adj	<i>sirajkuə</i>
'zavaros'	<i>jajona,</i> <i>jajoltana</i>	PtImp	Adj	<i>d'od'akuə</i>
'sárga'	<i>tasej/ taseɣej</i>	Pt?	Adj	<i>toɖ'akuə</i>
'fekete'	<i>pariɖeña</i>	PtImp	Adj	<i>tusajkuə</i>
			N (Adj)	<i>heŋkə</i>
'piros'	<i>ńarāna</i>	PtImp	Adj	<i>d'abakuə</i>
'zöld'	<i>jilebej</i>	Pt?	Adj	<i>toɖ'akuə</i>
			Nder	<i>ńotərəku</i>
'kék'	<i>tanzena</i>	PtImp	Adj?	<i>ŋindia"siə</i>
DIMENZIÓ				
'nagy'	<i>ŋarka</i>	N (Adj)	Adj	<i>ani"ka</i>
'kicsi'	<i>ńo"loko</i>	N (Adj)	Adj	<i>əligaku</i> <i>śiə"laku</i>
'magas'	<i>pirća</i>	N (Adj)	Adj	<i>hirəgəə</i>
'alacsony'	<i>lamtu</i>	N (Adj)	Adj	<i>magəl'ükü</i>
'széles'	<i>lata</i>	N (Adj)	Adj	<i>tantəgəə</i>
'keskeny'	<i>tija(k)</i>	N (Adj)	Adj	<i>d'obtagəə</i>
'hosszú'	<i>jamb</i>	N (Adj)	Adj	<i>najbagəə</i>
				<i>kuntia</i>
'rövid'	<i>χäem'</i>	N (Adj)	Adj	<i>kəəl'ikü</i>
	<i>χäebić</i>			
'mély'	<i>joŋa</i>	N (Adj)	Adj	<i>d'ürəgəə</i>
'sekély'	<i>tora, torik</i>	N (Adj)	N (Adj)	<i>tįraa</i>
FIZIKAI TULAJDONSÁG				
'hideg'	<i>tećda</i>	PtImp	Adj	<i>ćesəgəə</i>
			PtImp	<i>ćeśitia</i>

	nyenyec	szófaj		nganaszan
'meleg'	<i>jad'embada</i> <i>japada</i>	PtImp	Adj	<i>hekəgəə</i>
			PtImp	<i>hekutia</i>
'kemény'	<i>tojenana</i>	PtImp	Adj	<i>tud'ajkuə</i> <i>nosəgəə</i>
			PtImp	<i>tud'aruə</i> <i>nošüčüə</i>
'puha'	<i>ñulak</i>	N (Adj)	Adj	<i>ñaməgəə</i> <i>lomnəjkuə</i>
'nehéz'	<i>səngowota</i>	PtImp	Adj	<i>səŋkəgəə</i> <i>d'amələkə</i>
			PtImp	<i>səŋkutua</i>
'könnyű'	<i>šibja</i>	N (Adj)	Adj	<i>holəgəə</i>
'keserű'	<i>jibčada</i> <i>wa'ada</i>	PtImp	Adj	<i>tasəgəə</i>
			PtImp	<i>tašütüə</i>

(nyenyec forrás: Tereščenko 1965, nganaszan: Mikola – Wagner-Nagy; KMZ)

A táblázat az attributív formákat mutatja be (a magyar jelentésnek megfelelő szótári alakban), mégpedig azért, mert így jobban áttekinthetők a szófaji megoszlások. A Dixon által általánosnak minősített négy kategória közül hármat mutat be. Ez alapján jól látszik, hogy a nyenyec és nganaszan tulajdonságfogalmak lexikalizálódása más-más szófaji kategóriákban történik.

(6) Ám mivel a nganaszanban az aspektus-jelleg is határozott maradt, számos névszói eredetű melléknév tövéből zéróképzővel alternáns igei fő alakítható, amelyek éppen idővonatkozásuk tekintetében különböznek a melléknevektől (ti. az így kifejezett tulajdonság kevésbé tartós). A nominális állítmány ezért maradhatott meg az ősi, analitikusabb szinten, és nem járta be azt az utat, mint a nyenyec: a múlt idő jelének agglutinálódása az igerag után több időjel esetében nem tűnik valószínűnek. Sőt, a nganaszanban néhány olyan esetben, ahol -Kəə képző a melléknév, de a fő nem passzív, hanem pl. elvont főnév, reanalízist figyelhetünk meg.

(7) A nyenyecben az aspektus erősebb dominanciája kedvezett az állapotigék megőrződésének (lásd Bhat megjegyzéseit) és a múlt idejű igeragozási paradigma kialakulásának.

(8) A nganaszan az areál nyelvei közül leginkább az evenkivel mutat hasonlóságot. Ugyanakkor az area legtöbb nyelvében megtalálható az aoristos, emellett pedig időjelek is kialakultak.

(9) A szölkup sok tekintetben igazolja a nyenyec és a nganaszan összevetéséből levont következtetések valószínűségét: (a) a szölkupban is több időjel alakult ki, (b) a nominális állítmány szerkezete is a nganaszanéhoz hasonló. Ugyanakkor az aspektus nem annyira jellemző kategória. Ilyen értelemben a elvont melléknevek/ melléknévképzők nem alakultak, megmaradt a főnévi osztálytól való „függés”.

(10) ÖSSZEFOGLALVA: az idő morfológiai úton történő kifejezése a nganaszanban kedvezett a melléknévi kifejezések főnévi típusú kifejezésének kialakulásának (ill. túlsúlyba kerülésének), a melléknévi kategória elkülönülésének.

5.5. Összefoglalás

A proto-szamojéd melléknévi kategóriát tekintve biztosan megállapítható a hasonlító szerkezet típusa. A melléknévi állítmány szerkezete – mint ahogyan az a mai nyelvekre is jellemző – nem különbözik a főnévi állítmánytól. A jelzős szerkezet kongruenciája is valószínűsíthető, ám az egyes nyelvek közötti különbségek miatt nem tudunk egységes szamojéd szabályokat megállapítani. Csak indirekt módon tudjuk valószínűsíteni, hogy a nganaszan félkongruenciához hasonló állapot lehetett az ősi. A melléknévképzést tekintve biztosan rekonstruálható vonatkozó melléknévképző, nomen possessoris és fosztóképző, amelyek fontos forrásai a mellékneveknek, valamint moderatív képzők, amelyeket csak melléknevek vehetnek fel. Megállapítható továbbá az északi-szamojéd nyelvekre jellemző módhatározóképző, amely a prolatívuszragból alakult és szintén fontos melléknévi marker.

6. TÖRTÉNETI LEXIKOLÓGIAI VIZSGÁLAT

Ebben a fejezetben a prototipikus tulajdonságfogalmak lexikai megvalósulásait tekintem át a nganaszantól az uráli alapnyelvig, azaz a vizsgálat kiindulópontja a tartalmi oldal: a lexámkata jelentés felől vizsgálja a szamojéd nyelvekben, mindvégig a nganaszan középpontban tartásával. Ehhez az ismert etimológiákat használom fel, amelyeket kiegészítettem az általam összeállított megfelelésekkel³⁶. Nem etimonokat, hanem ikonimokat vizsgállok. E két fogalom nem keverendő össze: az etimon egy szó eredeti, kikövetkeztetett formájára utal, míg az ikonim az eredeti, kikövetkeztetett tartalomra. Ez a jelentésen túl magába foglalja a motivációt vizsgálatát is (Grzega 2002).

Ez a megközelítés a hagyományos etimológiai megközelítésekkel szemben többet nyújt, amennyiben a rekonstruált alapnyelvi jelentést vizsgálja a leánynyelvekben. Ezáltal képet alkothatunk azokról a nyelvekről is, amelyekben az adott etimon folytatása ma nem található meg. Tehát ha a jelentés felől indulunk ki, akkor az adott fogalom lexikai kifejeződését ott is figyelembe kell venni, ahol jelenleg más eredetű lexéma fejezi ki az adott fogalmat.

Módszertanilag a legnagyobb problémát az jelenti, hogy egy-egy, az alapnyelvre rekonstruált szó (forma + jelentés) esetében sem biztos, hogy a leánynyelvek megőrizték az eredeti jelentést:

alapnyelv		leánynyelv
*X lexéma (*A jelentés + *A forma)	→	X' lexéma (A' jelentés + A' forma)
*Y lexéma (*A jelentés + *A forma)	→	Y' lexéma (B jelentés + A' forma), ahol B jelentés levezethető A jelentésből

Munkahipotézisnek elfogadom, hogy *A forma az adott alapnyelvben a rekonstruált *A jelentésben fordult elő, így a leánynyelvekben is A' formához is eredeti A' jelentést feltételezek a nyelvcsalád mindazon nyelveiben, ahol A' forma kimutatható (még akkor is, ha az B jelentéssel mutatható ki). Ez igaz azokra az esetekre is, amikor egyes leánynyelvekben más szófajúként fordul elő a szó. Azaz amikor az adott lexéma reprezentáltságát vizsgálom meg a leánynyelvekben, akkor azokban az esetekben is el kell fogadnom meglévőnek, még akkor is, ha ma más szófajú és/vagy más jelentésű alakban fordul elő. Például:

³⁶ Ez különösen az északi-szamojéd megfelelésekre vonatkozik, ugyanis az északi-szamojéd alapnyelv szókészletével eddig alig-alig foglalkoztak. A meglévő kevés számú rekonstruktum hangtörténeti témájú dolgozatokban elsősorban bukkan fel (Sammallahti 1975, Janhunen 1975–76).

PS **tijā* 'eng, schmal' (SW160)

nganaszan	(? Der.) (M) va <i>tjad'a</i> 'kicsorbítani'
tundrai nyenyec	(T) <i>тыя</i> 'узкий', (L) O <i>tijjik</i> 'schmal'
erdei nyenyec	(L) S <i>tijjəv</i> 'schmal'
enyec	(C) <i>tija</i> 'schmal'
szölkup	(Pr) <i>tiči</i> 'теснина', der. (vgl. ne) (C) Tsch. <i>tetjeka</i> 'eng'

(Ugyanebben a szócikkben Janhunnen rekonstruál képzett igei alakot 'eng werden' jelentéssel, enyec, nyenyec és szölkup megfelelőkkel.) A nganaszan megfelelés jelentése és szófaja is különbözik a másik három nyelv etimológiai megfelelőjétől. Ebben az esetben azt feltételezzük tehát, hogy a szamojéd alapnyelvben e szó(tő)nek 'szűk, keskeny' volt a jelentése. E szó a leánynyelvek közül a kihalt matorban és kamasszban nem mutatható ki, a nganaszban viszont rekonstruálható egy 'szűk, keskeny' > 'kicsorbit' jelentésváltozás.

A fejezetben nemcsak a jelentésváltozást vizsgálom majd, hanem azt is, hogy az eredeti fogalom milyen módon pótlódott. Meg kell említeni azokat az eseteket is, amelyekben egy adott alapnyelvi szó egy adott leánynyelvben egyáltalán nem mutatható ki, s az adott jelentést egy másik lexéma fejezi ki:

X lexéma (A jelentés + A forma) (→) Y lexéma (A' jelentés + B forma)

Ezekben az esetekben azt kell megnézni, hogy az adott jelentés kifejezésére a nyelv hogyan pótolta az eltűnt formát.

Tudomásom szerint az alábbiakban bemutatandó vizsgálatra eddig még nem került sor.³⁷ Ennek egyik okát abban látom, hogy az uráli alapnyelv és a közbülső alapnyelvek rekonstruált jelentései között direkt kapcsolatot feltételezni merész dolog, hiszen valójában egy feltevésre alapozunk egy újabb feltevést. (még akkor is, ha az B jelentéssel mutatható ki)élelményem szerint mégis érdemes megpróbálni, még akkor is, hogy ha a centrális melléknevek esetében gyakran nagyon nehéz a közvetlen motivációt (főleg ha az kognitív kapcsolaton alapul) megtalálni, rekonstruálni, főleg ha az kognitív kapcsolaton alapul.

Egy ilyen, az etimológiai kutatásokban fordított irányúnak nevezhető vizsgálat új, eddig mellőzött vagy nem ismert tendenciákra mutathat rá. A nganaszan mellékneveket ehhez a vizsgálathoz több szempontból is megfelelő anyagnak tartom. Egyfelől négy, időben

³⁷ Melléknevek hasonló – onomasziológiai – vizsgálatára egy példát találtam a szakirodalomban, Marion Matschi dolgozata az angol színnevekkel foglalkozik (Matschi 2004). Természetesen a szókincs egyéb (többnyire bővebb) csoportjainak ilyen típusú vizsgálatára számos kísérlet történt. Az uralisztikában Wolfgang Veenker állította össze az uráli nyelvek onomasziológiai-szemasziológiai összehasonlító szótárát (Veenker 1975), de az anyagát nem elemezte.

elkülöníthető réteggel (PU, PS, PNS, Ng) állunk szemben, amely történetileg differenciálja a szókincset.

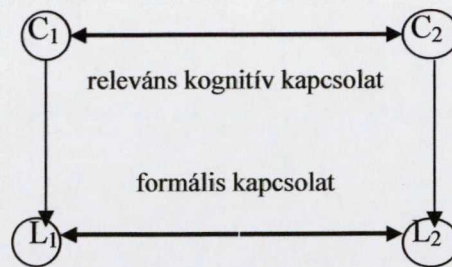
Az uráli alapnyelv rekonstruált szókincse összességében bizonytalanabb, mint a szamojéd alapnyelvé. Ez azt is jelenti, hogy az uráli etimonok rekonstruált jelentései általában elvontabbak, hiszen 10–15 nyelv esetében nehezebb megtalálni azt a komponenst, amely a leánynyelvek adatai alapján közösnek minősíthetünk. Ez a bizonytalanság azonban nem jelenti azt, hogy az uráli alapnyelv szókincsét ne venném figyelembe, s az uráli lexémák rekonstruált jelentéseivel ne lehessen dolgozni. Az teljesen egyértelmű, hogy a történeti-összehasonlító rekonstrukció két alapfeltétele – a szabályos hangmegfelelések és valamilyen szemantikai összefüggés kimutatása – közül az előbbi nagyobb bizonyító erővel bír (Győri 2006: 196–197). Wilkins (1996) szerint „a bizonytalanságok és ellentmondások a szemantikai rekonstrukcióban főként abból származnak, hogy nem ismerjük eléggé a jelentések természetes mozgásait. Ezért, ha sikerül természetes tendenciákat találnunk a szemantikai változásban, a rekonstrukciók is precízebbé tehetők” (Győri 2006: 197). Erre a komponenses jellegű szemantikai rekonstrukció nem alkalmas, mivel az általában intuitív magyarázaton alapul. A jelentésváltozás azonban másként működik: a komponenses jellegű szemantikai rekonstrukció során nyert jelentések nem realiztikusak, s ellentmondanak azon ismeretünknek, hogy a jelentésváltozás a konkrétól az absztrakt felé halad (egyirányúsági elv) (Sweetser 1990: 24, Győri 2006: 196).

6.1. A motiváció

A hagyományos etimológiai kutatásoknak kulcskérdése a motiváció keresése, melyet nevezhetünk „eredeti jelentésnek” (Pusztai 2000: 330), „indítéknak” (Hadrovics 1992: 59), „névadási oknak” (Kiss 1984: 17–19), „eredeti szemléletnek” (Benkő 1988: 116–117), (Pusztai 2000 alapján). A kognitív metaforaelmélet szerint „a forrástartomány kiválasztása olyan emberi tényezőktől függ, amelyek nem eleve létező hasonlóságon alapulnak. Ezeket a tényezőket a fogalmi metaforák tapasztalati alapjának vagy motivációjának nevezzük.” (Kövecses 2005: 88)

Motiváció alatt szemantikai és szerkezeti átlátszóságot értek. A formális kifejezés a szemantikai motiváció kifejezésének eszköze, következménye, ugyanakkor ez nem keverendő össze az onomatopoeízis alapuló motivációval. Koch (2001) csoportosításában az első nagy csoportot nevezhetjük onomatopoeízis által motivált egységeknek, az utóbbit pedig kognitív kapcsolat által motivált egységeknek, ahogyan azt a következőkben bemutatom.

A motivációs teret a következő ábra szemlélteti (Koch 2001: 1156):

Egy lexikai egység (L_1 – lexéma, szó, idióma), mely kifejezi C_1 fogalmat, motivált L_2 lexéma által, mely C_2 fogalmat fejezi ki, ha C_1 és C_2 fogalom között releváns kognitív kapcsolat van, és/vagy párhuzamosan felismerhető formális kapcsolat van L_1 és L_2 között.

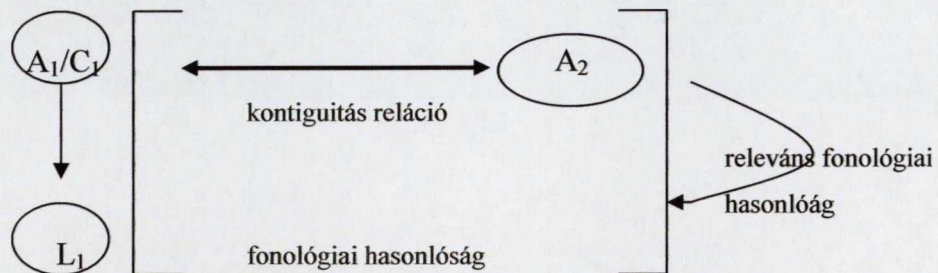
A motivációnak a következő típusai különböztethetjük meg:

- kognitív kapcsolaton alapuló motiváció

L_1 és L_2 közötti kapcsolat alapulhat formális hasonlóságon vagy formális kontiguitáson. A metaforaelmélet terminusaival metaforikus vagy metonimikus kapcsolaton. Utóbbi azt jelenti, hogy L_1 része L_2 -nek. Egyes típusait Blank rendszere alapján mutatom be példákkal (6.2.3.).

- onomatopoetikus motiváció:

Az onomatopoézis motivációs terét a következő ábrával szemléltethetjük (Koch 2001: 1157):

A kognitív motivációval szemben itt nem az L_1 – C_1 kapcsolat releváns, hanem az L_1 – A_1 kapcsolat, ahol A_1 valamilyen akusztikai jelenséget jelöl. Ez a reláció tehát fonológiai hasonlóságot (ikonicitás) takar. Például $L_1 = kakukk$, amely nem-akusztikus fogalmat (C_1) jelöl, s amely kontiguitás relációban áll A_2 akusztikai jelenséggel. Emiatt az akusztikai A_1 fonológiailag hasonló L_1 -hez. „Másodlagos” onomatopoézisről (pl. $L_1 = ol. piccolo$) akkor beszélünk, amikor nem akusztikai jelenségről, hanem egy másik perceptuális tartományba tartozó C_1 -ről van szó. Kétféleképpen lehet magyarázni: vagy színesztetikus hasonlóság van L_1 és C_1 között (pl. an. *snore* 'horkolás'), vagy – mint a *kakukk* esetében – a beszélő C_1 fogalmat egy olyan L_1 formával jelöli, amely fonetikailag hasonló egy A_2 elképzelhető akusztikai jelenséghez. A_2 C_1 -gyel kontiguitási relációban áll: kis tárgyak, amelyek elnevezésében magas magánhangzók jelennek meg (azaz hangutánzó, hangfestő szavak).

- történeti rétegek motivációs hatásai

Szinkron szempontból a történeti rétegek motivációs hatása (pl. kölcsönzésen keresztül) a lexikai egységek különböző történeti rétegekhez való „érzete” (Koch 2001: 1159). Emiatt a C_1 és C_2 fogalmak közötti kognitív kapcsolatból nem feltétlenül következik, hogy L_1 és L_2 között formális kapcsolat van. Például az an. *king* és *queen* által jelölt fogalmak közötti reláció taxonomikus hasonlóság, ám alakilag teljesen átlátszatlanok. Ellenben a magyar *király* és *királynő* között a formális kapcsolat is megállapítható. A történeti rétegek vizsgálatának a transzparencia különböző fokainak megállapításában lehet szerepe, a transzparenciától a teljes opacitásig, továbbá az egyes történeti rétegek produktív eljárásainak feltárásaiban. Így a nganaszban például a -Kəə képző egykori gyakorisága és produktivitása motiválhatta az ev *háka* 'jó' szó átvételét (> ng *háagəə* 'jó').

Ez alábbi osztályozás lényegében megegyezik Károly Sándor (1970: 346) csoportosításával. Károly a motiválatlan szavak mellett a motiváltakat két nagy csoportba osztja: a közvetlenül motiváltak (a hangfestő, hangutánzó szavak) és a közvetve motiváltak (a szemantikailag és a szerkezetileg-szemantikailag motivált szavak).

6.1.1. A centrális melléknevek motiváltsága

Amit egy ilyen időtávtalokba visszanyúló vizsgálat nem – vagy csak szerencsés esetben – tesz lehetővé, az a változások konkrét motivációjára való rámutatás. Példaként tekintsük át a magyar dimenzionális mellékneveket! A TESz és az EWUng alapján ismeretlen eredetű a *rövid*, a *kövér*,³⁸ bizonytalan eredetű a *nagy*, a *keskeny*, a *vastag* és a *magas*. Képzésük nem produktív. Török eredetű jövevényszó a *kicsi*. Származékszó a *hosszú*, a *vékony*, a *sovány* és az *alacsony*. Utóbbiak közül mindnek finnugor kori a passzív töve, képzése (-*ú*, ill. -*ny*) nem produktív. Az *alacsony* szó *al-* tövében érezhetünk kognitív kapcsolaton alapuló motivációt, de az **alacs*-ban már nem. Motiváció egyedül a *széles* melléknevünkben érződik: a *szél* szavunkból képzett, 'valaminek a vége, határa' → 'valaminek a szélei, végei közti távolság' jelentésfejlődéssel (TESZ/3: 705). A *mély* ugor kori örökség, amelynek már az ugor korban melléknévi jelentése volt ('eredeti szófaja melléknév volt'). Sajátos elem a magyar centrális dimenzionális melléknevek között a *sekély*, amely szóhasadás során jött létre (~ *csekély*). Megállapítható, hogy a magyarban a dimenzionális melléknevek többsége bizonytalan eredetű, ill. származékszó. Így e két csoport együttesen azt mutatja, hogy noha kialakulásuk

³⁸ A formaneveket a spaciális dimenzionális elnevezésektől elkülönítik jellemzői alapján: így utóbbiak részt vesznek mértéket kifejező kifejezésekben, fokozhatóság és komparációs jellemzők alapján. Pl. *Péter 180 cm magas*, de **Péter 120 cm kövér*. A KÖVÉR fogalmat ennél fogva nem a dimenzionális elnevezéseknél, hanem az EMBERI TULAJDONSÁGOKNÁL fogom tárgyalni.

motivált volt, azonban mai állapotukban ez a motiváltság csak kevés esetben rekonstruálható. Gyakori, hogy a szótó passzívvá válik, a képzés pedig elhomályosul. Ugyanakkor mindez azt is mutatja, hogy a melléknevek kialakulása során is számolni kell kognitív alapú motivációval, mégha mára nagyrészt átlátszatlanok is (vö. pl. a színneveknél: *véres* > *veres* / *vörös*). Azaz ezen szavak többségének esetében a szemantikai és morfológiai transzparencia (ahol a motiváció felismerhető) ritkán érhető tetten, értelemszerűen az etimológia a transzparens szavakat nem különbözteti meg. Így a prototipikus melléknevek túlnyomórészt átlátszatlanok.

Morfológiai marker esetében motivációs hatása lehet a kicsinyítőképzőnek, s e képzős alakok aztán ebben a formájukban lexikalizálódhatnak: valószínűleg ezeket találjuk a *rövid*, az *alacsony*, a *kicsiny*, s talán a *sovány* és a *vékony* szavunk végén is (EWUNg 1290, 1347, 1616). Értelemszerűen valamennyi szó az adott antonim párok negatív oldalát képviseli.

Hasonlóan nehéz a kognitív alapú motivációra rámutatni egy másik szemantikai típus, az alapszínnevek esetében is. A magyarban talán csak a *piros* és a *vörös* szóban érezzük ezt. A többi régi örökség (finnugor /bizonytalan/: *fehér*; ugor: *fekete*), a nagyobb része pedig régi átvétel (*zöld*, *kék*, *sárga*, *barna*).

A motivációra nemcsak amiatt nehéz rámutatni, mert a prototipikus fogalmak lexikális megvalósulásai tartósabbnak tűnnek – így relatíve régi lexémák, hanem mert a mellékneveknek alapvetően elvontabb jelentésük van, s egy-egy prototipikus fogalom elnevezésének kicserélődése nehezen magyarázható, ill. követhető nyomon.

A következőkben a Dixon által megállapított szemantikai típusonként (lásd 3.3.2.) tekintem át a prototipikus tulajdonságfogalmakat, s az adott jelentések lexikalizálódott formáit. Azért a korábbi felosztását választottam (DIMENZIÓ, KOR, ÉRTÉK, SZÍN, SEBESSÉG, FIZIKAI TULAJDONSÁG, EMBERI TULAJDONSÁG) (Dixon 1982), mert a későbbiekben megadott újabb típusok fogalmai már távolabb állnak a prototipikus, közvetlen érzékelésen alapuló megnevezésektől. Dixon négy típust említ, amelyek azokban a nyelvekben, amelyekben vannak melléknevek, mindenféleképpen melléknévként kategorizálódnak, ugyanakkor az ÉRTÉK és az EMBERI TULAJDONSÁG típusát leszámítva a többi is besorolható a fizikai tulajdonságok közé. A közvetlen érzékelésen alapuló megnevezések általában jobban rekonstruálhatók, míg az emberi tulajdonság esetében több transzparens kifejezéssel találkozunk majd. Az adott típusok általános jellemzőit is ezekben az alfejezetekben ismertetem. Az uráli és a finnugor réteg meghatározásánál alapvetően az UEW-re támaszkodom, kiegészítve későbbi etimológiákkal (Sammallahti 1988, Aikio 2002).

6.2. A rekonstrukció során felhasználható elméletek

6.2.1. Történeti jelentéstan

A történeti jelentéstan a jelentésváltozásokat tanulmányozza, a jelentésváltozás külső, ill. belső okait kutatja, s ezek feltárásával típusokba sorolja azokat. Az uralisztikai kutatásokban a történeti jelentéstan sokáig háttérbe szorult a szemantikai kutatások más területeihez képest. Ennek az az oka, hogy a történeti jelentéstan elsődlegesen a változásokat elemzi, s „nem vesz tudomást arról, hogy ezt az elemzést maguknak a jelentések elemzésének kell megelőznie (azoké a jelentéseké, amelyek között a változás végbemegy)” (Sz. Bakró-Nagy 1978: 386). Különböző alapnyelvek vizsgálatánál, rekonstrukció esetében a kompozicionális elemzés valóban előbbre való, de ott, ahol adva van a kiindulópont és a végpont (egy adott nyelv egy történeti rétegén belül), csak a két pont közötti vonalat kell behúzni, azaz „csak” a változás mibenlétére kell rámutatni.

6.2.2. Mezőelmélet

Trier (1931) a német intellektuális terminusokról írott monográfiájában dolgozta ki a mezőelméletet, amely számos ponton köthető az onomasziológiai kutatásokhoz. A lexikológiai részben bemutatandó vizsgálat során a mezőelméletből is merítettem. Jelen esetben itt arról van szó, hogy egy-egy szemantikai típusban „a nyelvek története folyamán bizonyos lexémák eltűnnek, ugyanakkor új lexémák jelennek meg, és egy-egy lexéma el-, illetve feltűnése bonyolult változásokat idézhet elő az adott lexémát tartalmazó szómező struktúrájában. A változás a fogalmi mezőben megy végbe, ehhez alkalmazkodik a megfelelő szómező. Az egyes szavak jelentésváltozását úgy kell vizsgálni, hogy a szókészlet szerkezetében történő változásokat is figyelembe kell venni” (Sipőcz 1994: 14).

6.2.3. Diakrón onomasziológia és szemasziológia

A történeti szemantika, lexikológia fontos eszközei az onomasziológia és a szemasziológia, amelyek bár régi részdiszciplínái a lexikológiának, a figyelem csak az utóbbi években fordult ismét ezek irányába, elsősorban a kognitív nyelvészet fejlődésének köszönhetően (vö. Geeraerts 1997, Grzega 2002, Štekauer 2005). Az onomasziológia és a szemasziológia közötti lényegi különbség a kutatás kiindulópontjában rejlik: míg a szemasziológia a formális oldalról indul ki (tipikus kérdése: Adott egy y lexikai egység, milyen jelentéseket fejez ki?), addig az onomasziológia a tartalomból (tipikus kérdése: Adott egy x fogalom, milyen lexikai egységek fejezik ki?).

Az onomasziológiai kutatásoknak három fő formája van:

1. Alapvetően diakrón szempontú: honnan származnak a lexikai egységek?
2. A szócsoporthoz milyen strukturális jellemzői vannak?
3. Milyen tényezők határozzák meg egy lexikai kategória kiválasztását?

Az onomasziológiai módszert elsődlegesen dialektológiai kutatások során alkalmazzák, már a 20. század elejétől, de számos más területen is – a kognitív nyelvészethez kapcsolódva –, mint például a gyermeknyelv-elsajátítás kutatásában. Az onomasziológiai lexikológia az elmúlt évtizedekben háttérbe szorult a modern (strukturalista) szemantika hatására, amely döntően szemasiológiai szempontú.

A szemasiológiai mechanizmusok során már létező szavak új jelentést kapnak/új jelentéssel bővülnek, az onomasziológiai mechanizmus eredményeképpen egy fogalmat új, vagy legalábbis egy másik szó (amennyiben a fogalom megnevezése már létezik a nyelvben) fejez ki.

6.2.4. Asszociatív relációk: Blank és a diakrón kognitív onomasziológia

Blank (2001) az asszociatív relációknak tíz típusát különbözteti meg, amelyek a három arisztotelészi elvre vezethetők vissza: hasonlóság, ellentét, összefüggés (kontiguitás):

I. hasonlóság

- I.1. metaforikus hasonlóság (*láb* (testrész) > *hegy lába*)
- I.2. taxonóm rendszerben azonos mértékben alárendelt tagok közötti (co-taxonomic) hasonlóság (pl. JAGUÁR és TIGRIS, melyek a NAGYMACSKA alá rendeződnek)
- I.3. taxonómikus alárendelés (pl. an. *hound* 'kutya' > 'vadászkutya')
- I.4. taxonómikus fölérendelés (pl. an. *man* HUMAN BEING < MALE HUMAN BEING, Koch 2001:1159)
- I.5. konceptuális azonosság (pl. an. *freedom* STATE OF BEING FREE < *free* STATE OF BEING FREE, Koch 2001:1159)
- I.6. formális hasonlóság (pl. *motor* + *hotel* > *motel*). Jellemző esete a népetimológia.

II. ellentét

- II.1. taxonóm rendszerben azonos mértékben alárendelt tagok közötti (co-taxonomic) ellentét (vagy antonimikus ellentét), (pl. an. *bad* 'nem jó' > an. (szleng) 'kiváló', vö. m *durva*)

II.2. antifrasztikus ellentét (pl. fr. *pensionnaire* 'vendég családi penzióban' > fr (Argot) 'elítelt')³⁹

III. kontiguitás

III.1. konceptuális kontiguitás (pl. *pupilla* ~ *szemfeketéje*)

III.2. szintagmatikus kontiguitás (pl. an. *motor car* > *car*)

E szempontrendszer előnye, hogy a formális eljárásokat – mint például szóképzés, összetétel, konverzió vagy zéró-deriváció – és a szemantikai eljárásokat együtt, egyidejűleg tudja vizsgálni. Meg lehet határozni a verbalizáció módját (összetétel, szemantikai változás, stb.) és a forrás- és a célfogalom közötti kapcsolatot, valamint a forrásforma és a célforma közötti kapcsolatot.

6.3. A szemantikai típusok szerkezete

A következőkben a Dixon által megállapított szemantikai típusok közül az első hét prototipikus fogalmainak megvalósulását követem nyomon a szamojéd nyelvekben. Az egyes tulajdonságfogalmakat az uráli alapnyelvtől követem a leánynyelvekig, majd az egész típus szerkezetét mutatom be. Egy táblázaton belül összesített adatok szemléltetik az egyes szamojéd nyelvek közötti különbségeket. Ez talán kicsit nehezebben áttekinthetővé teszi az anyagot, viszont ezt vélem a legjobb formának ahhoz, hogy az egyes típusok, fogalmak nyelvek közötti különbségeket, az azonos eredetű szavak szemléltetését megkönnyíti (pl. a táblázatokban az azonos etimonra visszavezethető lexémák azonos színnel kiemelve).

Az egyes lexémák kiválasztása elsősorban szótárak alapján történt: az első szótári jelentésekre „adott” szavakat szerepeltetem elsődlegesen. Ez a nganaszan esetében a KMZ szótár, de itt szerepeltetem a többi forrás által megadott adatokat is. A nyenyec anyagot elsősorban Tereščenko szótárai (1948, 1965, 1989) alapján gyűjtöttem össze. Nem választottam külön a tundrai és az erdei nyenyec nyelvjárást, elsősorban a jobban adatolt tundrai nyelvjárás adatait figyeltem, de minden esetben jelzem az ettől eltérő erdei nyelvjárási alakokat. Lehtisalo szótárát akkor idézem, ha Tereščenkónál nem található meg a szó. Az enyec esetében alapforrásként a Sorokina–Bolina-féle szótárt használtam (baj nyelvjárás), ezt Mikola Tibor morfológiai szótára alapján egészítettem ki, amely az összes megjelent enyec adatot tartalmazza, a nyelvjárásokat itt is jelölöm. A nyelvjárásilag nagyon tagolt

³⁹ A finnugor nyelveket illetően egy érdekes példa: a finn *pakkainen*, *pakainen* 'hideg, fagyos' jelentésű szó etimológiai megfelelője a számiban *bäkkäs*, ami viszont 'meleg'-et jelent. Az SSA kérdőjelet tesz az etimológia mellé (2/295). Minden bizonnyal a fagy égető érzete a motiváció.

szőlőkup esetében az északi tazi nyelvjárás adatai az elsődlegesek (Erdélyi 1969, Irikov 1989), ezeket helyenként Alatalo 2004-es, főként középső és déli nyelvjárások adatait tartalmazó szótára alapján egészítettem ki. A mator nyelv adatai jól feldolgozottak történeti szempontból is (Helimski 1997), a kamassz adatokhoz pedig Donner munkáját használtam fel (Donner 1944).

Az uráli és a finnugor kori etimológiákat elfogadom abban a formában és jelentésben, ahogyan az az etimológiai szótárakban (elsősorban UEW, kisebb mértékben Sammallahti 1988) szerepel, s csak akkor bírálok felül, ha szamojéd oldalról ki tudom egészíteni, ill. kritikával illetni. A szamojéd alapnyelvi etimológiákat elsősorban Janhunen 1977-es szamojéd etimológiai szótárából nyertem, ezeket egészítettem ki Helimski etimológiáival (1986, 1992–93, 1997). Janhunen adatait többnyire a következő formában idézem:

Jelentés	ng megfelelés	PS-alak	ng/en/ne	szlk/MTK/km-kb
'alacsony'	–	* <i>lōmtz</i> (der)	-/A/A	A/A/- (SW81)
'csendes'	<i>suməraŋku</i>	* <i>sumə</i>	A/A/-	A/A/- (SW143)

Az északi-szamojéd megfelelések saját munkám eredménye. Itt szándékosan használok a megfelelés szót az etimológia helyett, ugyanis – mint azt a bevezető fejezetben említettem (1.5.) – nem kívánok (s tudok) abban a kérdésben állást foglalni, hogy a három északi-szamojéd nyelvből kimutatható lexémák genetikai egység nyomának tekinthetők, vagy a szamojéd egység felbomlása utáni innovációk eredményei.

Az egyes alfejezetek felépítése a következő:

Először bemutatom az uráli és a finnugor alapnyelvre az adott jelentéssel rekonstruált lexémákat.

Így egy-egy alfejezeten belül három táblázat összesíti az adatokat:

1. típusú táblázat

	PU	PFU
FOGALOM		
FOGALOM		

Ha az adott rétegre rekonstruáltak lexémát, akkor azt + jellel, ha nem, azt – jellel jelölöm. Mindegyik jel egy lexémát jelöl. A biztos rekonstruktumot nagyobb + jellel jelölöm.

2. típusú táblázat

	NGANASZAN	NYENYEC	ENYEC	SZŐLKUP	MATOR
FOGALOM					

Az azonos eredetű lexémák cellái ugyanazon színnel árnyaltak. Ebbe beletartoznak a szamojéd és az északi-szamojéd rétegbe tartozó lexémák. Egy-egy táblázaton belül több ilyen is lehet, ezért gondoltam úgy, hogy ez az átláthatóságot leginkább megkönnyítő eszköz. A táblázat alatt → szimbólumot követően a táblázat egyes lexémáihoz fűzött magyarázatok találhatóak, pl. jelentés pontosítása, további források említése, alaktani elemzés. Több esetben a kamassz adatok is itt találhatóak meg. Ezt követően – ahol lehetséges – megadom a jellemző ösvényeket, azaz a cél-, ill. a forrásfogalom tartományát. Ahol megállapítható egyéb összefüggés, tendencia, itt kerül említésre.

Ezeket kiegészíthetik további magyarázó, részletező táblázatok.

3. típusú táblázat

	PU	PS	PNS	Ng (Castrén)	Ng
FOGALOM					

Az alfejezetek utolsó táblázata az egyes típusokba sorolt tulajdonságfogalmak lexikai megvalósulásait összesíti a nganaszanban. Azokban az esetekben, ahol az ősi rétegek teljesen hiányosak – így pl. a hetedik típus (EMBERI TULAJDONSÁG) esetében – a 3. táblázatot elhagytam, mivel – mint az majd látható lesz – ebben a típusban alig találunk alapnyelvi lexémákat.

A kiskapitálissal szedett fogalmak egyfelől jelölik a hét vizsgált szemantikai típust, másfelől az egyes típusokba tartozó tartományokat. A hagyományos módon ('jelentés') a jelentést akkor jelölöm, ha az adott elem pontos – a szótárak által megadott – jelentése a fontos.

6.4. Dimenzió

A lexikális tipológiában három kiterjedés szerepét vizsgálják a spaciális dimenzionális fogalmak kifejeződésében (elsősorban Bierwisch és Lang munkái nyomán, így pl. Lang 1996 és 2001). Egy-egy kiterjedés elnevezése nyelvenként eltérő lehet abban a tekintetben, hogy az milyen pozícióban és milyen formában jelenik meg. Példaként nézzük a következő angol mondatot:

The board is 50 cm wide / in width.

Szituációtól és kontextustól izoláltan vizsgálva a mondat legalábbis homályos: pontosan melyik irányra is vonatkozik a *wide*. Lang ezt referenciális kétértelműségnek („referential ambiguity”) nevezi. Lang kialakított egy olyan modellt, amely tekintettel van ezekre a különbségekre és ezáltal a nyelvek közötti különbségek is jól szemléltethetők. Én azonban mindezek ellenére izoláltan, szituációtól elvonatkoztatva vizsgálom a dimenzionális fogalmakat, mégpedig úgy, hogy a háromdimenziós tér irányainak kifejezéseit tekintem át diakrón szempontból. Az izolált vizsgálatot indokolja az is, hogy nagymértékben támaszkodom az etimológiai szótárak anyagára, amelyek esetében kontextusban végzett vizsgálat nem lehetséges, s ez részben vonatkozik a leánynyelvek adataira is. Továbbá egy ilyen jellegű vizsgálatnál esetében elengedhetetlen anyanyelvi beszélők megkérdezése, erre azonban nem volt módom. Így a dimenzionális elnevezéseket a következő rendszer szerint vizsgálom: három konkrét kiterjedést feltételezek:

1. vertikális: MAGAS, ALACSONY, MÉLY, SEKÉLY;
2. horizontális: SZÉLES, KESKENY/SZŰK;
3. transzverzális: HOSSZÚ, RÖVID.

Ezen kívül egy általános kiterjedést is figyelembe veszek (NAGY, KICSI).

Ezt a mai nyelvállapotnak megfelelő felosztásnak gondolom, mert az lehet az elvárásunk, hogy egy olyan típusú jelenség, mint a háromdimenziós tér érzékelése és leírása, térben és időben is – mint közvetlen fizikai érzékelés – univerzálisnak tekinthető. Így azt lehet feltételezni, hogy az uráli alapnyelv felbomlásának idején is hasonló módon érzékelték a környező világot, azaz a dimenzionális elnevezések különböző szinkrón rendszere között – elméletileg – nem lehet számottevő különbség. Először nézzük a legrégebbi rétegeket!

URÁLI ÉS FINNUGOR RÉTEG

vertikális tengely elnevezései (Y)

Függőleges tengely menti kiterjedésre csak uráli etimológiákat találunk, finnugor korit nem. Ebből kettő biztosnak tekintett etimológia, amelyek ráadásul antonim párt alkotnak. Rajtuk kívül csupán egy, meglehetősen bizonytalan etimológiát találunk.

MAGAS **piðe* (~ -*kä*) 'hoch, lang' U (UEW377)

A balti finn nyelvekben mutatják a 'hosszú' jelentést, az obi-ugor és a szamojéd nyelvek a 'magas' jelentést. Sammallahti (1988: 539) PU **pidi* 'long', PFU **pidi*, PS **pir* alakot csak 'hosszú' jelentéssel rekonstruálja.

ALACSONY **lamte* 'niedrig, tief; Tiefland' U (UEW235–236)

A finnugor nyelvek adatai a 'mély' jelentést igazolják, a szamojéd nyelvek az 'alacsony'-t.

**čoka* 'niedrig, seicht; seicht werden, trocken werden' U (UEW60)

MÉLY Lásd ALACSONY ~ szamojéd 'niedrig' U (UEW235–236).

**tiwä* 'calm, deep' FU (Sammallahti 1988: 550)

SEKÉLY Lásd ALACSONY U (UWE60).

		U	FU
MAGAS	Y	+	+
MÉLY ⁴⁰		+(+)	+(+)
ALACSONY			–
SEKÉLY		+	+

feltételezhető-e etimológia az adott mezőben. A nagyobb, koverített + jelek a biztos etimológiákat jelölik, a kisebb + jelek pedig a bizonytalanokat. Ahol van uráli előzmény, ott természetesen azt a finnugor rétegnél is figyelembe vettem: színes +.)

horizontális tengely (X)

Az előzővel ellentétben itt viszont szinte kizárólag csak finnugor kori etimológiával találkozunk, egy bizonytalan, finnugor oldalról gyengén adatolható uráli szó merült fel. Finnugor kori szavakból viszont bőven találunk biztos etimológiát is.

SZÉLES **kumte* 'breit' FU (UEW203)

KESKENY ~ SZŰK (~ VÉKONY)

**tijä* 'eng, schmal' U (UEW523)

**lekk* 'dicht, eng' FU (UEW260)

⁴⁰ Az MÉLY pozitív vagy negatív pólusának megítélése az etimológiák alapján nem egyértelmű. Erre még visszatérek.

**śor* 'eng; eng werden, sich verengen' FU (UEW487)

**ćuppa* 'schmal, eng' FU (UEW44)

**kānč3* ~ **kāč3* 'schmal, eng' FU (UEW137)

**aŋke* 'eng, bedrückt, Bedrängnis; eng werden' FU (UEW12)

**šonk* 'eng, Bedrängnis; eng werden' FU (UEW501), vö. SZÁRAZ, VÉKONY (UEW502)

		U	FU
SZÉLES	X	–	+
KESKENY		+	+ + +
SZŰK			+ + + + +
BŐ			–

Az Y és az X tengely menti etimológiák rekonstruáltsága közötti különbséget többféleképpen is lehet értelmezni:

1. a vertikális irányt kifejező dimenzionális melléknevek kialakulása megelőzte a horizontálisakat;
2. vagy a vertikális irányt kifejező dimenzionális melléknevek stabilabbak, s nem cserélődnek olyan mértékben, mint a horizontálisak;
3. vagy egyszerően – összefüggésben az előző ponttal – a horizontális melléknevek rekonstruálhatósága nehezebb.

Természetesen az (1) naiv és nem valószínű feltételezés.⁴¹ A (2) és (3) ugyanakkor már megfontolandóbb, így a következőkben megnézzük, hogy ennek milyen kognitív okai lehetnek.

transzverzális tengely (Z)

Itt a legbonyolultabb, s a legnehezebben magyarázható a helyzet. A 'rövid' jelentésre csupán egy, biztos finnugor kori etimológia van, a 'hosszú'-ra viszont három is, ebből az egyik rekonstruált jelentése tartalmazza a függőleges kiterjedést is, talán ez lehetett az elsődleges, a 'hosszú' jelentés csak a balti-finn nyelvekben jellemző.

⁴¹ Az azonban ismert (vö. Kiefer 2000: 69), hogy a vertikális elrendeződésű tárgyak, jelenségek a legszembevetőbbek. Azt mindenesetre nem tartom valószínűnek, hogy ez kihatna az egyes elnevezések stabilitására és a rekonstruálhatóságára.

RÖVID	<i>*ona</i> 'kurz' FU (UEW339)
HOSSZÚ	<i>*konć ~ *koć</i> 'lang' U (UEW180), (<i>*kåši(w)</i> 'long', Sammallahti 1988: 545) <i>*kawka</i> 'lang' FU (UEW132)

HOSSZÚ	Z	$++^{42}$	+++
RÖVID		–	+

általános kiterjedés

Az általános kiterjedésre utaló szavak több problémát is mutatnak. Elsődlegesen azt, hogy a proto-uráliban az általános 'nagy' jelentésre több etimológia is felmerül. Ezek a 'sok' jelentéssel kapcsolhatók össze, ugyanakkor antonim párját egyáltalán nem rekonstruálják:

NAGY	<i>*anz</i> 'groß; viel' U (UEW9) <i>*enä</i> 'groß, viel' U (UEW74)
------	---

Sammallahti ugyanakkor csak a finnugor korig tartja visszavezethetőnek: **e/inä* 'much, big' **FU** (Sammallahti 1988: 541).

<i>*erz</i> 'groß, viel' U (UEW75) <i>*ulz</i> 'viel, groß; sehr' U (UEW543)

A finnugor kori etimológiák ellenben kiegészítik a rendszert, itt éppen fordított az etimológiák aránya: 'nagy' jelentésre nem találunk példát (de megjelenik a 'vastag' rekonstruált jelentés).

VASTAG	<i>*čukkz</i> (<i>*čokkz</i>) 'dicht, dick' FU (UEW62) <i>*kise</i> (<i>*küse</i>) 'dick' FU (UEW161), Sammallahti (1988:544): <i>*küsä</i> 'thick' FU <i>*paljz</i> FW 'dicht, dick; → viel' U (UEW350)
KICSI	<i>*iċă²</i> (<i>*üċă</i>) 'wenig, klein' FP , ? FU (UEW78)
VÉKONY	<i>*čupa</i> 'dünn, mager' FU (UEW63) <i>*šorwa</i> 'dünn, spärlich, undicht' FU (UEW502) <i>*wekkz</i> 'dünn' FU (UEW567)

⁴² A **piċe* (~ *-kü*) (UEW377) kétszer szerepel a táblázatban (MAGAS és HOSSZÚ), de a statisztikákban egyszer számolandó.

NAGY		+++	++++
VASTAG		-	++
KICSI		-	+
VÉKONY		-	+++

A dimenzionális mellékneveket a következő táblázatban összesítem, előrevetítve a szamojéd folytatásukat (A: van uráli előzmény, B: nincs uráli előzmény):

	U	FU	S
MAGAS	+	+	A
MÉLY	+	+	B
ALACSONY		-	A
SEKÉLY		-	B
SZÉLES	-	+	B
KESKENY	+	++	A
SZŰK		+(+++)	
HOSSZÚ	++	++	A, B
RÖVID	-	+	B
NAGY	++++	++++	B (A)
KICSI	-	+ [*iċā ~ *üċā]	B [*üċā]

		U	FU	S
MAGAS	Y	+ ³	+	A
MÉLY		+ (+)	+ (+)	B ⁴³
ALACSONY			–	A
SEKÉLY		+	–	B
SZÉLES	X	–	+	B
KESKENY			++	A
SZŰK		+	++++	B
BŐ		–	–	–
HOSSZÚ	Z	++	+	A
RÖVID		–	+	B
TÁVOLI		–	–	A ⁴⁴
KÖZELI		–	+	–
NAGY		++++	++++	B (A ⁴⁵)
VASTAG		–	++	B B
KICSI		–	+	A ⁴⁶
VEKONY		–	+++	B

Az uráli és finnugor kori etimonok és ikonimok alkotta rendszer értékelése

(1) Összességében elmondható, hogy az antonim párok tagjai közül a pozitív pólusú fogalmak egyértelműbben és biztosabban rekonstruálhatók: bár számszerűen kevesebb az etimológia, de azok nagyobb arányban biztosak, s nagyjából uráliak. Annak, hogy az uráli korra egyértelmű antonim párokat nem lehet megállapítani az etimológiák alapján, a negatív pólusú melléknemek nehezebb rekonstruálhatósága az oka. A pozitív pólusú dimenzionális melléknévi fogalmak meglétének feltételeznie kell a negatív pólusú melléknévi fogalmak

⁴³ UEW105: **jurma* 'tiefe Stelle im Wasser', amely a szamojédban melléknévvé lett, ill. a SEKÉLY esetében én nem vetném el az **šorwa* 'trocknen, trocken werden' (UEW502) etimológiával való kapcsolatot, indoklást lásd 186. oldal.

⁴⁴ UEW180 **končs* ~ *kočs* 'lang' > PS **kuntâ* (SW77) képzett PS **kuntâkâ* (SW78) alakja.

⁴⁵ UEW74 **enâ* 'groß, viel' esetleges ng megfelelője: *ani"ka* 'nagy'.

⁴⁶ UEW78–79 FU **ičä*² (*üčä*) 'wenig, klein' és a PS **üčä* 'klein' (SW31) összetartozását megfontolnám. Ennek elutasítását az UEW nem magyarázza. A finnugor és a szamojéd etimológia összetartozását Helimski hangtani okok miatt elveti (1997: 376), s mongol megfelelést említ. Terent'ev ugyanakkor a szamojéd etimológiával kapcsolatban török párhuzamokat hoz: PT **učuz* 'маленький, ничтожный' (Terent'ev 1999: 192/82, Räsänen 1969: 509 nyomán).

meglétét is, de ezek nehezebben (vagy egyáltalán nem) rekonstruálhatók. Ennek okait lásd lejjebb, a 3. pontban.

(2) A negatív pólus elemei a FU-ban „aktívabbak”, ugyanakkor egyszerre több lexéma is jelentkezik, ami a DIMENZIÓ konceptuális terének differenciálódására vagy annak bizonytalanságára is utalhat.

(3) Pozitív–negatív arány az uráliban

	+	–		+	–
a. ikonimok aránya	3	3	biztos etim.	3	1
b. lexémák aránya	6	4	biztos etim.	4	1

A számok nem elég árulkodóak. Az etimológiák ugyanis azt mutatják, hogy a pozitív értékek biztosabban s nagyobb számban rekonstruálhatók. Ennek szemantikai oka az lehet, hogy a dimenzionális melléknevek pozitív pólusú tagja „terheltebb”: a pozitív pólus adja az adott norma elnevezését (pl. magasság és nem *alacsonyság), továbbá csak a pozitív pólusú tagok módosíthatók mértékhatározóval, nominális használatban a pozitív melléknév fordul elő, mértékegység csak nominális értelemben használt melléknevekkel fordulhat elő. A negatív pólus normafüggetlő, azaz, az az összefüggés mely szerint „a középfokú és az alapfokú összehasonlító szerkezetek bizonyos értelemben duálisai egymásnak, mivel logikailag ekvivalens kijelentéseket fogalmaznak meg” csak pozitív pólusú dimenzionális melléknevek esetében érvényes (Kiefer 2000: 192). Mindez tehát azt támasztja alá, hogy az antonim párok pozitív pólusa stabilabb és frekvenciátalabb.

(4) Pozitív–negatív arány a finnugorban

a. ikonimok aránya	3	5	biztos etim.	3	3
b. lexémák aránya	4	11	biztos etim.	4	7

(5) uráli–finnugor arány

a. ikonimok aránya	7	8
b. lexémák aránya	9	15

(4) és (5) azt mutatja, hogy a finnugor korra rekonstruált melléknevek esetében a negatív pólus bizonytalanabb vagy differenciáltabb, egy ikonimra több mint két lexéma jut, míg a pozitív pólusnál ez alig haladja meg az egyet. Ez is a (3) alatt elmondottakat támasztja alá.

(6) Csak két olyan ikonim esetében találunk uráli és finnugor kori etimológiát. Ez kevés, de rendben is van: a finnugor és az uráli fogalmak rendszere megfeleltethető egymásnak – azaz finnugorban „kitöltik a réseket”.

(7) Ha viszont a finnugor korra feltételezzük a rendszer kiegyenlítődsét, akkor annak a számjében is hasonlóan meg kell történnie, azaz ennek a két rendszernek is

megfeleltethetőnek kell lennie. És ezt is tapasztaljuk! Lásd az előző táblázat utolsó oszlopát: az összes prototipikus fogalmat lefedik. Azaz a szamojéd alapnyelvre már kialakult az a teljes dimenzionális melléknév-rendszer, amelytől – mint majd látjuk – alig tér el a mai leánynyelvek rendszere és anyaga. Ez – mellőzve egy konkrét kronológiai sor felvázolását – azt is feltételezi, hogy ha már a proto-szamojédban koherens és stabil volt a dimenzionális melléknevek antonim rendszere, akkor e rendszer kialakulásának már jóval az alapnyelv felbomlása előtt meg kellett indulnia. Nézzük részletesebben!

MAGAS

A MAGAS : ALACSONY és a MÉLY : SEKÉLY antonim párok már a szamojéd korra kialakultak (= biztosan rekonstruálhatók), ellenben a finnugor korra nem – legalábbis az etimológiák alapján ezt nem lehet rekonstruálni. A SZÉLES : KESKENY/SZŰK pár negatív tagja viszont nem egyértelmű, bár számos etimológia van, de nagy részük bizonytalan.

SZÉLES

Az uráliban nincs meg, de a finnugor korra már biztos etimológiát találunk, a szamojédban egy másik lexéma található, amely biztos szamojéd etimológia.

A KESKENY/SZŰK jelentések nem differenciálódtak, hiszen a SZŰK párja a BŐ sem jelent meg.

A HOSSZÚ : RÖVID pár biztosra csak a szamojéd alapnyelvre igazolható. Szembetűnő, hogy az uráli – finnugor korra rekonstruált hét KESKENY/SZŰK jelentésű etimont találunk, addig a RÖVID-re egy finnugor korit.

SZAMOJÉD RÉTEG

A szamojéd réteg vizsgálatánál már kitérünk az egyes leánynyelvek reprezentáltságára is.

Proto-szamojéd dimenzionális melléknevek reprezentáltsága:

PS		NG ⁴⁷	EN	NE	SK	MTK	KAM
A	MAGAS	A	A	A	A	A	A
B	MÉLY	B	B	B	B	B	C
A	ALACSONY	B	A	A	A	A	C
B	SEKÉLY	C	C	B	B	B	B
B	SZÉLES	B	B	B	B	B	B
A	KESKENY	A	A C	A	A	A	C
B	SZŰK		B				

⁴⁷ Az egyes nyelvek vonatkozó lexémáinak morfológiai felépítettségére (mint pl. hogy a nganaszban bizonyos markert kapnak) a táblázat nincs tekintettel.

PS		NG ⁴⁷	EN	NE	SK	MTK	KAM
A	MESSZI	A	A	A	A	A	A
A	HOSSZÚ	C	B	B	B	B	B
B	RÖVID	B	B	B	B	B	B
B (A)	NAGY	A	B	B	B	B	B
B	VASTAG	–	–	B	B	B	B
B		B	B	–	B	B	B
A	KICSI	C	A	A	A	A	A
B	VÉKONY	B	B	B	B	B	–

(A táblázat azt mutatja, hogy a rekonstruált alak megfelelője kimutatható-e az adott nyelv(ek)ben, ahol a jelentés is megegyezik (*A → A'), tehát ha a nyelv megőrizte az eredeti melléknévi jelentést, ott az adatokat boldoltam.

A: uráli előzmény; B: összamojéd; C: más, A-tól és B-től eltérő /eredete jelen esetben nem releváns./)

A lexémák (az adott jelentésben a szamojéd alapnyelvre visszavezethető lexémák kövéritettek):

PS		NG	EN	NE (T)	SZLK	MTK	KAM
* <i>pirā</i>	MAGAS	<i>hiragaa</i>	<i>piði</i>	<i>pirća</i>	<i>pirki</i>	<i>hirge</i> <i>nambuh/</i> <i>nambuh</i>	<i>phirže</i>
* <i>jorā</i>	MÉLY	<i>d'üragaa</i>	<i>d'ure</i>	<i>joŕa</i>	<i>qorĭ</i>	<i>čūrā</i>	<i>pudo</i>
* <i>lāmtə</i>	ALACSONY	<i>magəfūkū</i>	<i>lodu</i>	<i>lamtū</i>	<i>qōptij</i>	<i>labta</i>	<i>βokl'</i>
* <i>torā</i>	SEKÉLY	<i>tjraa</i> <i>šijəə</i>	<i>kas</i>	<i>tora</i>	?	<i>toro</i> (?)	<i>f'orusk'a</i>
* <i>cāncə</i>	SZÉLES	<i>tantagaa</i>	<i>lata</i>	<i>lata</i>	<i>tōntij</i>	<i>tāndū(h)</i>	<i>tāño</i>
* <i>tijā</i>	KESKENY	<i>d'obtəgaa</i>	<i>tija</i> <i>d'ata</i>	<i>tija(k)</i>	<i>tiči</i>	<i>diimȳkūi</i>	<i>ęškam</i>
* <i>tāptā</i>	SZŰK		<i>totobiza</i>				
* <i>jāmpə</i>	HOSSZÚ	<i>najbəgaa</i>	<i>d'abu</i>	<i>jamb</i>	<i>čumpi</i>	<i>nambuh</i> <i>nambuh</i>	kb <i>numo</i>
* <i>kuntā</i>		–	–	–	–	–	–
* <i>kəjm</i>	RÖVID	<i>kəəf'ikū</i>	<i>kemi</i>	<i>χäem'</i>	<i>qōmĭčaj</i>	<i>kambu(hu)j</i>	<i>khemzaga</i>
* <i>ārə</i>	NAGY	<i>ani''ka</i>	<i>aga</i>	<i>ŋarka</i>	<i>warqi</i>	<i>orgo</i>	<i>urȳo</i>
* <i>nāŋ-</i>	VASTAG	–	–	<i>nāŋota</i>	<i>nāŋt</i>	–	<i>nāŋno</i>
* <i>jārə</i>		<i>d'er(ə)-</i>	<i>d'ore</i>	–	–	<i>čarəm</i>	<i>d'žārəm</i>
* <i>ūcā</i>	KICSI	<i>əf'igaku</i>	<i>iblejgu</i>	<i>no''loko</i>	<i>kĭpa</i>	<i>ūžūmbūj</i>	<i>βokl'</i>
* <i>japta-</i>	VÉKONY	<i>d'obtəgaa-</i>	<i>d'ata</i>	<i>jabta</i>	<i>čāpti</i>	<i>čabta-mbuj</i>	–

Az egyes etimológiákhoz fűzött megjegyzéseim:

'magas' ng *hirəgəə* PS **pirə* (der) (SW125), PS **pirke* 'hoch' (H246/305)

Az egyik legstabilabb dimenzionális melléknév. Az SW névszói alapjelentést ad meg, és a melléknévi jelentéshez PS kori képzett alakot ad meg. Melléknévi jelentésben csak képzővel fordul elő.

'mély' ng *d'ürəgəə* PS **jorä* (SW47), PS **jorä*^l 'tief' (H237/241).

'alacsony' ng – PS **lāmtə* (der) (SW81), PS **lāmtə* 'niedrig' (Helimskij 1982: 29, H296/617).

Jól adatolt, megbízható etimológia, melynek csak a nganaszanban nincsen megfelelése. Jenyiszeji nyelvekben felfedezhető párhuzamra eddig nem figyeltek fel: jug *lāmtjir* 'flach; platt' (vgl. ²*la*"m 'Brett') (Werner 2002:II/2). A nganaszanban használatos *magə'lükü* 'низкий', *makəmənu* 'низко' eredete ismeretlen. Mondatok nem állnak rendelkezésre. Ettől különböző alakot találunk KS-ban: *malalikü* 'niedrig, tief, klein'. Ugyanakkor e szó mást jelent:

Damⁱaj təti ħülⁱadə bintišiti nanu təbtə ħintigəj malagəj, bəndə" təngəti".

másik az farkas rozsomák-PXSG3 PO is nem különböző mind-PL erős-KIMP-PL3

'A másik, a farkas a rozsomákkal együtt szintén nem különbözik tőle, mind erősek.' (Wagner-Nagy 2002: 232/25)

'sekély' ng – PS **t^lorə* (SW166, Hel366/1064).

Az erdei és a tundrai nyenyecben is megtalálható.

'széles' ng *tantəgəə* PS **cāncə* (SW32), PS **cāncə* 'breit' (H355/985).

Stabil szó: eredeti jelentését mindegyik szamojéd nyelvben megőrizte. Ugyanakkor az uráli kori **latta* (UEW239) is megmaradt a másik két északi-szamojéd nyelvben, mint a 'széles' prototipikus fogalma. Az enyecben a *lata* B szónak sokkal nagyobb arányú az előfordulása, amelynek főnévi jelentése is van ('deszka, padló, talaj'), míg a PS kori *tedde* 'breit, weit', amely a nganaszan szó etimológiai megfelelője, csak Castrénál fordul elő. Az SB enyec szótár is a *lata* szót adja csak meg. Ugyanez igaz a nyenyecre is: e két lexéma fedi le a 'széles' jelentést.

'vékony' ng *d'obtəgəə* PS **jāptə* (SW38, H225/163) ~ ? PS **jāpta* 'dünn' (H225/163).

A nganaszan alakra kevés példánk van, szövegben ritkán fordul elő, de a KMZ szótár tartalmazza 'тонкий, хрупкий' jelentéssel, azaz a 'törekeny' jelentés is ide

kapcsolódik. Moderatív képzős alakja gyakoribb. Képző nélküli alakra nem találtam példát.

'keskeny, szűk' ng *tjə-d'a*

PS **tjǎ* (SW160)

Az etimológiához tartozó nganaszan megfelelés nem ezzel a jelentéssel mutatható ki: *tjə-d'a* 'kicsorbítani'.

'hosszú' ng *kuntəga"ə*

PS **kuntə* (der) (SW77)

Az ősi szó a nganaszanban nem ezzel a jelentéssel található meg, hanem időben és térben való távolságra, messzeségre utal. Ezt találjuk a többi nyelvben is, melléknévként nem fordul elő, ezért nem szerepelnek megfelelések a táblázatban.

'rövid' ng *kəəl'ikü*

PS **kəjm* (SW51), PS **kəjm* 'kurz' (H264/408, 409).

A 'magas' és a 'széles' mellett a legstabilabb dimenzionális melléknév. A nganaszan alak szinte kizárólag képzett alakban fordul elő (moderatív képző), képző nélküli alakját (*kəjm*) csak Tereščenko és Boľdt említi (T127, B41).

'kövér, vastag' ng *d'ərbajkuə* PS**jârə* (SW36), **jərəm* 'dick' (H229/191).

A gyanú hasonlatos a 'meleg' szónál leírtakra, miszerint két azonos jelentésű, de csak az első szótagban egyező szó tartozhat ide. Itt az SW hozza mindkettőt: *d'ərəgəə*, ill. *d'ərbajkuə*. Az enyec adat felhívja a figyelmet a 'mély' jelentésű szóra, lévén mindkét jelentést hordozza. A nganaszan 'mély' *d'ürəgəə*, tehát csak az első szótag vokalizmusában tér el a 'vastag'-tól. A 'mély' reprezentációja szélesebb a vizsgált szóénál, megtalálható az összes szamojéd nyelvben.

'vastag' **jârə* Ader²/A/- A/A/A

'mély' **jorä* Ader¹/A/A A/A/-

Bolina enyec szótárában (SB31) a *d'ore* szó jelentésének megadja a 'sűrű'-t is (úgy, mint KMZ a ng *d'ürəgəə* esetében), ami szintén mutathat a 'vastag' jelentés irányába. Más forrásoknál (vö. Mikola 1995) a 'mély' mellett szerepel a 'vastag' is. A nyenyecben csak 'mély' jelentése van (L135b). Lehtisalo az OP U adatnál jelzi, hogy nem csak vízre és hóra, hanem hajra is vonatkozik, ez pedig szintén a 'sűrű' és a 'vastag' jelentések irányába mutathat. Tereščenko 'bozontos, sűrű' második jelentést ad meg az igei származékoknál (T65: 124). A nyenyecben a 'vastag' jelentés azonban hiányzik. A nganaszanban csak 'vastag, kövér' jelentéssel fordul elő. Mind a *d'ərəgəə*, mind a *d'ərbajkuə* szóra kevés példamondat van. KMZ azt jelzi, hogy emberre vonatkozik, de Tereščenko példájában éppenséggel fára: *d'ərbajka"ə munku* (T188). A másik példában (SN4) 'kövér' jelentésben fordul elő, s itt valóban személyre, a

nganaszan folklórban ismert Emberevőre vonatkozik. Terent'ev altáji átvételnek tartja 'szilárd' > 'vastag' (~ szlk 'hóbucket') jelentésváltozással: PrT **jarVp* ~ *jarpV* (> PT **jarp*) 'прочный' (Räsänen 1969: 190) > PS **jārəp*, **jārpə* > ? ng. *jaragā* 'толстый', szlk (MÉ) *čṣrip* ~ *čṣrim* 'толстый', *čṣrpi* 'сугроб, плотно утрамбованный снег' (Terent'ev 1999: 184/15).

'hosszú' ng – PS **jāmpə* (SW37), PS **jampu* 'lang' (H313–314/715, 716).

Csak a nganaszanból hiányzik a folytatása, a többi szamojéd nyelvben kimutatható.

'kicsi' ng – PS **ücä* (SW31), PS **ücä'* 'klein' (H376/1134)

A mator adatot Helimski inkább a mongL *üčü-ken*, *öčü-ken* 'klein' szóból vezeti le. A déli-szamojéd megfelelések kérdésesek. A szölkupban nem ebben a jelentésben található meg a folytatása. A szölkup *kura* 'kicsi' mandzsu-tunguz átvétel (Hel397). A nganaszanban az általános 'kicsi' *əligaku*, mely ismeretlen eredetű szó.

'nagy' ng ? *ḡarka* 'medve' PS **ārə* > **ārā* (SW19), PS **arka* 'groß' (H330/816).

A nganaszanban a 'nagy' jelentésű szó *ani''ka*, amely bizonytalan uráli eredetű. Ennek hangtani problémáit lásd a 'kicsi'-nél leírtakat. Amennyiben ősi szó lenne, vagy legfeljebb Castrén idejében bekerült jövevény, akkor bizonyosan *ḡ*-t találnánk a szó elején. A magánhangzós szókezdet esetleg azt támasztja alá, hogy a szó eredeti jelentése valóban rokonsági viszonyt fejezett ki, mint az az alapnyelvi jelentés is mutatja. A PS-alak esetleges jelentésváltozásáról a nganaszanban (> *ḡarka* 'medve') lásd 8.2.

'vastag' ng – PS **ñäḡ* (SW106)

A nganaszanbab nem mutatható ki, de a többi északi-szamojéd nyelvben jól adatolható, így az erdei és tundrai nyenyecben is megtalálható.

Következtetések:

- (1) Noha a szamojéd nyelvcsalád mintegy kétezer évvel ezelőtt bomlott fel, az egyes nyelvek közötti különbség a dimenzionális mellékneveket tekintve minimálisnak mondható, a dimenzionális melléknevek rendszere stabil.
- (2) A szölkup és az MTK nyelvek reprezentáltsága teljesen megegyezik, a kamassz esetében csak ott van eltérés, ahol kamassz adat az adott jelentésben teljesen hiányzik, mert nincsen rá adat.

- (3) Összességében elmondható, hogy mindegyik szamojéd nyelv nagyrészt megőrizte a szamojéd korra kialakult rendszert. A legtöbb C-t, azaz újabb elemet (igaz, ott is csak keveset) éppen a nganaszanban találjuk. Mindez azt jelenti, hogy a dimenzionális melléknevek a szamojédban stabil típus, s jövevényszó beépítésére kevésbé fogékony, hiszen az areális szempontból jobban „kiszolgáltatott” déli-szamojéd nyelvek is nagyrészt megőrizték a rendszert.
- (4) a VASTAG-tól eltekintve a nyenyec is megegyezik a szölkuppal és a matorral. A VASTAG-ra a déli-szamojéd nyelvekben két lexéma található, az északi nyelvekben csak egy.

Problémás területek (a táblázat színezett cellái)

A következőkben azokat a területeket nézzük át, ahol a jelentéstani elkülönítések a rendszer szempontjából nem egyértelműek, s a transzparencia nagyobb szerepet kaphat, s az egyes nyelvek különbséget mutatnak.

1. ALACSONY – SEKÉLY – MÉLY (– SZÁRAZ)

A PS kori 'alacsony' és 'sekély' szónak is megtaláljuk uráli előzményét:

ALACSONY

PU **lamte* 'niedrig, tief; Tiefland' (UEW235-236) > PS **lāmtə* 'niedrig' (SW81)

SEKÉLY

PU **šorwa* 'trocknen, trocken werden' (UEW503) > PS **t'orā* 'seicht' (SW166)

- vö. PU **kuška* (*koška*) 'trocken; trocken werden' (UEW223)

Az első esetben a szamojéd alapnyelvre 'alacsony' jelentés rekonstruálható, míg a második esetben 'száraz' > 'sekély' jelentésváltozás figyelhető meg. Ez a 'sekély' jelentés azonban a nganaszanban és az enyecben nincs meg. Vessük össze az északi-szamojéd nyelvek e jelentésű szavait és a rokon jelentésű szavakat:⁴⁸

⁴⁸ Az azonos színnel színezett cellák az ugyanarról az etimonra visszavezethető szavakat jelölik.

	NGANASZAN	ENYEC	NYENYEC
ALACSONY	<i>makə</i> - (KMZ298)	<i>lodu</i> (SB227)	<i>lamd'ik</i> (T65:174)
SEKÉLY	<i>šijə</i> - (KMZ285)	<i>ib'lejgu</i> (SB216)	<i>pudaŋuj</i> (T65:485)
	<i>tjraa</i> (KMZ183)	<i>pučuj</i> B (Gd145)	<i>tora</i> (T65:669) 'неглубокий' > 'rövid'
		<i>kas</i> (SB216) 'о водоёме'	<i>kāstarŋa</i> 'das Wasser ist seicht' Wne (L174a)
SZÁRAZ	<i>košua</i> (KMZ355)	<i>kasuj</i> (SB287) 'немокрый'	<i>χasuj</i> (T65:757)
		<i>tjraj</i> (SB287) 'засохший'	<i>tjraβej</i> (T65:681)
		<i>posa</i> B (Gd158, Ta255) (fa)	<i>sēlā</i> (L409) 'trocknen'
MÉLY	<i>d'ürəgəə</i> (KMZ51)	<i>d'ore</i> (SB31)	<i>joŋa</i> (T65:125)

A táblázatból az derül ki, hogy a SEKÉLY és a SZÁRAZ jelentésű szavak az északi-szamojédban két, szamojéd alapnyelvre visszavezethető etimonról fakadnak (**t'irā*- '(hart) trocken (intr.)', SW160;⁴⁹ **kāsə* 'trocken sein, trocken (intr.)', SW60), így a közöttük lévő transzparencia valószínűsíthető (pedig az UEW:502–503 éppen e két jelentés összeegyeztethetetlenségére hivatkozik!). Ellenben az ALACSONY és a MÉLY jelentések összekapcsolását (UEW235) a szamojéd nyelvek láthatóan nem igazolják. Már a szamojéd korban az ALACSONY és a SEKÉLY jelentések is teljesen elkülönültek, ez megfelel az uráli előzményeknek. Az is jól látható, hogy a mélység teljesen homogén, más dimenzionális mezőre nem terjedt át (egyedül az enyecben kérdéses a VASTAG irányába) és stabil, míg az alacsonyság mezője is stabilnak és zártnak mondható, egyedül a nganaszan cserélte le ezt a lexémát, s a PS kori alacsonynak a mai nganaszanban nincsen nyoma. Az, hogy a nganaszanban új lexéma fejezi ki az 'alacsony' jelentést, a rendszert láthatóan nem módosította.

Mutatnak-e eltérést a déli-szamojéd nyelvek?

	SZÖLKUP	MATOR	KAMASSZ
ALACSONY	<i>qāmīčə</i> (E60) 'rövid, alacsony'	<i>labta</i> (H296/617)	<i>βopɫ</i> (D10b)
	<i>qāptj</i> , <i>qoptj</i> (E62, A1787) 'alacsony'		
	<i>lamtu</i> (A2798)		
SEKÉLY	<i>kūzɔj</i> KM (A2202) (E: –)	<i>toro</i> (H366/1064)	<i>toruska</i> (D73b)
	<i>tšagəbəl</i> Ty (A1194)		
	<i>maččəŋ</i> Adv Ty (A748)		

⁴⁹ Meg kell jegyezni, Janhunen nganaszan és enyec megfelelést nem említ.

	SZÖLKUP	MATOR	KAMASSZ
SZÁRAZ	<i>tekipiʔ</i> (E262, A1194)	<i>kālūh</i> (H273/462)	<i>kumʼaŋ</i> (D34a)
MÉLY	<i>qori</i> (E78, A2258)	<i>čūrā</i> (H237/241)	<i>pudo</i> (D54a) <i>šini</i> (?) (D196a)

A *tšagabəl* Ty (A1194) a 'száradni' ige participium perfectum alakja.

Itt mind a négy tartomány lexikai megvalósulásai elkülönülnek, nem csak az ALACSONY és a MÉLY, valamint a SEKÉLY és a SZÁRAZ is.

2. HOSSZÚ (> MESSZI)

A 'messzi' jelentésű lexéma a 'hosszú'-ból lett képezve, s ez kimutathatóan PS kori képzés, valamint az összes szamojéd nyelvben megtalálható. (További jelentésváltozás: 'messzi' > 'régi'.)

3. KESKENY ~ SZŰK (~ VÉKONY ~ SOVÁNY)

Mint rámutattam, a negatív pólusú melléknevek az uráli rétegben nem jellemzők vagy legalábbis nehezebben rekonstruálhatók, a finnugor rétegben viszont a lexémák száma lényegesen meghaladja a mezőkét. Ennek oka a horizontális melléknevek korai differenciálódása és szemantikai tulajdonságai (lásd fentebb) lehetnek. Ugyanakkor a szamojéd nyelvek mai szinkron állapotukban többnyire azt mutatják, hogy a horizontális, negatív pólusú dimenzionális fogalmak alapmelléknevei nem differenciálódtak!

	NGANASZAN	ENYEC	NYENYEC
KESKENY	<i>šikūə</i> (KMZ151)	<i>tija</i> (SB296)	<i>tija(k)</i> (T65:635)
	<i>šegəʔükü</i> (KMZ148)	<i>dʔata</i> (SB296)	
SZŰK	<i>təbkəʔiši</i> [Inf] (KMZ183)	<i>totobiḏa</i> (SB289)	<i>tarkana</i>
			<i>tijer</i> " 'узкое место' (T65:66)
VÉKONY	<i>dʔobtəgəə</i> (KMZ359)	<i>dʔata</i> (SB291)	<i>jabta</i> (T65:822)
	<i>siɾəʔʔükü</i> (KMZ359)		
SOVÁNY	<i>šūsüadʔə</i> (KMZ166)	<i>liḏi boə</i> (SB303)	<i>wewa</i> (T65:66)
	<i>kojmusəə</i> (KMZ67)		

Déli-szamojéd:

	SZÖLKUP	MATOR	KAMASSZ
KESKENY	<i>česj</i> (E237) (pl. utca)	<i>diimȳkúi</i> /?/	<i>ñākō</i> (47a)
SZŰK			<i>šəŋər</i> (64a) <i>eškam</i> (19b)
VÉKONY	<i>čāptj</i> (E229)	<i>čabtəmbuj</i> (H225/163)	<i>tōda-m</i> (71a)
	<i>česj</i> (E237) (pl. borjú lába)		
SOVÁNY	<i>tešə</i> Ty (A1242) < 'száraz'	?	<i>ararbi</i> (6a)

Kitekintés a finnugor nyelvekre

A következőkben élő finnugor és szamojéd nyelvek centrális lexémáit vetjük össze. Az első táblázat a pozitív pólusú tagokat, a második a negatív pólusú tagokat tartalmazza. Az összehasonlítás célja, hogy megmutassa, hogy van-e különbség a negatív és a pozitív pólusú tagok rekonstruálhatósága között. Ez azt jelenti, hogy

POZITÍV PÓLUS CENTRÁLIS TAGJAI

		'magas'	'hosszú'	'széles'	'mély'	'nagy'
F I N N U G O R	finn	<i>korkea</i>	<i>pitkä</i>	<i>laaja</i>	<i>syvä</i>	<i>suuri</i> : <i>iso</i>
	észti	<i>körge</i>	<i>pikk</i>	<i>lai</i>	<i>sügav</i>	<i>suur</i>
	erza	<i>sefej</i>	<i>kuvaka</i>	<i>kefej</i>	<i>tomka, sefej</i>	<i>pokš</i>
	moksa	<i>šefi</i>	<i>kuvaka</i>	<i>kefi</i>	<i>krhka</i>	<i>oču</i>
	mari	<i>kükšö, kužu</i>	<i>kužu</i>	<i>kumda, lopka</i>	<i>kelge</i>	<i>kugu-rak</i>
	udmurt	<i>žužij</i>	<i>kuž</i>	<i>paškij</i>	<i>mur</i>	<i>badžim</i>
	komi	<i>džudžid, kuž</i>	<i>kuž</i>	<i>paškid</i>	<i>džudžid</i>	<i>ičöt, dzol'a</i>
	magyar	<i>magas</i>	<i>hosszú</i>	<i>széles</i>	<i>mély</i>	<i>nagy</i>
	hanti (O)	<i>öχər</i>	<i>χöw</i>	<i>wutát</i>	<i>mäl</i>	<i>lōwat (unə)</i>
S Z A M O J É D	manysi (É)	<i>kariš</i>	<i>χāsä</i>	<i>pāχwij</i>	<i>mil</i>	<i>janig</i>
	nyenyec	<i>pirča</i>	<i>jamb</i>	<i>lata</i>	<i>joča</i>	<i>ŋarka</i>
	enyec	<i>piði</i>	<i>dabu</i>	<i>lata</i>	<i>dure</i>	<i>aga</i>
	nganaszan	<i>hirəgəə</i>	<i>najbəgəə</i>	<i>tantəgəə</i>	<i>durəgəə</i>	<i>ani"ka</i>
	szölkup	<i>pirkij</i>	<i>čumpij</i>	<i>töntij</i>	<i>qorj</i>	<i>merqj</i>

NEGATÍV PÓLUS CENTRÁLIS TAGJAI

	'alacsony'	'rövid'	'keskeny'	'sekély'	'kicsi'
finn	<i>matala, lyhyt</i>	<i>lyhyt</i>	<i>ahdas</i>	<i>matala</i>	<i>pieni</i>
észt	<i>madal</i>	<i>lühike</i>	<i>ahas</i>	<i>madal</i>	<i>väike</i>
erza	<i>alkiñe</i>	<i>nuŕkiñe</i>	<i>ťeja, ťejeñe</i>	<i>maža</i>	<i>viška</i>
moksa	<i>alñaña</i>	<i>ñuŕhkiña</i>	<i>ťajña</i>	<i>maća</i>	<i>jomla</i>
mari	<i>ülükšö</i> <i>lapka</i>	<i>küčik</i>	<i>angisij</i>	<i>tigide</i>	<i>iži</i>
udmurt	<i>lapeg</i>	<i>vakči</i>	<i>šubeg, jorkij</i>	<i>lazeg</i>	<i>poči, piči</i>
komi	<i>lapkid</i> <i>lažmjd</i>	<i>džeñid</i>	<i>veknj</i>	<i>posni</i>	<i>ičot'ik</i>
magyar	<i>alacsony</i>	<i>rövid</i>	<i>keskeny</i>	<i>sekély</i>	<i>kicsi</i>
hanti (O)	<i>aj, lel, náxəlt</i>	<i>wən</i>	?	<i>sarəm</i>	<i>siłək</i>
manysi	<i>talkwā (623a)</i>	<i>waŕi</i>	<i>ośśā</i>	<i>tōsam,</i> <i>talkwa</i>	<i>māñ (299a)</i> <i>wüś (745ab)</i>
nyenyec (T)	<i>lamtū</i>	<i>χäem'</i>	<i>tija(k)</i>	<i>tora</i>	<i>ño"loko</i>
enyec	<i>lođu</i>	<i>kemi</i>	<i>tija</i> <i>d'ata</i>	<i>kas</i>	<i>iblejgu</i>
nganaszan	<i>makəlikū</i>	<i>kəəlikū</i>	<i>šiküə</i> <i>šegəlikū</i>	<i>šinəə</i>	<i>əlikaku</i>
szölkup (tazi)	<i>qöptij</i>	<i>qömičaj</i>	<i>česij</i>	<i>ašča kor</i>	<i>kipa</i>

A táblázatokból a következők olvashatók ki:

Pozitív → negatív és pozitív ← negatív átjárhatóság a fogalmak között nincsen. Csak axisok közötti átjárhatóság lehetséges. Az uráli etimológiák szempontjából ez azt is jelenti, hogy az 'alacsony' és 'mély' jelentések együttes megadását a szemantikai érvek mellett az egyes uráli nyelvek adatai sem támasztják alá (ez jól látható az északi-szamojéd nyelvek adataiból is). Eszerint az uráli **lamte* 'niedrig, tief; Tiefland' (UEW235–236) rekonstruktum melléknévi jelentései egyszerre nem lehetségesek (ezt a Lang-féle modell sem engedi meg). Vizsgáljuk meg jobban a kérdéses etimológiát:

U **lamte* 'niedrig, tief; Tiefland' (UEW235–236).

A szótár a következő nyelvekből említ megfeleléseket: finn, észt, számi, mordvin, mari, komi, nyenyec, enyec. Az SSA alapján a lista a következő adatokkal egészíthető ki (II/45):

lív <i>lõhtš</i>	'erdei síkság, vadon erdő [metsäinen alanko, korpi]',
<i>land</i>	'tavacska, tócsa [lammiko]'
kar <i>lantto</i>	'tavacska, tócsa [lammiko]'

A vonatkozó rokonnyelvi adatok alapján a javaslatom a módosított jelentésre: 'alacsony fekvésű, mély, mélyen fekvő; alföld', ti. ami alacsonyan, lent fekszik, az van mélyen. Ezt a jelentést erősíti a jenyiszeji nyelvekben található jug. *lámtir* 'flach', 'platt' (Werner 2002/II: 2), noha e párhuzamra még nem mutattak rá. A szó jelentése 'sima, lapos' összeegyeztethető az 'alföld, mélyen fekvő' jelentéssel, s a mássalhangzók megfelelése is szembetűnő (kivéve a jenyiszeji szóvégi *r-t*).

Ha viszont a szamojéd nyelvekben az 'alacsony' jelentés alakult ki, akkor meg kell nézni, hogy ez miként valósulhatott meg. A két északi-szamojéd nyelvben (en *lođu*, Tne *lamd'ik*), amelyekben e szó megtalálható, az 'alacsony' jelentés elsősorban termetre (pl. ház, ember) vonatkozik. Ezt csak azzal tudom magyarázni, hogy megfigyelhető az általános kiterjedést kifejező lexémák rekonstrukciójának hiányossága, ill. bizonytalansága a konkrét tengelymenti kiterjedést kifejező melléknevekhez képest. Úgy gondolom, hogy noha a 'kicsi' jelentésű szavak rekonstruálhatósága nem mutat nagy különbséget a többi negatív pólusú elnevezéshez képest és a 'nagy' jelentésű elnevezésekhez képest, ennek oka részben máshol keresendő. Míg az utóbbi esetben az erőteljes onomatopoetikus jelleg lehet a domináns, addig a 'nagy' esetében az általános jelentésből következően a jelentésváltozásra való nagyobb hajlandóság lehet a meghatározó.

Mindezek alapján az alapnyelvi dimenzionális melléknevek rendszere a következőképpen módosul:

	U	FU	S
MAGAS	+	+	A
MÉLY	+	+	B
ALACSONY	+	-	A
SEKÉLY			B
SZÉLES	-	+	B
KESKENY	+	+	A
SZŰK		(+ + + +)	
HOSSZÚ	+	+	A, B
RÖVID	-	+	B
NAGY	+	+	B (A)
KICSI	+	+	A

dimenzionális elnevezések módosított rendszere az alapnyelvekben

A vertikális tengely menti kiterjedés elnevezései egyértelműbbé válnak, s egy uráli kori 'kicsi' jelentésű etimológiával egészül ki a rendszer. Továbbra is kérdés a 'keskeny' és a 'szűk' jelentésű lexémák rekonstruálása és egymáshoz való viszonya. S ezzel kapcsolatban a szubsztancia-függő elnevezések viszonya is vizsgálendő.

U		FU	S
SZŰK /	+	+	A
KESKENY		+	
BŐ	-	-	-
VASTAG	-	+	B B
VÉKONY	-	+	B

További tendenciák állapíthatók meg a dimenzionális elnevezések (ki)alakulásával kapcsolatban:

A célforma	pozitív pólus	negatív pólus
(a) jellemző szófaja	névszó	névszó

A célforma jellemző szófaja melléknév, mely kategória alapvetően nominális természetű az uráli nyelvekben. Ennél fogva a rekonstruált forrásforma szófaja is nominális természetű, de egyes elnevezésekben névmási (pl. m *alacsony*, ng *najbægəə*), vagy igei eredetű a tő, azaz:

(b) jellemző forrásforma	alapnyelvi fiktív tő	alapnyelvi fiktív tő
	alapnyelvi produktív tő	átvétel

Ez a megállapítás a II. forrásformára is vonatkozik: a mai elnevezések bázisa sem produktív tő.

(c) jellemző eljárás	1. képzés (NPOS; NADJ)	képzés (NDIM, NMOD)
	2. konverzió	kölcsönzés
	3. szóhasadás	szóhasadás

A negatív pólusú melléktörzsekre jellemző a diminutív képzés. Ez egy adott szinkrón nyelvállapotban lehet vagylagos, ezek a lexikalizálódás felé mutatnak (vö. pl. mordvin). A kicsinyítőképzős alak képzett formájában gyakorta lexikalizálódhat, különösen, ha a képző időközben elveszti produktivitását. A motiváció ily módon történő elvesztése reanalízist idézhet elő: egy későbbi nyelvállapotban új kicsinyítő képzőt kap (pl. m *alacsony* vagy *rövid*, PS **kâjm* > ng *kəəl'ikü* 'rövid'). A szóhasadás előforduló, de ritka módja centrális dimenzionális elnevezés kialakulásának, ilyenkor a forrásforma szófaja is melléknév.

(d) jellemző reláció	konceptuális identitás /hasonlóság/
----------------------	-------------------------------------

A dimenzionális melléktörzsek alapvetően metafora-alapú elnevezések. Ugyanakkor számos esetben felvethető a konceptuális kontiguitáson belül a szintagmatikus kontiguitás lehetősége (metonímia), pl. a *magas* vagy a *széles* esetében, azaz olyan esetekben, amikor olyan képzett formában lexikalizálódott az alak, amely képző jellemzően jelzői pozícióban jelenik meg.

(e) jellemző motiváció

- tengelyhez köthető elnevezés esetében: kognitív alapú motiváció
- általános kiterjedés elnevezése esetében: onomatopoezisen alapuló motiváció
- pozitív pólusú elnevezés esetében: kognitív alapú motiváció
- negatív pólusú elnevezés esetében: onomatopoezisen alapuló motiváció

(f) jellemző célforma	lexikalizálódott képzett névszó
-----------------------	---------------------------------

ÉSZAKI-SZAMOJÉD

A

'vastag'	ng –	* <i>h̥äŋ</i>	-/-/A	A/A/A	(SW106)
'vastag'	ng <i>d̥erbajkuə</i>	* <i>j̥ərê</i>	Ader ² /A/-	A/A/A	(SW36)

NGANASZAN

148

vertikális tengely

šijəə 'sekély' (KMZ152)

Egyéb származékok: *šijəd'i* '1. elsekélyesedik; 2. elfő, elforr (pl. tea) 3. bereked' (KMZ152)

makə (T127), *makəgəə* (Ba267, KS147), *magəl'ükü* 'alacsony' (KMZ93)

Ismeretlen eredetű lexémák.

horizontális tengely

'keskeny'

'keskeny, szűk' – ? **tijǎ* v?/A/A A/A/- (SW160, Hel360: 1021)

A szamojéd előzmény, a kamasszt nem számítva, egyedül itt kérdéses. Az SW 'kicsorbítani' jelentésű igét említ nganaszan megfelelésként. A nyenyec adatokkal összevetve ismét csak zavaros szituációba keveredünk.

A nyenyecben a 'rés, nyílás' jelentésre találunk egy *ši* szócskát. A 'köszörűkő' *šija*. Jelentésanilag ez utóbbihoz a nganaszan 'kicsorbítani' szó közel áll. Két különböző lexémát lehet feltételezni mint etimológiai megfelelést, e kettő közötti kapcsolat szembetűnő, ugyanakkor sem hangtanilag, sem etimológiailag egyértelműen nem tisztázható:

šeku 'keskeny', főleg Tereščenkónál fordul elő (T121, T127, T129, FN49), KMZ moderatívképzős alakot említ (*šegəl'ükü*, KMZ148).

šiküə 'keskeny' (KMZ151)

Utóbbi lehetne a *šikü* 'szűkítés, földszoros, keskeny rész' (KMZ151) vonatkozó melléknévképzős alakja (a *šekü* pedig a *šiə* 'szűk nyílás' kicsinyítőképzős alakja, ebben az esetben a szabályos alaknak minden bizonnyal **šiəkü* formában kellene előfordulnia, vö. *šekü*, Ma68). S nem zárható ki az előbb említett 'sekély' jelentésű *šijəə* és a 'kicsi, kevés' jelentésű *šiəŋ* idetartozása sem, és nem lehet kizárni az onomatopoetikus jelleg motivációs hatását sem (*šikü*- ~ m. *szűk*). Ugyanakkor találunk más származékokat is:

šiku- 'ersticken, erwürgt werden' ~ *šigu"am* [KPERF-SG1] (C:66)

šikü 'Meerenge, (KMZ151) ~ *siku* 'Handwurzel, Schmalbein' (C:66)

	'rés, nyílás'	'szűk, keskeny'	'kicsorbit' 'kicsorbul'	'szoros; szorít'	'fullad, fojt'
ng	<i>śiə</i>	<i>śeku/ śiküə;</i> <i>təbkələkə</i> <i>tara'likü (C)</i>	<i>tjəḍ'a</i>	<i>təbtəiśa</i> '1. быть прижатым; 2. тесно' <i>təbtəḍ'a</i> 'прижать, зажать'	<i>təbkələkə</i> 'душный' <i>təbkələŋkə</i> 'душный, затрудняющий дыхание'
en	<i>śi B</i>	<i>tija</i> <i>d'ata</i> <i>totobiza</i> [PTIMP] (SB2889)	?	<i>totobiḍa</i>	<i>pokdu(d')</i> 'тонуть'
Tne	<i>śi</i>	<i>tija</i> <i>tabtarada</i> <i>tarkana</i>	<i>latra-</i>	<i>tabtarada</i>	<i>pakalatana(ś)</i> 'тонуть'
	PS * <i>kie</i> (SW69)	PS * <i>tijā</i> (SW160)	–	PS <i>t'əpt'ə</i> (SW148)	–

neu 'vékony, keskeny' (KMZ113)

Szerkezetben fordul elő: *ŋonda neu* 'buta' < 'agya szűk/vékony' (KMZ247). Más adat nincs. Rokon nyelvi megfelelést nem találtam.

általános kiterjedés

KICSI

A 'kicsi' jelentésre két új lexéma került a nyelvbe: *śiəŋ* 'kicsi, kevés', *əligaku* 'kicsi'. A kettő közötti különbség nem világos. Az *əligaku* jóval gyakoribb. KMZ mind a két szót megadja (KMZ284).

śiəŋ

Ebben a formájában nagyon kevés adat áll rendelkezésre, pedig már Castrénál is megtalálható. Ennek alapján úgy tűnik, hogy valószínűleg a 'keves' az első jelentés (*siəŋ*, *sian* 'wenig', C:66). A *-laku* képzős alak jóval gyakoribb. A *-laku* morfémat a nganaszan nyelvtanok nem tartalmazzák, noha az adatok tanúsága szerint az alak megfeleltethető a többi szamojéd nyelvben található toldalékokkal. Hasonló alakú melléknévvégződés található a nyenyecben, de képző léte ott is kérdéses. Mindkét nyelv esetében talán enyec másodlagos

átvételtől lehet szó (vö. Szeverényi 2003: 283–284). Összetett szuffixum: a *šia* "la"-szegmentumban a *šia* és a *-la* nomen possessoris kapcsolatát kell látnunk, míg a *-ku* kicsinyítőképző. A gégezárhang pedig talán a tövégi nazális nyoma.⁵⁰ A következő mondatokban fordul elő:

Satəra še"laku, taa aŋi"ə.

madár kicsi-PRXSG3 rén nagy-PRXSG3

'A madár kicsi, a rén nagy.' (Ta259)

Hütətu četua ani"ka, ŋojbuoðu təti"l'ai četua še"laku, ɰasj"riaj ɰəduɰj.

termet-PXSG3 nagyon nagy-PRXPL3 fej-PXSG3 csak nagyon kicsi-PRXSG3 alig látszódik-KIMP-SG3

'Termete nagyon nagy, a feje nagyon kicsi, alig látszik.' (L01:18/24)

Sijŋ natəna šiana".

ők tőlem kicsi-PRXPL3

'Nálam kisebbek.' (KMZ154)

əligaku

Csak kicsinyítőképzős alakja fordul elő (*-ku*). A szó esetleg a tunguz nyelvek *olgo*- 'szárad' ige tövével, ill. *olgonkin* 'száraz' (SSTM I/12) szavával lehet kapcsolatban. Jelentésánál a 'száraz' > 'kicsi' jelentésváltozás elfogadható (vö. pl. 'száraz' > 'sekély'), ám erős hangtani problémák merülnek fel. Elsősorban az, hogy a nganaszan nem toldott be protetikusan nazálist a szó elejére. A magánhangzós kezdet így kései átvételre utalhat. A nganaszban ugyanis kevés magánhangzóval (*ə*-vel, *a*-val, *u*-val és *ü*-vel) kezdődő szó van, ezek nagy része kései orosz átvétel, bár vannak ismeretlen vagy bizonytalan eredetű szavak is. Castrénál nem található meg, (az utóbbi két csoporttól eltekintve Castrén csak az *ani*- 'nagy' származékait említi azon szavak közül, amelyek nem vettek fel szókezdő nazálist).

transzverzális tengely

HOSSZÚ

Két új lexéma található, mindkettő belső keletkezésű. Az ősi **kuntə* csak képzett formában: *kuntəga*"a < PS **kuntəka* (SW78) 'messzi' (> 'rég') jelentéssel maradt meg.

⁵⁰ *n* > " változást – szemben a nyenyecel – a nganaszban nem tartunk számon, ugyanakkor van olyan eset, amikor mintha mégis ez lenne a helyzet, például *hebtj*" 'ajak' ~ *heptj* (T125, Ma76) ~ *feabtenj* (C71), többes számú alakja *hebtjənə*."

najbægəə

A leggyakrabban előforduló hosszú jelentésű szó. Vonatkozhat többek között fűzfára, orra, szánfogatra, pályvára, kötélre, hajra. Ez a szó vonatkozik a napszakokra is:

d'alačü kouručüə", najbægimü"ə".

nap-PXPL3 napos-V-VIMP-PL3 hosszú-NADJ1-VTRL-KPERF-PL3

'A napok egyre világosabbak, hosszabbodnak.' (L01: 25/31)

Šürüəd'adə" d'alij" kəəl'ikü", šürüəd'adə" hii" najbægəə".

téli-PL nap-PL rövid-PRXPL3 téli-PL éjszaka-PL hosszú-PRXPL3

'A téli napok rövidek, a téli éjszakák hosszúak.' (Ta226)

Ez a szó használatos testrésznevek esetében is:

Təndə" buədu" huənijə ŋua kunsimənijə horə najbægəə iñiaku ŋətumijə"ə.

ez-PLGEN beszéd-PLGEN után ajtó-GEN bejárat-PROL arc-(GEN) hosszú öregasszony megjelen-KPERF-SG3

'Ilyen beszéd után a sátor bejáratí nyílásánál megjelent egy hosszúkás arcú öregasszony.' (Wagner-Nagy 2002: 244/60)

Az ember magassága is kifejezhető ezzel a lexémával:

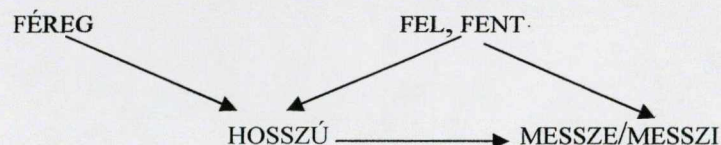
... ŋu"əj najbægəə horəsočəmə...

egy magas evenki

(L01: 52/86/130)

kolsajkuə

Az előző szónál ritkábban adatolt, KMZ egyáltalán nem említi. Belső keletkezésűként határozható meg, talán a *kəł'sü"ə* 'féreg' (~ Tne *χali*, *χalco* 'kukac, féreg', T48: 302; en *koli* 'kukac, féreg', SB304) szó nyomát feltételezhetjük. A főnévi alapszó több szamojéd nyelvben is megtalálható, de csak a nganaszanban kapott melléknévi jelentést. Ide tartozhat még a *kolsorərə* 'nyúlós' (SSE81) szó, amely szintén kapcsolatban lehet, a 'kukac, féreg' jelentésű szóval, ám további adatok híján ezt nehéz biztosan megállapítani.

VASTAG

d'erbajkuə, d'erəgəə

A 'vastag' és a 'kövér' jelentések nehezen választhatók el egymástól. Jelen esetben mindkét szó vonatkozhat emberre is 'kövér' jelentésben.

Miñəðəəðj četua d'erbajka"ə iša konjə'atj.

has-PXSG3 nagyon vastag-NAUG van-INF megy-MINF-SG3

'Úgy tűnik a hasa nagyon kerek lett.' (Wagner-Nagy 2002: 226/27)

Takəərə maagüə heðjiti, d'erbajka"ə kobtua nanditi!

ott valami jön-KIMP-SG3 kövér-NAUG lány tűnik-KIMP-Sg3

'Ott valaki jön, úgy tűnik, egy kövér lány.' (L01: 39/51)

načəgəə

KMZ (128) jelzi, hogy anyagra és nem emberre vonatkozik, s csak a 'толстый' jelentést adja meg. Más források tágabb jelentést adnak meg: 'толстый, крепкий, прочный' (Ka129), (T118), [Pl] (KS160), *načəgimhuaðə* [NADJ-VTRL-MCOND-SG3] 'затвердеть' (K72). Labanauskas szövege is azt támasztja alá, hogy szubsztancia-függő elnevezés:

Kubu naŋəru" načəgəə".

bőr-GEN bőr.belső.része-PL vastag-PRXPL3

'A bőr belső része vastag.' (L01: 35/45)

VÉKONY

čilajkuə

Ismeretlen eredetű szó, csak JAT98 forrás említi.

TÁGAS/BŐ

tijajkuə 'tágas, széles' (KMZ183)

Ismeretlen eredetű szó. A szótő passzív, az alapszó valószínűleg *tijua* '1. hézag; 2. szabad idő'.

toŋajkuə 'bő (ruha)' (KMZ176)

Nem világos a viszonya az előző szóhoz.

A nganaszan dimenzionális melléknevek alakulását összegző táblázat:

	PU	PS	PNS	Ng (Castrén)	Ng (KMZ)
MAGAS	<i>*piðe</i>	<i>*pirâ</i> (der)	+	<i>fira(gâ)</i>	<i>hirəgəə</i>
HOSSZÚ		<i>*jâmpâ</i>			
		<i>*kuntâ</i> (der)	+	<i>kunta</i>	
					<i>najbəgəə</i> <i>kolsajkuə</i>
SEKÉLY	<i>*čoka</i>	—	—	—	—
		<i>*lâmtə</i> (der)	—	—	—
				<i>magaliku</i>	<i>magəʔükü</i>
ALACSONY	<i>*lamte</i>	<i>*ʔorâ</i>	+	<i>terâ</i>	<i>tiraa</i>
MÉLY		<i>*jorâ</i>	+	<i>juragâ</i>	<i>dürəgəə</i>
KESKENY	<i>*tijā</i>	<i>*tijā</i>	—	—	—
		<i>*lâptâ</i>	—	—	<i>təbkələkə</i>
				<i>ʔaraliku</i>	—
				<i>šagaliku</i>	<i>šegəʔʔikü</i>
					<i>šiküə</i>
					<i>neu</i>
SZÜK					
VÉKONY		<i>*jâptâ</i>	+	<i>juobtaʔiku</i>	<i>dʔobtagəə</i>
					<i>čilajko</i>
VASTAG	?	<i>*jârâ</i>	+	<i>jaragâ</i> <i>sikakúa</i>	<i>d̥erəgəə</i> <i>d̥erbajkuə</i>
SZÉLES	—	<i>*cāncâ</i>	+	<i>tantagâ</i>	<i>tantəgəə</i>
BŐ, TÁGAS	—	—	—	—	<i>tiŋajkuə/tonajkuə</i>
RÖVID	—	<i>*kāj̄m</i>	+	<i>kaʔaliku</i>	<i>kəəʔükü</i>
NAGY	?	<i>*ârâ</i> (der)	?	<i>ani'e</i>	<i>ani"ka, ani"ə</i>
KICSI	?	<i>*ücā</i>	—	—	—
				<i>sieʔaku</i>	<i>šiəŋ</i> <i>əʔigaku</i>

6.5. Szín

Színnevek történeti vizsgálata esetében Berlin és Kay munkáira szokás hivatkozni, s az ő modelljükkel összevetni a vizsgált nyelv adatait. Szintén Berlin & Kay óta használjuk az alapszínnev fogalmát, amely alá a legkönnyebben előhívható, morfológiailag egyszerű felépítésű, s más színnevektől élesen elhatárolt elnevezések tartoznak (Berlin & Kay 1969: 1–14, MacLaury 2001, Sipőcz 1994: 25–26 és Steinvall 2002 alapján).

URÁLI

Az uráli és a finnugor alapnyelv adatait Sipőcz Katalin vizsgálta. Egyetértek megállapításával (1994: 111–115), miszerint az uráli és finnugor alapnyelvi színnevek nagyjából megfelelnek a Berlin–Kay⁵¹ skálának, de mert a finnugorból hiányzik a piros, így a második fázisnál eltérést tapasztalhatunk.

**piša* 'Galle – grün, gelb' (UEW 384)

**piłm3* 'dunkel, dunkel werden' (UEW 381)

**jelä* 'Licht, Sonne, Tag' (UEW 96)

I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.
FEKETE	PIROS	ZÖLD	SÁRGA	KÉK	BARNA	LILA
FEHÉR		SÁRGA	ZÖLD			RÓZSASZÍN
						NARANCSS.
						SZÜRKE

FINNUGOR

**ačka* 'weiss' (UEW 3)

**päj3* 'weiss; weiss erscheinen, glänzen' (UEW 360)

**čer3* 'grau' (UEW 36)

walk3* 'weiss, hell, leuchtend; leuchten' **FW, ? FU(UEW554)

Megállapítások:

- (1) A finnugorból, s a közbülső alapnyelvekből is teljesen hiányzik a 'piros' jelentésű lexéma, ugyanakkor a szamojéd alapnyelvre biztosan rekonstruálható. Ez, s a Berlin–Kay skála alapján is azonban feltételeznünk kell, hogy legalább a finnugor alapnyelvben lennie kellett 'piros' jelentésű lexémának. Sipőcz (1994:114–115) elképzelhetőnek tartja, hogy „a finnugor eredetű **puna* 'Haar' (UEW402) vagy **wire* 'Blut' (UEW576) szavak – melyek mai megfelelői több nyelvben is 'piros' jelentésűek – már alapnyelvi alakjukban is szolgáltak szín jelölésére.” Legutóbb Sutrop (2002: 160–163) foglalkozott a kérdéssel, akinek szintén feltűnt, hogy piros jelentésű lexémát nem rekonstruáltak az uráli, ill. a finnugor alapnyelvre. Wierzbicka (1990:124–128, 1996:314–317) alapján –

⁵¹ Berlin és Kay korai munkája óta számtalanszor módosította elméletét (legutóbb Kay–Berlin–Merrifield 1991 és 1997), amelyek már bonyolultabb elemzést kívánnának. Ezért is tartom magam az első modellhez, nem hagyva figyelmen kívül, hogy egy ilyen evolúciós skála szigorúsága nem igazolható.

aki a meleg (sárga/piros) színek forrásfogalmait a tűz és a nap (égítést) entitásokkal hozza kapcsolatba – egy PU **koje* 'red-yellow/dawn' alakot feltételez a **koje* 'Morgenröte' (UEW167) alapján. Teszi ezt annak ellenére, hogy egyetlen leánynyelvben sem tudja kimutatni az említett etimon színnévként megjelenő folytatását, ha az általa az uráli nyelvcsalád tagjának tartott jukagir adatait (*keileje* 'rot') nem tekintjük annak. Ez pedig így szerintem elfogadhatatlan.

- (2) A hatodik és hetedik fázis színnevei nem rekonstruálhatók közbülső alapnyelvekre sem.
- (3) Ebből az következik, hogy az alapszínnevek a dimenzió elnevezéseihez képest kevésbé tartósak.
- (4) Ugyanakkor az is következhet, hogy az alapszínnevek rekonstruálhatóságában nagyobb szerepet játszik az, hogy az egyes nyelvek színnévrendszere között is vannak különbségek (a dimenzióhoz képest nagyobb mértékben kultúrafüggő). Az bizonyosnak tűnik, hogy a szamojéd színnevekhez rendelhető spektrumok eltérnek a finnugor nyelvek színneveihez rendelhető spektrumoktól. Ez jól látszódik a 'kék'~'fekete', 'kék'~'zöld', 'zöld'~'barna'~'szürke'~'sárga' jelentéssel megadott lexémák esetében. Ez utóbbiak ráadásul motiváltak, tehát a metafora főnévi alapja felismerhető (FOLT A KARON → KÉK ~ FEKETE; A VÍZ ZAVAROSA, ÜLEDÉK → ZAVAROS SZÍNÜ; TOJÁSSÁRGA/?ÚJSZÜLÖTT RÉN BÉLSARA → SÁRGA; EPE → SÁRGA; DÉR → FEHÉR, stb.), amely jelentése aztán melléknévképzéssel párhuzamosan/melléknévképzés útján absztrahálódott. E szavak jelentős része – mint majd látjuk – legfeljebb északi-szamojéd kori megfelelések, azaz a szamojéd alapnyelvre sem rekonstruálhatók.

SZAMOJÉD

FEKETE – (lásd sötét)

Janhunen nem rekonstruál 'fekete' jelentéssel lexémát. Helimski **süntə* 'schwarz' rekonstruál (H293/592), melynek nincsen nganaszan megfelelése.

FEHÉR

A szamojéd alapnyelvre két 'fehér' jelentésű szót rekonstruál az SW:

'fehér' *sĭr, sĭrajkuə* **ser* Ader²/A/A A/A/A (SW138)

A legbiztosabban rekonstruálható szamojéd kori színnév. A nganaszanban képző nélkül is előfordul (*sĭr*).

'fehér' *dĕkaga* **jekə* Ader¹/-/- A/-/- (SW42)

A nganaszan adatra mindösszesen egy példa van Pallas XVIII. századi gyűjtéséből. Felmerülhet a kérdés, hogy egy ősi nyelvi rétegre feltételezhető-e egyáltalán két 'fehér' alapjelentésű szó. Ha igen, akkor megállapítható-e valamilyen jelentésbeli különbség a kettő között, alapszínnevek tekinthető-e mindkettő vagy csak bizonyos tárgyakra, jelenségekre, fogalmakra vonatkozhat (például állatszínnev).

A nganaszban hasonló alakú és jelentésű szót Terescsenkónál is találunk: *d'enkuə* 'fehér (kutya)' (T118). Tereščenkónál tehát állatszínnevként (jelen esetben: kutya szőrének a színe) szerepel a szó. Sőt, e nevet a nganaszban folklórban a kutya mint tulajdonnevet is viselheti (vö. L01: 10). Emellett hasonló alakú (csak képzésében eltérő), de más jelentésű szó Castrénál és Bołdtnál is megtalálható (*jankaga* 'grau', *d'änggaka* 'серый', B76). Az utóbb említett három adat Pallas adatával szemben egy nazálist is tartalmaz a szó belsejében, amivel, mint az látható, értelemszerűen Janhunén nem számol.

A szölkup adatok Castrén lejegyzéséből származnak, számos nyelvjárásból adatolva. Több nyelvjárásból említ adatot, mint az amúgy a többi szamojédban általánosabb *ser* (B) esetében. Ugyanakkor a későbbi szójegyzékekből szinte teljesen hiányzik, például a *tazi* alak Erdélyi szótárában nem található meg (Erdélyi 1969), s Alitkina (1977) sem említi a szölkup színnevekről írott dolgozatában. Ugyanakkor Alatalo (2004: 222–223/1555) *čākā* alapalakot ad meg, s számos adatot közöl a középső és a déli nyelvjárásokból (Tym-nyj., h-nyj., felsőobi nyj., ket nyj., tundrai nyj.).

Most nézzük meg, hogy a másik két északi szamojéd nyelvben milyen adatokat lehet találni! Castrén jegyezte le a következő enyec adatokat:

<i>joggo</i> B, <i>jeggo</i> Ch	'Pelzverbräming von Hundefell' (C83)
<i>jégoi</i> Ch	'grau' (C83)
<i>jogudadde</i> , <i>jugudadde</i> B	'weiss' (C83)

A szóbelseji -gg-, ill. -g- szabályos folytatása a PS -*ŋk*-nak, azaz az enyec a nganaszban alak nazálistos formájával vág egybe. Jelentés szempontjából nézve jól látható, hogy a 'szürke' és 'fehér' jelentés itt is keveredik, valamint, hogy a kutyaszőr mintázata is szerepet kap.

PIROS

Az UEW egyik közbülső alapnyelvre sem rekonstruál 'piros' jelentésű alakot. Egyedül a szamojéd alapnyelvre rekonstruálható 'piros' jelentésű monolexéma:

'piros'	ng –	* <i>ñär</i> –	-?/A/A	A/A(der)/–	(SW107)
---------	------	----------------	--------	------------	---------

A szamojéd nyelvek többsége megőrizte a szót, a nganaszanban azonban a 'piros' jelentést más lexéma fejezi ki. Anikin (Anikin 2000: 310, 407) azt írja, hogy noha a nganaszanban a szó eredeti melléknévi jelentése eltűnt, a következő szavakban találjuk nyomát: *ńorə* 'kövi csík' (*Nemachilus barbatulus*), *omulamuréna* (*Coregonus autumnalis*), *lazacpisztráng* (*Salmo trutta*)' (Ma85), (T148), *ńera*" (JN36). Minden bizonnyal a *ńorumu* 'vörösréz' szó töve is idetartozik (KMZ119). Hangtani nehézséget az első szótag vokalizmusának a megfeleltetése okoz.

KÉK

Az SW nem rekonstruál 'kék' jelentésű színnevet. Helimski PS **t'əŋkə* 'kék' (Etym30/135; Hel356/989) alakot feltételez (vö. en *toggoedde* 'blau, schwarz', C; Tne *tańcu* 'blauer Fleck in der Haut', *tańcīmć* 'gelb werden', Wne *tańsā'kēj* 'blau, grün'; kar *děngehe* 'зелёный'). A nganaszanban ennek azonban nincs megfelelője.

ÉSZAKI-SZAMOJÉD

Számos olyan nganaszan színnevet találunk, amelynek a másik két északi-szamojéd nyelvben is megtaláljuk a megfelelőit, így ezeket a lexémákat az északi-szamojéd rétegbe soroljuk:

SÁRGA

tođakuə

PNS **tāsu-* ~ **tāse-* 'sárga'

ng *tođ'a-kuə* [NADJ] '1. sárga, világosbarna; 2. szürke' (KMZ174)

tosə-rü-čüə [PTIMP] 'sárgás', *tosə-rə-sa* 'sárgul'

en *tase-rá-dde* Ch 'sárga' (C:87), *tasej* (B134), *tasu(ś)* 'sárgul' (SB135)

Tne *taśe-χej* 'sárga' (T65:639)

Az alapszó megállapítása bizonytalan. A nyenyec adat a tojás sárgájára és az újszülött gyermek bélsarára, ill. szarvasborjúra is utal (*taśik* T65: 639). A nganaszanban a 'sárga' jelentésre nincs külön lexéma. A *tođakuə* ennél szélesebb spektrumot fed le. Ez erősítheti az 'újszülött borjú (bélsara)' jelentésű ng *tosu* (KMZ178) szóval az etimológiai kapcsolatot. Az enyecben nem találtam nyomát az alapszónak.

ZAVAROS (ZÖLD ~ BARNÁ ~ SÁRGA ~ NARANCSSÁRGA)

d'oakuə 'zavaros, szürke' (KMZ44)

Ez az egyetlen adat, ellenben egy ugyanolyan jelentésű *d'ođakuə* sokkal gyakoribb.

PNS **jǎǎ*- 'üledék, víz zavarosa' > 'zavaros (zöld~barna~sárga~szürke)'

ng *d'oaku* 'üledék' (KMZ44), *d'od'a-kuə* 'zöld, homályos, zavaros' (Ta206, T119, B38, JAT9)

Tne *jajo* 'üledék, folyadék alja v. zavarosa' (65:831), *jajo-lta-na*, *jaje-na ji* 'zavaros víz' (T65: 831)

A megfelelésnek vannak hangtani problémái: a nganaszan második szótag mássalhangzója erős fokban *s*, (vö. *d'osə-rə-sa* 'zavarosnak lenni', T225), eszerint a *d'od'a*- tő fokváltakozott tő. A jelentésbeli megfelelés és az említett mássalhangzótól eltekintve a formai megfelelés is meggyőző, így magyarázatként analógiás hatást tudok elképzelni, tehát az eredeti **jǎǎ*- tövet S2 tőként értelmezi a nyelv. Azt is meg kell jegyezni, hogy a KMZ által említett *d'oa-kuə* szabályosan megfelel a tundrai nyenyec adatoknak, ám a *d'osə*- tő ezzel nem magyarázható. KMZ 'üledék' jelentésre *d'oaku* alakot említ. Véleményem szerint ez a ^NKUə képző nyoma, amely reanalízis során alakult ki (s homonim a kicsinyítőképzővel):

<i>d'oa-kuə/d'od'a-kuə</i>	formaképző
<i>d'oaku-ə</i>	vonatkozó melléknévképző
<i>d'oaku</i> 'üledék'	

SZÜRKE

Csak Castrénál találhatók azok az adatok, melyek alapján enyec-nganaszan megfelelést (ng *jankaga*, en *jego*i) lehet megállapítani. Nem alapszínnev, valószínűleg csak állatra vonatkozhat. Lásd még a szamojéd rétegnél a *d'əkaga* 'fehér' szónál leírtakat.

KÉK ~ ZÖLD

ɲindia"*sja* '1. zöld; 2. kék' (KMZ132)

A tő a nganaszanban nem produktív, nincs más származék. A tőtől elkülöníthető egy ^CSiə képző (Wagner-Nagy 2002: 87). A tő PNS eredetét minden kétséget kizáróan nem tudom igazolni, de fontosnak tartom megjegyezni a következőket: a tundrai nyenyecben a *jind*"*laha* (T89: 191) szó mellett Tereščenko megadja a 'рольбоѣ' jelentést, igaz korábbi nagy szótárában (T65: 144) nem. Ez a szó egyértelműsíti a névszói eredetet, hiszen a *-laha* névszókhoz járuló hasonlítóképző. Máshol Tereščenko (T65: 144) '1. gőzhöz hasonló; 2. vékony, könnyű' jelentést ad meg. A *jind*" szó (T65: 143–144) 'lélegzet, gőz, levegő'-t jelent. Lehtisalo szótárában nem említ hasonlítóképzős alakot. A nganaszanban ezeket a fogalmakat más-más lexéma fejezi ki (a gőzre KMZ a *kəku*, *kəsu* szót említi, KMZ79, 80). A hangtani

megfelelés azonban problémás: noha a mássalhangzó és a nazális + zárhang kapcsolat megfeleltethető, a szókezdő *ŋ*-, ill *j*- nem. Ha szókezdő **i*-t teszünk fel, akkor a nyenyecben is szókezdő nazálisnak kellene lenni, ha **j*-t, akkor a nganaszanban *d'* szókezdetet. Az enyecben a 'levegő' *id* (SB42), azaz **i*- szókezdetre utal. Ha a nganaszan és a nyenyec (valamint enyec) tő között kapcsolatot feltételezünk, akkor az ezek alapján csak kölcsönzés eredményeképp képzelhető el.

NGANASZAN

FEKETE *tusajkuə*

A tő eredete nem ismert, egy bizonytalan elemzést tudok bemutatni. Ehhez az összamojédra rekonstruálható 'szén', ill. 'szénpor' jelentésű szavakat tekintsük át először:

	<i>*sijə</i> 'Kohle' (SW140)	<i>*jāt'</i> (? <i>*jāât'</i>) 'Kohle (glühende)' (SW38)	<i>*kimä</i> 'Asche' (SW70)
nganaszan	–	<i>d'üə</i> <i>tuu d'oə</i> " (<i>d'oəmeə</i>)	<i>sími</i> ('Kohle'), <i>sime</i>
enyec	<i>sié, túsio,</i> <i>tuša</i> (SB202)	<i>tudja</i> <i>d'atama</i> 'уголек' ?	–
nyenyec (tundrai)	–	<i>ja'</i>	<i>šib'a</i> ' <i>my' cibja</i> 'зола'
nyenyec (erdei)	<i>(tús)šēj ~ (tús)šēj</i>	–	<i>šim'məp</i>
szölkup	<i>siči</i>	–	<i>šimj</i>
kojbál	–	<i>ожеть</i>	<i>сымо</i>
kamassz	<i>si'</i>	<i>dschot</i>	<i>šymy</i> (C), <i>k'i'mε</i>
tajgi	<i>gi</i>	–	–

Mindhárom összamojédszó csak a kamasszban mutatható ki. A két 'Kohle' jelentésű szó reprezentáltsága teljesen eltérő. A 'tűz' + 'szén/szénpor' > 'hamu; szén' változásra mindhárom északi-szamojéd nyelvben akad példa. A nganaszan és a másik két északi-szamojéd nyelv azonban nem ugyanazt a tövet használja. A nganaszanban a 'hamu, szén' jelentést a *tuu d'oə*" (*d'oəmeə*) (KMZ268) összetétel fejezi ki, amelynek a második összetevője tehát nem a nganaszából amúgy is hiányzó **sijə* 'Kohle', hanem a *d'üə* < PS **jāt'* (? **jāât'*) 'Kohle (glühende)' szó. A *tusajkuə* szó töve megfelelése lehet Wne *túsšij ~ túsšēj* ('glühende Kohle') (*tús-* < **tuj* (-n) 'Feuer (gen.sg.)'; Tne *my' cibja* (*тунзибя*) 'зола' szónak.

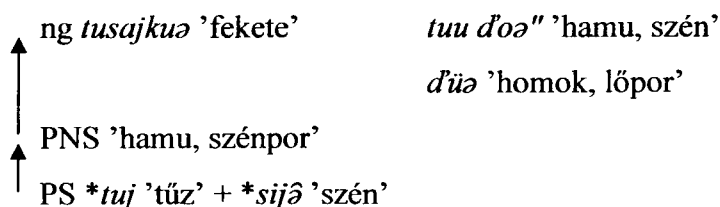
Ugyanakkor a nganaszanban ilyen szót nem tudunk kimutatni, de a tö nem csak melléknévi formában fordul elő:

Dantu kurəguŋd'i tusajčütü laŋürsa.

száj-PXSG3 teljesen fekete-V-KIMP-SG3 kiabál-INF

'A szája teljesen elfeketedett a kiabálásban.' (SN27)

Tehát a folyamatot a következőképpen lehet felvázolni:

Ugyanakkor a *tusajkuə* szó fentebb bemutatott elemzésével a következő hangtani problémák merülnek fel: a fokváltakozás szabályai nem érvényesülnek, holott a szótagszerkezet miatt a második zárt szótag okán $s > d'$ váltakozásnak kellene bekövetkeznie (**tud'ajkuə*), továbbá a másik két északi-szamojéd nyelvben a 'tűz + szén/szénpor' szerkezetben a 'tűz' jelentésű első tag genitívusba kerül. A nganaszanban a 'tűz' *tuj* (< PS **tuj* 'Feuer', SW166), genitívusza *tuu*.

A hosszú magánhangzó után pedig mindig gyenge fokban kerül a tö, így a *tusajkuə* szabályos alak fokváltakozás szempontjából.

PIROS *d'abakuə*

A nganaszanban a 'piros' jelentésű szó *d'abakuə*, amely evenki átvétel (Futaky 1990: 52), s a szamojéd nyelvek közül csak a nganaszanban található meg. Más pirosas árnyalatú színnév a korpuszban nem fordul elő. Használata ennek megfelelően általánosnak tűnik: az emberi arcpírtól a lemenő nap által pirosra festett égitestekig ez a szó használatos, például:

Tənə, ŋanasa iśa, kaŋkə d'ahori"əŋ śarimɿsɿ.

te ember van-INF már piroslik-KPERF-SG2 szégyenli.magát-INF

'Te, az ember, már elpirultál a szégyentől.' (Wagner-Nagy 2002: 204)

Ez az egyetlen olyan -JKUə képzős alak (*d'abakuə*), amelynek töve közvetlenül vehet fel igei toldalékot (vö. PTIMP *d'aba-tuə*, Ta127).

SÁRGA *d'alɿ* (SN24)

Ezen kívül mindössze egy adat van, eltérő jelentéssel: *d'al'e* 'braun (so über Augen)' (KS86).

Az SN24 adat is a szem színére vonatkozik.

SZÜRKE

? *hotəmə*

Egyetlen forrásban fordul elő:

Təḡə-d'a hotəmā, sūrü-d'a sīrajkuə i-muḡh"a-ndu-". (Kəhi)

nyár PO(ALL) szürke-PRXSG3 tél PO(ALL) fehér-PRXSG3 van-VHAB-KIMP-VXPL3

'Nyáron szürke, télen fehér. (fogolymadár)' (L01: 23)

Valószínűleg a *hotəmā* (KMZ199) alakról van szó, amely a *hotəḡa* 'ír, díszít' (KMZ199) ige melléknévi igenévi alakja lehet ('rajzos, díszített, díszes > 'tarka, mintás'), s a fordítás félrevezető. A szölkupban hasonlóan a 'tarka' jelentésű szó az 'ír' igéből képzett (Hajdú 1989: 164). A KMZ szótár egyébként a 'tarka' jelentésre a *mal'ia* szót adja meg, amely a 'rajzolni' ige származéka.

hasonlítóképzős alakok

Főnév és a hasonlítóképző kapcsolatából is kialakulhat melléknév. Ezek használata kérdéses, szövegkörnyezetben nem fordulnak elő.

VARJÚ > FEKETE

kularəku (KMZ72), *kula* (T117) Példamondat nincsen.

FŰ > ZÖLD

notə > *notəṛaku* (KMZ119). A szótár színnévként említi, ugyanakkor szövegben az alapjelentéssel fordul elő.

Təṭ'i nüəḡi notəṛaku.

ez gyereke-PXSG3 fű-NSIM-PRXSG3

'A gyereke olyan, mint a fű.' (L01: 17/23)

Jellemző forrásforma + eljárás a tundrai nyenyecben is megtalálható: *ḡamde"-laḡa*, T89:209).

FÜST > SZÜRKE, KÉK

kintəṛaku (KS129, KMZ64 'серый')

A lexikalizálódás felé mutatnak a rokon nyelvi megfelelések (ahol a képzés szintén produktív):

tundrai nyenyec:

śunraha '1. gőzhöz hasonló; gőzszerű; 2. kék' (T65:589)

śun '1. gőz; pára; 2. füst' + *raha* hasonlítóképző.⁵²

enyec: *śudraha* 'kék' (SB277)

⁵² A ng *kintə*, Tne *śun*, en *śuddo* (C92) egymás etimológiai megfelelői (vö. m *kōd*).

ÉG > KÉK

ɲuə sahɪrəkɪ 'kék' (KMZ168)

Szó szerint 'az ég testéhez/húsához hasonló'. Nincs más adat.

	jelentés	alaptag
<i>kintəraku</i>	'kék; szürke'	<i>kintə</i> 'füst'
<i>kularaku</i>	'fekete'	<i>kula</i> 'varjú'
<i>ńotəraku</i>	'zöld'	<i>ńotə</i> 'fű'
<i>ɲuə sahɪrəkɪ</i>	'kék'	<i>ɲuə sahɪ</i> 'ég teste'

Ezek a színnevek azonban nem tekinthetők alapszínneveknek. Morfológiailag és szemantikailag transzparenssek és erősen motiváltak.

A mai nganaszan színnévrendszert morfológiai szempontból a nem produktív *-kue* képző és a produktív hasonlítóképző határozza meg. A korábbi alapnyelvek hiányosságának okát is ezekben látom: előbbi esetben az elhomályosult képzés és passzív tövek, második esetben pedig a transzparencia okozza e fogalmak rekonstruálhatóságát (természetesen van ellenpélda, a 'fehér' esetében).

	NGANASZAN	NYENYEC	ENYEC	SZÖLKUP	MATOR	KAMASSZ
'fehér'	<i>sirajkuə</i> (KMZ160)	<i>serako</i> (T65:584)	<i>silejgu</i> (SB127)	<i>seri</i> (E206)	<i>ak</i> (H201/17) <i>kir</i> (H318/744)	<i>sire</i> (D59a)
	<i>? dəkaga</i> (Pallas)	<i>morva-</i> (T65:259)		<i>čākə</i> Ty, K (A1555)		<i>dārâk</i> (D14b)
						<i>qī</i> (D49a)
'fekete'	<i>tusajkuə</i> (KMZ181) <i>kularəku</i> (KMZ160)	<i>parid'eha</i> [PtImp] (T65:447)	<i>polzeda</i> [PtImp] (SB107)	<i>säqī</i> (E204)	<i>kündəhā</i> (H293/592)	<i>sāyâr, sār</i> (D56b, D57a)
'piros'	<i>d'abakuə</i> (KMZ52)	<i>na'ana</i> [PtImp] (T65:359)	<i>nalzeda/</i> <i>narzeda</i> [PtImp] (SB79)	<i>närqī</i> (E160)	<i>närmə-</i> (H293/592)	<i>kēmu</i> (D28b)
'sárga'	<i>tođakuə</i> (KMZ174)	<i>tasej, tasexej</i> (T65:639)	<i>tasu(d)</i> [INF] (SB135)	<i>patif</i> (E206)	<i>sarig</i> (H335/851) <i>tajnaha</i> (H349/945)	<i>segi</i> (D58a)
'zöld'	<i>notərəku</i> (KMZ119)	<i>jilebej</i> <i>ɣamde'laɣa</i> (T89:209)	<i>pozeraha</i> (SB106)	<i>patif</i> (E206)	<i>kök</i> (H284/ 533)	<i>kək</i> (D35a)
	<i>ɣindia"siə</i> (KMZ132)	<i>pađaraxa</i> (T89:86)			<i>tEɣgehā</i> (H356/ 989)	
'kék'		<i>tanzertana</i> [PtImp] (T65:626)	<i>ɣaraha</i> (SB90)	<i>norāl</i> (E157)		
	<i>ɣuə šahjərkī</i> (KMZ138)	<i>šiñoj</i> <i>šunraɣa</i> (T65:589)	<i>sudraha</i> (SB132)		<i>némbe</i> (H317/737)	
'zavaros'	<i>d'od'akuə</i>	<i>jajona</i> <i>jajoltana</i> (T65:831)	?	?	?	?
'szürke'	<i>d'oakuə</i>	<i>ɣaläew</i> <i>jał'anana</i> [PtImp] (T89:268)	<i>šiler</i> (SB276)	<i>patif</i> (E179)	?	<i>kār</i> (D30a)
	<i>kintərəku</i> (KMZ68)					<i>bora</i> (D10b)

→ a nyenyecben, az enyecben és a szölkupban jellemző forrásfogalom az EPE.:

Tne *pad'a-raḡa* (T89:86) ~ en *pozeraha* (SB106): 'epe' + NSIM

szlk *paṭi-l'* 'epe' + NREL (E179)

A nganaszanban is megtalálható az alapszó etimológiai megfelelése (ng *hoti* 'epe', KMZ199), de hasonlítóképzős alakja a korpuszban nem fordul elő.

→ Tne *śiṇoj* (T65:561) < *śiṇo* 'felhő' + -j NREL (T65:561). T89 nem említi.

→ Tne *tanzertana* [PTIMP] (T65:626): '1. sötét, kékes; 2. sötét-'

Forrásforma és forrásfogalom: *tanću* 'blauer Fleck in der Haut (z.B. von einem Schlag)' (L466a). Lehtisalo anyagában 'blau, gelb' jelentéssel fordul elő.

→ Hasonlítóképzős alakok a másik két északi-szamojéd nyelvben is elfordulnak:

Tne *pad'a-raḡa* (T89:86) ~ en *pozeraha* (SB106): 'epe' + NSIM

Tne *śun-raḡa* ~ en *śud-raha* (SB132): 'gőz, pára' + NSIM

en *ṇa-raha* (SB90): 'ég' + NSIM

→ km *bora* 'grau' < tat. *boru* < Mo. (D10b), *d'ārâk* 'Licht; weiss, hell, klar' (D14b)

→ km *ōi* 'weiss, ganz weiss' < tat *oi* 'weissblau (Pferdfarbe)' (D49a)

→ km *sire* 'weiss; Milchstrasse' (D59a)

→ további kamassz alakok:

sār 'graulich; gelb' (D57a) < ? tat. *sary*, *sāryg*

- vö. mt *sarig* (H335/851)

tōr, *tōra* 'braun (von Pferden)' (D73b) < ? tat. *tōr*, *tōru*, *toryg*

Összességében megállapítható, hogy a nganaszanban az alapszínnevek és a nem alapszínnevek is nominális természetűek. Ettől jelentősen eltér a legközelebbi rokon nyelveitől, a nyenyectől és az enyectől, ahol színnévigéket is találunk.

Morfológiai szempontból a nganaszan színnevek transzparenssek, történetileg (többkevesebb valószínűséggel) mindegyik visszavezethető egy főnévi töre, az alapszínnevek esetében a szemantikai transzparencia kérdéses. Ez alól egyértelműen kivételt képeznek a hasonlító képzős alakok, ahol egyértelmű az átlátszóság. Így a legjellemzőbb eljárás a szóképzés (formaképző vagy hasonlítóképző). Kölcsönzés egy esetben fordul elő (felvéve a jellemző színnévképzőt), ez alapszínnévvé vált ('piros').

Összegzés:

	PU	PS	PNS	Ng (Castrén)	Ng
FEKETE	–	–	–	<i>feanka</i>	<i>tusajkuə</i>
SÖTÉT	(+)	(+)	(+)	<i>sonankua</i> <i>faemagá</i>	<i>kularəku</i>
FEHÉR	–	<i>*ser</i>	+	<i>será'a</i>	<i>sir, sirajkuə</i>
VILÁGOS		<i>*jek3</i>			<i>? dəkaga</i>
	(+)	(+)			<i>(kategəə)</i>
PIROS	–	<i>*när-</i>		–	–
				<i>jabakúa</i>	<i>d'abakuə</i>
KÉK	–	<i>*təŋk3</i>	–	–	–
ZÖLD				<i>~indeasea</i>	<i>ŋindia"siə</i>
					<i>ŋuə šahjərkj</i>
	–	–	–	–	<i>n'oterəku</i>
ZAVAROS	?	?	+	?	<i>d'oakuə/d'od'akuə</i>
SÁRGA	–	–	–	?	<i>? d'ali</i>
BARNA	–	–	–	<i>tojakúa</i>	<i>to'dakuə</i>
SZÜRKE ~ FEHÉRESSZÜRKE	–	?	?	<i>jankagā</i>	–
					<i>kintərkj</i>
					<i>to'dakuə</i>

6.6. Fizikai tulajdonság

A fizikai tulajdonság típusa szemantikailag (antonímiát, szemantikai alosztályokat tekintve) nem homogén. Ennek az az oka, hogy a fizikai tulajdonság típuson belül számos altípust tudunk elkülöníteni, amelyek ugyan szemantikailag homogének, de az egyes altípusok között vannak különbségek. Az előző szemantikai típusokkal szemben itt nehezebb megállapítani a prototipikus fogalmakat, több alkategóriát kell felállítani. Az alábbi fogalmakat vizsgálom (Tucker 1998: 142 nyomán):

1 ZAJ:	'csendes', 'hangos, zajos'
2 HŐMÉRSÉKLET:	'forró', 'meleg', 'hideg', 'hűvös'
3 FÉNY:	'világos', 'sötét'
4 SÚLY:	'könnyű', 'nehéz'
5 FORMA/ALAK:	'ferde', 'kerek'
6 TESTI:	'vastag', 'vékony'
7 FUNKCIONÁLIS:	tartalom: 'üres', 'teli'

8 FELSZÍN:	tisztaság: 'tisztá', 'piszkos'
	tapintás: 'kemény', 'puha'
	nedvesség: 'száraz', 'nedves'
9 ÍZ:	'édes', 'nem édes', 'keserű', 'savanyú', 'csípős', 'sós'
10 ERŐ:	'erős', 'gyenge'
11 SZAG:	'bűdös', 'illatos, jó szagú'

Noha tulajdonképpen a színnevek is fizikai tulajdonságot fejeznek ki, mégis külön típust képviselnek – már csak a típus szerkezete miatt is –, erről lásd ott (6.5.). Hasonlóan külön típusként kezelem (követve Tucker 1998-t, Dixon 1992-t) a SEBESSÉG ('gyors' – 'lassú'), a KOR ('fiatal' – 'öreg, régi' – 'új') és a DIMENZIÓ kategóriáját is.

A FIZIKAI TULAJDONSÁG típusát számos altípusra lehet osztani. Ezek között van olyan, amelynek jellemző tulajdonsága a kontradiktórikusság, azaz az antonim párok tagjai egy abszolút skála (norma) mentén helyezhetők el (Cruse antonim csoportjai közül a harmadikba tartoznak, lásd 3.4.2.).

Vannak olyan altípusok, amelyek tagjai nem rendezhetők antonim párokba (pl. az íz elnevezéseinek egy része – bár ellentét áll fenn közöttük – nem antonim viszonyban állnak, pl. 'édes' – 'sós' – 'keserű' – 'savanyú').

6.6.1 ZAJ: csendes – zajos/hangos

URÁLI, FINNUGOR

Az ősi rétegek hiányosak. Melléknévi jelentést egyetlen lexéma esetében rekonstruálnak:

**tiwä* (~ -ne) 'still, ruhig' (> FW 'tief') FU (UEW525)

A 'hang' jelentésre két alakot rekonstruál az UEW:

**äne* 'Stimme, Laut' FU (UEW25)

**soje* 'Ton, Laut, Stimme; tönen, lauten' FU (UEW482)

A nganaszan *soibutu-* 'klingen' (vö. *sojbaðəə* 'hangos, zajos', KMZ155) esetleges idetartozását az UEW elveti azzal az indokkal, hogy egyrészt a szó a többi szamojéd nyelvben nem mutatható ki, másrészt pedig onomatopoetikus, belső keletkezésű szónak tartja (csak kérdésként merül fel, hogy akkor az egész etimológiát illetően miért nem említi az onomatopoézist). A nganaszanban az említett szónak a következő származékait találjuk:

sojbu"ə [NACT] 'zaj' (MU36)

sojbusa [INF] 'hangzik, zúg' (KMZ155, T224, T290, Ta146, Ta152, K22, MU28)

sojbu"ma"ku [NACT-NDIM] 'hangzás' (HM62)

sojmü 'dübörgés, morajlás, zúgás' (T66, T79, T244, Ta216, Ta219, SEA5, Ta304)

sojmünkal'i [NCAR] 'hangtalanul, némán' (T290, Ta240)

Azt látjuk, hogy egy (passzív) **soj(V)*- tövet el lehet különíteni – a második szótag (-bV-) minden bizonnyal ősi képzés (nomenképző) nyoma. Bo'ldt említ *saj* 'zaj, lövés' szót, (B28), e szó idetartozása mindazonáltal kérdéses. A *sojbaðəə* szó -Təə végződése nomen actionis képző. Ugyanakkor hozzá kell tenni, hogy az az állítás, miszerint a többi szamojéd nyelvben a szó nem mutatható ki, nem biztos, hogy igaz. Így a Tne *satawna soda* 'hangos [erősen hangzó]', en *agan soza* 'hangos [nagyon hangzó]' (SB184) szerkezetek második tagjában is talán ezt a szót találjuk, vö. Tne *so* 'hang' (T48:59), en *so* '1. torok; 2. hang' (SB120). Janhunen **soj-* (déli-szamojéd ~ **søj-* /ne, ?en/) 'Hals, Kehle' alakot rekonstruál (SW142), de a nganaszan adatot ő sem említi, minden bizonnyal az első szótag vokalizmusa miatt (a szabályos megfelelés szerint a nganaszanban *u*-nak kellene jelentkeznie). Az UEW a szamojéd adatokat a *śuwe* 'Mund, Maul' (UEW492–493) biztos uráli etimológiához sorolja. Úgy gondolom azonban, hogy a szamojéd adatok jelentésbeli megfelelése a **soje* 'Ton, Laut, Stimme; tönen, lauten' etimológiával meggyőzőbb, ám az első magánhangzó megfelelése a PU **śuwe* > PS **soj* ~ **søj* esetben a szabályos.

SZAMOJÉD

**sumə* 'still (vom Wind)' A/A/- A/A/- (SW143)

Jól adatolt szó, biztos etimológia. Szélcsendre vonatkozik. Nganaszan megfelelés a formaképzős *śumajkuə* 'csendes, nyugodt' (KMZ166) melléknév. Az alapszó *śümü* jelentése 'csend' (KMZ166).

ÉSZAKI-SZAMOJÉD

d'onta- 'csendes, nyugodt, lassú', *d'ontaaga* 'csendesesen, lassan, óvatosan' (KMZ46)

en *jadduke"o* - (C: 82), *jaddu'o* B 'lassú, lusta' (C: 82)

d'adókoon 'I. 1. óvatos; 2. csendes; II. 1. lassan, óvatosan, kicsit csendesesen, csendesekén; 2. gyengén' (SB37)

Tne *jana, janik* 'csendes, nyugodt, békés (ember vagy állat); 2. lassúvá, óvatossá válik; 3.csendesedik; 4. csendesedik (szél)' (T65: 843)

NGANASZAN

tumtakua

Ismeretlen eredetű szó, ritka: *tumtakua d'amuə* 'csendes hang' (KMZ181).

ZAJOS, HANGOS

A nganaszanban a 'zajos, hangos' jelentésre számos lexémát találunk:

d'ajsəgə 'csengő, zengő, hangos' (T112, Ta214)

d'ajsüsa 'zúg, susog, lármát csap' (T196)

d'ajsüüa 'csengő, zengő, hangos, éles, metsző' (KMZ54), *d'ajsütüö* [PTIMP] 'csengő, zengő, hangos, hangos' (T268)

sojbaðəə 'hangos, tisztán hangzó, zengő; csengő' (KMZ155)

norbakua ~ *norbaka*"a (KMZ118) 'nyugtalan, zajos (ember)'

Csak ezek az adatok állnak rendelkezésre, a szónak más forrásban nem fordul elő.

ɲirmsəkə 'hangos, zajos, lármás' (KMZ133)

Emberi zajra, lármára vonatkozik. Igei származéka: *ɲirmintiši* 'zúg, susog, lármát csap'.

Névszói töve: *ɲirmi* (KMZ133) 'hang zaja, láрма'.

naðasündü 'hangos, zajos, lármás' (SN12/151)

Ez az egy előfordulása van, csengettyűre vonatkozik.

	NGANASZAN	NYENYEC	ENYEC	SZÖLKUP	MATOR	KAMASSZ
'csendes'	<i>šumajkuə</i> (KMZ166)	<i>jana, jańik</i> (T65:841, 843)	<i>ide soza</i> (SB42)	<i>sümikjij</i> <i>sum</i> (E213, A2475) <i>sümikāljk</i> (E215)	<i>mjákida</i> (H302/652)	<i>nandər</i> (D44a) <i>tēm²l</i> (D70)
	<i>tumtakua</i> (KMZ181) <i>d'ontagəə</i> (HM105)			<i>čontjkala</i> (E240) <i>taŋ</i> (Adv, E251) <i>üj</i> (A178)	<i>sujəkoj</i> (H345/917)	<i>šumε</i> (D66a)
'csendes (idő)'	<i>tunij¹aŋku</i> (KMZ181)	<i>lanomś</i> [INF] (T65:176)	<i>lanu</i> (SB60)	<i>grukkaŋ</i> (A281) Adv	?	
	<i>ləntuo</i> " [Vcong] (T219)	<i>xe"ño</i> (idő) (T65:807)	<i>tońi</i> (C) <i>su'u</i> (C)	<i>mujəptu</i> KMK (A810) <i>čincok</i> (A1515)		

	NGANASZAN	NYENYEC	ENYEC	SZÖLKUP	MATOR	KAMASSZ
'hangos'	<i>sojbaðəə</i> (KMZ155)	<i>satawna soda</i>	<i>agān soza</i>	<i>čarišimij</i> (I86)	?	?
'zajos'	<i>ɲirminsəkə</i> (KMZ133)	<i>marnana</i>	<i>agān momuta</i>	<i>raŋaj</i> (I135)		
	<i>naða.ɟündü</i> (SN12)	(T65:237)	(SB12)	<i>sümijl'</i> (E215)		
	<i>norbakuə</i> (KMZ118)					
	<i>d'a(j)šüčüə</i> (KMZ54)					
'zaj, hang'	<i>mɪnu</i> (KMZ101)	<i>mü"</i> (L263a)	<i>mu(n)</i>	<i>čarij</i> (E230, A1591)	<i>kistüh</i> (?)	<i>kɛɣɣ</i> (D28a)
	<i>dɛli</i> (KMZ37)	<i>marna</i>	<i>sigu</i> (SB120)	<i>sümüj</i> (E215, A2483)	'Stimme'	<i>kuuru</i>
	<i>saü</i> (KMZ148)	(T89:291)	<i>leu</i> (SB65)		(H281/508)	(D35b)
	<i>ɲirmi</i> (KMZ133)	<i>χerna</i>				
		(T89:291)				
'hangzik'	<i>dɛli"tiši</i> (KMZ37)	<i>munoč</i>	<i>monuč</i>	?	?	?
		(T89:208)	(SB72)			
	<i>səjbusa/sojbusa</i>	<i>ɲurnaš</i>	<i>leud'</i> (SB65)			
	(KMZ155)	(T89:208)				

A pozitív tagok esetében a jellemző forrásfogalom a TOROK és a HANG:

?(SZÁJ) → TOROK → HANG → HANGOS

HANGZIK

A negatív tagok esetében jellemző forrásfogalom a (SZÉL)CSEND, amely további fogalmaknak szolgál forrásfogalomként.

→ a ng *lan-* töre ez az egy példa van, ebben a jelentésben KMZ nem említi. Talán egy 'csendesedik (szél)' ~ > 'gyengül' > 'lusta' jelentésváltozás feltételezhető, amit Tereščenko példája is megerősít:

Biəðj ɲintj ləntuə".

szél-PXSG3 nem-KIMP-SG3 csendesedik-VCONG

'A szél nem csendesedik.' (T219)

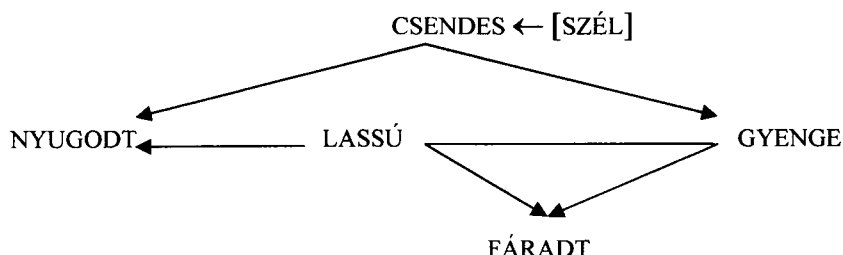
Bintiši təbtə ləndujča" a {...} süar-kitə-tü.

rozsomák sőt lusta-NAUG barát-PLEL-PXSG3

'A rozsomák a leglustább a barátaink közül.' (Wagner-Nagy 2002: 235/112)

A rokon nyelvi megfelelőkről a GYENGE fogalomnál szölok (6.11).

Gyakori a 'csendes' > 'lassú' ~ 'nyugodt' jelentésváltozás, amit bizonyára a széllel való kapcsolat motivál:

→ A nganaszanban a következő lexémákat találjuk a HANG, ZAJ tartományban:

d'eli 'hang, zaj' (KMZ37)

sau 'hang, zaj' (KMZ148), vö. *saj* 'zaj, lövés' (B28)

ɲirmi (KMZ133) 'hang zaja, lárma'

mɪnu (KMZ101) '1. mozgás, járás; 2. utazás, járás hangja/zaja'

→ Tne *xe"ño* '1. csendes (idő); 2. csend' (T65:807)

→ Tne *marna* (T89:291): 'zaj, lárma, zshivaj, dübörgés, morajlás; recsegés, ropogás, csikorgás, nyikorgás' (T65:237)

→ Tne *χäerna* (T89:291): 'csikorgás, nyikorgás, erős zaj, zúgás' (T65:803)

→ km *nandər* 'langsam, friedlich, ruhig, still' (D44a), *šumε* 'friedlich, ruhig, still' (D66a), *tēm'l* 'ruhig, still' (D70) < tat.

Összefoglalva a nganaszan szempontjából:

	PU	PS	PNS	Ng (Castrén)	Ng
CSENDES	—	* <i>sumə</i>	+	?	<i>šumajkuə</i>
		?	?	<i>tunə'reaŋku</i>	<i>tunɪr'aŋku</i>
			* <i>jānta</i>	<i>jontagā</i>	<i>d'ontagəə</i>
			* <i>lanu</i>	—	—
					<i>tumtakuə</i>
ZAJOS/HANGOS	?	?	?	—	<i>sojbaðəə</i>
					<i>ða(j)šüčüə</i>
					<i>ɲirmsəkə</i>
					<i>naðaθündü</i>
					<i>norbakuə</i>

A ZAJ/HANG tartomány elemeire jellemző az onomatopoezis, ez az esetleg rekonstrukciókat gyengíti. A nganaszan adatok esetében, noha passzív töveket meg tudunk határozni, de azok eredetére nem tudunk rámutatni.

6.6.2. hőmérséklet: hideg – meleg

A hőmérsékletet kifejező melléknevek (*temperature adjectives*) kutatása az utóbbi időben kapott nagyobb figyelmet (összefoglalja Koptjevskaja-Tamm–Rakhilina é.n.)⁵³, s a diemnzionális melléknevek és a színnevek mellett talán ez a harmadik leginkább kutatott területe a tulajdonságfogalmaknak. A hőmérséklet-érzékelést elsődlegesen az antropocentricitás határozza meg. Hőmérséklet érzékelésének két módja különíthető el: tapintással (*tactile way*), például *forró edény*, *hideg jég*, és nem-tapintással (*non-tactile way*), például *melegem van*, *hideg szél fúj*. Vannak nyelvek, amelyek különbséget tesznek e kettő között. Például a svéd *varm* és *het* vonatkozhat napra és teáskannára, ellenben az orosz előbbire a *знойный* és a *жаркий* használatos, utóbbi esetben a *горячий*.

URÁLI, FINNUGOR

HIDEG

**konta* 'Frost, Kälte' U (UEW176)

Szamojéd folytatása már egyértelműen igeként rekonstruálható:

kânt3* (?kântä*) 'frieren, erfrieren' (SW53)

Tne *χanūmć* O 'kalt werden' (L),

ng *kande*"a-, *kantejea*- 'erfrieren'

en *koddi* 'frieren, erfrieren'.

**jäkš3* 'kühl, kalt; kühl, kalt werden' FU (UEW90)

MELEG

Egy biztos uráli és számtalan finnugor kori etimológiát találunk:

**päwe* 'warm; warm sein' U (UEW366)

Szamojéd megfelelései nyenyec, nganaszan, szölkup, kamassz nyelvben találhatók.

Szamojéd alapnyelvi alak: **pejwä* (SW120). Janhunén a nyenyec alakot nem említi.

**äs3*- 'heizen; sehr heiss, sehr warm sein' FU (UEW27)

**čęŋke* 'Dampf, Dunst' od. 'warm, Wärme' FU (UEW57)

**kać3*² 'Wärme; warm werden' FU (UEW114)

lom3* (lam3*) 'Wärme; Flamme' FU (UEW250)

⁵³ A dolgozat csak interneten érhető el, ennek egy korábbi verzió jelent meg nyomtatásban: Koptjevskaja-Tamm–Rakhilina 1999.

**reŋk3* 'warm, heiss' FU (UEW422)

reŋ3* (rek3*) 'warm; Wärme, Hitze' Ug., ? U (UEW423)

Szamojéd oldalról nyenyec megfelelés, ezért szamojéd folytatása nem rekonstruálható.

**šč3* 'warm, heiss; wärmen' FU (UEW592)

	U	FU
HIDEG	+	+
MELEG	++	++++

Az uráli réteg egyértelmű, ám a finnugorban a MELEG-re sok etimológiát találunk.

SZAMOJÉD

Három PS kori 'meleg' jelentéssel szemben csak egy 'hideg' áll. Egyiknek sincs uráli előzménye.⁵⁴

'forró'	-	* <i>jer³pâtä</i> (der)	-/A/A	-/A/A	(SW45)
'hideg'	<i>česagəə</i>	* <i>tets3tä</i> (der)	Ader ¹ /A/A	A/A/A	(SW159)
'meleg'	<i>hejbĭ</i>	* <i>pejwä</i>	A/-/-	A/-/-	(SW120)
'meleg (~ puha)'	(<i>dühəgəə</i>)	* <i>jupā</i> (der)	A/A/A	A/-/V	(SW47)

A három meleg/forró jelentésű szó esetében feltűnő az eltérő mértékű reprezentáltság. Mindhárom lexéma egyik szamojéd nyelvben sem mutatható ki, de kettő mindegyikben. Ebben a tekintetben a nganaszan a szölkuppal mutat hasonlóságot.

A **jupā* (der) folytatása az egyes szamojéd nyelvekben: a nyenyecben elsősorban 'meleg', a 'olvad' jelentéssel található meg. A mator *čuha* 'forró'-t jelent.

'forró'	ng –	* <i>jet³pâtä</i> (der)	-/A/A	-/A/A	(SW45)
---------	------	------------------------------------	-------	-------	--------

Helimski ősi párhuzamot feltételez (Helimskij 2000: 279): PS **jeppə* 'forrónak lenni' ~ tung. **jappö* 'meleg'. A nganaszban nem mutatható ki.

⁵⁴ Ugyanakkor idesorolhatjuk az uráli előzménnyel rendelkező PS **kānt3* (?**kāntä*) 'frieren, erfrieren' jelentéssel rekonstruált igét is (SW53), illetve a hozzá jelentésben és alakilag közel álló **kānsä*- (?**kānsä^l*-) 'sich abkühlen' igét (SW52, Aikio 2002).

'meleg' ng *hejbi* **pejwä* A/-/ A/-/ (SW120)

Alapjelentésként 'Wärme, warm' szerepel. A szövegek tanúsága szerint a nganaszan adatnak nincsen melléknévi jelentése, inkább főnévként viselkedik, legalábbis a melléznevekre jellemző morfológiai markereket nem veszi fel. Helyette 'meleg' jelentésben a *heku-* szó származékai jelennek meg melléknévi szerepben. Futaky István (Futaky 1983: 157) ezt a szót az evenki **feku* > ng **feku* átvételnek tartja. Úgy tűnik, hogy a szamojéd alapnyelvi előzményű *hejbi* inkább melléknév~főnév természetű, míg a *heku-* inkább melléknévi. Ugyanakkor néha egy szövegen, néhány mondaton belül is megjelenik e két szó ugyanabban a jelentésben, így a két szó közötti jelentéskülönbség meghatározása szövegek alapján nem lehetséges:

Taa" hejbigatə kuo"nal'i"ə".

rén-PL meleg-EL meghal-VINCH-KPERF-PL3

'A rének meghaltak a melegtől.' (L01: 26/32)

Təñi"ia isa d'əṇurə məu hekutj.

ezért van-INF tundra-GEN föld meleg-KIMP-SG3

'Ezért a tundrán meleg lett.' (L01:26/32)

Tijijña hekəgətj nokuranu ṇagimśiḍə.

most meleg-PXSG3 hamar befejeződik-VTRL-FUT-SG3

'Hamarosan vége lesz a melegnek.' (L01:26/33)

ÉSZAKI-SZAMOJÉD

PNS **sinte*- 'lehül, megfagy'

ng *śiñsi-d'i* 'lehül, kihül' (KMZ152)

Tne *śinće* O 'kalt werden, erfrieren (z.B. die Nase, die Füße)' (L447a)

Igeként rekonstruálható etimológia. A nganaszanban ritka.

NGANASZAN

d'əñintjśj 'hűvösnek lenni' (T224)

Ismeretlen eredetű. Kevés adat áll rendelkezésre, KMZ nem említi. Vonatkozhat vízre:

Bika bĭ" ṇobtəbū" ṇj"tətj d'əñintjĭ

folyó-GEN víz mos-VACOND még-PXSG3 hűvös-KIMP-SG3

'A folyó vize még hűvös ahhoz, hogy megmosakodjon.' (T225)

kouḍaŋku 'napos' (KMZ71)

< *kou* 'nap' + NDM. A ng *kuoḍaŋku* (JN30) adat *uo* szekvenciája valószínűleg elírás, ugyanakkor Tereščenkónál is találunk ilyen formát, lokatívuszraggal:

Kuoḍaŋutənu d'ənintitja biḍə šiarsimih'andim.
forró-LOK hűvös-PTIMP víz-AKK iszik-MNAR-KIMP-SG1

'A forró napon általában hideg vizet iszom.' (T225)

Időjárásra vonatkozik. Az egyetlen olyan lexéma ebben a tartományban, amelyiknél a forrásfogalmat (NAP) ki tudjuk mutatni.

hüña 'meleg, forró' (KMZ124, JN30)

Csak az időjárásra vonatkozhat.

Timiña hüña d'alj.
ma meleg nap-PRXSG3
'Ma meleg (nap) van.' (JN30)

	NGANASZAN	NYENYEC	ENYEC	SZÖLKUP	MATOR
'hideg'	<i>česəgə/češitə</i> (KMZ213)	<i>tećda</i> [PTIMP] (T65:652) <i>japada</i> [PTIMP] (T65:850)	<i>tećiza</i> [PTIMP] (SB303)	<i>časiqil'</i> (E231) <i>kāmbal</i> (A1836) <i>qantipil'</i> (E62)	<i>tūkə-</i> V (H369/1088)
'hűvös'	<i>d'ənintitja</i> (T225) <i>h'ajmɨnti-</i> V (Ta255)	<i>χanzo</i> (idő) (T65:738)	<i>tećijta</i> [PTIMP] (SB260)	<i>ermal'</i> (A280) <i>kāšə-</i> (A2167)	?
'forró'	<i>hekəgə/hekutja</i> (KMZ189) <i>kouḍaŋku</i> (KMZ71)	<i>jepd'a</i> [PTIMP] (T65:102–103) <i>jad'embada</i> [PTIMP] (T65:828)	<i>d'epiza</i> [PTIMP] (SB27) <i>d'azbeza</i> [PTIMP] (SB183)	<i>šūwu-</i> 'forró V' Ty, K (A2485) <i>qeč'il'</i> (E71) <i>pötpil'</i> (E194)	<i>čöb(ə)tā</i> (H233/217 219)
'meleg'	<i>hejbj</i> (KMZ189) <i>hekutja</i> (KMZ189) <i>hüña</i> (JN30)	<i>jiba</i> (T65:132)	<i>d'uba, d'ubita</i> [PTIMP] (SB290)	<i>pū</i> (A388)	<i>čuha</i> (H235/231)

→ szlk *ermal'* (A280) 'hűvös' < 'észak'+Nrel

→ a km *šišš'ge* 'kühl, kalt, frostig' (D64b) ~ *šišə* 'kalt, Kälte' (D65a) megfelelése a szamojéd kori etimológiának.

t'ib^ugə 'Hitze, Wärme, Fieber; warm, heiss' (D78b) 196b

è̀u 'warm' (D18a)

Az említett tapintással, ill. nem tapintással érzékelt hőmérséklet különböző lexémával történő kifejezőmódja minden bizonnyal szerepet játszik e fogalmak rekonstruálhatóságában. Valószínűleg a szamojéd nyelvekben is találhatók olyan lexémák, melyek használata korlátozott (ilyen pl. az előbb említett *nū̀na*), ám ezek tisztázásához adatközlők segítségével elengedhetetlen, az adatok ilyen szempontú csoportosítása nem lehetséges. Annyi viszont megállapítható, hogy a *česitia/česagəə* és a *hekutia/həkəgəə* a legfrekvenciáltabb elemek, amelyek használata minden bizonnyal független az előbb említett megszorításoktól.

A szófaji kódolást tekintve – különösen a nyenyecben és az enyecben – magas arányban találunk (többnyire képzett) állapotigéket.

	PU	PS	PNS	Ng (Castrén)	Ng
MELEG	<i>*pāwe</i>	<i>*pejwä</i>	+	+	<i>hejb̥i</i>
		<i>*jupā</i>	?	–	–
		<i>*jeɽ³pātā</i>	–	–	–
				<i>fekagā</i>	<i>hekəgəə</i>
				<i>nū̀naŋ</i>	<i>nū̀na</i>
					<i>kouðan̥ku</i>
HIDEG	–	<i>*tetsätä</i>	+	<i>t̥asiti</i>	<i>česəgəə/česitia</i>
					<i>d̥eh̥int̥iti̥ə</i>
					<i>h̥ajm̥int̥i-</i>

6.6.3 FÉNY: sötét, világos

A fényerő a színnevek kialakulásának fontos tényezője (a színárnyalat és a deszaturáció mellett), ám egészen pontos szerepe még nem világos. MacLaury szerint (1992: 150–162, 1997: 69–72) a fényerő elnevezések színárnyalat elnevezéssé transzformálódhatnak, ellenkező irányú változásra nincs példa.

SÖTÉT

URÁLI, FINNUGOR

Az egyetlen biztos etimológia:

**piłm̥ə* 'dunkel werden' U (UEW381)

SZAMOJÉD

PS **tāl̥wə* 'dunkel, Dunkel' (SW151)

Csak nyenyec, kojbal és kamassz adatokra épülő etimológia. A nyenyec *talw* jelentése 'az éjszaka legsötétebb szakasza' (T65: 618).

A táblázatban az adatokat az 'éj' és a 'sötét' jelentésű lexémákkal összesítem.

	NGANASZAN	NYENYEC (T)	ENYEC	SZÖLKUP	MATOR	KAMAS SZ	PS
'sötét'	<i>heŋkə</i> <i>hojməgəə</i>	<i>pewd'a</i>	<i>poleu(d')</i>	<i>lip̥i</i> - (E118, A2780) <i>remik</i> (E199) <i>nuwa</i> (A1346)	<i>kurmu</i> ? (H295/608)	<i>tōlu</i> (D53a)	* <i>tāl̥wə</i>
'éj'	<i>hii</i>	<i>pi</i>	<i>pi</i>	<i>p̥it</i> (E186)	<i>hi</i> (H244/290) <i>hindE</i> (H246/303)	<i>pi</i> (D53a)	* <i>pi</i>
'fekete'	<i>tusajkuə</i> <i>heŋkə</i>	<i>parid'eŋa</i> [PtImp]	<i>polzeda</i> <i>poleu(d')</i>	<i>tātəruł'</i> KeOš (A1054) <i>säq̣i</i> (E204) <i>sākə</i> (A2618)	<i>kündəhā</i> (H293/592)	<i>sāyâr, sār</i>	* <i>süntz</i>

Az jól látható, hogy a SÖTÉT és a FEKETE már a szamojéd alapnyelvre határozottan elkülöníthető, közöttük etimológiai kapcsolat nem feltételezhető, ugyanakkor az alapnyelvi jelentések csak elvértve őrződtek meg. Az ÉJ nem forrásfogalma a vizsgált tulajdonságfogalmaknak, sőt, ebben az esetben a forrásforma és a forrásfogalom is homályos. A ng *tusajkuə* esetében feltételezni lehet a forrásfogalmat (SZÉN, SZÉNPOR), erről lásd 6.5. fejezet.

FÉNYES/VILÁGOS

URÁLI, FINNUGOR

Egy bizonytalan finnugor kori etimológiát találunk:

walkz* 'weiß, hell, leuchtend; leuchten' **FW, ? FU (UEW554)

Ezen kívül meg kell említeni a **jelä* 'Licht; Sonne, Tag' U (UEW96) etimológiát is. Az uráli és a finnugor alapnyelvre a FÉNY, a NAP (IDŐSZAK) és a NAP (ÉGITEST) fogalmakat nem tudjuk elkülöníteni, a szamojédban azonban már egyértelműbb megfeleléseket találunk:

SZAMOJÉD

Fényes, világos jelentésű rekonstruktum nincsen, de 'Licht' (SW40, 62), valamint 'Licht, Tag, Sonne' és 'Sonne' (SW58) kettő is:

**kājā* 'Sonne' (SW58, Helimski 1997: 260).

**jälä* 'Licht, Tag, Sonne' (SW40)

**kāt^lā* 'Licht' (SW62, Helimski 1997: 270)

Az SW a mator adatot nem említi. A szó esetében felmerül az uráli származtatás lehetősége, amelyet az UEW nem említ, esetleg másodlagos obi-ugor–szamojéd innováció lehet. Előbbi a szó elterjedtsége indokolja (mind az obi-ugor, mind a szamojéd nyelvekben elterjedt), utóbbit pedig a szó areális elterjedtsége. Vö. a DEWO (571) hanti adatait:

kotl (V Vj.), VK *kotl*, Vart. *kotl*, Mj. Trj. J *kāt*, Irt. (DN Fil. KoP Kr. Ts. Tš. ua.) *χāt*,

Ni. Š *χāt*, Kaz. *χāt*. További megfelelések: Likr., Sy. O, Ahl., PB, Trj.

A szó megtalálható a manysi számos nyelvjárásában is: *χōtal* 'nap' (Munkácsi–Kálmán 1986: 112b).

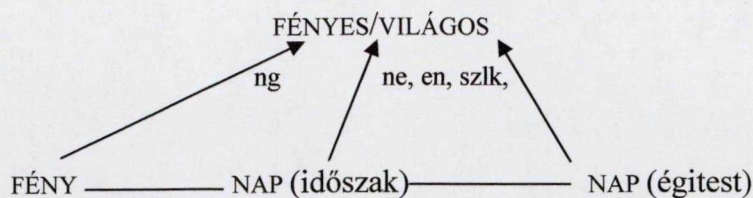
Az alapnyelvi alakok jelentésmegoszlásai az egyes nyelvekben:

	NGANASZAN	NYENYEC (T)	ENYEC (B)	SZÖLKUP (TAZI)	KAMASSZ	MATOR	PS	
'fényes, világos'	<i>katəgəə</i>	<i>jaŋa</i>	<i>d'eri</i>	<i>čelintil'</i> (E235)	<i>dārək</i>	<i>kir</i> (? <i>kir</i>) (H279/494)	–	
'nap (égitest)'	<i>kou</i>	<i>χajer'</i>	<i>kaja</i>	<i>čeli</i> (E234)	<i>kuja</i>	<i>kaja</i> (H260/389)	<i>*jälä</i>	<i>*kājā</i>
'fény'	<i>kaðar</i>	<i>jaŋa</i>	<i>d'eri</i>	<i>kik</i> (E94)	<i>dārək</i>	<i>gateri</i> (H270/441)	<i>*jälä</i>	<i>*kāt^lā</i>
'nap (időszak)'	<i>d'alj</i>	<i>jaŋa</i>	<i>d'eri</i>	<i>čeli</i> (E234)	<i>džāiā</i>	<i>kaja</i> (H260/389)	<i>*jälä</i>	

- km *džāiā* 'Tag' (D14a), +Npos: 'hell, klar'

- km *dārək* 'Licht; weiss, hell, klar' (D14b)

A SÖTÉT-tel szemben itt számos forrásfogalmat és forrásformát meg tudunk állapítani (noha ezek is alapnyelvi eredetűek), ezek a következő ösvények:

Ugyanakkor hozzá kell tenni, hogy a NAP (égitest) mint a FÉNYES/VILÁGOS tulajdonság-fogalmak forrásfogalma nem jellemző, ezt csak a szölkupban találjuk.

ÉSZAKI-SZAMOJÉD

Nincs erre a rétegre rekonstruálható lexéma.

NGANASZAN

A mező nagyon stabil (alapnyelvi eredetű lexémák fejezik ki a fogalmakat), különösen a FÉNYES/VILÁGOS.

Csak a nganaszanban található lexémák:

hosəgəə 'fényes, világos' (KMZ198 – más adat nincs).

hojsəgəə 'fényes, világos'

A KMZ szótár nem említi, viszont gyakori:

hojsəδü [NABS] 'világosság' (T119);

hojsəgəə [NADJ] 'világos' (T118)

hojsüsa [INF] 'világosnak lenni' (KS112, T119)

hojsütüə 'világos' [PTIMP] (T268, Ta204, KS115, T267, T120)

hočajkuə 'fényes, világos' (KMZ199)

	NGANASZAN	NYENYEC	ENYEC	SZÖLKUP	MATOR	KAMASSZ
'sötét'	<i>hojməgəə</i> (KMZ195)	<i>pewd'a</i> (T65:501–502)	<i>pewsuma,</i> <i>peiza</i> (SB290)	<i>?pēm̄məsa</i> (A410)	<i>kurmu</i> ? (H295/608)	<i>tōlu</i> (D73a)
	<i>heŋkə</i> (KMZ190)		<i>poleu(d')</i>	<i>nuwa</i> (A1346) <i>lipəkəl'</i> (A2780)		
'világos'	<i>katəgəə</i> (KMZ63)	<i>ja'la</i> (T65:501–502), <i>ja'lanana</i>	<i>d'eri</i> (SB273)	<i>čel̄inti'l'</i> (E235)	<i>k̄ir</i> (? <i>kir</i>) (H279/494)	<i>d'ārəḵ</i> (D14b)
	<i>ho(j)səgəə</i> (KMZ198)		<i>kiäre</i> (C81)	<i>ka'lməl'</i> (A2076)	<i>gateri</i> (H270/441)	<i>kim'ε</i> (D30b)
	<i>hočajkuə</i> (KMZ199)		<i>masira</i> Ch (C96)	<i>pōrāl'</i> (A3003)		

→ szlk *lipəkəl'* (A2780) ~ ? ht *ləpək* (A2780, hivatkozik KT488b)

→ szlk *?pēm̄məsa* (A410, KeM)

Összefoglalva a nganaszan szempontjából:

	PU	PS	PNS	Ng (Castrén)	Ng
SŐTÉT	<i>*pilmə</i>	?	?	—	—
		<i>*tālwā</i>	?	—	—
				<i>faemagā</i>	<i>hojməgəə</i>
					<i>heŋkə</i>
VILÁGOS	—	—	—	—	<i>katəgəə</i> <i>hočajkuə</i> <i>ho(j)səgəə</i>

6.6.4. SÚLY: könnyű – nehéz

KÖNNYŰ

URÁLI, FINNUGOR

**kepä* 'leicht' FU, ? U (UEW146)

SZAMOJÉD

Az uráli etimológia szabályos folytatása, nganaszan megfelelés nélkül:

**kejpə* 'leicht' (? 'leicht sein') (SW67)

ÉSZAKI-SZAMOJÉD

Nincs ilyen lexéma.

NGANASZAN

holəgəə 'könnyű (súly)' (KMZ196).

Ismeretlen eredetű szó. Tereščenkónál *holəgə* (T118). Képző nélküli alakja is előfordul: *holə* (JAT96, B24), leggyakrabban moderatívképzővel találjuk: *holə"likü* (T87, Ma77, SNa160, KS112, C70). Ugyanakkor előfordul nehézségi fok mértékének használatában is:

Šiti, nagür ŋarka ihü"tü, hole"likümənu ŋəlišitəgəjə.

kettő három medve van-VACOND-PXSG3 könnyű-NADV legyőz-FUT-DU.SG1

'Ha két vagy három medve jön, én azokat könnyen legyőzöm.' (L01:29/36)

Meg kell említeni a *hənd'almuə* 'könnyű, nem bonyolult' (KMZ110) szót, amely azonban nem súlyra vonatkozik. Helimski proto-szamojéd eredetűnek tartja 'egyeses' alapjelentéssel: PS **ensā* 'прямой' (Etym68/115). KMZ (110) a következő jelentést adja: 'könnyű, egyszerű; szabad, nem elfoglalt'.

NEHÉZ

URÁLI, FINNUGOR

Az uráli és a finnugor korra ilyen jelentésű szót nem rekonstruálnak.

SZAMOJÉD

**sec-* ng – -/A/A//A/A/A (SW139)

Helimskinél **secmi-* 'schwer sein' (H274/463). Folytatása csak a nganaszanban nem található meg.

	U	FU	S
KÖNNYŰ	+	+	A
NEHÉZ	–	–	B

Szabályos rendszernek tekinthető. A KÖNNYŰ mindenféleképpen, a NEHÉZ nincs meg az uráli alapnyelvben, de a szamojédban megjelenik, ugyanakkor a finnugor alapnyelvből hiányzik. A két tag között rekonstruáltsága között a különbség nem jelentős.

	NGANASZAN	NYENYEC	ENYEC	SZÖLKUP	MATOR	KAMASSZ
'könnyű'	<i>holəgəə</i> (KMZ196) <i>ńendəlmua</i> (KMZ110)	<i>śibi</i> (O, L447b) ----- <i>χamküšt</i> 'ist leicht' (Wne, L398b)	<i>śibi</i> (Adv) (SB212)	<i>šepij</i> (I, E206) ----- <i>oljk</i> (E166)	<i>kühā</i> (H290/570)	<i>šēm̐k</i> (D63a)
'nehéz'	<i>səŋkəgəə</i> (KMZ164)	<i>səŋgowota</i> (T65:531) ----- <i>śemeś</i> (L438b-9a)	<i>sejza</i> (SB293)	<i>settīm, sētēm,</i> <i>setīm</i> (E207) ----- <i>sītīl</i> (E208)	<i>kemə-</i> [V] (H274/463)	<i>sedem</i> (D58a) ----- <i>ńedə</i> (D48b) <i>tp̄ŋ</i> (D69b)

ÉSZAKI-SZAMOJÉD

səŋkəgəə/səŋkutua (KMZ164)

A tundrai nyenyecben a megfelelője *səŋo-* tő. A nyenyecben jellemzően igei származékok fordulnak elő, a nganaszanban igei és névszói. A nganaszanban a jelentése 'nehéz, bonyolult'.

Ezek a fogalmak gyakori forrásai az 'egyszerű', 'bonyolult' jelentések kifejezésére. Ez megfelel az egyirányúsági elvnek, s a világ nyelveiben általános.

A KÖNNYŰ és a NEHÉZ fogalmat megnevező protoszamojéd lexémáknak csak a nganaszanban nem található meg a folytatása. A 'könnyű' jelentésre a *holəgəə* általánosnak tűnik, míg ugyanez a helyzet a *səŋkəgəə* 'nehéz' szó esetében is.

Összességében megállapítható, hogy noha legrégebbi rétegek hiányosak (mind az uráli, mind a finnugor), a szamojéd alapnyelvben stabil, biztos rekonstruktumokat találunk. A nganaszan esetében azonban a negatív tag ismeretlen eredetű, képzett melléknév, az igei~melléknévi szófajú pozitív tagnak pedig csupán a tundrai nyenyecben található megfelelése.

Összefoglalva a nganaszan szempontjából:

	PU	PS	PNS	Ng (Castrén)	Ng
NEHÉZ	—	<i>*sec-/*secmi-</i>	—	—	—
			<i>*səŋkə</i>	<i>sankagə</i>	<i>səŋkəgəə</i>
KÖNNYŰ	<i>*kepə</i>	<i>*kejpə</i>	—	—	—
				<i>fəluəŋ</i>	<i>holəgəə</i>

6.6.5. forma: kerek; lapos/sík/sima; ferde; görbe

Tipológiai szempontból ki kell emelni, hogy a formanevek között a világ nyelveiben sokkal magasabb arányban találunk főnevet, mint melléknévet, mint más szemantikai típusokban, (vö. Wierzbicka 1988). Például azokban a nyelvekben, amelyekben osztályjelölők vannak, az osztályozás sokkal inkább alapul a formán, mint például a színen. A szamojéd nyelvekben az ebbe a típusba tartozó lexémák nominális természetűek.

FERDE ~ GÖRBE

URÁLI, FINNUGOR

**kurʒ*⁶ 'krumm, schräg, schief; krümmen, schräg od. schief machen' U (UEW220)

Ez az egy etimológia rekonstruálható, ez azonban le is fedti azt a mezőt, amelyet kb. az EGYENESTŐL ÉS/VAGY A FÜGGŐLEGESTŐL (TÖRÉS NÉLKÜL) ELTÉRŐ körülírással tudunk megadni. Ugyanakkor 'görbület, hajlat' jelentésű főnévre számos etimológiánk van, közülük három a szamojéd alapnyelvre is rekonstruálható, ám ezek már nem tartoznak a tulajdonságfogalmak körébe, melléknévi folytatásuk nincsen:

**minʒ* 'Biegung, Krümmung; sich beugen, sich biegen, sich krümmen' FU, ?U (UEW275)

> PS **munʒ* ~ **mɪnʒ* (? **mɪn-*) 'biegen' (SW95)

**mučka* 'Krümmung, Biegung (eines Flusses)' U (UEW282)

> PS **mācā(-)* 'Biegung (eines Flusses)' (SW89)

**siŋe* 'Biegung, Krümmung' U (UEW480)

> PS **siŋ* 'hinterer Teil des Zeltes' (SW141)

moŋa* (moŋka*) 'Biegung, Krümmung, Kreis' FP, ? FU (UEW280)

SZAMOJÉD

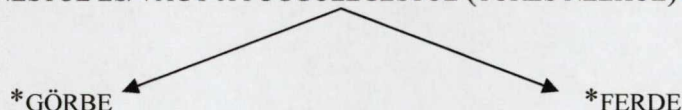
Két etimológia tartozik ide:

'ferde'	<i>hodǎə</i>	* <i>pǎjǎ</i>	A/A/A	A/A/A	(SW112)
'görbe'	<i>kari</i>	* <i>kārǎ</i>	A/A/A	A/A/V	(SW55)

Az uráli **kur3*⁶ etimológia szamojéd kori folytatása. Meg kell jegyezni, hogy az UEW csak nyenyec és szölkup megfelelést említ, az SW a többi déli-szamojéd nyelvből is, az enyec és a nganaszan megfelelést pedig az újabb szótárakból (SB56, KMZ62) magam illesztettem be. Helinski (2000: 206) szamojéd–számi megfelelést említ.

Az jól látható, hogy a 'görbe' és a 'ferde' jelentések lexikai megkülönböztetését a szamojéd korra elég nagy biztonsággal lehet feltételezni (ami a megelőző rétegekről nem mondható el). Ugyanakkor e rekonstruált fogalmak megvalósulásainak szófaját már nehezebben tudjuk meghatározni: melléknév ~ ige ~ határozó ~ főnév egyaránt megtalálható. Forrásfogalmak és ösvények:

*EGYENESTŐL ÉS/VAGY A FÜGGŐLEGESTŐL (TÖRÉS NÉLKÜL) ELTÉRŐ

hodǎə 'ferde' (KMZ194)

Teljes a reprezentáció, mindegyik leánynyelv megőrizte a jelentést, azaz nagyon stabil mező. Előfordulása ritka. Melléknévi toldalékokat (moderatív képző, formaképző) nem vesz fel, prolatívuszragos alakja azonban módhatározói szerepet tölt be:

hodǎəmǎŋi d'eriǰibiŋiŋə...

ferde-PROL eltalál-VACOND FUT-GEN PXS G1

'Ha nem jól tippelek...' (HM45)

kariküə '1. nem egyenes, kanyargós, 2. cifra, cikornyás 3. szószátyár (ember)' (KMZ62)

Az SW (**kārǎ*, SW55) nem említ, a Sorokina–Bolina szótárban viszont találunk enyec megfelelést: *kora* '1. изгиб, поворот; 2. извилистый, кривой, изогнутый' (SB56). Az SW a

nganaszan folytatást sem említi: *kari* 'поворот, извилина, изгиб' (KMZ62). Melléknévi jelentést képzett alak hordja: *kari-küə* '1. не прямой, извилистый; 2. вычурный; 3. болтливый (о человеке). További származék: *karü-mü* 'поворот, извилина, изгиб' (KMZ62). Meg kell jegyezni, hogy a második szótag magánhangzója nem szabályos, de mivel a jelentéstani megfelelés, valamint az első szótag magánhangzójának és a mássalhangzók megfelelései rendkívül meggyőzőek. Ez a nem szabályos második szótagbeli magánhangzó esetleg másodlagos innovációt jelez.

ÉSZAKI-SZAMOJÉD

Ebben a rétegben nem jelenik meg új elem.

NGANASZAN

A nganaszanban a 'ferde' és a 'görbe' a következő szavakat találjuk: *d'ora-kuə*, *d'omba-kuə*, *soča-kuə*. Egyik sem gyakori, kevés adat áll rendelkezésre. Tereščenkónál (T119) az első 'кособокий', azaz 'ferde tartású', a második 'согнутый, сутулый', azaz 'hajlított; görnyedt, hajlott hátú'.

A KMZ szótár ezek közül csak a *sočakuə* szót említi (KMZ156). Ezen kívül még a *kuməə* 'görbe, hajlított, ferde' (KMZ72) szó fordul elő.

d'orakuə

Töve a nyenyecben megtalálható, sőt a nganaszanban is felfedezhető más jelentésben: mégpedig 'fáradt' jelentéssel:

Tańiə d'ormuntakunda ŋoču d'oragimi"ə.

így bolyong-? láb-PLPXSG3 fárad-KPERF-SG3

'Ahogyan bolyongott, a lábai elfáradtak.' (SNa168)

A kulcs a kapcsolathoz a nyenyec *jara-s* [INF] szó, melynek jelentését Tereščenko '1. опрокидывать на бок, кренить; 2. поводить головой' (T65: 850) formában adja meg. Azaz 'feldönt, felborít, megdönt, oldalra dönt'. Eszerint a *d'orakuə* a 'ferde' jelentéshez áll közelebb a 'görbe' jelentéssel szemben.

A többi szó ismeretlen eredetű. A *kuməə* szóhoz is találunk bizonytalan nyenyec megfelelést: *χumb* 'слегка изогнутая, приподнятая часть чего-л., выпуклость', azaz 'valaminek a kissé görbe, megemelkedő része; domborulat' (T65:779)

	NGANASZAN	NYENYEC	ENYEC	SZÖLKUP	MATOR	KAMASSZ
'ferde'	<i>kuməə</i> (KMZ276)	<i>paj</i> (T65:435) ----- <i>jangej</i> <i>jadɣaʎoda</i> (T65:829)	<i>poj</i> (SB106)	<i>pačê</i> (A502) ----- <i>ʎaqaʎ</i> (E121) <i>pana</i> (A474) ----- <i>karu-</i> (A2225)	<i>kačəgar</i> (H258/373) <i>kajir</i> (H262/397)	<i>pəɟɟʒaŋ</i> (D52a) ----- <i>sāɬəmdoɟ</i> (D56b) <i>səɣəɬ</i> (D58b) (D195b)
'görbe'	<i>hodəə</i> (KMZ194) ----- <i>kariküə</i> (KMZ62) ----- <i>dorako</i> (T119) ----- <i>sočakuə</i> (KMZ156)	<i>ɣaŋoj</i> (T65:748) <i>ɣo''la</i> (ember) (T65:775) ----- <i>ɣarumdanaś</i> [Inf] (T65:753) ----- <i>wijartanaś</i> (T65:64) <i>ńibklaś</i> (T65:310)	<i>kora</i> (SB56) ----- <i>mazroś</i> (SB66)	(A2085) Adv < 'drehen'		
'hajlik'/'hajlott'	<i>dombako</i> (T119) <i>sočakuə</i> (KMZ156)			<i>muki</i> (A823)	?	?

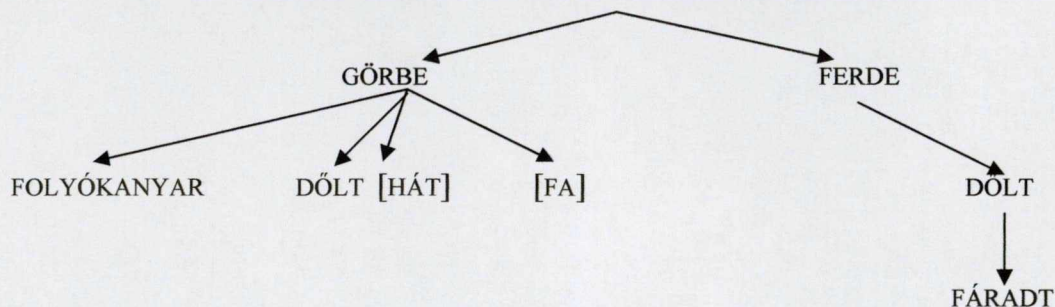
→ mt *kačəgar*, *kajir* < mongL; tr

→ km *sāɬəmdoɟ* (D56b): 'schief, geneigt' < tat.

→ km *səɣəɬ* (D58b): 'einäugig; schief, krumm'

A nganaszanban a további metaforákat találjuk:

EGYENESTŐL ÉS/VAGY A FÜGGŐLEGESTŐL (TÖRÉS NÉLKÜL) ELTÉRŐ

A vizsgált tulajdonságfogalmak már a szamojéd alapnyelvben kialakultak, megelőző forrásformát és forrásfogalmat nem tudunk megállapítani (pl. *'folyókanyarulat' > 'görbe').

KERÉK / KÖR/ GÖMBÖLYŰ // SZÉLES, KERÉK (ARC) // GÖMBÖLYŰ

URÁLI, FINNUGOR

**kerä*² 'rund, rollend; sich drehen, drehen, wenden' FU (UEW147)

SZAMOJÉD

Nincs erre a rétegre rekonstruálható lexéma.

	U	FU	S
KERÉK/GÖMBÖLYŰ	–	+	–

ÉSZAKI-SZAMOJÉD

mandajku, *mandajkuə* 'kerek (gömbölyű)' (KMZ85), *məndajši* 'kerek' (Ma81)

- vö. Tne *mańdal*" O 'Bündel; Schwarm, Rudel (z.B. von Renntieren); Busch, Strauch' (L247a); *mandaluj* 'gömbölyű' (T48: 305)
 - o vö. *manda-* (T65:226) 'teker, összegyúr, összegöngyölít', *mandala-* (T65:226) 'csomóba, kupacba gyűjtve lenni'

Az alaki hasonlóság oka nem tisztázott. A szóbelseji mássalhangzó-kapcsolat nem utal közös eredetre (PS *-nt- > ne -ns-, -ńš-). A hanti átvétel is kérdéses, amire Lehtisalo konkrét adat említése nélkül utal (L247a).

NGANASZAN

lalujku 'lapos, széles, kerek (elsősorban arc)' (KMZ86)

lalakuə (HM86), (HM121), *lalujka* 'Rentier mit weitausladendem Geweih' (KS143),
lalujkuə 'lapos, kerek, ovális' (KMZ86)

Az alábbi táblázat olyan fogalmakat is tartalmaz, melyek forrásfogalomként vagy célfogalomként kerülhetnek képbe, így a 'kör', az 'örvény' és a 'gyűrű' főnév, valamint a 'teker/csével' ige:

	NGANASZAN	NYENYEC	ENYEC	SZÖLKUP	MATOR
'kerek'	<i>d'ujh^lakuə/ d'ujho</i> (KMZ48) <i>hurba</i> (SN9)	<i>šurt'aw</i> (T65:591–592)	<i>pošte</i> (pl. sátor, fej) (SB109)	<i>ko'la'</i> (E98) <i>pürê-</i> (A674) <i>lakkai</i> (A2843)	<i>tEŋ</i> (?) (H355/988) <i>tökörEn</i> (H364/1050)
'gömbölyű'	<i>mandajkuə</i> (KMZ95)	<i>mandaluj</i> (T65:227) <i>päe'ewtaw W</i> (L373a)		<i>mukil'tirj'</i> (E143) <i>pungo'la'</i> (E195)	
'kör'	<i>d'ujhu</i> (KMZ48)	<i>šurt'aw</i> (T65:591–592) <i>ñeng</i> <i>jörka</i> (L137a)	<i>pošte</i> (SB109)	<i>okrug</i> (E165) <i>ko'la</i> (E98, A2085) <i>püru</i> (A674)	?
'örvény'	<i>d'ujkə</i> (Ma75)	<i>χē</i> (L183a) <i>šur'</i> (L453ab)	?	<i>pūrul'ca</i> (A659) (víz) <i>pal'co</i> (A687)	?
'teker, göngyöl, csévél'	<i>d'ujkə-</i> (T167) <i>d'ujkitəsj</i> (Ma75)	<i>sanoć</i> (T65:530) <i>manoć, mandas'</i> (T65:226)	?	<i>paj-</i> (A527)	?
'gyűrű'	<i>laa</i> <i>d'üdü basa</i> (kézen)	<i>χol'ca</i> <i>ηuda ješa</i>	<i>dubruj</i> <i>uza b'aši</i> (kézen)	<i>KM pürü</i> (A674) > (A2085)	?

→ Tne *šurt'aw* < *šurt'e* 'вокруг, кругом'; *šurt'e(š)* 'обойти, объехать кругом; окружить; 2.

закрутить, запутать; 3. повернуть, перевернуть' (T65: 591)

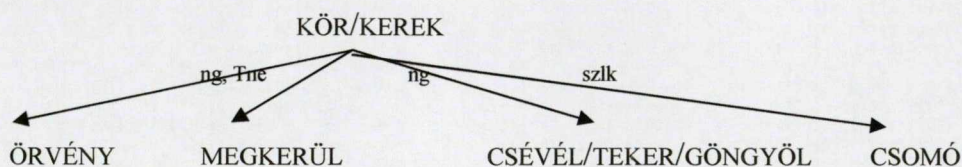
→ szlk KeM *lakkai* (A2843) < *laka* 'Klumpen'

→ mt < tr

→ km 'rund': *dərəŋgo* (D13a), *tol'ta* (< Ntürk, D73a), *tul'uḱṛ* (D74a) < vö. jak. *tula*

'Umkreis'

Az alábbi ösvényeket lehet megállapítani:

SÍK, LAPOS

URÁLI, FINNUGOR

**lappz* 'flach, platt; Fläche' U (UEW237)

Onomatopoetikus jellegű, csakúgy, mint a hasonló alakú bizonytalan etimológia:

**lapta* 'platt, flach' U (UEW238)

**tasa* 'eben, gleich, gerade' U (UEW513)

Szamojéd oldalról csak a nyenyecből adatolt etimológia (*tās*, L475), így szamojéd folytatása nem rekonstruálható.

SZAMOJÉD

'sík' – **lāptā* -/A/A A/-/ (SW81)

Helinski PS **lapta* 'eben, Ebene' alakban rekonstruálja (H296/617). Uráli előzménye az előbb említett **lapta* 'platt, flach' U (UEW238). Az UEW nem zárja ki az onomatopoetikus jelleget. A nganaszanban nem mutatható ki a folytatása. Jelentésánilag és hangalakilag is közel áll az 'alacsony' (SW81) szóhoz. E két szó ősi kapcsolatára nézve vö. még jug. *lámtj̄r* 'flach; platt' (vgl. ²*la"m* 'Brett') (Werner 2002:II/2), amely jelentésében ehhez a szóhoz áll közelebb, alakjában viszont az előzőhöz.

	PU	PFU	PS
SÍK, LAPOS	+ + +	–	A

ÉSZAKI-SZAMOJÉD

h̄indajkuə 'sík, lapos' (KMZ208)

Ritka. Rokonnnyelvi megfelelések:

- vö. Tne *p̄ind'enas* '1. hason fekszik; 2. fenékkal felfelé fekszik' (T65: 496)

A 'lapos' jelentés csak a nganaszanban van, képzett formában. Az eredeti jelentés így a nyenyecből vezethető le. Vö. még ? en *pu(d')* [INF] 'положить' (SB249).

NGANASZAN

d'ombako 'sík, lapos, hajlított, görnyedt' (T119, Ba263, Ta208)

Lásd a GÖRBÉ-nél elmondottakat.

kabtujkuə 'lapos' (KMZ58) ~ *kaptujka"ə* (SK116)

- vö. *kabtujku* '1. csészealj; 2. síkfelület; 3. sík, sima tárgy' (KMZ58)

Ismeretlen eredetű szavak.

	NGANASZAN	NYENYEC	ENYEC	SZÖLKUP	MATOR	KAMASSZ
'sík, lapos'	<i>hındajkuə</i> (KMZ208) <i>lalujkuə</i> (KMZ86) <i>kabtujkuə</i> (KMZ58) <i>dombako</i> (T119, B263)	<i>labta</i> (T65:162–163)	<i>lata</i> (SB61)	<i>lepa/lēpa</i> (A2783)	?	<i>dʔəlbə̃r</i> (D15b) <i>tuś</i> (D75b)

→ en ~ 'széles' ~ 'szabad'

→ km *dʔəlbə̃r* flach (< tat., D15b), *toruska* 'flach, untief, seicht, niedrig' (D73b), *tuś* (< tat. D75b)

Összefoglalva a nganaszan szempontjából:

	PU	PS	PNS	Ng (Castrén)	Ng
KERÉK	–	–	–	?	<i>mandajkuə</i> ----- <i>hurba</i> ----- <i>dʔijhʔakuə</i>
SÍK, LAPOS	<i>*lapta</i> ----- <i>*lappə</i> ----- <i>*tasa</i> ----- -----	<i>*ləptā</i> ----- ----- ----- -----	+	– ----- ----- ----- -----	– ----- ----- ----- -----
			<i>*pinte</i> ----- -----	? ----- -----	<i>hındajkuə</i> ----- <i>dombako</i> ----- <i>lalujkuə</i> ----- <i>kabtujkuə</i>
FERDE/GÖRBE	<i>*kurʔ</i> ⁶ ----- -----	<i>*kə̃rā</i> ----- <i>*pə̃jə̃</i> ----- -----	+	? ----- -----	? <i>karikūə</i> ----- <i>hodə̃ə</i> ----- <i>kumə̃ə</i> ----- <i>dʔorakuə</i> ----- <i>sočakuə</i>

A mező elemei nominális természetűek. A nganaszan elemek eredete ismeretlen. Jellemző eljárás a formaképzés.

6.6.6. testi: 'vastag' – 'vékony'

A szubsztancia-függő elnevezéseket dimenzionális mellékneveknél és az emberi tulajdonságoknál tárgyalom.

6.6.7 funkcionális

6.6.7.1 Tartalom: üres – teli

URÁLI, FINNUGOR

ÜRES

Nincs ilyen etimológia.

TELE

tire* (türe*) 'voll' U (UEW524)

Szamojéd oldalról az UEW csak szölkup megfelelést hoz, ezért az esetleges szamojéd folytatást az első szótag nem szabályos mássalhangzója miatt nem említi: PS **terâ* (északi-szamojéd) ~ **tirâ* (szlk) 'Inhalt (?)' (SW158). Ennek oka az északi-szamojéd nyelvek adatainak első szótagbeli magánhangzójának eltérése.

täwde* (tälkə*) 'voll' FU (UEW518)

**temə* 'voll; stopfen, füllen' FU (UEW520)

SZAMOJÉD

Tulajdonságfogalomként nem rekonstruálható erre a rétegre monolexéma. Tipikus szamojéd szerkezetre lásd lejjebb.

	U	FU	S
ÜRES	–	–	–
TELE	+	+++	–

ÉSZAKI-SZAMOJÉD

Az északi-szamojéd rétegben egy enyec–nyenyec megfelelést találunk, amely alapján PNS **pân-* 'megtelik' igét tudunk megállapítani.

NGANASZAN

h^uard'əramtu [AKKPXSG3] 'üres' (SNa171): az egyetlen adat. A birtokos személyrag főnévre utal, de egyéb adat hiányában az alapszó szófajáról nem tudok többet mondani.

hund'atja 'üres' [PtImp] (KMZ332): nincs más adat.

d'ülsjə (müñčüčüə) (KMZ49; HM91: 'teljes'): *d'ülsj* 'egész' (HM114, MU5, Ma69; [AKK] SK111, [LAT-PxSG1] HM86, [LAT-PxSG3] HM91) + -ə Nrel

	NGANASZAN	NYENYEC	ENYEC	SZÖLKUP	MATOR
'üres'	<i>čerə^gaj ičüə</i> (KMZ332) ----- <i>hundatjə</i> (KMZ332) <i>h^uard'era-</i> (SNa171)	<i>t'eršada</i> [PTIMP] (T89:258) ----- <i>χumbačada</i> [PTIMP]	<i>teršiza</i> [PTIMP] (SB137)	<i>šünčəpə</i> (A2542)	<i>gélü</i> (P) (H273/462)
'teli'	<i>d'ülsjə</i> (KMZ49) <i>müñčüčüə</i> (KMZ100)	<i>panta</i> [PTIMP] (T65:442)	<i>padjita</i> [PTIMP] (SB99)	<i>pōlnaŋ</i> Adv (A695) ----- <i>tīrjɪ</i> (E267)	<i>mooldže</i> ? (H308/687)

→ 'üres': PS *'belső rész' (SW158)+NCAR szerkezet általános az északi-szamojéd nyelvekben:

ng *čerə-g^{aj} ičüə*

Tne *t'er-šada* [PTIMP]

en *ter-šiza* [PTIMP]

→ Tne *panta* [PTIMP] < *panaś* [Inf] 'megtelik' (T65:440)

en *padjita* [PTIMP] (SB99) < *padjitaś* [INF] 'megtölt' (SB99)

Az adatok alapján PNS *pānV-* 'megtelik' ígét lehet rekonstruálni. A nganaszanban nem található megfelelése.

→ szlk *šünčə-* 'das Innere' (SW74) (A2542) > Ty der 'leer'

→ szlk *pōlnaŋ* Adv < ru *полный* (A695)

→ szlk *tīr* 'das Volle' (< SW158) (A1295) + -*ɪ* Nadj

→ mt *gélü* (P): 'üres' > vagy < 'száraz'

→ km *kōbâr* 'leer' (D31a)

šəjβi 'nicht ganz voll, gefüllt, voll' (D63b), *āAb^ui* 'voll' (D4a)

Az északi-szamojéd nyelvekben a negatív tag esetében a jellemző eljárás 'belső rész'+fosztóképző szerkezet. A pozitív tagnál többféle eljárást tapasztalunk: a nyenyecben és az enyecben ugyanazon eredetű motiválatlan lexémát találunk. A szölkupban átvételt és a 'tartalom' + melléknévképzős alakot.

6.6.8 Felszín

6.6.8.1 Tisztaság: 'piszkos' – 'tisztá'

URÁLI, FINNUGOR, SZAMOJÉD

Az alapnyelvekre nem rekonstruáltak ilyen jelentésű monolexémát. A szamojéd nyelvekben a következő lexémákat találjuk:

	NGANASZAN	NYENYEC	ENYEC	SZÖLKUP	MATOR	KAMASSZ
'piszkos'	<i>ńegiku(ə)</i> (KMZ108) ----- <i>salajku(ə)</i> (KMZ147)	<i>warcawej</i> (T65:48) <i>śistoj</i> <i>ťirćada</i> (ég)	<i>nohiďaj</i> (SB85)	<i>tamjľ</i> (E247)	<i>burtak</i> ? (H223/153)	<i>təm-z²bi</i> (D69a) ----- <i>ku-z²bi</i> (D35a)
'tisztá'	<i>ńarajkuə</i> (KMZ127)	<i>warćada</i> (T65:49)	<i>nohiluśiza</i> <i>nohiśiza</i> (SB85)	<i>tamkijľľ</i> (E247)	?	<i>təm-z²t</i> (D69a) ----- <i>ārəχ</i> (D6a)

→ ng *salajku*, *ńegir* 'piszok' + -ə [NREL]

→ km *ārəχ* 'rein, sauber; waldlos' (D6a) < tat. *arax*

Jellemzően mindkét pólus lexémái transzparenssek: a 'koszos, piszkos'-sal szemben a 'kosz, piszok nélküli' áll szemben. A formai eljárás képzés: az alapszóval való ellátottság (nomen possessoris képző), illetve az alapszóval jelölt fogalom hiánya (fosztóképző):

	enyec	Tnyenyec	szölkup (tazi)	kamassz
'piszok'	<i>nohi(l)</i>	<i>war''</i>	<i>tam</i>	<i>təm</i>
PISZKOS: 'piszok' + NPOS:	<i>nohi-ďaj</i>	<i>war-cawej</i>	<i>(tamj-ľ</i> [NREL])	<i>təm-z²bi</i>
TISZTA: 'piszok' + NCAR:	<i>nohi-śiza</i>	<i>war-ćada</i>	<i>tam-kijľľ</i>	<i>təm-z²t</i>

A Tne *ńoxol''* 'грязь' szó fosztóképzős alakjára nem találtam példát (mint ahogyan az az enyecben megtalálható: *nohiluśiza*, *nohiśiza*, SB85). Jellemzően a 'tisztá' jelentést a 'piszok'+fosztóképző szerkezettel fejezik ki. Ez alól éppen a nganaszan a kivétel. A matorban csak a 'piszok' jelentésre van adat (*balgaš* < törökségi, vö. hakassz *balgaš* 'Schmutz', H214; *taha* < **t^ləpə*, H348). Előbbi megtalálható a kamasszban is: *bā^Λγāš* 'Schmutz, Kot, Dreck', ~ *igəm* 'ich bin schmutzig' (D7b).

A protoszamojéd **t^ləpə* 'Schmutz, Erde (von verschiedenen Bodenarten' (SW148) + NPOS szerkezet is megtalálható: en *tobo-sae* (C49, ez inkább a 'sáros, agyagos', mint a 'piszkos, koszos' felé mutat. Ezen kívül déli-szamojéd nyelvekben megtalálható egy szlk *tam*

~ km *tâm* (mt: –), az északi-szamojéd nyelvekben pedig Tne *ńoxol* ~ en *nohi(l)*, amely megtalálható a nganaszanban is (*ńegir*). A nganaszan szó első szótagjának palatális vokalizmusa nem szabályos, úgy gondolom, hogy másodlagos átvételnek lehet minősíteni.

6.6.8.2 Tapintás: szilárd/kemény – puha; nyers; éles; sima – durva

KEMÉNY

URÁLI, FINNUGOR

Egy bizonytalan uráli etimológia mellett egy bizonytalan és egy biztos finnugor kori etimológia tartozik ide:

**ćar3* 'hart, fest, stark' FP, ?U (UEW30)

Szamojéd oldalról csak szölkup megfelelést tartalmaz az etimológia (*šara* 'stark, kräftig, fest'), így szamojéd folytatása nem rekonstruálható.

**kämä* 'hart, fest' FU, ?U (UEW137)

Mivel szamojéd oldalról csak szölkup és kamassz megfelelés van, így szamojéd kori célformája ebben az esetben sem rekonstruálható.

**nsńć3* 'stark, hart' FU (UEW310)

SZAMOJÉD

Szamojéd alapnyelvre nem rekonstruálható ezzel a jelentéssel lexéma.

PUHA

URÁLI, FINNUGOR

Puha jelentéssel több szót is rekonstruálnak a finnugor alapnyelvre, tán ez is oka lehet annak, hogy az uráli alapnyelvben ellenben csak egy bizonytalan etimológiát találunk. A rekonstrukciót nehezíti, hogy – amint az UEW is megjegyzi az egyes szócikkeknel –, hogy mindegyik onomatopoetikusnak tekinthető.

**ńsm3^l* 'weich' U (UEW330)

**ńońća* 'weich' FU (UEW250)

**leń3* 'weich, schlaff' FU (UEW246a)

**lepp3* 'weich' FU (UEW246b)

**ńām3* 'weich' FU (UEW314)

SZAMOJÉD

ńamagəə *ńamə Ader¹/-(Ader) A/A/A (SW106)

Az etimológia erősen kérdőjeles. A második szótagbeli *-m-* azt mutatja, hogy a nganaszan – déli-szamojéd megfelelés a helyes, és a nyenyec *ńulak* nem tartozik ide. A *ńulak* a *ńul* 'iszap' szóból képzett alak. Ezzel gyakorlatilag kizárhatjuk, hogy az északi-szamojéd nyelvek különválása után egyes melléknevek csak az enyecből hullottak volna ki. A nganaszanban a 'puha' jelentésre a *d'obtəgəə* és a *lomnəjkuə* használatos, a *ńamanə* ~ *ńamagəə* alak Castrénál jellemző (ezen kívül KS és egy-két T), KMZ nem tartalmaz semmilyen vonatkozó adatot.

d'ühəgəə 'puha (friss)' (KMZ52)

Szamojéd eredetű lexéma, az alapnyelvi jelentés 'meleg'. A nganaszan szónak 'puha' jelentése van ('мягкий /свежий/)' (KMZ52). Analógiás hatás eredménye lehetett az evenki 'meleg' jelentésű szó átvétele. Egyes nyenyec adatok is a 'puha' irányába mutatnak: *śijəseda wewa, jubaj* 'der Stahl ist schlecht, weich' (L144b) Tehát egy 'meleg ~ puha' > 'puha' jelentésszűkülést figyelhetünk meg a nganaszanban: ami meleg, megpuhul, s ami meleg (pl. étel), az friss. Mint a kenyér esetében, a friss kenyér puha is egyben (s jó esetben meleg): ng *d'übə"lūkū kiriba* 'puha kenyér'.

A szölkupban igei származékok maradtak meg, elsősorban 'olvad' jelentésben (*čuqo* 'tauen' E241). A 'meleg' jelentést a másik PS kori lexéma hordozza.

	U	FU	S
KEMÉNY	++	+	–
PUHA	+	++++	A

Jól látható, hogy e tartomány elemeit kevés biztonsággal tudjuk rekonstruálni az alapnyelvekre. Az északi-szamojéd nyelvek szempontjából ki kell emelni, hogy e nyelvek vonatkozó elemei nem tagjai egyetlen uráli etimológiának sem.

ÉSZAKI-SZAMOJÉD

tud'a-jkuə (B86: 111)

Csak Bołdt anyagában fordul elő. A KMZ szótár által megadott *tud'aruə* 'kemény' alak folyamatos melléknévi igenév. Rokonyelvi megfelelése:

Tne *toje-na-na* [PtImp] 'kemény, szilárd' (T65: 666).

Ebbe a tartományba tartozik a következő elem is, bár ebben az esetben valószínűleg inkább a 'érdes, szűrös felületű' jelentés az elsődleges:

nosə-gəə 'kemény', *nošüčüə* 'kemény, szűrös' (KMZ118)

Tne *naso-rtă(ś)* 'érdesnek lenni' (T65: 288).

NGANASZAN

KEMÉNY

d'antjə 'kemény, szilárd' (KMZ55)

Castrénál (1855) a 'kemény' jelentésű szó *janagā*, ez a későbbi lejegyzésekben nem jelenik meg. E szónak mindössze egy előfordulása van (KMZ mellett):

d'antjə məumənu taa, baŋ ŋonəə d'indua merəgəi" hojküčü".

kemény-GEN föld-PROL rén kutya és ló gyors-NADV fut-KIMP-PL3

'A kemény földön a rénszarvas, a kutya és a ló gyorsan fut.' (Ta18)

d'enuntua 'kemény; feszes, szoros' (KMZ38)

A szó egyetlen előfordulása. Valószínűleg folyamatos melléknévi igenév.

h^ualərəku 'kemény, szilárd' (KMZ200):

h^ualə 'kő' + *-rəku* [NSIM]

košüə 'száraz' > 'kemény' (? 'kiszáradt'), *košüə məu* 'szárazföld' (KMZ70)

PUHA

lomnəjkua 'puha' (KMZ88) Ismeretlen eredetű szó.

	NGANASZAN	NYENYEC	ENYEC	SZÖLKUP	MATOR
'kemény'	<i>tudaruə</i> [PtImp] (KMZ179)	<i>tojenana</i> [PTIMP] (T65: 666)	<i>muj</i> (SB74) <i>noje</i> (SB83)	<i>kōm</i> (A1848) <i>sača</i> (A2492) <i>šare</i> (A2665) <i>sānai</i> (A2528)	<i>tiri</i> (?) (H361/1028)
	<i>d'antjə</i> (KMZ55)	<i>xečeltana</i> [PTIMP] (T65:805)			
	<i>h^ualərəku</i> (KMZ200)	<i>jabŋij</i> (T65:805)			
	? <i>košüə</i>				
	<i>nosəgəə</i> (KMZ118)	<i>na'mena</i> [PTIMP]			
	<i>d'enuntua</i> (KMZ38)				

	NGANASZAN	NYENYEC	ENYEC	SZÖLKUP	MATOR
'puha'	<i>ńaməgəə</i> (T118) <i>lomnəjkuə</i> (KMZ88) <i>dühəgəə</i> (~ friss) (KMZ52)	<i>ńulak</i> (T65:330) <i>jid'eb'a</i> (hó)	<i>ńugu(lejku)</i> (SB88)	<i>ńamɨk</i> (E159) <i>puč(č)al'</i> KM (A447) <i>puta</i> (A448) <i>pɨk(k)al'</i> KM (A568) <i>pūrāl'</i> KeOš (A676) <i>čapərka</i> (A1440) <i>ńewa-</i> (A1635)	<i>čuhurhuj</i> (H236/233)

→ km *kāšpā* 'zäh, hart, steif, rauh (nie von Menschen)' (D27b) 44b

təŋ 'sehr; hart, schwer, kräftig' (D69b)

nēmâr 'weich' (D45a, vö. még D47b)

ÉLES

URÁLI, FINNUGOR

**karwa* 'bitter, scharf; bitter sein, brennen, prickeln' FU (UEW128)

SZAMOJÉD

homəgəə **pət³mä* Ader¹/A/A -/A/A SW115

	U	FU	S
ÉLES	—	+	B

Az SW melléknévi jelentést ad meg. Ugyanakkor rekonstruál egy **əntə* 'Schneide' (SW 20–21, Hel1997:74/211) jelentésű szót is, mely az összes szamojéd nyelvben rendelkezik megfeleléssel, s a nyenyecben, a szölkupban és matorban ebből a szóból is képezhető 'éles' jelentésű lexéma.

	NGANASZAN	NYENYEC	ENYEC	SZÖLKUP	MATOR	KOJBÁL	KAMASSZ
'éles'	<i>homəgəə</i> (KMZ119)	<i>pa'm'a</i>	<i>poj</i> (SB234)	<i>āṇṭiṣimīl'</i> <i>oṇṭiṣimīl'</i> (E23)	~ <i>āndə-kā</i> (der) (H71/210-211)	<i>potme</i>	<i>phami</i> , <i>phö'mi</i> (C)
	<i>ḥomsajkuə</i> (KMZ119)	<i>ḥandota</i>		<i>mintīl'</i> (E136)			<i>śuku</i> D61b
'él'	<i>ḡačə</i> (KMZ281)	<i>ḥand</i>	<i>nadu</i> (SB2324)	<i>āṇṭi</i>	<i>āndā</i>	?	<i>āṇ</i>
	<i>ḥomsə</i> (KMZ119)						
	<i>h'a</i> (KMZ305)						
	<i>homa</i> (B44)						

Bo'lt adatai alapján tudjuk megállapítani a következő összefüggést:

homəgəə (KS112, T114, Ta244) 'éles'

homa 'vminek az éle' (B44)

homa 'kasza' (B41)

	NGANASZAN	NYENYEC	ENYEC	SZÖLKUP	MATOR	KAMASSZ
'éles'	<i>homəgəə</i> (KMZ197)	<i>pa'ma</i> (T65:455)	<i>poj</i> (SB235)	<i>āṇṭiṣimīl'</i> (E23)	<i>āndəkā</i> (H210/71)	<i>pumi</i> (D54a)
	<i>ḥomsajkuə</i> (KMZ119)	<i>saw'uj</i> (T89:238)		<i>mintīl'</i> (E136)		<i>śuku</i> (D61b)

NYERS

URÁLI, FINNUGOR

ḥačkə* 'naß, feucht, roh' **FU (UEW311)

SZAMOJÉD

ḡobuə **ājəpájə* (der) A/A/A A/A/- (SW17)

< **ājə* 'Fleisch, Körper' (SW17)

Helimski által rekonstruált alak: PS **aja* 'Fleisch, Körper' (> *'roh') (H327/799).

A KMZ-ben nincs, a nganaszan adat csak Castrénál fordul elő.

A nganaszan erre a jelentésre megtalálható még a *kulbajkuə* szó. Kevés adat alapján a jelentése 'nyers, meleg' (Ma80), KMZ más jelentést ad meg: 'kihűlt' (KMZ72). Az igei alakok alapján az ősi tő PNS **kulV-* lehetett. A szó megfelelője ugyanis megtalálható a nyenyecben 'lehül, kihül' jelentéssel (pl. *χulcarṇaś* '1. остывать (о горячем); 2. становиться слегка тёплым, согреваться (о холодном)' T65: 779).

	U	FU	S
NYERS	–	+	B

ROTHADT

URÁLI, FINNUGOR

**rščkz* (*ršškz*) 'zerberlich, spröde, faul, morsch' FU (UEW426)

SZAMOJÉD

**tipājā* (der) v/A/A A/A/A SW161 Ader/N/V

A nganaszából az SW csak igei származékot említ. A főnévi tő (**ti* ~ **te* 'Eiter' (SW161)) folytatása azonban megtalálható, noha az SW csak déli-szamojéd nyelvekből említ megfeleléseket: ng *či* (B24, JAT96) ~ *tī*" (C63) ~ *tī*" (C63).

A melléknévi alakról szólok a PS-kori képzett alakoknál. A Werner által is említett, Boudára hivatkozott két párhuzam feltehetően nem helyes:

ng *tīnea* 'sauer, verfault' (C55) ~ ^l*śińś* 'faul', 'verfault', 'alt', 'altersschwach',
čīini"ia 'гнилой, тухлой' 'gebrechlich' (Werner 2002/II: 207)
 (KMZ214)

Azért nem fogadható el, mert Werner PJ (S) **siń* 'alt', 'gebrechlich', 'faul' rekonstruált alakot említ, ugyanakkor a nganaszban a nazális nem a tőhöz tartozik – vö. PS **ti* (mt) ~ **te*, 'Eiter', SW161 – hanem egy nomen possessoris képző egyik eleme (mai alak: *-nəə* – vö. Castrén: *tī-neə*).

	U	FU	S
'rothadt'	–	+	B

ÉSZAKI-SZAMOJÉD

Nincs új elem ebben a rétegben.

NGANASZAN

d'asəgə N (KMZ57) 'nyersesség'

A szótár *d'asəgəə* melléknévi alakot nem említ.

muubuə (KMZ100): 'nyers, nem elkészített'

Deverbális melléknévképzős alak (-HUə).

A többi vonatkozó adatról a 'nedvesség' az elsődleges tartalom:

ńetibjə (KMZ113): 'nyers, nyirkos, nedves'

d'ebtəbuə (KMZ36): 'nedves, nyirkos, nyers'

Lásd lejjebb a NEDVES-nél (200. oldal).

čiini"ia, lásd 6.6.9. pontot.

	NGANASZAN	NYENYEC	ENYEC	SZÖLKUP	MATOR
'nyers'	<i>d'asəgə</i> N (KMZ57) <i>muubuə</i> (KMZ100)	<i>sa"ńuj</i> (T65:540–541) <i>ńajabej</i> (hal, hús) (T65:391)	<i>nodab</i> ' (~nedves) (SB83) <i>ajib</i> ' (sületlen) (SB13)	<i>uəćə</i> (A162) <i>ńaŋkaŋ</i> (A1717)	<i>ojobtu</i> (?) (H327/799)
'rothadt'	<i>čiini"ia</i> (KMZ214) <i>ńiribjə</i> (T138)	<i>ńibej</i> (T65:655)	<i>posa</i> (SB109) <i>sajbi</i> (SB115)	<i>těmpi</i> (A950)	<i>ńизигайме</i> <i>?чизигайме</i> (H321/764)

→ Tne *sa"ńuj* (T65:540–541): 'nedves, nyirkos', pl. ruha, föld, fű.

→ szlk *těmpi* (A950) < *tě* 'Fäule, Eiter'

→ mt *čuhurńuj* (233) < PS **je^lpərkə* 'weich' (H235–236), vö. továbbá mt *čuńa* 'warm' < PS **jupa* (H235/231), (SW47–48)

→ mt *āńdəkā* (71) < PS **āńtə* 'Schneide' (H210–211/71), (SW20–21)

→ mt *tiri* (?) (1028) < PS **t^ljra* '(hart) trocknen (vi)' (H361/1028), (SW160)

→ km *ubi* 'rauh, roh, nasskalt, unreif, ungekocht' (D79a)

NEDVESSÉG: 'száraz' – 'nedves'

URÁLI, FINNUGOR

SZÁRAZ

Számos etimológia tartozik ide:

**sorwa*⁻² 'trocknen, trocken werden' U (UEW502)

**kuška* (*koška*) 'trocken; trocken werden' U (UEW223)

Szamojéd folytatása is rekontruálható (lásd lejjebb).

**šelz* 'trocknen; trocken werden' U (UEW473)

**šarʒ*³ 'trocken; trocken werden' FU (UEW466)

**kujwa* 'trocken' FU (UEW196)

SZAMOJÉD

A szamojéd alapnyelvre állapotigeként rekonstruálható fogalom:

**kās̄*- (? ~ szajáni **kās*-) 'trocken sein, trocken (intr.)' (SW60)

Uráli előzménye **kuška* (*koška*) 'trocken; trocken werden' U (UEW223). Stabil elem, mindegyik szamojéd nyelvben jól adatható. A nganaszban a száraz jelentésre ez a centrális elem (*košüä*).

**tʰj̥r̥ä*- '(hart) trocken (intr.)' (SW160)

Csupán erdei és tundrai nyenyec, valamint kérdőjeles mator megfelelés. A **sorwa*⁻² 'trocknen, trocken werden' U (UEW502) folytatása. A nganaszban *tj̥raa* 'sekély' alakot Janhunén nem említi, ám Helimski már számításba veszi: PS **tʰj̥r̥i* 'высохший, пересохший' (Etym36/137): ng (C) *tera* 'seicht', (T79) *tj̥ra* 'мень, мелкий'; mt (Sp) *tj̥r̥i* 'твердый'.

NEDVES

URÁLI, FINNUGOR

**poča*⁻² 'naß, feucht werden' U (UEW388)

**elʒ* 'feucht, naß' FU (UEW73–74)

**háčkz* 'naß, feucht, roh' FU (UEW311) Onomatopoetikus jellegű, biztos etimológia.

SZAMOJÉD

**nontʰä*- 'nass werden' (SW103)

Enyec, jurák és kérdőjeles kamassz megfelelés.

**jotpa* 'nass, feucht' (H233/216)

ng *d'ūhu-ə* 'nass, feucht (von Holz)', *d'ūhə-gəə* [NADJ] 'puha'

További adatok: *d'ūhəδusa* 'szétold' Ma74 (C, KS96); *d'ūbagaad'ir* [Nadj1-Nmod2] (Ba267); *juaja* 'weich' (C54)

	U	FU	S
SZÁRAZ	+++	+++ ++	AA
NEDVES	+	++	BB

NGANASZAN

netibjə 'nedves, nyirkos' (KMZ113)

A KMZ szótár vonatkozó melléknévképzős szóként elemzi: *netibjə* 'nedves hely; nedvesség' (KMZ113) + NREL. Ugyanakkor a tö és a képző egyértelműen meghatározható: *neti-d'i* 'átázik, átnedvesedik' + deverbális melléknévképző (-HUə) (4.2.2.6.). A képző ma már nem produktív.

d'ebtəbuə (KMZ36)

A szó *d'ebtə-u-sa* '(meg)ázik' igéből képzett melléknév. Ez a két szó arra utal, hogy a nedves mező elemei eredetileg igei természetűek voltak (a képző egy összamojéd participium-képzőből vezethető le, lásd 7.2.)

	NGANASZAN	NYENYEC	ENYEC	SZÖLKUP	MATOR	KAMASSZ
'száraz'	<i>košüə</i> (KMZ70)	<i>χasuj</i> (T65:757) ----- <i>tjira-š</i> [Inf] <i>tjira-bej</i> (T65:681) ----- <i>talbej</i> (T65:618)	<i>kasuj</i> (SB49) <i>tjiraj</i> (SB146)	<i>tekipjil'</i> (E262) <i>sjirkol'</i> (A2694)	<i>kālüh</i> (?) (H273/462)	<i>kumaŋ</i> (D34)a
'nedves'	<i>netibjə</i> (KMZ113) <i>d'ebtəbuə</i> (KMZ36)	<i>sa"ñuj</i> (T65:540–541) <i>mud'oj</i> ----- <i>jabt'oj</i> (T65:824)	<i>nodab'</i> (SB83)	<i>čentäl'</i> (E236) <i>čoptə</i> 'feucht' (A1450)	<i>čo"ba</i> (H233/216)	<i>džəppi</i> (D15b) ----- <i>b'ādu</i> (D12a)

→ Tne *sa"ñuj* (T65:540–541), lásd 'nyers'

→ en *nodab'* < PS **nont^lā-* 'nass werden' (SW103)

A szó a másik két északi-szamojéd nyelvből nem mutatható ki. A déli-szamojéd nyelvek közül csak a kamasszból mutatható ki (a megfelelés bizonytalan): *nunər'əm* 'nass machen' (D47a)

→ szlk *tekijl'* [PTIMP] (E262), vö. *čekə-* 'trocknen, intr.' > 'seicht' (A1194)

→ szlk *čentäl'* 'feucht, naß' (E236)

	PU	PS	PNS	Ng (Castrén)	Ng
KEMÉNY	* <i>čarə</i> (?)	—	—	—	—
	* <i>kāmā</i> (?)	—	—	—	—
			* <i>tojā-</i>	—	<i>tuɖajkuə</i>
			* <i>nāsā</i>	—	<i>nosəgəə</i>
PUHA	* <i>ḥsməʔ</i>	* <i>ḥāmə</i>	+	<i>ḥamagā</i>	<i>ḥaməgəə</i>
		* <i>jeʔpərkə</i>	—	—	—
					<i>ɖūhuə</i> ←
SZÁRAZ	* <i>kuška</i> (<i>koška</i>)	* <i>kāsā-</i>	+	<i>kosua</i>	<i>košūə</i>
	* <i>sorwa</i> - ²	—	—	—	—
	* <i>šelə</i>	—	—	—	—
NEDVES	* <i>poča</i> - ²	—	—	—	—
		* <i>nontʔā-</i>	—	—	—
		* <i>jotpa</i>	?	—	(<i>ɖūhuə</i>) ←
				<i>juaja</i>	—
ÉLES	—	* <i>pātʔmä</i>	?	<i>fomagā</i>	<i>homəgəə</i>
					<i>homsajkuə</i>
NYERS	—	* <i>ājəpājə</i>	+	<i>ḡobua</i>	—
					<i>ɖasəgə</i>
ROTHADT	—	* <i>tipājə</i>	+	<i>tīnea</i>	<i>čiini"ia</i> (KMZ214)
					<i>hiribjə</i>

6.6.9 Íz: édes, keserű, savanyú, csípős, sós

Az öt érzékelést megnevező terület (látás, hallás, ízlelés, tapintás, szaglás) közül a íz és a szagok/illatok elnevezéseiről tudunk a legkevesebbet történeti és tipológiai szempontból (Sutrop 2002: 183). Ennek az az oka, hogy ezek a legkevésbé rekonstruálható fogalmak, az elnevezések általában transzparenssek, morfológiailag összetettek. Sutrop (2002: 199–200) is megjegyzi az észti és szomszédos nyelveinek elnevezéseit vizsgálva, hogy az alapnyelvekre e fogalmak közül egy sem rekonstruálható. Történeti szempontból kétféle magyarázatot tud elképzelni: vagy a 'van íze' — 'nincs íze' állt szemben egymással, vagy pedig ez a szembenállás a 'jó/kellemes íz' — 'rossz íz' lehetett. Ezeket a feltevéseket erősíti például a nyenyec *jibcada* szó, amely mind a négy alapízre vonatkozhat. Így a régi rétegekre vonatkozóan az 'íz' jelentésű etimológiákat is számba kell venni.

URÁLI, FINNUGOR

Egy biztos és egy bizonytalan uráli etimológiát találunk:

**ip3* ~ *ip3-s3* ~ *ip3-š3* 'Geschmack; Geruch' U (UEW83)

**šanj3* 'Geschmack, Geruch; schmecken, riechen' U (UEW462)

Szamojéd folytatása – mivel csak a szölkupból mutatható ki – nem rekonstruálható.

Az uráli alapnyelvre vonatkozóan a szag és az íz nem is különíthető el az etimológia szintjén.

SZAMOJÉD

Janhunen nem rekonstruál ízzel kapcsolatos melléknévi lexémát. Helimski egy – a vokalizmus miatt bizonytalan – etimológiát állított össze tundrai és erdei nyenyec, valamint szajáni szamojéd megfelelésekkel 'keserű, savanyú' jelentéssel:

**ʃɛs3* 'быть горьким, кислым' (Etym40)

ÉSZAKI-SZAMOJÉD

Nem jelenik meg új elem ebben a rétegben.

NGANASZAN

A nganaszanban találunk egy *neagəə* 'vmilyen ízű, illatú' jelentésű szó, amely mindig utótagként jelenik meg, önállóan nem fordul elő. A szó valószínűleg a *naagəə* 'jó, finom' szóhoz köthető. Például: *sakjɪ-neagəə*: 'cukor' + 'ízű', *šjɪneagəə* 'sós + ízű'. További példák:

<i>sirńǎǎǎǎ</i>	'sós'
<i>sakirńǎǎǎǎ</i>	'édes'
<i>d'irńǎǎǎǎ</i>	'zsíros' (жирный на вкус (о пище))
<i>bijńǎǎǎǎ</i>	'1. vizes, 2. vodkaillatú-, vagy ízű'
<i>kiribańǎǎǎǎ</i>	'kenyér ízű'

	NGANASZAN	NYENYEC	ENYEC	SZÖLKUP	MATOR	KAMASSZ
'édes'	<i>sakirńǎǎǎǎ</i> (KMZ147)	<i>ǎamlada</i> (T65:381)	<i>ese</i> (SB278)	<i>ńńńń</i> (A1662)	<i>bóornjuctǎ</i> (H220/138) <i>tadlǎr</i> (H348/935)	<i>ńamga</i> (47a)
'savanyú'	<i>čĩĩni"ia</i> (KMZ214)	<i>tĩbej</i> (T65:655) <i>ńalcarpej</i> (T65:346)	<i>sajbi</i> (SB115)	<i>tēmba</i> (A950)	<i>neĩdjũ</i> (H316/731)	<i>nāmzǎǎa</i> (D195a) ~ <i>nāmzǎǎǎ</i> (D43a)
	<i>tasǎǎǎǎ</i> (KMZ173)	<i>maǎǎalmĩ</i> (T65:233)	<i>d'ĩčiza</i> , <i>d'ĩčak</i> (SB34)	<i>parĩńĩ-</i> (A627)	<i>ńõnǎǎkǎ</i> (H322/773)	
'keserű'		<i>jenśda</i> (T65:99) <i>waǎada</i> (T65:49)				
'sós'	<i>sirńǎǎǎǎ</i> (KMZ161)	<i>sercawej</i> (T65:586)	<i>sĩrtaj</i> (SB127)	?	?	<i>toš-s'bi</i> (D73b)

→ ng *čĩĩni"ia* '1. rothadt; 2. megsavanyodott', Castrénnál 'sauer, verfault' jelentéssel szerepel. A Werner által említett jen *l'sińś* 'faul', 'verfault', 'alt', 'altersschwach', 'gebrechlich' szóval való megfelelés véleményem szerint nem fogadható el (Werner 2002/II: 207), lásd 6.6.8.2.

→ ng *tasǎǎǎǎ*: ismeretlen eredetű szó.⁵⁵

→ Tne *jibćada* [PTIMP] (T65:134): '1. горький; 2. кислый; 3. чересчур солёный 4. вост. сладкий'.

→ Tne *ǎamńala-da* [PTIMP] ~ 'finom' < *ǎamńa-* 'nyal' (T65:381)

→ Tne *waǎada* [PTIMP] (T65:49): '1. állott, áporodott szagú; 2. keserű (pl. fakéreg), túlságosan erős (tea)'

⁵⁵ Esetleges rokonnyelvi megfelelései: en *taserádde* Ch 'gelb' (C) / ne *taseǎǎej* 'gelb' (T). A 'sárga' és a 'savanyú' jelentések abban az esetben kapcsolhatók össze, ha a főnévi tő egy 'epe' jelentésű szóra lenne visszavezethető, illet azonban nem találunk., tovább az első szótag magánhangzója sem szabályos megfelelés (a nganaszanban o-nak kell jelentkeznie). A nyenyec és az enyec nganaszan megfelelése valószínűbb, hogy a *toďakuǎ* 'sárga, barna, zöld', lásd 6.5.

→ Tne *mangalmi* (T65:233): 'megromlott, savanyú, megsavanyodott'

→ **ti* (mt) ~ **te* 'Eiter'; **ti*- (? **tij*-) ~ **te* (sk, km-kb) 'faulen' (SW161) származékai:

→ ng *čīini"ia* '1. гнилой; 2. прокисший'

→ szlk *tē* 'Fäule, Eiter' > *tēmba* 'verfault', 'sauer', 'bitter' (A950)

→ Tne *tībej* '1. rothadt, 2. savanyú, romlott' (T65:655)

→ Tne *ñalcarpej* (T65:346): 'nyers, megpuhult, felolvadt (pl. bőr, fagyasztott hús, hal)'

→ szlk *pariñi*- (A627) (< SW114 'brennen')

→ mt *tadlir* < Türk.

→ mt *neīdjū* (H316/731) < mt *ñej*- 'faulen'

→ a 'sós' esetében nem tekintem azonos eredetűnek az északi-szamojéd nyelvek adatait, noha az alapszó mindhárom esetben ugyanaz a szamojéd eredetű lexéma jelenik meg (**ser* 'Eis', az északi-szamojédban 'Salz' is, SW138), a szóalkotás a nganaszanban nem nomen possessoris képzővel történik:

- nyenyec: *ser* 'só' + NPOS *-sawej/-cawej*
- enyec: *sir* 'só' + NPOS: *-taj*
- nganaszan: *sir* 'só' + *ñeəgəə* 'ízű'

A kamasszban fordított a helyzet: a 'só' jelentésű nem ősi eredetű lexéma (*toś* 'só' < tat. *tus*, *tuz* 'só'), viszont a nomen possessoris képző megfelel az ősszamojéd eredetű nomen possessoris képzőnek: *toś-s^əbi* 'salzig' (D73b).

Az íz az adatok tanúsága szerint olyan tartomány, melynek tagjai erősen motiváltak, így alapnyelvi adatok nem jellemzőek. A következő tendenciák állapíthatók meg:

- jellemző formális eljárások:
 - pozitív tag: nomen possessoris képzővel való kifejezés;
 - negatív tag: fosztóképzővel való kifejezés;
 - jelentésváltozás (pl. sárga ~ savanyú/keserű).

6.6.10. Szag: bűdös – illatos, jó szagú

URÁLI, FINNUGOR

Az uráli, ill. a finnugor alapnyelvre a szag/illat milyenségét minősítő lexémát nem tudunk rekonstruálni, csak magát az 'illat, szag' fogalmat, amely az alapnyelvekben az íz fogalmától nem különíthető el:

**ip3* ~ *ip3-s3* ~ *ip3-š3* 'Geschmack; Geruch' U (UEW83)

**šank3* 'Geschmack, Geruch; schmecken, riechen' U (UEW462)

S van egy bizonytalan finnugor kori etimológia:

**leke* 'Geruch; riechen' FU (UEW244)

Az ízzel való ellátottság a világ nyelveiben a jó, kellemes ízt fejezi ki, vö. m. *ízes, ízletes*, fi. *maKu* 'íz' > *maukas* 'ízes', *makea* 'édes', or. *вкус* 'íz' > *вкусный* 'ízes, finom', ol. *gusto* 'íz' > *gustoso* 'jóízű', stb. A szamojéd nyelvek az utóbbi jelentést erősítik: en *ot* 'запах' (SB97), Tne *ɲabt* (T48:91). Az UEW megemlíti a nganaszan *ɲobta* 'Geruch' (C45), *ɲobtalea* [Npos3] 'riechend' (C45) szót is.

SZAMOJÉD

Janhunen a 'szag/illat' jelentésű lexémát **āptā* 'Geruch' (SW16) alakban rekonstruálja, az összes élő szamojéd nyelvből adatolva, valamint a kamasszból. A nganaszan megfelelés *ɲobta* (C45). A szag, illat jelentésű szó nganaszanul ma ugyanakkor *biā* ('запах', KMZ24), amely első jelentése 'szél'. Az 'illatos' szó *hotəgəə* 'душистый' (= с сильным запахом)', melynek töve 'hagyma' jelentésű. A 'büdös' jelentést pedig a szamojéd eredetű *čīini^{na}* '1. гнилой; 2. прокисший' (KMZ214) ('rothadt' > 'savanyú, бүдös') fejezi ki, amely azonban megint csak összefügg az íz érzékelésével. A бүдösсég, szag nyenyecül *wewa ɲabt*, azaz 'rossz illat' ('вонь, зловоние').

íz és szag

	U	FU	S
íz	++	++	?
SZAG		+	A

	NGANASZAN	NYENYEC	ENYEC	SZÖLKUP	MATOR	KAMASSZ
'jó szagú'	<i>hotəgəə</i> (KMZ199)	<i>sawa ɲabt</i> (T65:366)	<i>sojzaan oteta</i> (SB122) <i>obtoreggo</i>	?	?	
'büdös'	?	<i>wewa ɲabt</i> (T65:366) <i>ɲabłena</i> [PTIMP] (T65:367)	?	?	?	<i>pułšəga</i> (D54b)

→ ne 'jó szagú' – 'rossz szagú'

ɲabte-na [PTIMP] (T65:367) 'пахнущий, 2. пахучий'

→ en *obtoreggo* 'illatos': *oto* (C55: *obto*) 'szag, illat' +NPOS

A FIZIKAI TULAJDONSÁG típusba tartozó fogalmak – noha e mező nem homogén (azaz több, egymástól független mező tartozik ide) – túlnyomórészt kontradiktórikus antonim párokba rendezhetők, az *p – nem p* típusú, azaz rendelkezik-e azzal a tulajdonsággal vagy sem. Ez azt jelenti, hogy ebben a típusban a leggyakoribb eljárás az alaptag + nomen possessoris képző (pozitív) és az alaptag + fosztóképzős (negatív) transzparens szerkezetek. Ebből adódik, hogy az alapnyelvekre ezekben az esetekben többnyire csak az alaptagot tudjuk rekonstruálni, vagy magát a szerkezetet. Erre számos példát láttunk az előzőekben (pl. ÍZ, SZAG, TARTALOM tartományokban). Vannak típusok, ahol a forrásformák az alapnyelvi alakok, s a forrásfogalmak ezek rekonstruált jelentései, azaz számos stabil mezővel találkozunk (pl. FERDE, ÉLES) A nem kontradiktórikus viszonyban álló relatív melléknévpárok (pl. SÚLY, TAPINTÁS) esetében a relatív párokra jellemző opacitással jóval nagyobb mértékben találkozunk (tehát pl. a súly esetében nem azt találjuk, hogy egy elvont 'súly' jelentésű lexéma nomen possessoris képzős alakja fejezné ki a 'nehéz' jelentést).

A FIZIKAI TULAJDONSÁG esetében ki kell emelni, hogy az előzőekből következően a legkorábbi rétegekre (uráli, finnugor) többnyire csak elvont fogalmakat, magának a mezőnek a elnevezését lehet rekonstruálni.

6.7. Érték: jó – rossz

Cruse csoportosításában a második csoportba tartozó, nem kontradiktórikus, relatív antonim pár.

JÓ

URÁLI, FINNUGOR

Az alapjelentés nem rekonstruálható az uráli, ill. a finnugor alapnyelvre. A pozitív értékre találunk csak etimológiát, azt is a finnugor rétegben.⁵⁶ Az etimológia bizonytalan:

*šeŋä 'gut, gesund; ? gerade' FW, ? FU (UEW499)

⁵⁶ Ugyanakkor a közbülső alapnyelvek esetében (PFP, PFW, PUg, PS) biztos etimológiákat találunk, amelyek majd minden nyelvben lefedik a prototipikus JÓ fogalmát:

*šeŋä 'gut, gesund; ? gerade' FW, ? FU (UEW499)

*para 'gut' FP (UEW724)

*reć(k)3 'schön, gut' FP (UEW744)

*jom3 (jam3) 'gut' PUg (UEW850)

	U	FU	S
JÓ	–	?+	B
ROSSZ	–	–	B (schlecht) B (böse) B (böse sein)

Mindez azt mutatja, hogy a prototipikus JÓ fogalmának lexikai kifejeződése a finnugor alapnyelv felbomlása után alakult ki, ugyanis a szamojéd alapnyelvre biztosan rekonstruálható. Ezt az is mutatja, hogy a közbülső alapnyelvi lexémák a nyelvek többségében fennmaradtak.

SZAMOJÉD

A szamojéd alapnyelvre egy pozitív értéket kifejező szót rekonstruál Janhunén:

**sâma* –/A/A A/-/- (SW132)

A nganaszanban a PS szónak semmi nyoma, helyette evenki átvételt találunk ebben a jelentésben: *ñaagəə* (< ev *ńaka*, Helimski 2000: 283), amely azonban módosította a POZITÍV ÉRTÉK tartományt. Mégpedig az *ərakəra* 'szép' jelentésű szó miatt, amely szintén átvételnek tűnik (a magánhangzós szókezdet és a négyszótagú tő miatt). Ugyanakkor a többi szamojéd nyelvben a 'jó' és 'szép' jelentés nem válik ennyire élesen ketté.

Az átvétel formális motivációja lehetett a második szótag *-ŋkə* vagy *-gəə*, amely analógiásan mutatta a melléknévi végződést. Ilyen szó még a *maagəə* 'kemény, szilárd' és talán a *məŋkəə* 'szegény' is. A harmadik ilyen szerkezetű tőnek – *səŋkə-* 'erő, erős' – a mandzsu-tunguz nyelvekben nem találtam megfelelését.

A matorban, ahol szintén nem mutatható ki az összamojéd szó, másként pótlódott ez a lexéma: a PS *ena* 'igazi' szóból lett talán szóhasadással. Természetesen ezt a szűkös anyag miatt csak feltételezni lehet, de erre utal Helimski megállapítása is: mind az *enā* 'echt, *richtig', mind az *inī* 'gut' esetében elképzelhetőnek tartja, hogy ugyanarról az etimonról fakad (H210/69, 253/346). A 'szép' jelentésre a matorban nem találni adatot.

ŋanuə (KMZ130)

Helimski által rekonstruált alak: PS **ena* 'Wahrheit' > **enaj* 'wahr, echt' (H253/346), ahol mator adattal egészíti ki az etimológiát, ill. PS **ena* 'Wahrheit' > **enajə* 'richtig' (H210/69) változást feltételez.

A KMZ szótár példái (130–131):

1. egyszerű, szokásos: *ɲanuə* "ɲana"sanə" 'egyszerű emberek'
2. 'igazi, valódi': *ɲanuə ma* "csum (sátor)"; *ɲanuə ɲənduj* 'csónakfajta'; *ɲanuə l'ansə* 'törpenyír'.

ÉSZAKI-SZAMOJÉD

Egy onomatopoetikus motivált lexémát találunk, amely a nyenyecben és a nganaszanban található meg:

ng *ɲəmnə-gəə* 'finom' (KMZ143)

Tne *ɲamhá(ś)* 'nyal' (T65: 381); *ɲamhá-la(ś)* 'finomnak lenni, édesnek lenni, ízletesnek lenni' (T65: 381)

- lásd még az ÍZ-nél (6.6.9.). A forrásfogalom ÉTEL/ESZIK.

A nganaszanban a pozitív értéket minden esetben jövevényszavak fejezik ki, amelyek nominális típusúak. A nominális típus jellemző az összes szamojéd nyelvre. A nyenyec és az enyec ugyanazt a rendszert mutatja, ugyanazokkal a lexémákkal.

Ezen kívül találunk még két enyec-nyenyec megfelelést:

PN-E **jābā* 'siker, boldogság, szerencse; sikeres, boldog, szerencsés'

en *jabo-dadde* B (C: 82), *d'ab-saj* 'szerencsés, boldog' (SB36)

Tne *jāb* 'Glück, Heil'; *jāb-sawaj* 'glücklich' (L101a-b)

Tne *śadota* ~ en *sezota* 'szép arcú'

Tne *śa* "arc' (T65:608) ~ en *se* "B 'arc' (Ta47) (< PS **kāt* 'Gesicht', SW65) > Tne *śadoć* 'szépnek, szép arcúnak lenni; 2. arccal valahova fordulva lenni' (T65:597), ennek alapján az en *sezota* is melléknévi igenév.

	NGANASZAN	NYENYEC	ENYEC	SZÖLKUP	MATOR	KAMASSZ
'finom'	<i>ɲəmnəgəə</i> (KMZ143)	<i>ɲamhá-la(ś)</i>	<i>ojta</i> (SB173)	?	?	?
	<i>ɲəmtəgəə</i> (L01:62)					
	<i>ɲəluagə</i> (T118)					

NGANASZAN

əɾəkəɾə 'szép'

Ismeretlen eredetű szó. A lexéma hosszúsága (négyszótagú tő nagyon ritka), másrészt a szókezdő magánhangzó (a nganaszanban ritka, az ősi magánhangzós kezdetű szavak elé nazális került) alapján átvételnek tűnik, sa közeli rokonnyelvekben nem találunk megfelelést.

ńalı 'öröm' (KMZ333)

Egyetlen mondatban fordul elő:

Taharⁱa tuntj mununtu: Ej, ńalı kərsu-tə.

akkor róka mond-Kimp-(Sg3) ó öröm(teli) hír

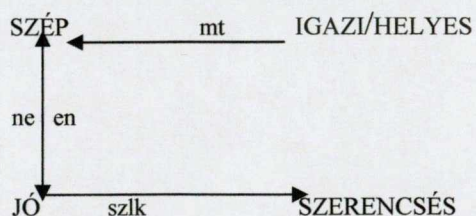
'Akkor a róka szól: Ó, egy örömteli hír.' (Wagner-Nagy 2002: 236/174)

ńalıńkəə [NADJ] 'életvidám' (HM39, HM71)

	NGANASZAN	NYENYEC	ENYEC	SZÖLKUP	MATOR
'szép'	<i>əɾəkəɾə</i> (KMZ219)	<i>sawa</i> (T65:517) <i>śadota</i> (arc) (T65:596) <i>mīlamz</i> (T65:265) <i>paskoj</i> (T65:453)	<i>sojza</i> (SB209) <i>sezota</i> (arc) (SB209)	<i>kurassimj'</i> (E111) <i>masteri</i> KM (A851) <i>s³raisul</i> TyM (A2690)	? <i>inī</i> (H253/346)
'jó'	<i>ńaagəə</i> (KMZ125)	<i>sawa</i> (T65:517–518)	<i>sojza</i> (SB122)	<i>soma</i> (E210)	<i>inī</i> (H210/68)
'igazi/helyes'	<i>ŋəði"təkə</i> (KMZ142)	<i>ńeneśa</i> (T65:300)	<i>onse śer eza</i> (SB36)	?	<i>enā</i> (H350/948)
'szerencsés, boldog'	<i>talanjə</i> (KMZ170)	<i>jabsawej</i> (T65:822)	<i>d'absaj</i> (SB36)	<i>soma, som</i> (E210)	<i>talanta</i> (H350/948)

→ Tne *mīlamz* (T65:265) 'szép; édes; fényes, világító'

A kamasszban az általános JÓ *jaḱšə* 'gut' (D23a), amely átvétel (< tat. *jaqšy, jaxšy*). Ezen kívül: *kuβās* 'schön, hübsch, gut' (D33a), *neDə* 'stark, hart, gut' (D44b).

→ Tne *sojza* (SB122): '1. ajándék; 2. jó, szép, csodálatos, kellemes, kényelmes, friss; 3. jól, szépen, hasznosan; 4. lehet'

ROSSZ

URÁLI, FINNUGOR

A szamojéd kort megelőző időszakra 'schlecht', ill. 'böse' jelentéssel nem rekonstruálnak lexémát.⁵⁷

SZAMOJÉD

**wâj* (~ **woj-*) 'schlecht' (SW168)

A ng *bahⁱa* általánosnak mondható az ismeretlen eredetű *nəŋhə* mellett. A két szó közötti jelentéskülönbség nem világos.

**wâl₃* (der) A/A/- -/Ader/- (SW171)

Melléknévi jelentéssel csak a két északi-szamojéd nyelvből mutatható ki az összes szamojéd nyelvet tekintve, azaz a déli-szamojédban nincs meg. Ősi, képzett alakja (SW171, 'böse werden') e két nyelven kívül a matorban található meg. A másik 'böse' jelentésű szó (SW109) viszont éppen a többi nyelvben található meg (a nyenyecben és a szölkupban). A *bəluə* a nganaszanban 'haragos, bosszús, dühös' jelentésű (KMZ30), inkább emberi tulajdonságra utal.

	NGANASZAN	NYENYEC	ENYEC	SZÖLKUP	MATOR	KAMASSZ
'rossz'	<i>nəŋhuə/nəŋhə</i> (KMZ123)	<i>waj</i>	<i>boku</i> (SB22)	<i>qoštijl'</i> (E79)	<i>bistā</i> (H219/133)	<i>bile</i> (D10a)
	<i>bahⁱa</i> (KMZ21)	<i>wešer''</i> (L67a)	<i>očik</i> (SB98)	<i>awal'</i> (A40)		
		<i>wäewa</i>		<i>is^lkəla</i> (A252)		
'gonosz'	<i>nəŋhuə</i> (KMZ123)	<i>nenā-</i> V (L316a)		<i>nehaj</i> (I)	<i>kalj</i> (?) (H263/403)	<i>kuroiok</i> 'böse, erzürnt, ärger' (D34b)
'csúnya'	? <i>bahⁱa</i>	?	<i>očik</i> (arc)	?	?	

→ km *bile* 'schlecht, untauglich, hinfällig, gebrechlich, abgelebt' (pl. ember) (D10a)

ĩžə 'krank, schlecht' (D22b)

megus 'schlecht, krank, ungeschikt' (D40a), < tat.

⁵⁷ A magyar *rossz* szó bár finnugor eredetű, eredeti jelentésként 'gyenge; fáradt' rekonstruálható.

Az ÉRTÉK típusba tartozó lexémák alapvetően nominális természetű a szamojéd nyelvekben, de a szófajiság kérdése nem egyszerű. A negatív pólusú tagok kettős szófajúnak tekinthetők, szótári jelentésük melléknévi és főnévi, így például a nganaszanban:

nəŋhə '1. rossz, baj; 2. baj, kár' (KMZ123)

bah'a '1. nem szép; 2. rossz (ember)' (KMZ21)

A szótár által megadott jelentések a szövegek nem mindig támasztják alá, például:

Əmtjə bah'a kərsu.

ez rossz jel-PRXSG3

'Ez rossz jel.' (Wagner-Nagy 2002: 223)

Módhatározói szerepe egyértelműen melléknévi jellegre utal:

Bah'aməŋi ičü maagüəmə.

rossz-NADV van-Kimp-SG3 valami-PXSG1

'Rosszul érzem magam.' (Wagner-Nagy 2002: 195)

Állítmányként ugyanúgy felvesz személyragot, mint a főnévi állítmány:

Sjisiəti ŋaagəə, tɪŋsiəta bah'aŋ.

ő jó(-PRXSG3) te rossz-PRXSG2

'Ő jó, te rossz vagy.' (T316)

Példa a *nəŋhə* használatára:

Nj'ali ŋilibi" nəŋhə.

nő-NCAR él-VACOND rossz-PRXSG3

'Nő nélkül élni rossz.' (Wagner-Nagy 2002: 230)

Nəŋhə hūə tuu"o ŋanditi.

rossz év jön-Kperf-Sg3 tűnik-Kimp-Sg3

'Úgy látszik, egy rossz év köszöntött be.' (Wagner-Nagy 2002: 232)

Összefoglalva a nganaszan szempontjából:

	PU	PS	PNS	Ng (Castrén)	Ng
JÓ	–	<i>*səmə</i>	+	–	–
				<i>ŋāgā</i>	<i>ŋaagəə</i>
					<i>ərakəra</i>
ROSSZ	–	<i>*wəj (~ *woj-)</i>	+	–	<i>bah'a</i>
		<i>*wālə</i>		<i>boluaŋ</i>	<i>(bəluə)</i>
				<i>nónfa</i>	<i>nəŋhua/nəŋhə</i>

Az ÉRTÉK típusába tartozó monolexémák túlnyomórészt ősi eredetűek, ám a legrégebbi rétegekre nem rekonstruálhatók. A nganaszanban a később megjelenő lexémák is szemantikailag motiválatlan kifejezések: vagy átvétel (*ñaagəə*) vagy ismeretlen eredetű (*ərakəə*). Képzés erre a típusra nem jellemző.

6.8. Kor: fiatal – öreg; új – régi

Az ebbe a tartományba tartozó elemek jellemzően nominális természetűek, a főnév~melléknév kettős szófajúság elsősorban az ember korát kifejező lexémákra jellemző. Éppen ezért az etimológiák között sok olyat találunk, amelyek jelentését rokonsági terminussal rekonstruálják.

ÚJ

URÁLI, FINNUGOR

wud'e 'neu' FU (UEW587)

SZAMOJÉD

Janhunen nem rekonstruál 'új' jelentésű lexémát, nganaszan megfelelést egyik etimológia sem tartalmaz. Helimski két PS alakot rekonstruál:

**kentz* 'новый, свежий' (Etym115)

Helimski szamojéd etimológiának tartja, ám az északi-szamojéd nyelvekből nem említ megfelelést. A szölkup *šänd*, *šändä* 'új' szót – Donnerral egyetértve – a mongol *kendü* 'új' szó átvételének tartja.

(?) **hârpə* 'новый' (Etym; H315/724)

Bizonytalan mator, karagasz és enyec megfelelés.

ÖREG, RÉGI

URÁLI, FINNUGOR

Számos etimológia áll a rendelkezésre, ám kevés nyelvből mutathatók ki.

**oma* 'alt, vorig, vorherig' U (UEW337)

Szamojéd oldalról csak MTK megfelelések vannak.

**serä* 'alt, bejahrt' FU (UEW440)

**soŋkə* (*soŋə*³) 'alt; alt werden' FU (UEW448)

**wəŋə* 'alt' FU (UEW589)

SZAMOJÉD

Janhunen nem rekonstruál mellékneveket ezzel a jelentéssel. Helimski kettős szófajú lexémát rekonstruál:

*jək(3)tʰɛ 'старый, старик' (Етым6/123)

A legrégebbi rétegek esetében nem lehet elválsztani a melléknévi és a főnévi jelentéseket, tehát a tulajdonságot és a tulajdonság hordozóját a 'fiatal' és az 'öreg' esetében. Az etimológiákat összehasonlító táblázat csak a melléknévi jelentéssel rekonstruált etimonokra utal:

	U	FU	S
ÚJ	–	+	++
RÉGI	–	–	B

ÉSZAKI-SZAMOJÉD

Új elem nem jelenik meg ebben a rétegben.

NGANASZAN

Három ismeretlen eredetű tő tartozik ide:

numəə 'fiatal' (KMZ120)

Kizárólag emberi korra vonatkozik. Számos alakváltozata fordul elő:

Horədu ərakəra numajka čüüjkətə nənsu"iðə.

arc-PXSG3 szép fiatal takaró-EL kijön-KPERF-SG3MED

'A takaróból egy szép arcú fiatal jött ki.' (L01: 56)

Takəara četua kəsəgəə numəə nanditj. (L01: 52/87)

mögötte nagyon ügyes fiatal látszik-KIMP-SG3

'Mögötte egy nagyon ügyes fiatalember látszódik.'

Tənə ηə"tətə numanəku-η.

te még fiatal-PRXSG2

'Te még nagyon fiatal vagy.' (L01: 34)

Bənsəmu" numanəku-mu", tənəgətimj.

mind-PRXPL1 fiatal-PRXPL1 erős-KIMP-PL1

'Mi mindnyájan fiatalok és erősek vagyunk.' (L01: 52/18)

Mindez arra utalna, hogy a tő főnévi lenne, formaképzős alakja pedig a melléknév. Melléknévi alakon jelentése miatt elsősorban diminutív képzőt várunk, ez megfelel várakozásainknak (mivel a 'fiatal' antonim melléknév, a kor tulajdonságának kisfokú meglétét fejezi ki). Ugyanakkor melléknévi létének ellene szól az, hogy moderatív képzős alakot nem találunk (pl. **numə"likü*).

mendʹadʹə 'új' (KMZ97)

Ismeretlen eredetű szó. Nem képzett alak, a szóvégi -*dʹə* elem nem vonatkozó melléknévképző. Így például állítmányi helyzetben is így fordul elő:

Tənə korutə čiridʹə ɣonəi" mendʹadʹə.

te ház-GEN tető még új-PRXSG3

'A házad teteje még új.' (T79:163)

kuandʹə 'friss' (KMZ71)

Ismeretlen eredetű szó.

Ŋenačə"ə, ɣanuə kuaŋdʹə manakü" ŋiəməə, manakü" kosəruməə ŋenačə"ə taharʹə ɣülʹədə

hatalmas igazi friss éppen lenyúz-PtPerf éppen szárít-PtPerf hatalmas ily farkas-Gen

ɣanuə kuba"ə.

igazi bőr-NAUG

'Egy hatalmas, egy tényleg friss, éppen lenyúzott, éppen megszáritott, hatalmas farkasbőr.'

(Wagner-Nagy 2002: 238)

A szamojéd nyelvekben az alábbi alakokat találjuk:

	NGANASZAN	NYENYEC	ENYEC	SZÖLKUP	MATOR	KAMASSZ
'fiatal'	<i>numəə</i> (KMZ120)	<i>ɣaceki, ɣac,</i> <i>ɣacəmbəj</i> (emb.) <i>jilɣi</i> (állat) <i>jedej</i> (növény) (L129a)	<i>eči</i> → 'gyerekek'	<i>ilmatilʹ</i> (E46) <i>kipa(la)</i> (E96, A1808) <i>üččə</i> (A118)	<i>nara</i> (Sp)	<i>džēt</i> (D15b)
'új'	<i>mendʹadʹə</i> (KMZ97)	<i>jedāj</i> (L120a)	<i>meju</i> (SB227) <i>nabʹe</i> B (Ta26), <i>nabe</i> K (M70)	<i>šentj</i> (E218), <i>šentə</i> (A2541)	<i>ñarha</i> (H315/724)	<i>ty^bDʹə</i> 'neu' (D69a) <i>to^BDʹə</i> 'neu, frisch' (D72a)
'friss'	<i>kuandʹə</i> (KMZ71)	<i>ŋesəej</i> (L)	<i>sijčiza</i> (nem sózott) (SB127)	?	<i>kEndE</i> (H274/467)	<i>dʹupj</i> (D17a)
		<i>sawa</i> (nem romlott)	<i>sojza</i> (nem romlott) (SB)			

Azt látjuk, hogy az ÚJ a FRISS és a FIATAL mezők között nem jellemző az átfedés. A nganaszanban mindhárom jelentést különböző lexéma fejezi ki, s mindhárom ismeretlen eredetű (a *kuand'a* viszonya a PS **kent3* szóhoz nem világos, s ugyanez mondható el a *mend'ad'a* és az *en meju* szó viszonyáról).

ÖREG/RÉGI

NGANASZAN

d'ehi''a (rén, kutya) (KMZ240)

A KMZ-szótár és Tereščenko adatai alapján csak állatra vonatkozhat.

Bajka''a d'üntə baŋ d'ehi''imi''a.

öregember-Naug süket kutya öreg-VTRL-KPERF-SG3

'Az öregember süket kutyája megöregedett.' (Ta292)

d'üntə bajka''a baŋ d'ehi''imi''a.

süket öregember kutya öreg-VTRL-KPERF-SG3

'A süket öregember kutyája megöregedett.' (Ta292)

manuəd'aə 'régi (tárgy)' (KMZ95)

Ismeretlen eredetű szó. Vonatkozó melléknévképzős alak, vö. *manu-nu* 'régen', *manu-a* 'előző, régi' (KMZ95).

hünsəraə 'régi (tárgy), ősi, ősrégi' (KMZ207)

A szó kapcsolatban lehet a *hunsəa* '1. másik, 2. különböző; 3. idegen' (KMZ204) szóval, amely bizonytalan proto-szamojéd eredetű (**ponsə* 'fremd', SW127). Janhune csak szölkup megfelelést említ. A *hunsəa* és a *hünsəraə* közötti etimológiai kapcsolatot ugyanakkor gyengíti az első szótagbeli magánhangzók eltérése. A szóvégi *-raə* szegmentum képzés nyoma lehet.

Egy másik lehetőség szerint a *hünsəraə* az erdei nyenyecben található *punsari* 'régi, öreg' (L367b) szóval van kapcsolatban. A mássalhangzók egyeztethetők és a jelentésbeli megfelelés is egyértelmű, ugyanakkor az első szótag magánhangzók nem feleltethetők meg, ez pedig kölcsönzésre utal.

	NGANASZAN	NYENYEC	ENYEC	SZÖLKUP	MATOR	KAMASSZ
'öreg'	<i>bəjkuə</i> (KMZ29) <i>dəhi"ə</i> (KMZ40)	<i>wesej</i> (ffī) (T89:275) <i>puxu</i> (nő) (T89:275)	<i>bušime</i> (ffī, SB284) <i>menšime</i> (nő, SB284)	<i>īr</i> (A292) <i>ira</i> (A293) <i>kuəntə</i> (A2010)	<i>čag(ē)di</i> (H226/168) 'alt, der Alte, Ehemann'	<i>dākt'</i> 'alt' (D13b),
'régí'	<i>manuədəə</i> (KMZ95) <i>hünšəṛəə</i> (KMZ207)	<i>ńewχi</i> (T89:275) <i>ŋa'i</i> (T65:392) <i>ŋiχi</i> (T65:411)	<i>kudahaj</i> (SB284)	<i>mentäl'</i> (E133) <i>ukoj</i> (I202)	?	<i>kuχu</i> (D33b)

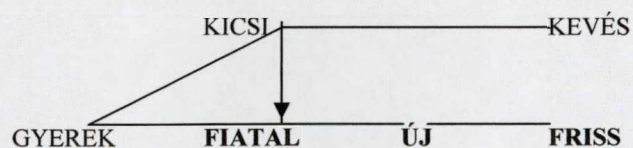
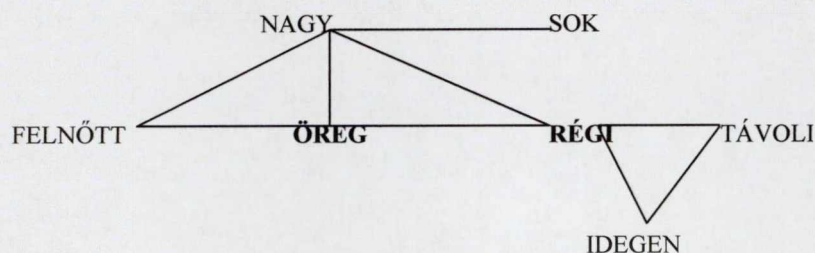
→ Tne *ńewχi* (T65:295): '1. régi, ősi; 2. múlt'

→ Tne *ńewχi* (T89:275): '1. távoli, messzi; 2. régi'

→ Tne *ŋa'i* (T65:392): '1. távoli, messzi; 2. régi'

→ en *kudahaj* (SB284): '1. messzi; 2. távoli; 3. régi, 4. ősi'

Jellemző metaforák:

Összefoglalva a nganaszan szempontjából:

	PU	PS	PNS	Ng (Castrén)	Ng
ÚJ/FIATAL	–	<i>*kent3</i>	–	–	–
		<i>*hárp3</i>	–	–	–
				<i>numá</i>	<i>numəə</i> <i>mendədə</i>
RÉGI/ÖREG	<i>*oma</i>	–	–	–	–
		<i>*jə̌k(3)t'3</i>	–	–	–
			<i>*wəjk-</i>	<i>baiká'a</i>	<i>bəjkuə</i>
			<i>?*punsə(rə)-</i>	–	<i>hünšəṛəə</i>
					<i>dəhi"ə</i> <i>manuədəə</i>

A nganaszan elemek nem az ősi rétegekből származnak. Képzés – különösen a formaképzők – nem jellemző. Az ember, állat korára vonatkozó elemek főnévi természetűek.

6.9. Sebesség: gyors – lassú

Az antonim pár tagjai között a nganaszanban szófajbeli eltérés van. Áttekintve az etimológiákat, megállapítható, hogy e szemantikai típust az uráli nyelvekben nem főnév ~ melléknév, hanem határozószó ~ melléknév, ill. ige ~ melléknév szófajiság jellemzi. Ennek szemantikai oka lehet: a sebesség ritka esetben állandó, s kevés olyan entitásról tudunk, amelynek a (viszonylag állandó) sebesség inherens és permanens tulajdonsága lenne.

URÁLI, FINNUGOR

GYORS

Az uráli korra nem rekonstruálható monolexéma. A közbülső alapnyelvek esetében is kevés etimológiát találunk, egyedül a finn-permiben található biztos etimológia, ugyanakkor a jelentést minden esetben tágan kell megadni, s ezek a rekonstruált jelentések szófaj szempontjából is bizonytalanok.

**siδ'3²* 'Eile, Streben, Bestreben; schnell, eifrig, emsig' FU (UEW442)

**pir3* 'schnell, flink, munter, lebhaft' FP (UEW732)

**sar3* 'schnell, eilig; ? eilen, sich eifrig drehen und wenden' Ug (UEW885)

SZAMOJÉD

A szamojéd alapnyelvre ellenben a 'gyors' ~ 'hamar, gyorsan' jelentésű szó biztosan rekonstruálható.

'gyors; hamar' *merəgəə* **merə* Ader1/A/A A/A/- (SW92)

A fő inkább határozószói lehetett. Stabil. A nganaszanban csak képzett alakban fordul elő, legyen az igei származék, határozószó vagy névszó. Helimski **merə* (?**mer*) 'schnell, bald' alakban rekonstruálja (H216/110).

LASSÚ

Gyakran kapcsolódik össze a 'nyugodt', 'csendes' jelentésekkel.

URÁLI, FINNUGOR, SZAMOJÉD

Alapnyelvekre nem tudunk rekonstruálni ilyen jelentésű lexémát.

	U	FU	S
GYORS	–	+	B
LASSÚ	–	–	–

Hiányos rendszer, a negatív tag egyáltalán nem rekonstruálható.

ÉSZAKI-SZAMOJÉD

GYORS

Ezekben a rétegekben nem jelentkezik új elem. Az összamojéd eredetű *merəgəə* stabil, a többi északi-szamojéd nyelvekben is ez maradt meg centrális elemként.

LASSÚ

d'onta-a-ga 'csendesesen, lassan, óvatosan' (KMZ46)

Tereščenko is említi ebben a formában (T289), szintén határozószói jelentéssel. Máshol (Ta244) *d'ontagə* alakban hozza a szót, szintén módhatározói szereppel:

d'ontagə buo"

csendesesen beszél-MIMPSG2

'Beszélj csendesesen!' (Ta244)

A *d'onta-* fő passzív a nganaszanban (megfelelései a nyenyecben és az enyecben kimutathatók melléknévi jelentéssel). A melléknévi *d'ontagəə* is létező, ám ritka alak (HM105), Castrén is

melléknévként adja meg: *jontagā* (C53) [*d'ontagəə*]. Határozószóként a *d'onda"la"ku* fordul még elő (HM43):

Kobtuamə d'onda"laku bi"ə məkiməni.

lány-PXSG1 csendesen megy-KPERF-SG3 hátul-PROL

'A lányom csendben elment mögöttem.' (T284)

NGANASZAN

GYORS

A *ng hojbənəə* 'gyors, fürgé' (KMZ194) idetartozása további adat hiányában kérdéses, rokonnyelvekben nem találtam megfelelést. Talán *nomen possessoris* képzős alak (-*nəə*, 4.2.2.5.), ám a tö egyéb származéka a korpuszban nem található.

LASSÚ

A 'lassú' tulajdonságfogalmat állapotige fejezi ki, amelyre azonban kevés adat létezik, s ezek között nincsen példamondat.

lədujśa 'lassúnak lenni' (KMZ89), *lədujčüə* [PTIMP] 'lassú' (T176, T224, T225)

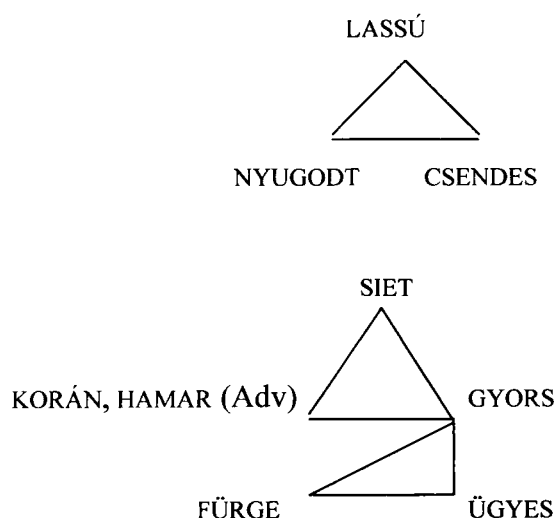
Vonatkozhat emberre (T225). A tö eredete nem ismert, a 6.6.1. pontban bemutatott esetleges megfelelésnek (< CSENDES, NYUGODT) hangtani akadályai.

	NGANASZAN	NYENYEC	ENYEC	SZÖLKUP	MATOR
'gyors'	<i>merəgəə</i> (KMZ97) ----- <i>hojbənəə</i> (KMZ194)	<i>mereta</i> [PtImp] (T65:248) ----- <i>lak</i> (T65:172)	<i>m arita</i> [PTIMP] (SB77)	<i>kenp̄itij</i> (E89) <i>čatk̄isimij</i> (E233) <i>ček</i> (Adv) (E236)	<i>ber</i> (H216/110)
'lassú'	<i>d'ontaaga</i> (KMZ46) (Adv) ----- <i>lədujčüə</i> (KMZ89)	<i>jana-wna</i> (PROL) (T65:841) ----- <i>lanamlana</i>	<i>d'aduta</i> [PTIMP] (SB38)	<i>čont̄ikij</i> , <i>čončə</i> (A1499)	?

→ The *jana-wna* [PROL = NADV] '1. csendesen, nyugodtan, békésen; 2. lassan, óvatosan; 3. csendesen, nem hangosan'

→ A kamasszban a 'gyors' jelentésre idegen eredetű lexémákat találunk: *būžiu* 'schnell, bald' < bur. *bušū* (D12b), *q̄azər* 'schnell; wild, ungezähmt' < tat. *qazyr* 'schrecklich' (D27a).

nańdər 'langsam, friedlich, ruhig, still' (D43b, 44a)

Összefoglalva a nganaszan szempontjából:

	PU	PS	PNS	Ng (Castrén)	Ng
GYORS	–	<i>*merê</i>	+	<i>meáran</i>	<i>merəgəə</i> ----- <i>hojbənaə</i>
LASSÚ	–	–	<i>*jānta</i>	<i>jontagā</i>	<i>dʔontagəə</i> ----- <i>lədujčüə</i>

6.10. Emberi tulajdonság

A vizsgálandó emberi tulajdonságfogalmak listáját Tucker munkája (1998: 132–137) alapján állítottam össze. Tucker „Typically human Quality” elnevezése megfelel Dixon (1982) „human propensity” terminusának. Mindkét szerző elsősorban belső emberi tulajdonságokat vizsgál. Dixonnál ezek a következők: *fierce*, *cruel*, *kind*, *jealous*, *proud*, *happy*, *clever* [vad, kegyetlen, kedves, féltékeny, büszke, boldog, okos] (Dixon 1982: 36). Dixon kiemeli, hogy az emberi tulajdonság kategóriája heterogén, hiszen számos különböző kognitív alapú fogalmat (pl. szociális, pszichológiai, stb.) köt össze az, hogy mindezek emberre vonatkoznak. Éppen ezért a nyelvek is sokszínűek abban a tekintetben, hogy az emberi tulajdonságot kifejező fogalmak milyen szófajúként lexikalizálódnak. A típus heterogenitása miatt támaszkodom itt Tucker rendszerére a legnagyobb mértékben (Dixon nem határozta meg az egyes típusok fogalmait), s e heterogenitás miatt a kategória határai is nehezen határozhatóak meg. Ugyanakkor Tucker rendszerét egyszerűsíteni is kellett, mivel számos olyan altípus található, amely elemei a korpuszban nem találhatók meg, vagy olyan kevés, hogy abból minimális következtetést sem lehetne levonni.

A tipikusan emberi tulajdonságok rendszerének négy fő pillére a következő:

- (1) FIZIKAI ÁLLAPOT
- (2) VISELKEDÉS
 - a. VISELKEDÉS MÁSOK IRÁNYÁBA
 - b. VISELKEDÉS ÁLTALÁBAN
- (3) EMÓCIÓ
- (4) SZOCIÁLIS STÁTUSZ

Mindezt kiegészítettem (5) BIRTOKLÁSI VÁGY csoporttal.

Mivel az alapnyelvi rétegek – különösen az uráli – itt teljesen hiányosak, így ebben a részben elhagyom az első táblázatokat, viszont nagyobb hangsúlyt helyezek az szamojéd nyelvek elemeire.

A FIZIKAI ÁLLAPOT ALRENDSZERE

aktivitás: szorgalmas, szorgos, serény, dolgos – lusta; fáradt

URÁLI, FINNUGOR

Általában megállapítható, hogy az ebbe a tartományba tartozó fogalmak transzparenssek. A forrástartomány elsődlegesen a SEBESSÉG vagy legalábbis szorosan összefüggnek. Ez tükröződik az etimológiák bizonytalanságában is.

**siδ'z²* 'Eile, Streben, Bestreben; schnell, eifrig, emsig' FU (UEW442)

**roćz* 'scwach, mager, müde' FU (UEW424)

Mindkét etimológia csak bizonytalan komi és magyar megfeleléseket tartalmaz. Utóbbi esetben ráadásul az onomatopoetikus jelleget sem zárható ki. Ezeken kívül egy igeként rekonstruált alak van, mely szintén bizonytalan etimológia:

**nşjz^{~2}* 'müde werden' FU (UEW310)

Összességében megállapítható, hogy az emberi aktivitást kifejező alapfogalmak is valamely alaptartományból (DAVC – DIMENZIÓ, KOR, ÉRTÉK, SZÍN) választják az elemet, s konceptuális és/vagy onomatopoetikus alapú hasonlóság útján alakítja ki elemeit.

SZAMOJÉD

Az ebbe a tartományba tartozó prototipikus tulajdonságfogalmak kifejezésére a szamojéd alapnyelvben nem találunk kifejezést.

ÉSZAKI-SZAMOJÉD

Az északi-szamojéd nyelvekben találjuk a közös PNS **lešu* 'lusta' szót:

ng *l'isü* (KMZ88)

en *lešu* B 'faul, träge' (C), *lešūs eš* (SB212) 'лениться'

Tne *lešu* (L225b)

Az onomatopoetikus jelleg miatt az etimológia megkérdőjelezhető (vö. pl. fi *laiska*, m. *lusta*, an. *lasy*, stb.).

NGANASZAN

ηəjbəugutə/ηəjbəuta"a 'szorgos' (KMZ360)

< *ηəjbəudə* 'munka' ~ *ηəjbəud'a* 'dolgozni'

MUNKA → SZORGOS, SZORGALMAS

nukaadə 'lusta, makacs, csökönyös' (Ma84)

Vonatkozó melléknévképzős alaknak tűnik, ám az alapszóra nincsen adatunk.

bənu-guə '1. fáradt; 2. hajsolt (rén)' (KMZ32)

< *bənu'də* 'fáradni', vö. *bəniśa* 'lefeküdni' (KMZ32)

	NGANASZAN	NYENYEC	ENYEC	SZÖLKUP	MATOR	KAMASSZ
'szorgos'	<i>ηəjbəugutə/ηəjbəuta</i> "a (KMZ360)	<i>taraxad</i> (T65:633) <i>jiver' ηāeda</i> (T89:255)	<i>pezā</i> (SB102) <i>sojza</i> (SB256)	?	?	?
'lusta'	<i>l'isü</i> (KMZ88) <i>nukaadə</i> (Ma84)	<i>lešu</i> (L225b) <i>lek, lekdana</i> (T48:124)	<i>lešūs eš</i> (SB212) 'лениться'	<i>ɨŋkalpiŋl'</i> (E53) <i>lənīŋ</i> (A2826)	<i>irinžāk</i> (H255/358)	<i>tarār²lam</i> (D23b)
'fáradt'	<i>bənuguə</i> (KMZ32) <i>bənua</i> "təsa V	<i>pedabej</i> (T65:502) <i>peđoj</i> (T65:503)	<i>ekazaj</i> (SB299)	<i>nuni-</i> V (E158), <i>orimkilim-</i> (E171)	<i>majə-</i> 'müde wd' (H299/634)	<i>ĩrĩ</i> (D68b)

→ Tne *taraxad* 'dolgos, törekvő, igyekvő, szorgalmas, buzgó' (T65:633), vö. *tara-s* 'kell, szükséges (ige)' (T65:632) + *-xad* deverbális nomenképző (Barmič 1999: 30)

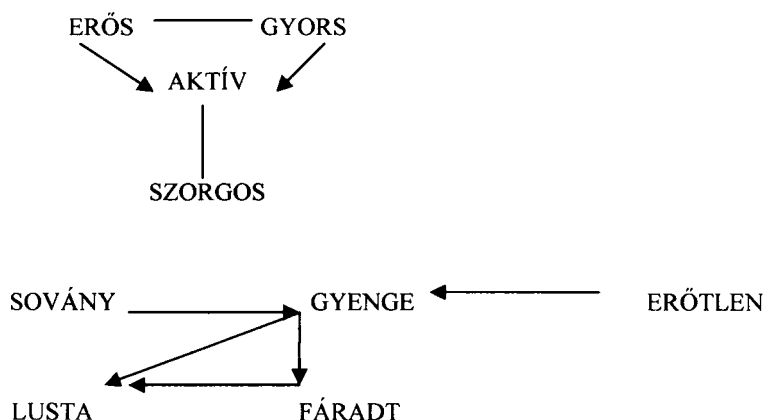
→ Tne *jiver' ηāeda* (T89:255): *jiver'* '1. buzgón, szorgalmasan, 2. becsületesen' + *ηāeda* 'van' [PTIMP]

- en *pezā* 'szorgalmas; ügyes' (SB102)
- en *sojza* → 'jó'
- szlk *in̄kalpiṭil'* 'fáradt' ~ 'erőtlen, gyenge'
- szlk *nuni-* V (E158) 'müde werden'
- szlk *orimkilyim-* (E171): 'kraftlos, müde werden' < *or* 'erő'
- mt V < hak *majyx-*, *majyl-* 'müde, schwach, schlaff werden' (H299/634)
- km *īrī* (D68b): 'faul, träge; Faulpelz'

Jellemző ösvény:

Az **AKTIVITÁS** esetében a forrástartomány jellemzően a SEBESSÉG és az ERŐ tartománya:

egészség: egészséges – beteg

URÁLI, FINNUGOR

Melléknevet nem rekonstruálnak ebben a tartományban, de főnevet és igét ige:

BETEG

**jama-* 'krank sein' → vagy ~ 'sterben' U (UEW89)

**kič3^l* 'Krankheit' FU (UEW153)

**muč3^l* 'irgendeine Krankheit' FU (UEW283)

Három biztos etimológiai, a két finnugor kori etimológiai névszói természetű, azaz magára a bajra, betegségre, fájdalomra vonatkozik, nem pedig annak hordozójára. Az uráli etimológia viszont az állapotot fejezi ki.

EGÉSZSÉGES

URÁLI, FINNUGOR

*šeŋä 'gut, gesund; ? gerade' FW, ? FU (UEW499)

Uráli alapnyelvre nem rekonstruálható, a finnugor korra egy bizonytalan etimológiát találunk, lásd JÓ (6.7.).

SZAMOJÉD

BETEG

*kâjtâ 'Krankheit' (SW58–59)

A tulajdonságfogalom nem, de a főnévi alapszó ('betegség') rekonstruálható. Janhunen nem említi a matort megfelelést, ezt Helinski teszi meg (H236/236). Ezeken kívül véleményem szerint a következő megfelelések tartozhatnak ide:

Tne *χad' ŋäeš* (*ŋäeš* létige) 'gyengélkedik, betegeskedik; zavarodottnak lenni'
(T65:719)

en *kade-da* [PTIMP] 'beteg (ember)' (SB167)

A nganaszan megfelelés (*kočə* 'betegség' KMZ71) ma is általános, de a pontos különbség a másik gyakori elemmel szemben (*d'ari*, *d'arəgə*, lásd lejjebb) nem egyértelmű.

EGÉSZSÉGES

Nem rekonstruálnak a szamojéd rétegre ilyen jelentésű lexémát.

A 'beteg' – 'nem beteg' ellentétet (szemben a 'beteges' – 'jó állapotban lévő, magát jól érző'-vel) minden bizonnyal a szamojéd korban is ki tudták fejezni. Ugyanis általánosnak mondható, hogy az 'egészséges' jelentést egy 'beteg(ség)' + fosztóképző szerkezettel fejezték ki, a 'beteg(ség)' + nomen possessoris szerkezettel pedig a 'beteg, nem egészséges'-t. Mind az alapszó ('betegség'), mind a fosztó-, ill. nomen possessoris képző biztosan rekonstruálható a szamojéd nyelvekre.

NGANASZAN

BETEG

d'ari 'fájdalom' (KMZ56), *d'arəgə* 'fájdalom' (KMZ57)

d'arə-δijtə 'beteg (szervi vagy testi baj)' (KMZ56)

Ismeretlen eredetű szó. Gyakori elem.

ñaagəə 'jó'

Az általános 'jó' jelentésű szó vonatkozhat egészségre is.

hosutua '1. vidám, örömteli, elégedett; 2. egészséges; 3. nevető' (KMZ198)

Az egyetlen adat szótárból származik, így a többi, azonos jelentéssel megadott szóhoz képest jelentéskülönbség nem mutatható ki (KMZ198). A következő származékok tartozhatnak ide: *hosubsa* '1. jó hangulat; 2. egészség' (KMZ198).

koi'aga ei'ua (C48)

Csak Castrénnál előforduló fosztóképzős szerkezet: szó szerint 'betegség nélkül levő'.

	NGANASZAN	NYENYEC	ENYEC	SZÖLKUP	MATOR	KAMASSZ
'egészséges'	<i>ñaagəə</i> (KMZ125) <i>hosutua</i> (KMZ198) <i>koi'aga ei'ua</i> (C48)	<i>χāncota</i> (L171a) <i>šēnc</i> (L439a, T89:209) <i>jēd'ašada</i> [PtImp] (T89:209)	<i>pohode</i> (SB201) <i>seso</i> B (C90) <i>d'ezisiza</i> (SB27)	<i>qūtikiŋil'</i> (E84) <i>šārdəgəl</i> Ty (A2700)	<i>čukt3sta</i> (H236/236)	<i>kāzəḱ</i> (D27a)
'beteg'	<i>kočəδutua</i> (KMZ71) <i>kočəla</i> <i>kočə hontijə</i> (B70) <i>d'arəδijə</i> (KMZ57)	<i>χad'</i> (T65:719) <i>jed'a</i> (testrés) (T89:177)	<i>kadedə</i> (SB167) <i>d'eza</i> (testrés) (SB26)	<i>qūtijo</i> (E83) <i>qūtijiŋil'</i> (E84) <i>tüšel-, tüšal-</i> V (E281)	<i>čuktu</i> (?) (H236/235) <i>čukt3ta</i> (H236/237)	<i>ĩžə</i> (D22b) <i>mēgus</i> (D40a) <i>tšut</i> (D79b)

A betegséget kifejező állapot többnyire igével fejeződik ki. Maga a szótó többnyire névszó, ebből képeznek állapotigét. Az egészséges állapot, a gyógyult állapot kifejezésére pedig általános a 'beteg' + fosztóképző szerkezet.

→ Tne *jed'a* (testrés) (T89:177) ~ en *d'eza* (testrés) (SB26)

Mindkét alak folyamatos melléknévi igenév, vö. Tne *je-s* [INF] (T65: 110, T89:177), en *d'e-s* [INF] (SB167) 'betegnek lenni, fájni'. A megfelelés etimológiai szótárakban nem szerepel. Így egy PN-E **je-* 'fájni' igét valószínűsítek.

→ Tne *jed'ašada* (T89:177) ~ en *d'ezisiza* (SB26)

Az előbb bemutatott participiumok fosztóképzős alakjai.

→ km *kāzəḱ* 'gesund' < tat. *qazyq* 'fest, stark' (D27a)

ĩžə 'krank, schlecht' (D22b)

mēgys 'schlecht, krank, ungeschickt' < tat. Ug. *mēgâs* (D40a)

tšut 'Krankheit; krank' < tat. *jut*, *d'ut* 'hoher Schnee und Frost, Unglück, Unheil' (D79b)

erő: erős – gyenge

URÁLI, FINNUGOR

Az uráli réteg teljesen hiányzik. Az egyetlen bizonytalan uráli etimológiának csak a szölkupban található megfelelése.

ERŐS

**čar3* 'stark, fest, stark' FP, ?U (UEW30)

**nsńć3* 'stark, hart' FU (UEW310)

GYENGE

**lāńć3* ~ **lāć3* 'schwach, schlaff' FU (UEW240)

**roć3* 'schwach, mager, müde' FU (UEW424)

Az elvont erő fogalomra is van etimológia, de ezek is csupán a finnugor alapnyelvig vezethetők vissza:

**tärmä* 'Kraft; kräftig' FU (UEW517)

**kunč3* ~ **kuč3*² 'Kraft, Stärke' FU (UEW205)

	U	FU
ERŐS	?+	+
GYENGE	–	++

SZAMOJÉD

A szamojéd alapnyelvre nem rekonstruálnak ezekkel a jelentésekkel melléknevet. Helimski rekonstruált PS **or3m* 'stark, Kraft' (H331/823, Etym73) alakot, de az északi-szamojéd nyelvekből nem említ megfelelést.

ÉSZAKI-SZAMOJÉD

Több megfelelést is találunk:

PNS **nĭkâ* ~ **ńĭkâ* 'erő' > 'erős' der. [erő+NPOS]

ng *ńĭkâ* 'erő', *ńĭká-lea* 'kräftig, stark' (C)

en *nĭhu-ta* B (Ta207) ~ *ńĭho* (C86) ~ *nĭhu* K (Pusztay 1978: 27)

ne *nĭxĭ* 'сила' (T48: 257), *nĭxi-ta* 'сильный' (T65: 268)

Magyarázatot a nganaszan szó első szótagjának palatalitása igényel. Sammallahtinál (1975: 110) PNS **n6k7 ~? *n9-*: 1., 2. **nikə- ~? *nɪ-* alakok⁵⁸ szerepelnek, ugyanakkor Sammallahti közlésében mind a hivatkozott nyenyec, mind az enyec adatokban palatális *i*-k szerepelnek. A ng *ńigə hontjə* (KMZ114) szerkezet szó szerinti jelentése 'erőt birtokló': *ńigə* 'erő' [AKK] *hontjə* 'birtokol' [PTIMP]. A nyenyec (*ńihjta*) és az enyec (*ńihita*) alak folyamatos melléknévi igenév.

Tne *sa-ta ~ en so-ta*

Tne *sa-ta* '1. erős, kemény (pl. szél, ember); 2. ügyes, gyors, fürge; 3. éles (hang), hangos; 4. kegyetlen, vad (fagy); 5. szigorú' (T65:537) ~ en *so-ta* '1. erős; 2. kemény; 3. kegyetlen, vad (fagy)' (SB125). Mindkettő folyamatos melléknévi igenév. A nyenyec alak infinitívusza (*sac*) határozószóként is általános 'nagyon' jelentéssel, az enyecben szintén (*so-č* 'nagyon; erősen', SB125).

NGANASZAN

m̃ntumua '1. megengedhető, illő, illendő; 2. hatalmas, erős (ember)' (KMZ101)

Ismeretlen eredetű szó. Ritka.

l̃andujčüša 'gyengének lenni' (T119)

l̃andujkuə 'gyenge (слабый, вялый)' (T119). KMZ (*landajkuə*) 'nyugodt' jelentést ad meg (KMZ351).

→ *l̃andujča"ə* N [N?-NAUG] 'der Faulenzende' (KNS165)

→ *l̃andujkə* 'fiatalabb gyerek' (B73)

l̃antəbəs̃i 'meggyengül' (KMZ90)

A következő szavak sorolhatók még ide:

~ *l̃antəgəəd̃i* 'elfárad, elerőtlenedik' (KMZ90)

~ *l̃antuo"* [VCONG] 'csendesedik' (T219) / *l̃antuo-na-ndu-"* [VVOL-KIMP-PL3] (T219)

Tereščenko mindkét adata a szélre vonatkozik.

? ~ *l̃ədiši* 'nem tud, nem képes' (KMZ89)

? ~ *l̃ədujša* '1. lassul 2. lassan' (KMZ89)

⁵⁸ A számok jelentése: 6 = PNe **ĩ*, en *i*, ng *i*; 7 = PNe **ĩ*, en *i*, ng *e* (labiális mássalhangzó után); 9 = PNe **ũ*, en *u*, ng *u* (**C* után) *i* (**Č* után).

Rokon nyelvi megfelelések az első szótaghoz:

- Tne *lanomś* '1. csendesedik (pl. szél, vminek a hangja); 2. lassul' (T65:176)

- en *lanu* 'csendes (idő)' (SB60)

A szamojéd adatokat a finnugor alapnyelvi **länćz ~ *lăćz* 'schwach, schlaff' FU (UEW240–241) bizonytalan etimológiával érdemes összevetni. Az UEW kiemeli az onomatopoetikus jellegét az etimológiának.

benəbtimj:

benə-btj-sj 'elgyengül, elerőtlenedik' [VKAUS-INF] (KMZ22)

< *beη* 'életerő' (KMZ22)

- vö. *benk'aj ičuaη* [NCAR + van-PtIMP-SG2] 'erőtlen vagy' (T145)

	NGANASZAN	NYENYEC	ENYEC	SZÖLKUP	MATOR	KAMASSZ
'erős'	<i>mintumua</i> (KMZ101)	<i>mäebeč</i> (L258a) [PtIMP]	<i>sota</i> [PtIMP] (SB125)	<i>šara</i> (E217)	<i>küštü</i> (H296/615)	<i>küštu</i> (D35a, 36ab) <i>ned^p</i> (D47b, 48b)
	<i>ñigə hontja</i> (KMZ114)	<i>ñihita</i> (L287a)	<i>ñihita</i> (SB86)	<i>orsimij</i> (I:195, E170)	<i>orom</i> K (H331/823)	<i>šayž²bi</i> (D56b, 62a)
	<i>təηkəgəə</i> (KMZ186)	<i>sata</i> [PtIMP] (T65:537)				
'gyenge'	<i>ñikəg¹al'i</i> (KMZ114)	<i>ñihisada</i> [NCAR] (T65:323)	<i>ñihuśiza</i> (SB278)	<i>orkimil'</i> (E170)	<i>ñāηgə-</i> (H318/741)	<i>šayž²t</i> (D56b, 62a)
	<i>ləndujkuə</i> (KMZ114)			<i>ölñij, ölñ</i> <i>eηa</i> (I:196)		<i>boš</i> (D11a)
	<i>benəbtimj</i> (KMZ114)					
	<i>benk'aj ičuaη</i> (T145)					

→ szlk *šara* (E217) 'stark, kräftig, fest'

→ km *šayž²t* (D56b, 62a)

boš (D11a) 'schwach; leer' < tat. *boš*

Jellemző metaforák:

ERŐVEL RENDELKEZŐ → ERŐS

ERŐ NÉLKÜL → ERŐTLEN, GYENGE

Ezek jellemző formai eljárása a nomen possessoris és fosztóképzés.

étel-ital hiányának érzete: éhes, szomjas

URÁLI, FINNUGOR

Uráli alapnyelvre nem rekonstruálható fogalom, a finnugor alapnyelvre viszont igen.

**šom3* 'Hunger, Durst' FU (UEW485)

A magyar és a permi nyelvekben mutatható ki. Az 'éhes' jelentés az udmurtban és a komiban, a 'szomjas' pedig a magyarban mutatható ki.

SZAMOJÉD

A szamojéd alapnyelvre nem rekonstruálnak ilyen jelentésben lexémát. Az 'éhes' jelentésű szavak a PS **šm* 'eszik' szó származékai az északi-szamojéd nyelvekben és a szölkupban:

ng *ŋam-nantua* (KMZ248)

Tne *ŋaw-orçada* (T89:191)

en *om-ultuda* (SB95)

szlk *am-ńal'* (E20)

ÉSZAKI-SZAMOJÉD

Nincs ebben a rétegbe tartozó lexéma.

NGANASZAN

honəntua (KMZ248)

A *honəďa* 'éhezni' szó folyamatos melléknévi igenévi alakja. Ritkán előforduló szó, igei származékai Labanauskas egyik szövegében fordulnak elő. Az első mondatban szereplő vonatkozó adat első szótagbeli *a*-ja elírás lehet:

Hünsərənu kuńitəküə matini tətua hanəďüə" ibahu". Đanasanə" honəďa kuonarū".
régén valahol sátor-PLLOK nagyon éhezik-PERF-PL3 van-MINF-PL3 ember-PL éhezik-INF meghal-PL3

'Beszélük, hogy egyszer egy faluban nagyon éheztek. Az emberek éhen haltak.' (L01: 11/18)

honəntumu" ŋəmsugałi isə
éhezik-KIMP-PL1 hús-NCAR van-INF

'hús nélkül megéhezünk' (T259)

Takəə, ih"aaðəmi" miŋsiəni", tahar'a əmə" nənamañü" nəmbə"ə", ɲəndi"ai",
ott van-MINF-PL1 mi tehát ez-PL szomszéd-PLPXPL1 kicsi-NAUG-PL bizonyára

ɲonəi"ɲ'aŋi" tatu"təki"ə" honəfi"itə" četuamj əku.
már.megint pánikol-VINZ-KPERF-PL3 éhezik-KPERF-PL3REFL nagyon lehet

'Na jó, még ha mi, de a szomszédaink, a kicsik, úgy tűnik pánikba estek, bizonyára nagyon éheznek.' (Wagner-Nagy 2002: 234)

Rokonnyelvi megfelelését nem találtam.

śeku-si [INF] 'szűknek lenni; éhesnek lenni'

Dimenzionális melléknévként gyakori (lásd 6.4.), 'éhes' jelentéssel ritkán fordul elő, csak Wagner-Nagy gyűjtésében találkozunk vele, például:

əj, miŋsiəni" təbtə śəkud'iəmi".
ó mi is éhezik-PERF-PL1

'Ó, mi is éheztünk.' (Wagner-Nagy 2002: 234)

	NGANASZAN	NYENYEC	ENYEC	SZÖLKUP	MATOR	KAMASSZ
'éhes'	<i>ɲamnantuə</i> (KMZ248) ----- <i>honəntuə</i> (KMZ248) <i>śekuśi</i> [V]	<i>ɲawor'cada</i> (T89:191)	<i>omultuda</i> (SB95)	<i>amña'</i> (E20)	?	<i>pujə'ləm</i> (D54b)
'szomjas'	?	?	?	?	?	?

Az 'éhes' jelentésű szavak között mindegyik nyelvben megtalálható a PS *əm*-'essen' (SW15) szó származékai.

→ Tne *ɲawor*- 'enni, étkezni' (T65:370) + *-cada* [NCAR-PTIMP]

→ szlk *amña* 'éhség' + *-l'* [NREL]

Jellemző metaforák:

ÉTEL, EVÉS NÉLKÜL → ÉHES
SZŰK → ÉHES

A 'szomjas' jelentésre nem találtam adatot, ennek oka lehet az is, hogy az oroszban nincs monolexéma. A 'жажда' jelentésre a *bijimsəkə* szót találjuk (KMZ256), amely tövében *bj*" 'víz', ill. a *bijimsi* [VTRL-INF] 'inni akar' (KMZ237) szót fedezhetjük fel. Jelentésanilag leginkább talán a *bijə-r-ñanti-d'i* INF [VFREQ-VVOL] (Ta150, Tg431, T254) 'inni akar' szó áll

a legközelebb a 'szomjas' jelentéshez, illetve *bik'ali isa* 'víz nélkül lenni' (T259). Ugyanakkor mondatban nem fordul elő a rendelkezésre álló szövegekben.

Ahol a szomjúságra külön lexéma van, ott többnyire 'éhség' jelentésre vezethető vissza, vagy a kettő nem választható el egymástól, erre jó példa a finnugor eredetű *szomjú* magyar szó eredete.

testforma: kövér – sovány

URÁLI, FINNUGOR

KÖVÉR

Egyértelműen erre a jelentésre nem lehet rekonstruálni lexémát, az általános vastagság és a csak az emberre vonatkozó kövérség az uráli, ill. finnugor kori etimológiák szintjén nem választhatók el egymástól.

**čukk3* (*čokke*) 'dicht, dick' FU (UEW62)

**kis3* (*kus3*) 'dick' FU (UEW161)

**palj3* 'dicht, dick; (FW →) viel' U (UEW350)

SOVÁNY

Uráli korra biztosan emberre, állatra vonatkozóan nem tudunk rekonstruálni ilyen jelentést. Finnugor korra viszont egy biztosat igen:

**čupa* 'dünn, mager' FU (UEW63)

**roč3* 'schwach, mager, müde' FU (UEW424)

**wekk3* 'dünn' FU (UEW567)

SZAMOJÉD

Emberi tulajdonságként nem rekonstruáltak ilyen jelentéssel lexémát. A PS **nän* 'dick' (SW106) – melynek a nganaszanban nincs meg a folytatása – a leányelvek egy részében emberi tulajdonságot fejeznek ki (tundrai nyenyec), más nyelvekben (kamassz: *nanno*, D43b) ugyanakkor emberre nem vonatkozhat.

A nganaszan *d'erəgəə*, *d'erbajkuə* 'kövér' (KMZ39, 40) szó szamojéd eredetű: **jârə* 'dick' (SW36).

ÉSZAKI-SZAMOJÉD

Ebben a rétegben nem jelentkezik új elem.

NGANASZAN

KÖVÉR

Nem jelenik meg új elem.

SOVÁNY

A nganaszanban minden soványságra utaló kifejezés motivált, transzparens lexéma. Egyrészt utalhat a kiterjedésre (< SZŰK), másrészt pedig metafora-alapú konceptuális hasonlóság tárgyakra, testrészekre vonatkozóan (< UJJ; < CSONT). Olyan lexémát, amelynél a forrásfogalom ne lenne meghatározható, nem találtam.

kojmusəə 'sovány; kiemrült, legynegült' (KMZ67)

kojmu 'csont(velő)' (KMZ67) + ?nomen képzés > 'csontos' > 'sovány'

śahig^laj ičüə 'test nélküli' [test-NCAR + lenni-PTIMP] (KS192, MU7, T145, B67)

śüśüadə 'vékony' (KMZ166, Ma88)

~ *śüśüədəə* 'ujj' (KMZ166, KS202, KS203)

	NGANASZAN	NYENYEC	ENYEC	SZÖLKUP	MATOR	KAMASSZ
'kövér'	<i>dərbajkuə</i> <i>d'erəgəə</i> (KMZ358)	<i>ńaŋota</i> [PTIMP] (T48:282) ----- <i>läeto</i> (T65:205)	<i>nauče</i> (SB291)	<i>ńaŋtj</i> (E159) <i>ńaŋtu</i> (A1676) ----- <i>perqisimj^l</i> (E180)	<i>čarəm</i> (H229/191)	<i>džərəm</i> (D15b) ----- <i>kəbə</i> (D27b) <i>ńešpək</i> (D48b)
'sovány'	<i>śüśüadə</i> <i>kojmusəə</i> (KMZ369) <i>śahig^laj ičüə</i>	<i>wewa</i> (T65:66) <i>wəŋnaś</i>	<i>liđi boa</i> (SB291, 303)	?	?	<i>ararbi</i> (D6a) <i>tədam</i> (D71a)

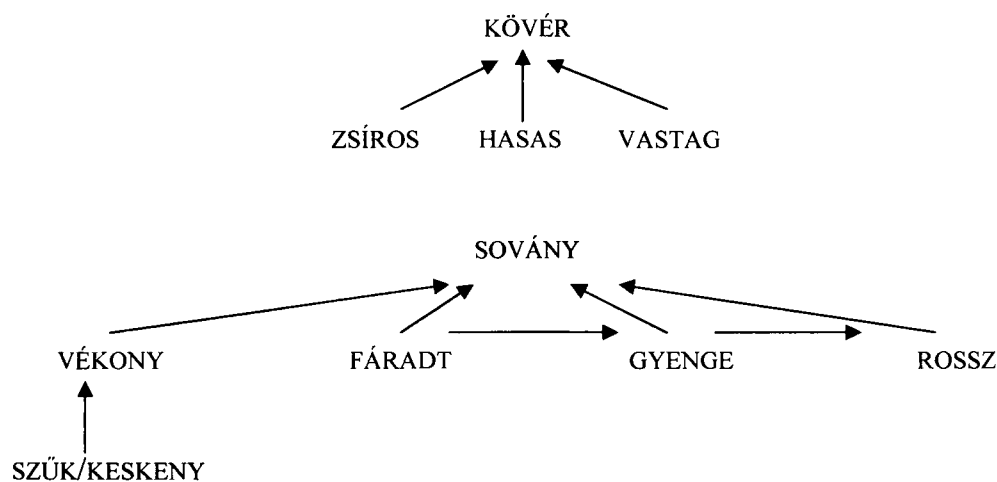
→ Tne *wewa* '1. rossz; gonosz, káros; 2. sovány, sorvadt; 3. szegény' (T65:66): *χaŋgurpata ŋu^{li}" wewaś* 'amikor beteg volt, nagyon sovány volt'

→ Tne *wəŋnaś* : '1. soványnak lenni; 2. éhgyomorra lenni' (T65:43)

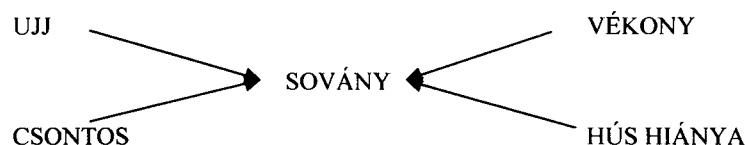
→ szlk *perqi* 'has' + NPOS (E180)

→ en *liđi boa* 'csontja rossz' (SB291, 303)

A dimenzionális elnevezések irányába mutat. Az általános elnevezéseket nehéz elkülöníteni az emberre vonatkozótól.

Jellemző forrásfogalmak:

A VISELKEDÉS ALRENDSZERE

Viselkedés mások irányába

gondosság: gondos – gondatlan

	NGANASZAN	NYENYEC	ENYEC	SZÖLKUP	MATOR	KAMASSZ
'gondos'	<i>horəgəə</i> (KMZ198) <i>čišaruə</i> (KMZ217)	<i>taraxad</i> (T65:633)	<i>sojzaan</i> <i>poñida</i> [PtImp] (SB195) <i>nodaguza</i> (SB199)	?	?	?
'gondatlan'	? (KMZ: –)	<i>ńarknabčənsada</i>	? (SB: –)	?	?	?

→ ng *horəgəə* < ?? *horə* 'arc'

→ ng *čišüďa* [INF] 'aufbewahren, schonen, verschonen; бере́гать' (KS83)

→ Tne *ńarknabčənsada*: *ńarkna-bč'* [nomen acti] 'az, ami okot szolgáltat nyugtalanságra, izgalomra, sietségre, kapkodásra' (T65:356–357) + [Ncar]

→ en *sojzaan poñida*: 'jól/erősen csinál'

kedvesség: kedves – rosszindulatú, kegyetlen

	NGANASZAN	NYENYEC	ENYEC	SZÖLKUP	MATOR	KAMASSZ
'kedves'	lásd 'jó' <i>jewans</i> (T65:86) <i>l'imbika</i>					?
'rosszindulatú'	lásd 'gonosz', 'rossz'					
'kegyetlen'	<i>njadika'li ičüə</i>	?	?	?	?	?

→ ng *njadika'li ičüə*: *njad'i* "sajnálát, szánalom" + NCAR (KMZ121)

→ Tne *l'imbika* '1. puha, meleg; 2. kedves, gyengéd' (T65:191)

SZÁNALOM NÉLKÜLI → KEGYETLEN
PUHA/MELEG → KEDVES/GYENGÉD

modor: udvarias – udvariatlan, faragatlan, durva

	NGANASZAN	NYENYEC	ENYEC	SZÖLKUP	MATOR	KAMASSZ
'udvarias'	<i>ɲana"sanədurə</i> (KMZ130) <i>ńadubsəə</i> (KMZ126)		?	?	?	?
'udvariatlan' 'durva, faragatlan'	<i>hual'i(")narua</i> (KMZ200)	<i>wamsej,</i> <i>wamsejkoda</i> (T65:40)	?	?	?	?

→ ng *ɲana"sanədurə* 'jó, udvarias' (KMZ130), vö. *ɲana"sa* 'ember' + ?

→ ng *ńadubsəə* 'udvarias' (KMZ126), vö. *ńadi-bśa* [Nact3] 'jóság' (B61)

→ ng *h"al'i(")narua* 'hirtelen, heves, durva, goromba (ember)' (KMZ200) < ? *h"alə* 'kő'

EMBERI → UDVARIAS
? KŐ → GOROMBA

igazságosság: őszinte, becsületes – hazug, nem becsületes, tisztességtelen

	NGANASZAN	NYENYEC	ENYEC	SZÖLKUP	MATOR	KAMASSZ
'őszinte'	?	<i>t̃ɔ̃de-</i> (L516b) < geradeaus, richtig	?	<i>tātik</i> (E254)	?	?
'becsületes'	<i>ηəði"tətiə</i> (KMZ142) <i>tolidəgaj ičüə</i> (KMZ175) <i>təŋkəðə</i> 'derék' (Ma90)	<i>χāŋe</i> (L167b) <i>jēnar"</i> (L111b)	?	<i>somak</i> (E210)	?	?

→ ng *ηəði"tətiə* (KMZ142) '1. igaz, pontos; 2. becsületes; igazság'

- vö. *ηəði"təkə* 'igaz, helyes, valódi' (KMZ142)

→ ng *tolidə-gaj ičüə* 'becsületes' (KMZ175):

tolidə 'hazugság' + NCAR (KMZ175)

tolid̃i 'ellopni' (KMZ175)

tolijə 'hazugság; tolvaj' (KMZ175)

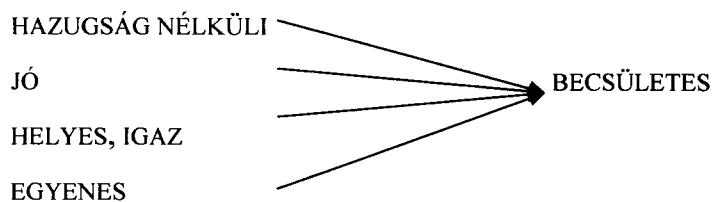
- vö. Tne *talej* 'tolvaj', *tale-s* 'ellopni' (T65:619)

→ ng *təŋkəðə* 'derék' (Ma90), ? vö. *təŋku-d̃i* 'erősödni' (KMZ186)

→ szlk *tātik* (E254) 'gerade, direkt, richtig, aufrichtig, durchaus, ganz, echt' (E254)

→ szlk *somak* 'jó, helyes' (E210)

Jellemző metaforák:

barát: barátságos – barátságtalan

Adat hiányában nem vizsgálható. A nganaszban létezik erre a fogalomra lexéma:

šoarusəə 'barátságos' (KMZ255), vö. *süar* 'barát'

intelligencia:

(értelmes): értelmes, intelligens – unintelligens, ostoba, hülye

(okos): eszes, okos – buta

(ügyes): ügyes – ügyetlen

ÉRTELMES/ INTELLIGENS, ESZES/ OKOS

Az alapnyelvekre nem rekonstruálnak lexémát. Az elnevezések túlnyomórészt transzparenssek.

	NGANASZAN	NYENYEC	ENYEC	SZÖLKUP	MATOR	KAMASSZ
'értelmes'	<i>tolmānsəkə</i> (KMZ175)	<i>χāŋe''</i> (167b) <i>waŋuta</i>	?	?	?	<i>sāyāšš^əbi</i> (D56b)
'okos'	<i>ŋondalkəə</i> (KMZ135) <i>ŋonda hontja</i> (KMZ135)	<i>jīb'eta</i> (L133a)	<i>bi uzuta</i> (SB297)	<i>qetsimil'</i> (E71) <i>tenisimil'</i> (E259)	<i>kajga</i> (H262/395)	
'ravasz'	<i>h^uandula''a</i> (KMZ200)	<i>šerota</i> [PtImp] (T65:547) <i>ket</i> (Wne) (L210b) <i>wal'oj</i>	<i>d'oa</i> (SB302) <i>tode-e</i> (SB302)	<i>riqal'</i> (E199)	?	<i>ḱudər</i> (D33a, 33b) <i>ḱol'o'z²bi</i> (D31b)
'ügyes'	<i>kəsəgəə</i>	<i>mel''</i>				

→ ng *h^uandu-la''a* 'ész/értelem' + NPOS

→ ng *ŋonda-lkəə* 'ész/értelem' + NPOS

→ ng *tolmānsəkə* 'éles eszű', vö. *tolmərusa* 'meglep, meghökkent' (KMZ175)

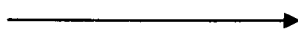
→ en *d'oa tode-e* (SB302) szó szerint 'anyarókácska'

→ km *ḱol'o'z²bi* 'schlau' (D31b): *ḱol'o'* 'Schlauheit, Verschlagenheit, Heuchelei,

Gleissnerei' (D31b) + *-z²bi* [NPOS]

Jellemző forrás- és célfogalom:

ÉSSZEL/ÉRTELEMMEL

OKOS

BUTA , OSTOBA/ HÜLYE

URÁLI, FINNUGOR, SZAMOJÉD

Nem rekonstruálnak ezekre a rétegekre lexémákat.

ÉSZAKI-SZAMOJÉD

Enyec–nyenyec megfelelést találunk: en *sola* (SB182) ~ *sala* ~ *sa''la* (T89:1919, L393a)

	NGANASZAN	NYENYEC	ENYEC	SZÖLKUP	MATOR	KAMASSZ
'ostoba'	<i>ɲondakaɫi ičüə</i>	<i>sala ~ sa"la</i> N O	<i>sola</i> (SB182)	<i>tenikijil'</i>	?	<i>ā.u</i> (D4b)
'buta'	<i>ɲonda ɲeu</i> <i>səənə, səəna"ə</i>	(T89:191, L393a) ----- <i>jīšeda</i> (L122a) <i>χāñēr"ćeda</i> (L171b) <i>wāɲućada-</i> (L55b) <i>tūlupōś</i> V (L497a)		(E259)		

→ ng *ɲonda-kal'i ičüə* 'ész/értelem' + NCAR (KMZ134)

→ ng *ɲonda ɲeu* 'esze vékony/szűk' (KMZ134)

→ ng *səənə, səəna"ə* 'buta' (KMZ165)

- vö. *səənairša* [VFREQ] 'viccel, butaságot csinál' (KNS192), *səənamunsa* [VTRF-VSTAT] 'butának lenni' (KMZ165)

→ Tne *waño* 'ész, értelem' > 'ostoba, buta': NCAR

> 'okos, értelmes': NPOS

→ ne *jī* 'értelem, ész, gondolat' (L121b)+ *śeda* (NCAR)

→ ne *χāñēr"* 'Vernunft, Sinn, Verstand, Gewissen' (L171b) + NCAR -*ćeda*

→ szlk *tenj-kijil'* (E259) 'ész/értelem nélküli'

→ km *ā.u* 'dumm, einfältig, albern; wütend, jähzornig' < tat. Ug. *ā.u* 'дурной' usw. (D4b)

Jellemző forrás- és célfogalom:

ÉSZ/ÉRTELEM NÉLKÜLI	→	BUTA
ESZE VÉKONY	→	BUTA

bátorság: bátor, merész – félénk, gyáva

URÁLI, FINNUGOR, SZAMOJÉD

Ilyen jelentésben nem rekonstruálható monolexéma. Túlnyomórészt transzparens lexémákat találunk.

BÁTOR, MERÉSZ

	NGANASZAN	NYENYEC	ENYEC	SZÖLKUP	MATOR	KAMASSZ
'bátor'	<i>səə maagəə</i> (KMZ165)	<i>pīnsada</i> (T65:466) <i>χasaja</i> (L160a) <i>šej"ηa</i> (W, L434a)	<i>sej mui</i> (SB117) <i>ida pidda</i> (SB235, 279, 303)	?	<i>kejətā</i> (H272/454)	?
'merész'	<i>hīləg'alī, hīləgaj</i> <i>ičüə</i> (KMZ347)	?		<i>enīkuñčitīl'</i> (E33)		?

→ ng *səə maagəə* (KMZ165), en *sej mui* 'kemény szívű' (SB117)

→ ng *hīlə-g'alī, hīlə-gaj ičüə* [NCAR, van-PTIMP] (KMZ347), Tne *pīnsada* (T65:466), szlk *enīkuñ-čitīl'* [NCAR] 'félelem nélküli'

→ Tne *χasaja* (L160a): Tereščenkónál nem fordul elő.

→ Wne *šej"ηa* 'szíve levő'

→ szlk *enīkuñčitīl'* < *enīqo* 'félteni, megijedni'

Jellemző forrásfogalmak:

GYÁVA, FÉLÉNK

URÁLI, FINNUGOR, SZAMOJÉD

Nem rekonstruálható lexéma ezekre a rétegekre.

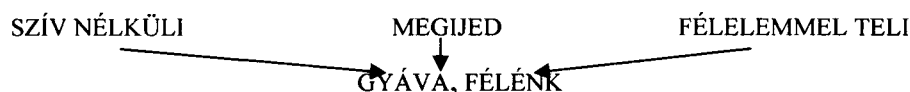
	NGANASZAN	NYENYEC	ENYEC	SZÖLKUP	MATOR	KAMASSZ
'gyáva'	<i>səəg'aj ičüə</i>	<i>pīnχad</i> (T65:466)	<i>pidda,</i>	<i>nīrqał'</i> (E156)	?	<i>pimhə</i>
'félénk'	(T145)	<i>šexē</i> (O, L409a) <i>mujā</i> V (OP, L264b) <i>lensenkā</i> V (L225a) <i>lerad, leroj</i>	<i>piddahaz</i> (SB292)	<i>enitīl'</i> (E33)		(D53a)

→ ng *səəg'aj ičüə* 'szív nélküli'

→ en, szlk 'félő, félelemmel teli'

→ Tne *leroj, lerad* (jamali) 'félénk, ijedős': *leroś* 'megijed'

Jellemző forrásfogalmak:

gondosság: óvatos – óvatlan

Nincsenek megbízható adatok.

AZ EMÓCIÓ ALRENDSZERE

boldogság: boldog, vidám – boldogtalan, szomorú

BOLDOG

	NGANASZAN	NYENYEC	ENYEC	SZÖLKUP	MATOR	KAMASSZ
'boldog'	<i>talankə</i>	<i>jabsawaj</i> (L101b)	<i>d'absaj</i> (SB287)	<i>kisimij</i> (I:204)	<i>talanta</i> (H350/948)	?

→ Tne *jab*, en *d'ab* 'szerencse' + nomen possessoris

→ szlk *kī* 'Glück' (A1764) + nomen possessoris

→ mt *talanta* 'boldog' ~ 'szerencsés'

Mindegyik nyelv a 'szerencse ~ boldogság' jelentésű szó képzett alakjával fejezik ki ezt a fogalmat. A szótó a nyenyecben és az enyecben azonos eredetű, valamint matorban és a nganaszanban (ebben az esetben átvételről van szó, lásd 6.12.1.4.). A nyenyecben, az enyecben és a szölkupban a melléknévi fogalmat nomen possessoris képzővel fejezik ki. A nganaszanban és a matorban kérdéses a képző funkciója, a nganaszanban formaképzőnek szokás tekinteni.

BOLDOGTALAN

	NGANASZAN	NYENYEC	ENYEC	SZÖLKUP	MATOR	KAMASSZ
'boldogtalan'	? <i>talakaŋi ičüə</i> (KMZ170)	<i>jābseda</i> (T65:822)	<i>kemne</i> (SB51)	<i>siqilaŋ</i> (E208)	?	<i>t'ol'žʷt</i> (D79a)

→ ne 'szerencse/boldogság' + NCAR

→ en. 'szegény, szerencsétlen'

→ szlk ~ 'szegény' (E208)

→ km *t'ol'žʷt* 'unglücklich, ohne Glück' (D79a) + -žʷt [NCAR] < *t'ol'* 'Glück; Dusel' < mong.

žol, bur. *zol*, *zol* 'Glück' (D79a)

	NGANASZAN	NYENYEC	ENYEC	SZÖLKUP	MATOR	KAMASSZ
'vidám'	<i>bəŋkəsəkə</i> (KMZ32)	<i>majā</i> (L238a)	<i>edebiza</i>	<i>soma, som</i>	<i>ačičarakí</i>	<i>dārdāk</i>
	<i>hosutua</i> (KMZ198)	<i>jilekab'oda</i>	(SB171)	(E210)	(H199/5)	(D14b)
	<i>hid'ikitə</i> (KMZ191)	(T89:181)	<i>edesaj</i>	<i>šoqqak, šokkik</i>	<i>hergülün</i>	
			(SB262)	/Adv/ (E222)	(H243/285)	
	<i>ηondətuə</i>	<i>ηotapt'ōš</i> Inf		<i>öntalpitiij</i>		
	(KMZ135)	(L41a, W)		(I186)		

→ ng *ηondətuə* 'vidám, boldog, nevető (ember), elégedett' (KMZ135). Ritkán előforduló szó.

A *hontəda* ige melléknévi igenévi alakja.

Maðə nanu ηontəda' hūəð'aj sanišūəda' herb'a"ku" ηahunə kobtua".

sátor-GEN PO vidám-INF baba játszik-PTPERFPL leány-PL nővér-GENPXSG1 lány-PRXPPL3

'A vidáman, babákkal játszó lányok a sátonál – a nővérem lányai.' (T272)

Ismeretlen eredetű szó. A tőnek azonban vannak megfelelései más szamojéd nyelvekben:

Wne *ηotapt'ōš* 'den Kopf hoch tragen (z.B. ein gutes Lenkrenntier beim Laufen), sorglos, fröhlich sein (ein Mensch, der keine Sorgen hat, sondern z.B. für sich singt' [INF] (L41a). Tereščenko – Lehatisalóhoz hasonlóan – a tundrai nyenyecből csak az első jelentéssel ('felemeli a fejét, hátraszegi a fejét') említ adatokat (T65:395).

szlk *öntalpitiij* 'радостный' (I186), *öntalpij* 'радостный' (I51)

→ ng *bəŋkəsəkə* (KMZ232)

Formaképzős alak. A tő talán *bəŋkə* 'gödör, üreg' (KMZ232).

→ ng *hosutua*

Egy további adat: *hosuləbsa* [VINCH-NACT] 'öröm' (HM82). Lásd 'egészséges'.

→ ng *hid'ikitə* (B63, T115, KS108)

A szó a *hid'i* 'nevetés' (KMZ191), ill. *hid'isi* 'nevetni' (KMZ191) nomen agentis képzős alakja, azaz nem melléknév, hanem főnév. Mondatban nincs rá példa.

→ Tne *jilekab'oda* (T89:181) < *jile* 'él-' (T65:139)

jileb'ad'o(š) 'vidámnak, élénknek, életvidámnak lenni; eleven, élénkő' (T65:141)

→ en *ede* 'öröm' (SB153) + [NPOS]

→ szlk *soma, som* > 'jó' (E210)

→ mt *ačičarakí* 'lustig' < tr, vö. hak. *ačyχ-čaryχ* 'offen, offenherzig, treuherzig, aufrichtig, lustig' (H199)

→ km *dārdāk* 'froh, freudig, lustig, munter' (D14b) < tat. *jardaq*

SZOMORÚ

	NGANASZAN	NYENYEC	ENYEC	SZÖLKUP	MATOR	KAMASSZ
'szomorú'	<i>nujbaðəə</i> <i>nujbajkuə</i> <i>nujbajčutuə</i> (KMZ120)	<i>tuseltana</i> [PtImp] (T65:677)	<i>tarse očik</i> (SB134, 184)	<i>kekkij</i> (I123)	<i>dénitas</i> (H355/987)	<i>šērəļem</i> (D63a)

→ ng *nujba*- Ismeretlen eredetű fő.

→ Tne *tuseltana* (T65:677) '1. тускый, плохо горящий – об огне; 2. тускый, потускневший (о металле); 3. перен. унылый, грустный, печальный'

Meghatározható forrásfoglalom:

HOMÁLYOS/MATT/FÉNYTELEN → SZOMORÚ

→ en *tarsi* 'hangulat' (SB134) + *očik* 'rossz'

→ km *šērəļem* 'sich ankleiden, sich anziehen, anstecken; sich schämen, niedergeschlagen, traurig sein' (D63a)

öröm, elégedettség: elégedett – bosszús, mérges

MÉRGES, BOSSZÚS

	NGANASZAN	NYENYEC	ENYEC	SZÖLKUP	MATOR	KAMASSZ
'mérgező'	<i>tuðuə</i>	<i>neñda</i> [PtImp] (T48:256)	<i>očik</i> (SB98)	<i>neñirij, neñitij</i> (I:195)	<i>bālimgāt</i> (H216/109)	<i>kurō:ik</i> (D34B)
'bosszús'	<i>bəluə</i>	<i>wäebtij</i> <i>ηabtacawej</i> (L497a)	<i>baru</i> (SB275) ~ Adv > derV	zornig sn 162		

→ 'rossz, gonosz': ng *bəluə*, en *očik*

idegállapot: nyugtalan, ideges – nyugodt

Az alapnyelvi rétegekre nem rekonstruálható ezekkel a jelentéssel lexéma. A szamojéd nyelvek adatai is hiányosak. Általában másodlagos tartomány, forrástartománya a CSEND és a LASSÚ.

ÉSZAKI-SZAMOJÉD

ng *norbakuə* (KMZ118)

A nganaszan adat első szótagbeli megfeleléséhez: Tne *narkadaš* '1. почувствовать колющую боль (в сердце, в боку и. т. д.); 2. вздрагивать, екать (о сердце)' (T65: 285) vagy *nard'eš* 'прикинув, остановить, успокоить' (T65: 285).

NGANASZAN

hetəgəə (KMZ190)

Ismeretlen eredetű lexéma.

ləndujkuə (T118) Lásd 6.10. pontot.

	NGANASZAN	NYENYEC	ENYEC	SZÖLKUP	MATOR
'nyugtalan, ideges' v. 'izgága'	<i>norbakuə</i> (KMZ118)	<i>ńervnoj</i> (T48) <i>ńäewadarçada</i>	?	?	?
'nyugodt'	<i>hetəgəə</i> (KMZ190) <i>ləndujkuə</i> (T119)	<i>jana, jańik</i> (T65:841, 843) ----- <i>χaşenana</i> [PtImp] (T65:756) <i>warda"loda</i> (T65:45)	<i>d'ona, d'onajku</i> (SB30, 31)		

→ Tne *ńervnoj* < or *нервный* 'ideges, ingerlékeny'

→ Tne *jana, jańik* 'csendes, békés, nyugodt' ~ en *d'ona, d'onajku* (SB30, 31)

→ Tne O *χāśenā* 'ruhig, still sein' (L174a): *χaşena-na* [PTIMP] (T65:756)

→ Tne *warda"loda* [PTIMP] '1. érzékeny, sértődékeny, 2. ingerlékeny, 3. változékony (időjárás)'

szociális státus: gazdag – szegény

GAZDAG

URÁLI, FINNUGOR

Két bizonytalan etimológia finnugor etimológiát találunk:.

**kos3* 'reich, freigebig' FU (UEW189)

**kiś3* (*küś3*) 'reich' FU (UEW162)

SZAMOJÉD

A szamojéd alapnyelvre ilyen jelentésű szó nem rekonstruálható.

ÉSZAKI-SZAMOJÉD

? PNS **VnV* 'gazdag'

ng *ńińiua* ~ en *íne* 'gazdag'

Az enyec adat csak Castrénnál fordul elő (C78). A nganaszanban ez az általános kifejezése a gazdag emberre, például: *ŋüña-rba"á* [NAUG] *ŋanasa* 'gazdag ember' (L01: 32/41)

	NGANASZAN	NYENYEC	ENYEC	SZÖLKUP	MATOR	KAMASSZ
'gazdag'	<i>ŋüñüa</i> (KMZ141)	<i>bogatoj</i> <i>sawajileña</i> (T89:177)	<i>íne</i> (C78) <i>tereg</i> (SB166)	<i>tettaj</i> (E264) <i>kōŋəʔ</i> KM, KeO (A2139)	<i>baḽ</i> (H213/93)	<i>baḽ</i> (D7a)

Az enyec alak csak Castrénnál fordul elő.

→ ne *bogatoj* < or. *богатый* 'gazdag'

→ ne *sawajileña* 'jól élő': *sawa* 'jó', *jile-* 'él' [PTIMP] (lásd még erdei nyenyec *χōmajīlīŋa* (L391b))

→ szlk *tettaj* (E264) < 'föld'

→ szlk. *kōŋəʔ* (A2139) < *kōŋ* 'Herr, Fürst'

→ mt *baḽ* (H213/93) < hak. *paj* 'reich'

→ ng *tala"á bajka"á* 'gazdag öregember' (Wagner-Nagy 2002: 226)

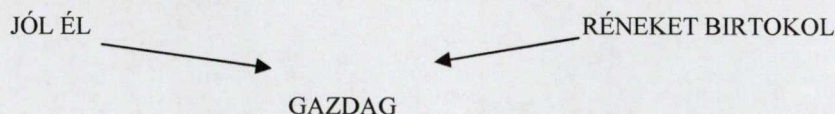
tala"á = *taa* 'rén' + NPOS + NAUG

Hasonló szerkezetet más nyelvekben is találunk: en *te-reg* 'rén' + NPOS > 'gazdag' (SB166)

→ km *baḽ* 'reich, vermögend; Reichtum, Vermögen' < tat. (D7a)

bāḽəmnēm 'reich, vermögend sein' (D7a)

Meghatározható forrásfogalmak:

SZEGÉNY

URÁLI, FINNUGOR, SZAMOJÉD

A 'szegény' jelentésre nem találunk etimológiát.

	NGANASZAN	NYENYEC	ENYEC	SZÖLKUP	MATOR	KAMASSZ
'szegény'	<i>məŋkəə</i> (KMZ229)	<i>maŋgana</i> (254b) <i>maŋgbada</i> (T89:175) ----- <i>wajileŋa</i> (L60b) <i>jī</i> (L122a) <i>kajibta</i> W (L181a)	<i>magutuda</i> (SB165)	<i>ipkīlīmpītiŋ</i> (E53) <i>qoštīŋ</i> (E79) ----- <i>siqīlaŋ</i> (E208) > 'szerencsétlen'	<i>ńasta, nasta</i> (H315/726)	<i>muŋan</i> (D41a) <i>tərēn</i> (D70b)
'neschastnyj'	<i>dʲeðjʲkə</i>	<i>jabśada</i>	<i>kemne</i> (SB51)		?	?

→ Tne *wajileŋa*: *waj* 'rossz' + *jīleš* 'élni'

→ szlk *ipkīlīmpītiŋ* (E53) 'segítségre szoruló' (PtImp) < *ipkīlqo* 'nyomni' (E53)

→ szlk *qoštīŋ* (E79) ~ 'rossz, sovány'

→ km *tərēn* 'arm, dürrftig; Armut' (D70b)

birtoklási szándék: irigy, féltékeny, kapzsi, mohó, önző

URÁLI, FINNUGOR

A legrégebbi rétegekre nem rekonstruálható lexéma ebben az altípusban.

SZAMOJÉD

– **mâr-âj* -/A/A -/?A (SW87)

A 'wegnehmen' jelentésű igéből képzett szó (SW87), csak északi-szamojéd megfelelésekkel (ng/en/Tne/Wne). Képzett formája 'geizig' jelentéssel viszont csak a nyenyecben található. A SW nem tartalmazza az enyec megfelelést, viszont Sorokina és Bolina új szótárában megvan: *moru* 'fukar, fösvény' (SB278).

ÉSZAKI-SZAMOJÉD

Melléknevet ugyan nem tudunk rekonstruálni erre a rétegre, de találunk egy figyelemreméltó nganaszan ~ tundrai nyenyec megfelelést, amely az 'irigy, féltékeny' jelentéshez áll a legközelebb:

? PNS **jal*- 'féltékeny'

ng *d'al-tədi* '1. irigykedik, 2. féltékenykedik' (KMZ54), vö. még *d'alotda*"

'eifersüchtig' (KS86).

Tne *jalnaś* 'féltékeny vkire' (T65:835)

Ezen kívül egy enyec~nyenyec megfelelés van:

? PN-E **tel*- 'irigy'

en *teḏiś* 'irigykedni' (SB195)

Tne *t'idaś* 'irigykedni vkire' (T65:657)

NGANASZAN

Az ebben a jelentésben használatos ng *nomñü-ə*, *nomñü-rśa* 'fukarkodik' szó eredete ismeretlen (KMZ346).

	NGANASZAN	NYENYEC	ENYEC	SZÖLKUP	MATOR	KAMASSZ
'fősvény'	<i>nomñüə</i> (KMZ346)	<i>maru</i> (L243a) ----- <i>d'iśi</i> (W, L133b)	<i>moru</i> (SB192)	<i>saačai</i> (C) (A2492)	<i>katkan</i> (H270/442)	<i>mār̥i</i> (D38a)
'mohó, kapzsi'	<i>hejsi''ia</i> 'ненасытный' (KMZ346)	?	<i>d'i puja</i> (SB192)	<i>tarałpi-</i> [V] (E252)	<i>koŋgoj</i> (H287/551)	<i>kaŋaŋi</i> (D24b)
'irigy'	<i>d'omiłirśa</i> (KMZ45)	<i>xañćimta-</i> [V] (L172a) <i>mařiśe-</i> ----- <i>t'ḏā-</i> [V] (L516b)	<i>tezi-</i> [V] (SB195)	?	?	
'féltékeny'	'завидовать, ревновать' (KMZ54)	<i>jalna-</i> [V] (T65:835) ----- <i>labćarta-</i> [V]	?	<i>ćelčə-</i> TyM (A1620)	?	
'önző'	?	?	?	?	?	

→ ng *d'omiłirśa* (KMZ45) 'irigykedik, haragszik, elege van vkiből'

- *d'omtəda* 'verekedni'
- *d'omtuəkutə* 'verekedős ember' (T115)

→ en *d'i puja* szó szerint 'ragadós orrú'

→ mt *katkan* < tr (vö. tel. (R) *qatqan* 'hart, erfroren, erstarrt', hak. *χatɣɣ* 'hart, rauh, starr; geizig') (H270/442)

→ mt *koŋgoj* < mong (vö. bur. *χomχoj* 'gierig, geizig', stb)

→ km *ḡāḡāi* 'gierig, habsüchtig, geizig' (D24b, 38a)

6.11. Jellemző nganaszan eljárások

A következőkben a jellemző formális eljárásokat tekintem át: a kölcsönzés során kialakult mellékneveket, valamint a belső keletkezésű melléknevek jellemző eljárásait.

6.11.1. Átvételek

Találunk olyan centrális mellékneveket, amelyek bizonyíthatóan kölcsönzés révén kerültek a nyelvbe. Szemantikai szempontból rendszert ebben nem találunk.

6.11.1.1. evenki

Több centrális elemet találunk, amely az evenkiből került a nganaszanba. Ezek a következők:

hekəgəə 'forró' ev. **feku* > ng **feku* (Futaky 1983: 157)

dʌbakʊə 'piros' ev. *dəvək, dəvəki* 'сурик, охра' (Mennige /roter Farbstoff/, Ockerfarbe /gelbbraun/) *dəvə* ← 'mit Mennige bzw. Ockerfarbstoff färben' (SSTM I/228) (Futaky 1990: 52)

dəvə 'красить' (SSTM I/228)

ḡaagəə 'jó' < ev. *ḡaka* (Futaky 1983: 158, Helimski 2000: 283)

maagəə 'kemény' ev. *maŋa* (Futaky 1983: 158, vö. SSTM I/228)

Kérdéses:

əligaku 'kicsi' m-tung. *olgo-* 'szárad', *olgonkin* 'száraz' (SSTM I/12)

vagy

ev. *olkoŋ, olukan, ul'ikēn, hul'ikūn, hulukūn* (SSTM II/338), m-tung. *hujukūn* 'kicsi'. Az evenkin kívül a szó csak az evenben található meg.

6.11.1.2. orosz

Orosz jövevényszavak noha már Castrénál is megjelennek, prototipikus tulajdonságfogalmat kifejező melléknevek esetében a mai napig nem jellemzők. Egyes adatok kérdésesek: bár morfológiai felépítésük alapján beépültek a nyelvbe és prototipikus fogalmakat jelölnek, nagyon ritkán találunk rájuk példát, s nem szorították ki a centrális elnevezéseket.

bel'i-mə [PTPASS] 'fehér' (JN18) < *белый*

- 'fehér': *sir, sirajkuə* (KMZ229)

čunsu-o [NREL] 'idegen' (KS84) < *чужой*

Más adatok esetében azt látjuk, hogy az átvételek még nem épültek be, így például a melléknevek megtartják az oroszra jellemző melléknévi végződést.

poðdrabit'el'nij 'üdvözlő, gratuláló' (JN48) < *поздравительный*

gosudari 'állami' (HM99) < *государственный*

kapronovij [PL] 'műszálas' (T174) < *капроновый*

Ez utóbbiak ugyanakkor nem prototipikus fogalmat valósítanak meg.

6.11.1.3. dolgán

A nganaszan–dolgán kölcsönzések nem jellemzőek, kétnyelvűség csak az utóbbi évtizedekben alakulhatott ki.⁵⁹ Az egyetlen elérhető szójegyzék (Stachowski 1993) alapján dolgán–nganaszan melléknévátvételt nem tudtam megállapítani.

6.11.1.4. Egyéb megfelelések

ng talanjəə 'szerencsés, sikeres' ~ *mt talanta* 'glücklich' (H350/948)

Helimski a nganaszan adatot nem említi. A mator szót török vagy török > orosz átvételnek tartja. A szó más altaji nyelvekben is megtalálható, így a jakutban (*таланнаах* 'удачливый, счастливый, везичий (обычно в охоте)', *таланнаах булчут* 'удачливый охотник', JRS:373), illetve az evenkiben is: *talān* 'счастье' (SSTM II/157), azaz ebben az esetben fel sem merül, hogy a szót esetleg összamojéd korinak tartsuk, hanem két, egymástól független kölcsönzésről van szó.

6.11.2. Belső keletkezésű melléknevek

Ebben a fejezetben azokat a mellékneveket vizsgálom, amelyek (1) belső keletkezésűek, (2) s ez valamilyen morfológiai elősegített és/vagy szemantikai alapú szófajváltással (főnévből, igéből, ill. határozószóból) folyamattal rekonstruálható, és a képzett alak lexikalizálódása (feltételezhetően) megtörtént.

⁵⁹ A 2002-es népszámlálási adatok szerint a Tajmiri Dolgán-Nyenyec Autonóm Körzetben 401 fő beszélt nganaszanul, közülük 390 nganaszan nemzetiségű, s csak kilenc dolgán mondta, hogy beszéli a nganaszan nyelvet. Ugyanezen területen mindössze 63 nganaszan mondta magáról, hogy beszél dolgánul (a 4520 dolgánul beszélőből), s a nganaszan és a dolgán nyelv egymásra hatása sem jellemző (pl. Stachowski 1998). (Forrás: www.perepis2002.ru)

6.11.2.1. jelentés absztrahálódása

6.11.2.1.1. morfológiai marker nélkül: főnév ~ melléknév kettős szófajú lexémák

Főnév ~ melléknév kettős szófajú lexémák száma nem nagy. Ennek oka – eltérően a nyenyectől, de hasonlóan a szölkuphoz – a produktív vonatkozó melléknévképző gyakorisága. A kettős szófajú melléknevek emberre vonatkoznak, kisebb részük bizonyos állatfajra. A képző nélküli melléknevek tartoznak ide, ezeket bemutattam a 4.2.2.1. pontban.

6.11.2.1.2. morfológiai markerrel: főnév > melléknév

Morfológiai marker nélküli jelentésabsztrahálódás, a motiváció elhalványulása ritka eljárás. Sokkal gyakoribb ha a jelentés absztrahálódása morfológiai markerrel történik: a formaképzős alakok – részben mert a képző sem produktív – túlnyomórészt ma már nem transzparenssek. Az idetartozó formaképzős alakok a formaképzőket tárgyaló fejezetben mutattam be (4.2.2.2.). Ezekben az esetekben főnévi tövel kell számolni. További példák:

FULLADÁS, FOJTÁS > KESKENY < TENGERSZOROS ~ CSUKLÓ

Castrén adatai alapján rekonstruálható.

šiku- 'megfojt, megfullad' ~ *šigu''am* [K_{PERF}-SG1] (C66), stb.

šikü 'tengerszoros, (KMZ151) ~ *siku* 'csukló' (C66)

šiküa 'szűk' (KMZ363)

? *šegälükü* 'szűk' (KMZ363)

FULLADÁS, FOJTÁS > SZŰK

təbkələkə 'fullasztó' (KMZ183)

təbkələŋkə 'fullasztó, nehézkes légzés' (KMZ183)

təbkəl'isi 'szűknek lenni; szűken' (KMZ183)

A forrásfogalom és a forrásforma – úgy tűnik – a PS kori **təptə* 'eng sein' (SW148).

KÖR, KORONG ~ ÖRVÉNY ~ CSÉVÉL, BEGÖNGYÖL, BECSAVAR ~ KEREK

d'ujh̥j > *d'ujh'akuə* (T119, Ta210, KS96, Ba266)

További megfelelések:

d'ujh̥ipt̥is̥j 'megkerülni' (KNS183)

A jelentésbeli megfelelés meggyőző, ám a hangtani megfeleltetés ($k \sim h$) nehézségbe ütközik a következő esetekben:

d'ujkə 'örvény' (Ma75)

d'ujkə- 'begöngyöl, becsavar' (T167)

d'ujkitə-sj 'csévélni' (Ma75)

Ezekben az esetekben szóhasadás bizonyítása esetén tartoznának ezek a szavak egy családba, ám ennek minden kétséget kizáró igazolása nem lehetséges. Esetleges rokon nyelvi megfelelések: *jujda* 'wickeln (in Windeln)' (L140a). Ez arra mutat, hogy az ősi tőhöz csak az első szótag tartozik(? **jüj*).

ÉLES < ÉL > KASZA

homəgəə (KS112, T114, Ta244) 'éles' < *homa* 'vminek az éle' (B44) > *homa* 'kasza' (B41)

Csak Bol'dt adatai támasztják alá.

HÓ, JÉG > FEHÉR

**ser* ~ **ser-* 'weiss' (vgl. **ser* 'Eis') (SW:138)

Az egyetlen alapszínnev, amelyik mindegyik szamojéd nyelvben megmaradt, és mindegyik szamojéd nyelvben névszófajú.

DÉR > ŐSZ (SZÍN)

d'irba 'dér' (T160, Ma74) > *d'irba(j)kuə* 'ősz' (KMZ343)

A rokon nyelvi megfelelők között nem találjuk a megfelelést, vö. Tnye *ja'le* 'nap, fény' > 'fehér, ősz hajú'.

6.11.2.1.3. hasonlítóképzős melléknevek

Szemben a formaképzőkkel, a hasonlítóképző mai nagyon produktív. Ebből következik, a formaképzős alakokkal szemben itt produktív tövekkel állunk szemben. Főnév és a hasonlítóképző kapcsolatából is kialakulhat melléknév (ennek kritériumaként ebben az esetben a kompozicionális jelentés kialakulását látom). Ezek az elemek azonban nem centrális elemei az adott mezőnek. Leggyakrabban színnevek képzésében vesz részt, bemutattam a 6.5. pontban:

	jelentés	alaptag + jelentés
<i>kintərəku</i>	'kék; szürke'	<i>kintə</i> 'füst'
<i>kularəku</i>	'fekete'	<i>kula</i> 'varjú'
<i>hətarəku</i>	'zöld'	<i>həta</i> 'fű'
<i>ηuə śahjərəkj</i>	'kék'	<i>ηuə</i> 'ég'

6.11.2.1.4. Az összetett melléknevek kérdése

A nganaszanban egy olyan szó van, amely melléknevek utótagjaként különböző ízzel vagy illattal kapcsolatos jelentésű szavakban. Az első elem mindig főnév, a második pedig a *həagəə* szó, amely önállóan nem fordul elő.

Helj" turku" sijnəagəə", heljčij četua hekutj".

néhány-Pl tó-Pl sós-Pl néhány-PxPl3 nagyon meleg-Kimp-Pl3.

'Néhány tó sós, néhányuk nagyon forró...' (L01: 112)

A következő szavak tartoznak még ide:

<i>sijnəagəə</i>	'sós'
<i>sakijnəagəə</i>	'édes'
<i>d'irəagəə</i>	'zsíros' (жирный на вкус (о масле))
<i>bijnəagəə</i>	'1. vizes, 2. vodkailatú-, vagy ízű'
<i>kiriba nəagəə</i>	'kenyér ízű'

A *həagəə* szóban talán a *həagəə* 'jó, finom' szó nyomát fedezhetjük fel, noha *a > ə* változást a nganaszanban nem tartunk számon. A vokalizmus ilyenét változását csak grammatikalizációs folyamatnak tekinthetjük, ilyen esetben (pl. hangsúlyvesztés) előfordulhatnak a szabályostól eltérő változások is.

6.12. Jellemző nganaszan ösvények

A jellemző relációkat a 9.3. pontban összesítettem. Számos esetben az adott elnevezés forrásfogalma (és forrásformája) csak a rokonnyelvek segítségével tudtam megállapítani. Így például a nganaszan formaképzős melléknevek tövének eredeti alapjelentése sokszor csak a közeli rokonnyelvek segítségével volt megfejthető (pl. *kolsajkuə* FÉREG → HOSSZÚ), máskor pedig belső rekonstrukciós elemzésre volt szükség (pl. *tusajkuə* SZÉNPOR → FEKETE). A forrástartományokat jellemzően kognitív alapú reláció határozza meg, de találunk olyan centrális elemeket, amelyek esetében onomatopoeízisen alapuló kapcsolat feltételezhető (pl. *śiküə* 'szűk, keskeny', *liśü* 'lusta').

6.13. ÖSSZEFOGLALÁS

A fejezet célja az volt, hogy a prototipikus tulajdonságfogalmak lexikalizációját és kategorizációját nyomon kövessük az uráli alapnyelvtől a nganaszanig. Ez egyfelől rekonstruált, feltételezett alakokat, másfelől valós nyelvi adatokat jelent. A legrégebbi (uráli, finnugor, szamojéd) rétegekhez tartozó etimológiákat nem bíráltam felül, hanem a melléknévi alosztályokra jellemző rendszerbe foglaltam őket, azt megnézve, hogy mennyire felelnek meg egy természetes nyelvvel szembeni elvárásoknak. A rendszerbeli hiányosságokat, szabálytalanságokat nem a rekonstrukció hiányával próbáltam magyarázni, hanem az adott fogalmakra jellemző szemantikai és megvalósulásaik morfológiai jellemzőivel. Ez leginkább azokban az (al)típusokban volt lehetséges, amelyek egyfelől tipológiai szempontból jól vagy viszonylag jól kutatott (DIMENZIÓ, SZÍN, HŐMÉRSÉKLET, ÍZ), illetve a típus szerkezete és a típusba tartozó prototipikus fogalmak jól meghatározhatók (DIMENZIÓ, SZÍN). Más esetekben meg kellett elégedni az etimológiai megfelelések feltárásával. A rekonstruált rétegek esetében a hangsúlyt az etimológiai párhuzamokra próbáltam helyezni, szemantikai típusonként vizsgálva a tulajdonságfogalmak megvalósulásait. A legfontosabb kérdés itt ezért az volt, hogy kimutatható-e különbség a prototipikus tulajdonságfogalmak rekonstruálhatósága között, valamint, hogy a diakrón onomasziológia keretében milyen mértékben lehet támaszkodni rekonstruált alapnyelvi adatokra. Ennél fogva az uráli és finnugor rekonstrukciók felhasználása kockázatosabb volt (hiszen természetes nyelvként fogtam fel, azaz ugyanazok voltak az elvárások, mint egy élő nyelvtől), mint az összamojéd korszakra feltehető etimológiák esetében, lévén a rekonstrukciók hiányosabbak. A diakrón onomasziológia segítségével módosítani, pontosítani lehet az alapnyelvi jelentéseket. Ez különösen a DIMENZIÓ típusnál volt szembetűnő. A következő általános megállapításokat tudom tenni:

1. A tulajdonságfogalmak szemantikai típusonként történő elemzése megmutatta, hogy az egyes típusok eltérő szerkezete hatással van a típusok fogalmainak rekonstruálhatóságára.
2. A rekonstruálhatóságbeli különbségeknek így elsődlegesen szemantikai okai vannak: az egyik meghatározó elv az antonímia (a negatív és pozitív tagok közötti különbség, ill. az antonímia típusai tekintetében), másrészt a kontradiktórikus és a nem kontradiktórikus melléknévek közötti különbség. Kontradiktórikus viszonyban álló melléknévek esetében leggyakrabban csak az alapszó rekonstruálható, mivel a tulajdonságfogalmak megvalósulása morfológiailag transzparens (pl. TARTALOM:

'üres' – 'teli'). Az egyes melléknévi alosztályok közötti különbség is megjelenik a rekonstrukcióban.

3. A szemantikai tulajdonságok kihatnak a morfológiára: a kontradiktórikus viszonyban álló melléknevek esetében ez lehet olyan produktív képzés, melyek funkciója ellentétes (a tulajdonsággal való ellátottság, ill. a tulajdonság hiánya). Ezekben az esetekben azonban túlnyomórészt csak a főnévi alapszót (amely lehet absztrakt fogalom) tudjuk rekonstruálni, magát a melléknevet nem. Ugyanakkor ha a jellemző képzés is ősi eredetű, akkor tudunk rekonstruálni szerkezeteket is (szamojéd és északi-szamojéd rétegre), hiszen ha biztos rekonstruktum az alapszó (pl. 'tartalom') és a jellemző morfológiai marker (nomen possessoris, ill. fosztóképző), akkor annak semmi akadálya, hogy az egész szerkezetet feltételezzük a szamojéd alapnyelvre ('teli', ill. 'üres'). A formaképzős melléknevek és a szemantikai típusok közötti összefüggést bemutattam a 4.2.2.2. pontban.

4. A DAVC kategóriák fogalmai jelennek meg leggyakrabban abszolút forrásfogalomként (és természetesen abszolút forrásformaként). A forrásformák leggyakrabban megegyeznek az adott fogalom rekonstruált etimónjával.

5. A bemutatott vizsgálat megerősíti az egyirányúsági elvet: a jelentésváltozás a konkrét jelentés felől az absztrakt jelentés irányába történik.

Vizsgálatom célja volt a nganaszan, ill. a szamojéd nyelvekre jellemző relációk kimutatása, a prototipikus nganaszan melléknevek esetleges forrásfogalmaira, forrástartományaira való rámutatás. A kognitív kapcsolaton alapuló elnevezések esetében összesítettem a biztosan megállapítható metaforákat. Ezek között bizonyosan vannak univerzálisak és a világ nyelveiben kevésbé általánosnak tekinthető metaforák, ám mivel nem foglalkoztam a metaforák univerzalitásával, s mivel a tulajdonságfogalmakról nem született még ilyen jellegű munka, ezért ez nem is lehetett célom. Ennél fogva a kultúrafüggőségi elvre sem tértem ki (vö. Kövecses 2005: 167–200). (A teljes lista a 9.3. pontban található.) Azonban néhány általános következtetés itt is levonható:

- számos olyan metaforát találunk, amelyek általánosnak tekinthetők a világ nyelveiben (pl. ÉG → KÉK), de találunk olyan relációkat is, amelyek specifikusnak tekinthetők (pl. ng. *śūsüəðəə* UJJ → SOVÁNY, en. RAGADÓS ORRÚ → KAPZSI, MOHÓ);
- metonimikus (szintagmatikus kontiguitáson) alapuló kapcsolaton alapulnak azok a melléknevek, amelyek jellemzően emberi (és/vagy állati) tulajdonságra utalnak, például (*lišü* NAPLOPÓ ~ LUSTA);

- a motivált elnevezések alapja jellemzően kognitív alapú hasonlóság, azaz metaforikus kapcsolat;
- történeti réteg motivációs hatása a jövevényszavaknál érhető tetten, amely formális hasonlóságon alapszik. A nganaszanban ez formaképzőkkel homonim végződésű szavak esetében feltételelezhető (pl. *ñaagəə* 'jó').

Szófaji szempontból megállapítható, hogy a nganaszanban a másik két északi-szamojéd nyelvhez képest a prototipikus tulajdonságfogalmak megvalósulásai magasabb arányban lexikalizálódnak igeként (ezeket a táblázatokban jelzői, azaz folyamatos melléknévi igenévi alakként szerepeltettem). Az eddig is világos volt, hogy a szamojéd nyelvekben – hasonlóan a finnugor, az altáji vagy akár az indoeurópai nyelvekhez – a tulajdonságfogalmak jellemzően névszóként kategorizálódnak.

A következő fejezetben azt vizsgálom meg, hogy a szamojéd alapnyelvre rekonstruált melléknevek rendszerének jelentéstani szempontú vizsgálatából milyen következtetéseket lehet levonni. Külön összesítem az északi-szamojéd eredetűnek vélt tulajdonságfogalmak megvalósulásait. Majd a szamojédra jellemző eljárásokat mutatom be.

7. MELLÉKNEVEK ÉS TULAJDONSÁGFOGALMAK A SZAMOJÉD ALAPNYELVBEN

7.1. A proto-szamojéd melléknevek reprezentációja a leánynyelvekben

A proto-szamojéd alapnyelv melléknévi jelentésű lexémáit elsősorban Janhunen Samojedischer Wortschatz című munkája alapján tudom vizsgálni, mindezt kiegészítettem Helimski (Helimskij 1986, Helimskij 1992–93, Helimski 1997, Helimskij 2000) és Aikio (2002) újabb etimológiáival, ill. Terentjev (1999), Futaky (1983, 1990) valamint saját eredményeimmel. Ennek a szóanyagnak a részletes elemzéséből próbálok meg következtetéseket levonni, továbbá a lexikológiai és szemantikai szempontok mellett azt is összegezem, hogy a proto-szamojédban a melléknevek milyen fokú szófaji különállása állapítható meg prototipikusan melléknévi szintaktikai és morfológiai tulajdonságok alapján.

Nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy az itt felsorolt lexémák halmaza nem alkothat száz százalékos rendszert, azaz a proto-szamojéd szókincs teljes egészében nem ismerhető meg. Ez csupán a mai ismereteink alapján megállapítható korpusz. Ez azt jelenti, hogy számolni kell azzal, hogy bizonyos szavak, jelentések nem rekonstruálhatók, mert nem maradt fent legalább egy északi-, s legalább egy déli-szamojéd nyelvben (hagyományosan ezt tekintjük egy proto-szamojéd rekonstruktum alapfeltételének). Ennek a rétegnek a szókincsébe közvetlenül nem számítom az uráli rétegbe tartozó szavakat (hiszen lehet, hogy csak szamojéd nyelvből van adatolva).

A következőkben tehát azt nézzük meg, hogy az SW-ben szereplő melléknévi jelentéssel megadott lexikai egységek az egyes leánynyelvekben milyen arányban vannak reprezentálva. Janhunen munkájában negyvenkét etimonnak tulajdonít melléknévi jelentést, ebből tízet képzettként rekonstruál.⁶⁰ A nganaszan adatoknál utalok arra, hogy a szó milyen formaképzővel van ellátva:⁶¹

⁶⁰ Az SW adatait kiegészítettem Helimski adataival (a táblázatban sárga színnel jelölt), ill. saját kiegészítésekkel (a táblázatban kék színnel jelölt). A piros azt jelenti, hogy nem található olyan adat az adott nyelvben, amely az etimológiai sorba beállítható lenne.

⁶¹ felső index: 1. Nadj1; 2. Nadj2; 3. moderatív képzők, Der: képzett. Az 'A' az azonos eredetű lexémákra utal. Az első oszlop a rekonstruált jelentés, a második a nganaszan etimológiai megfelelőt (ha van), a harmadik az SW által rekonstruált alakot, a negyedik az adott etimológia reprezentáltságát északi-szamojéd nyelvekben (nganaszan, enyec, nyenyec sorrendben), az ötödik oszlopban a déli-szamojéd nyelvekben (szölkup, mator, kamassz sorrendben), a hatodik oszlop pedig az etimológia pontos forrását adja meg.

Jelentés	ng megfelelés	PS-alak	ng/en/ne	szlk/MTK/km-kb
1. 'alacsony'	–	*lāmtɜ (der)	-/A/A	A/A/- (SW81)
2. 'csendes'	suməɾaŋku	*sumā	A/A/-	A/A/- (SW143)
3. 'éles'	homəgəə	*pāt ³ mā	Ader ¹ /A/A	-/A/A (SW115)
4. 'fehér'	sɪɾajkuə	*sɛɾ	Ader ² /A/A	A/A/A (SW138)
5. 'fehér'	dɛkaga	*jekɜ	Ader ¹ /-/	A/-/ (SW42)
6. 'ferde'	hodəə	*pājā	A/A/A	A/A/A (SW112)
7. 'forró'	–	*jet ³ pātā (der)	-/A/A	-/A/A (SW45)
8. 'fösvény'	–	*mārāj (der)	-/■/A	-/?A/A (SW87)
9. 'görbe'	? kariküə	*kārā	■/■/A	A/A/V (SW55)
10. 'gyors (hamar)'	merəgəə	*merā	Ader ¹ /A/A	A/A/- (SW92)
11. 'helyes/igazi'	ŋanuə	*enājā (der)	A/A/A	A/A/- (SW23)
12. 'hideg'	česəgəə	*tetsɜtā (der)	Ader ¹ /A/A	A/A/A (SW159)
13. 'hosszú'	–	*jāmpā	-/A/A	A/A/A (SW37)
14. 'hosszú'	kuntə-	*kuntā	A/A/A	A/A/A (SW77)
15. 'idegen'	hunsəə	*ponsā	A(der?)/-/	A/-/ (SW127)
16. 'jó'	–	*sāmā	-/A/A	A/-/ (SW132)
17. 'keskeny, szűk'	? tɪəḏa	*tījā	v?/A/A	A/A/- (SW160)
18. 'kicsi'	–	*ücā	-/N/N	A/A/(A)(SW31)
19. 'könnyű'	–	*kejpɜ	-/A/A	A/A/A (SW67)
20. 'magas'	hirəgəə	*pīrā (der)	Ader ¹ /A/A	A/A/A (SW125)
21. 'meleg'	hejbɪ	*pejwā	A/-/	A/-/ (SW120)
22. 'meleg'	dūhəgəə	*jupā (der)	A/A/A	A/A/A (SW47)
23. 'mély'	dūrəgəə	*jorā	Ader ¹ /A/A	A/A/- (SW47)
24. 'messzi'	kuntəga"ə	*kuntəkā (der)	A/A/A	A/A/A (SW78)
25. 'nagy'	? -	*ārā (der)	-/A/A	A/A/A (SW19)
26. 'nehéz'	–	*sec-	-/A/A	A/A/A (SW139)
27. 'nyers'	ŋobuə	*ājāpājā (der)	A/A/A	A/A/- (SW17)
28. 'piros'	–	*hār-	-/?/A/A	A/A(der)/- (SW107)
29. 'puha, lágy'	hāməgəə	*hāmɜ	Ader ¹ /-(Ader)	A/A/A (SW106)
30. 'rossz' (s)	bahia	*wā ¹ j	A?/A/A	A/A/A (SW168)
31. 'rossz' (b)	bəluə	*wālɜ (der)	A/A/-	-/Ader/- (SW171)
32. 'rothadt'	čīini"ia	*tipājā (der)	v/A/A	A/A/A (SW161)
33. 'rövid'	kəəl'ikü	*kājɪm	Ader ³ /A/A	A/A/A (SW51)
34. 'sekély'	?	*t ¹ orā	-/-/A	A/A/A (SW166)
35. 'sík'	–	*lāptā	-/A/A	A/-/ (SW81)
36. 'sok'	ŋu(ŋ)kəgəə	*ot ³ kā	A(der ¹)/A/A	-/A/A (SW29)
37. 'sötét'	–	*t ¹ ālwā	-/-/A	-/A/A (SW151)
38. 'széles'	tantəgəə	*cāncā	Ader ¹ /A/A	A/A/A (SW32)
39. 'szelíd'	–	*jīnā	-/-/A	A/-/ (SW25)

39. 'szelíd'	–	<i>*jñā</i>	-/-/A	A/-/- (SW25)
40. 'vastag'	–	<i>*ñāṇ</i>	-/-/A	A/A/A (SW106)
41. 'vastag'	<i>d'erbajkuə</i>	<i>*jārā</i>	Ader ² /A/-	A/A/A (SW36)
42. 'vékony'	<i>d'obtəgəə</i>	<i>*jāptā</i>	Ader ^{1,3} /A/A	A/A/- (SW38)

A 42 szócikkben az egyes nyelvek a következő arányban vannak képviselve:

összesen:	42	
szölkup	38	90%
nyenyec:	36	86%
tundrai	35	83%
erdei	31	74%
enyec:	36	86%
MTK	35	83%
nganaszan:	29	69%
kamassz	26	62%

Az adatok azt mutatják, hogy a nyenyec, az enyec és a szölkup 85-90%-ban megőrizte a szamojéd korra rekonstruálható (nominális típusú) mellékneveket, s alig marad el mögöttük a kihalt mator, amelyben valamennyivel kevesebb megfelelést találunk, melynek okát akár a rosszabb adatoltságban is kereshetjük. Az MTK nyelvek esetében az erőteljesebb areális hatás is magyarázat lehet (Helimski 1997-es munkájában erre számos példa van). Ugyanakkor kevésbé tűnik valószínűnek, hogy a nganaszan szavak kétharmados arányát csak a gyengébb adatoltsággal magyarázzuk⁶², hiszen ez az enyecre még inkább vonatkozna, hiszen enyec szöveg még kevésbé állt rendelkezésre. Az MTK nyelvek nem is beszélve, hiszen ezekről a nyelvekről csupán 18-19. századi szójegyzékekben maradtak fenn adatok.

A SZEMANTIKAI TÍPUSOK REPREZENTÁLTSÁGA

A következőkben a szamojéd etimológiákat csoportosítom szemantikai típusokba. A csoportosítás alapja a szavak reprezentációja. Reprezentáltságon azt értem, hogy hány nyelvben mutatható ki az adott etimon folytatása. Minél több nyelvben őrződött meg az adott lexéma, annál magasabb a reprezentáltsága, ennél fogva annál stabilabbak a tagjai.

⁶² Az SW 1977-ben jelent meg, amikor a mainál lényegesen kevesebb nganaszan szöveg volt ismert!

1. Az összes nyelvben megtalálható megfelelés

12 olyan lexéma van, amelynek folytatása az összes szamojéd nyelvben megmaradt. A nganaszan reprezentációban észrevehetjük, hogy az összes PS kori dimenzionális melléknév a nganaszanban markert kapott, ellenben a többi típusba tartozó szó nem. A DIMENZIÓ és az ÉRTÉK kategória tagjai tűnnek a legstabilabbnak.

DIM:	4	33,3%	'magas', 'széles', 'rövid', 'messzi' (< 'hosszú')
SZÍN:	1	8,3%	'fehér'
FIZTUL:	6	50%	
FORMA	2		'ferde', 'görbe'
HŐM:	3		'hideg', 'meleg' (2 db)
FELSZ:	1		'rothadt'
SEB:	–		
ÉRTÉK:	1	8,3%	'rossz'
KOR:	–		
	12	100%	

II. egy nyelvből hiányzik (15)

DIM:	7	50%	'hosszú', 'vastag', 'vékony', 'mély', 'kicsi', 'keskeny/szűk' 'nagy'
SZÍN:	–		
FIZTUL:	5	36%	'éles', 'nyers', 'nehéz', 'könnyű', 'puha/lágy'
SEB:	1	7%	'gyors'
ÉRTÉK:	1	7%	'helyes/igazi/valódi'
KOR:	–		
(MENNY:	1)		'sok'
	14 (15)	100%	

III. két nyelvből hiányzik (7)

DIM:	3	43%	'sekély', 'vastag', 'alacsony'
SZÍN:	1	14%	'piros'
FIZTUL:	2	29%	'csendes', 'forró',
SEB:	–		
ÉRTÉK:	–		
EMBTUL	1	14%	'fösvény'
KOR:	–		
	7	100%	

IV. három nyelvből hiányzik (4)

DIM:	–		
SZÍN:	–		
FIZTUL:	2	50%	'sík', 'sötét'
SEB:	–		
ÉRTÉK:	2	50 %	'rossz', 'jó',
KOR:	–		
	4	100 %	

V. négy nyelvből hiányzik (4)

DIM:	–		
SZÍN:	1	25 %	'fehér'
FIZTUL:	1	25 %	'meleg'
SEB:	–		
ÉRTÉK:	–		
KOR:	–		
EMBTUL:	2	50%	'szelíd', 'idegen'
	4	100 %	

ÉRTÉKEKELÉS:

Mivel az egyes szemantikai típusokba tartozó tulajdonságfogalmak száma között nagy különbség is lehet, így célszerűbb olyan összehasonlítást végezni, amely azt mutatja meg, hogy az egyes típusok rekonstruált fogalmai hány nyelvben maradtak meg.

	0	1	2	3	4	Össz.
FIZ. TUL.	6	5	2	2	1	16
DIMENZIÓ	4	7	3	–	–	14
ÉRTÉK	1	1	1	2	–	5
SZÍN	1	–	1	–	1	3
EMB. TUL.	–	–	–	–	2	2
SEBEBESSÉG	–	–	1	–	–	1
KOR	–	–	–	–	–	–

Nem tudunk olyan határozott tendenciákat megállapítani abban, hogy tulajdonságfogalmak milyen mértékben őrződtek meg a leánynyelvekben. A rekonstruált fogalmak túlnyomórészt a DIMENZIÓ és a FIZIKAI TULAJDONSÁG típusból kerülnek ki. Ez megfelel annak az elvárásnak, miszerint a közvetlen érzékelésen alapuló tulajdonságfogalmak magasabb reprezentáltságúak. Tőlük némileg elmarad az ÉRTÉK típusa, ami magyarázható azzal, hogy számszerűen kevesebb centrális fogalmat vehettem itt számításba, de ha azt nézzük, az ÉRTÉK típusba tartozó etimológiák kevésbé reprezentáltak, akkor egyértelmű az első két helyen említett típusa prominenciája. A színnevek alulreprezentáltsága magyarázható azzal, hogy az alapnyelvben még nem egyértelműen különíthető el a fehér és a világos, valamint a fekete és a sötét jelentések.

7.2. Összamojéd ösvények

7.2.1. szóhasadás

Az egyes alapnyelvek – legyen az PU, PFU vagy PS – belső szóalkotási módjairól keveset tudunk. Ugyanakkor már az uráli, ill. finnugor korra megállapíthatók szóhasadás-típusok, így a szóhasadás a finnugor kor egyik szóalkotási módja (vö. Bakró-Nagy 1976). A szamojéd kori melléknevek között is találunk szóhasadás-gyanús alakot:

(1) 'mély' – ('sűrű') – 'vastag'

'vastag' **jârâ*

'mély' **jorä*

(2) idegen > (távoli) > régi

Nganaszan:

hunsə-ə 'idegen' → **hünsə-* → *hünsə-rəə* 'rég (tárgy)'

Nyenyec:

**pūnsa-* 'idegen' → *pūnsari* 'rég (tárgy)'

7.2.2. szóképzés

Janhunen számos melléknevet képzett formában rekonstruál. Ezeket a következőképpen csoportosíthatjuk alaktanilag:

1. *-tā- alakú képző
2. *-KV- alakú képző
3. *-J- elemű képző
4. *-pV-alakú képző
5. 3. és 4 kombinációja

PARTICÍPIUM

'forró'	ng –	* <i>jet³pō-tā</i>	-/A/A	-/A	SW45 Ader/V
'hideg'	ng <i>česi-</i>	* <i>ter³sā-tā</i>	Ader ¹ /A/A	A/A	SW159 Ader/V

A képző a folyamatos melléknévi igenév képzője, amelynek folytatása ma is produktív a nganaszanban. A 'forró' jelentésű szónak a nganaszanban nincs megfelelője. A helyette melléknévként használt *hekutia/hekəgəə* szó került a nyelvbe (< evenki), bár nem tartom kizártnak, hogy az első eleme etimológiailag összefügg a proto-szamojéd (**pejwä*) eredetű, és a mai nganaszanban főnévi jelentéssel bíró *hejbi* szóval. Lehet, hogy éppen e két szó hangalaki hasonlósága is motiválta az átvételt. Az, hogy a mai nganaszanban két participiumot tartok lexikalizálódott melléknévnek, és hogy Janhunen is ezt a két szót rekonstruálta, csupán véletlen egybeesésnek tekintem.

*-KV- alakú képző

'messzi'	<i>kuntəga"ə</i>	* <i>kuntā-kā</i>	A/A/A	A/A	(SW78)
'magas'	<i>hirə-gəə</i>	* <i>pirā</i> > * <i>pirkā</i>	Ader ¹ /A/A	A/A	(SW125)
'nagy'	ng –	* <i>ārā</i> > * <i>ārkā</i>	-/A/A	A/A	(SW19)

A nganaszanban két szónak biztosan meg van a folytatása, egyiknek azonban – habár felmerül megfontolandó magyarázat – nem. Képzett alakban azonban csak egynek találjuk folytatását.

- (a) A 'nagy' jelentésű szó képzett alakja esetében az SW nem említ nganaszan megfelelést (SW19), noha már többen felfigyeltek a nganaszan *ŋarka* 'medve' szó hangalaki hasonlóságára, ami hangtanilag szabályos folytatása lenne a PS alaknak. Azt már Helimski is megállapította, hogy a Janhunen által rekonstruált **wārka* 'Bär' (SW170) alapjelentésű szó, amelyhez a nganaszan adatot is kapcsolja, minden bizonnyal helytelen (Helimskij 1986: 130). A 'nagy' jelentésű szót talán tabuszóként kezdték

használni a medvére, de erre nincsen megbízható adat (Pusztay 1985: 99; Tereščenko 1967: 123–124). Ha a ng *ŋarka* képzett is, mára már a képzés elhomályosult.

- (b) A 'magasság' jelentésű szó PS képző nélküli alakjának nganaszan folytatása Castrénál még *fira*, de már megjelent a képzővel ellátott *firagā* szó is (fonologikus alak: *hirəgəə*). Melléknévként csak a képzett alak használatos, a *hirə* jelentése '1. мера, уровень, высота; 2. до (степень)' (KMZ193). Az SW a nganaszan képzett alakot nem tekinti ősinek. Lehtisalo ellenben (1936: 342) egy PU **-k* denominális melléknévképzőre visszavezethető PS **-kə* denominális melléknévképzőt rekonstruál, amelynek a nganaszan folytatása (*-gā*) (= *-gəə*).
- (c) A 'hosszúság, hosszú' szó esetében az SW ősi képzéssel számol ott, ahol a mai nganaszan alakban is kimutatható a képző. A *kuntagā* (C) szónak ? < **kuntâkâ-jâ* ~ *kuntagūa* ? < **kuntâkâ-jâ* alakját rekonstruálja. Ez azzal indokolható, hogy Castrénál a szóvégi *â* hosszú magánhangzót jelöl. A másik két szó esetében történt második szótagbeli vokális kiesését itt a többelseji mássalhangzó-kapcsolat gátolta meg.

3. **-J-* elemű képző

'fösvény'	ng –	<i>*mâr-âj</i>	-/-/A	-/?A	(SW87)
'helyes'	<i>ŋanuə</i>	<i>*enâ-jâ</i>	A/A/A	A/-	(SW23)

4. **-pV-*alakú képző

'meleg'	ng –	<i>*ju-pâ</i>	A/A/A	A (-der)/A	(SW47)
---------	------	---------------	-------	------------	--------

5. 3. és 4 kombinációja

'nyers'	<i>ŋobuə</i>	<i>*âjâ-pâjâ</i> (der)	A/A/A	A/A	SW17 N/Ader
'rothadt'	ng –	<i>*ti-pâjâ</i> (der)	v/A/A	A/A	SW161 Ader/N/V

Mikola (1988: 258–259) particípiumképzőként rekonstruálja ezt a szuffixumot, PS **-pVju* alakban. A mai nganaszanban a folytatása egy *-buə* alakú deverbális melléknévképző, s rokon nyelvi megfelelői is inkább azt mutatják, hogy eredetileg is inkább deverbális képző lehetett. További derivációs toldalékokat mutattam be az 5.3.1. pontban.

Összességében megállapítható, hogy a képzett rekonstruált alakok száma csekély, ugyanakkor ha az összes melléknévi jelentésű etimológiák számához arányítjuk, akkor azt látjuk, hogy majd egynegyedük képzett, ami viszont jelentős aránynak mondható. Amennyiben ezen

képzőket a PS alapnyelvre mint produktív képzőket feltételezzük, minden bizonnyal a szamojéd alapnyelvre is feltételezhetjük e képzett alakokat. További képzős szerkezetek rekonstruálhatók, ahol a képzők funkciója is pontosan meghatározható.

7.2.3. átvételek

(1) altáji nyelvek

A tulajdonságfogalmak körébe sorolható átvételek száma nem nagy.

'szilárd' > 'vastag' (~ 'hóbucka')

PrT **jarVp* ~ *jarpV* (> PT **jarp*) 'прочный' (R190)

PS **jārəp*, **jārpə* > ? ng jaragâ 'толстый', szlk (MЭ) čōrip ~ čōrijm 'толстый', čōrpj 'сугроб, плотно утрамбованный снег' (Terent'ev 1999: 184/15)

'tisza, szép, szent' > 'tisza' (Terent'ev 1999: 89–190/45)

PrT **aryγ* ~ **aryk* 'чистый, красивый, святой' (Räsänen 1969: 25)

PS ? **äroj* (sm. Helimski 1978: 123) > enT (MÉ) naru 'чистый' ~ Tne T áaro 'чистый, неоскверненный' (Janhunen 1977b)

'igaz, helyes'

PS **ənä-* 'правда, правильный' (SW23) (Terent'ev 1999: 192/74)

PrT **oη* 'правый, правильный' (Räsänen 1969: 362)

'kicsi' (Terent'ev 1999: 192/82)

PS **üçä* 'маленький'

PT **učuz* 'маленький, ничтожный' (Räsänen 1969: 509)

A szamojéd etimológiának finnugor megfelelése is elképzelehető (lásd 6.4.), onomatopoetikus jellege miatt mindkét feltételezés bizonytalan.

'sok'

PS **ot³kā* (? **oaj³kā*) (SW29) (Terent'ev 1999: 192/84)

PT **üküs* ~ **öküs* 'много' (Räsänen 1969: 370) ~

'(almás)szürke' > 'sötétszürke'

PS ? **puro* > nyeT. *puro* 'рыжий, темно-серый' (Róna-Tas 1980: 380, 1988: 744.)

(Terent'ev 1999: 193/2)

PT **boř* 'серый, чалый' (Räsänen 1969: 82)' >

(2) jenyiszeji nyelvek

Werner említ jenyiszeji ~ szamojéd párhuzamokat (2002), elsősorban Bouda (1957) és Helimski (1982) munkáira támaszkodva, ezt még egy-két párhuzammal kiegészítettem. A témában elsősorban a déli-szamojéd–jenyiszeji, szölkup–jenyiszeji kapcsolatokat érintő munkák születtek (Hajdú 1953, Poljakov 1980, Kostjakov 1984).

Werner a következő PS alakokra hivatkozik:

PS **kentz* 'frisch, neu' (H274/467) ~ *kítejs* / *kítijš* 'jung' < ²*ki*" 'frisch, neu' +
'wachsen' (Werner 2002/I: 432)

PS **læmtz* 'niedrig' (H296/617) ~ jug *lámtir* 'flach', 'platt' (Werner 2002/II: 2)

PS **secmi*- 'schwer sein' (H274/463) ~ ket *komj* (C) 'schwer' (Werner 2002/I: 439)
~ tung *kamâ* (Bouda 1957)

Északi-szamojéd:

PNS **j(ei)ppi* 'heiß sein' (H1982) ~ ¹*a* 'Hitze', 'heiß', PJ **ap^hə*, PJ (S) *"*apV*
'Hitze'; PJ **ap^hə-l* 'heiß', PJ (S) *"*apV-l*
'warm', 'heiß' (Werner 2002/I: 92–93)

PNS **wajk-* 'alt', ng *bajkuə* (H1982:6) ~ ³*ba:m* 'alte Frau, Greisin', PJ **baqam* PNS
(Werner 2002/I: 111)

A következő párhuzamokat nem említi Werner:

PS **kajm* 'kurz' (H264/409) ~ *kamara* (ar. H) (Werner 2002/I: 407)

PS **pājā* 'krumm, schief' ~ ⁴*hiš* 'krumm, schief'; PJ **p^hi''əsə* PJ (S) **pīj(j)-*
'krumm, schief' (Werner 2002/I: 345)

(3) tunguz

PS **jeppə* 'forrónak lenni' ~ tung **jəppö* 'meleg' (Helimski 2000: 207)

(vö. SW44)

7.2.4. Melléknév ~ igei szófajú tulajdonságfogalmak: PS *Adj/V

PS **jet³pâ* 'heiß sein' (SW44)

A nganaszanban nincs megfelelése, mint említettem, a szó tunguz eredetű (vö. tung **jappö* 'meleg', Helimski 2000: 279). Az SW PS kori nominális derivátumot is rekonstruál, lásd SW45.

PS **tet³s3-* (? **tet³šâ*) 'kalt sein' (SW159)

ng *česə-*

PS **ňärkâ* 'rot sein' (SW107)

A SW itt a korábbiakhoz képest fordítva jár el: a képző nélküli tőnek tulajdonít melléknévi jelentést, s az igei alak szamojéd kori képzett alak.

PS **t'âpt'â* 'eng sein' (SW148)

Déli-szamojéd oldalról nagyon gyengén adatolt, az északi-szamojéd rekonstruktum biztos, ugyanakkor számos kérdés felmerül. Először nézzük a nganaszan adatokat. Három csoportba sorolhatjuk a vonatkozó adatokat:

1. *təbə-* tő 'nyomni':

təbəl'irsī 'nyomni' (KMZ183)

təbələsī 'lenyomni' (KMZ183)

2. *təbkə-* tő: 'fulladó/fojtó; szűknek lenni, szűken'

təbkələkə 'fullasztó, fülledt' (KMZ183)

təbkələŋkə 'fullasztó, fülledt, nehézkes légzés' (KMZ183)

təbkəl'isī '1. szűknek lenni, 2. szűken'

3. *təbtə-* tő 'szorosnak/szorítva lenni; szűken'

təbtəiša '1. szorítva lenni; 2. szűken'

təbtəəd'a 'szorít, hozzányom, összeszorít'

təbčü"təsa 'szorít, összeszorít'

Janhunen csupán a harmadik csoportba tartozó szavak közül említ megfelelést.

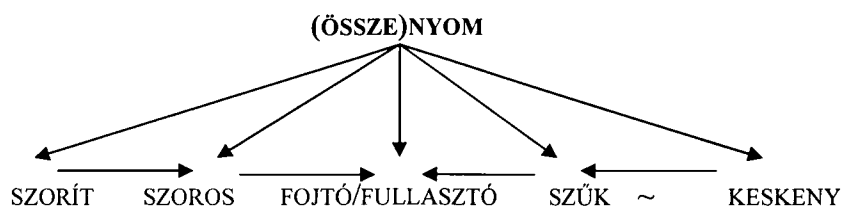
A tundrai nyenyecben hasonló jelentésű alakokat találunk:

Tne *tabtaraś* 'быть тесным, непростѣрым, узким'

tabtoworé 'сжиматься (о сердце); 2. изнемогать от жары, духоты; 3.

прерываться, останавливаться (о дыхании)' (T65:611)

A nyenyec *tārwaś* 'drücken, pressen' (L471b), *talweda* 'pressen (z.B. mit der flachen Hand); festdrücken (z.B. eine Last)' (L461a) és az enyec *totobiza* [PTIMP] 'тесный' (SB2889) és *tamazaguś* 'давить' (SB185) bár jelentéstanilag megfeleltethető, hangtanilag csupán az első szótag vezethető le.

7.2.5. Melléknév ~ főnévi szófajú tulajdonságfogalmak: PS *Adj/N

Melléknév~főnév kettős szófajúként rekonstruált lexémák száma meglepően kicsi:

PS **cāncā* 'Breite ~ breit' (SW32)

PS **t'ālwa* 'Dunkel ~ dunkel' (SW151)

PS **lāptā* 'Ebene ~ eben' (SW81)

PS **kārā* ~ **kārā* 'Krümmung ~ krumm' (SW55)

PS **pejwā* 'Wärme ~ warm' (SW120)

A főnév képzett PS kori: PS 'Tiefe ~ tief' (SW47).

7.3. Kiegészítések az SW-hez

7.3.1. Aikio (2002)

Aikio (2002) az uráli és a szamojéd szókinszre vonatkozólag a nganaszant közvetlenül nem érintik. Etimológiai közül két szócikk esik a tulajdonságfogalmak területére, szófajilag mindkettőt igeiként rekonstruálja.

PS **kānsə* 'to cool down' (vö. SW52) (21. (I.9.))

< PU **kāńśā* 'to freeze'

PS **mājə*- 'to become happy' (22. (I.10.))

< PU **muja*- 'to become happy; happiness, smile'

7.3.2. Helimski szamojéd etimológiai (Helimski 1992–1993, 1997)

Helimskinek az SW megjelenése utáni rekonstrukciói a nganaszan nyelvet közvetlenül érintő etimológiákat tekintve mennyiségileg nem jelentős, hiszen elsősorban az MTK nyelvekből indult ki. Másfelől 15 olyan etimológiát sorol fel, melynek jelentése a prototipikus

tulajdonságfogalmak közé sorolható (ezek egy részét állapotigeként rekonstruálja). A 14 etimológia közül négy esetben említ nganaszan megfelelést:

PS **t^lirj* 'высохший, пересохший' (Etym36/137)

ng (C) *tera* 'seicht', (T79) *tira* 'мень, мелкий'

mt (Sp) *tirj* 'твердый'

PS **ensā* 'прямой' (Etym68/115)

? ng *hēnd'almuā* 'простой' (T268)

KMZ (110) a következő jelentést adja: 'könnyű, egyszerű; szabad, nem elfoglalt'.

PS **jotpa* 'nass, feucht' (H233/216)

ng *d'ūhu-ə* 'nass, feucht (von Holz)', *d'ūhə-gəə* [NADJ] 'puha'

Ahol nincs nganaszan megfelelés:

ÖREG: PS **jak(3)t^lz* 'старый, старик' (Etym6/123; H226/168)

ÚJ: PS ? **nārpz* 'новый' (Etym72/118; H315/724)

JÓLLAKOTT: PS **pit^lə-* (? **pit^l-*) 'быть сытым' (Etym26/133)

FEKETE: PS **süntz* 'schwarz' (Etym29, H293/592)

KÉK: PS **t^ləjkz* 'blau' (Etym30/135; H356/989)

SZÜRKE: PS **kīr* 'grau, hellgaru' (< türk.) (H279/494)

mt *kīr* (? *kīr*) 'weiss, hell' (H279/494)

ne *χīr''* 'grauses Haar'

KESERŐ: PS **jənsz* 'быть горким, кислым' (Etym40/139; H322/773)

NEHÉZ: PS **secmī-* 'быть тяжелым' (Etym64/114)

PUHA: PS **je^lpərkz* 'мягкий; weich' (Etym79/121; H235–236/232, 233)

SŰRŰ: PS **pəlt^l-*, **pəlt^li* 'dicht' (H243/281)

SZÁRAZ: PS **t^lira-* '(hart) trocknen' (H361/1028, 1030, Etym36, vö. SW160)⁶³

Helinski olyan alakokat is rekonstruál, amelyek az SW-ben szerepelnek, ezek a SW-hez képest (a rekonstruált alakon kívül) még abban különbözhetnek, hogy az etimológiát kiegészíti mator megfelelésekkel, ezeket azonban a korábbiakban jelöltem.

⁶³ Felsorol további PS etimológiákat, de ezek esetében északi-szamojéd megfelelőt nem említ:

MTK /*kündəhā*/ 'fekete' (Etym29/134; H293/592)

PS **orzm* 'сильный, сила' (Etym73/118; H331/823)

PS **kentz* 'новый, свежий' (Etym66/115; H274/467)

PS **āmāj* 'anderer, zweiter' (H210/65), vö. SW19 > mt *āmā* 'fremd'

PS **jampu* 'lang' (H313–314/715, 716), vö. SW37

7.4. Az északi-szamojéd réteg lexémái

Az északi-szamojéd szókincs ma még jórészt feltérképezetlen, legalábbis publikációs szinten⁶⁴ (a már említett Sammallahti-cikktől /1975/ eltekintve). Azoknak a szavaknak az eredete után eredtem, amelyek (1) jelentése prototipikusan melléknévi, és/vagy (2) a nganaszanban képző nélküli vagy formaképzős alakban fordulnak elő. Az etimológiák keresésekor így a nganaszából indultam ki, s azokhoz kerestem nyenyec, ill. enyec megfeleléseket. Az anyagot nyelvek szerinti reprezentáltság alapján mutatom be:

1. Mindhárom nyelvben megtalálható.
2. Nyenyec-nganaszan megfelelések.
3. Enyec-nganaszan megfelelések.
- (4. Enyec-nyenyec megfelelések.)

Az egyes megfelelések között természetesen vannak biztosabbak és kevésbé biztosak. Számos esetben találunk majd olyan megfelelést, ahol jelentéstani megfelelés teljesen egyértelmű, ám a hangtani megfeleltetés kérdéses. Ez többnyire a második szótagbeli magánhangzók miatt van, ritkábban a mássalhangzók palatalizáltsága esetében. Mint dolgozatom elején említettem, az északi-szamojéd réteget nem tekintem egységes genetikai örökségnek, hanem másodlagos érintkezés eredményének.

1. csoport: mindhárom északi-szamojéd nyelvből kimutatható

1. PNS **jâŋkâ* 'egyszemű', '?'ferde'

ng *d'auku* ~ *d'auka* 'кривой', 'одноглазый' (MU8, T120, 124)

en *d'oga* 'einäugig' (Paasonen 1917: 272)⁶⁵

Tne *jan̄kai* 'einäugig' (L83a)

Szabályosan a nganaszanban az első szótagban *e*-nek kellene jelentkeznie (vö. *d'enka* 'uaz.' KS89). A déli-szamojéd nyelvekben is található az 'egyszemű' jelentésre monolexéma, azonban úgy tűnik, hogy ezek jenyiszeji vagy tunguz nyelvekből való kölcsönzések. Így amennyiben a proto-szamojédban már megvolt erre a jelentésre a külön lexéma, az északi-szamojédot kell annak tekinteni:

- vö. mt *sogor* ~ k *sêgar* ~ kot (C) *šugur*

⁶⁴ Itt arra gondolok, hogy a korábbi uráli, szamojéd kori etimológiai kutatások során bizonyosan napvilágra kerültek olyan északi-szamojéd megfelelések is, melyek a déli-szamojédban nem mutathatók ki, így ezeket nem is publikálták.

⁶⁵ Az adatot a Mikola szótár nem tartalmazza, s az SB sem. Paasonen kéziratoss forrásra hivatkozik.

A mator adatot Helimski (1997: 342) török vagy mongol átvételnek tartja, s a kott adatot nem említi:

mongL *soqor* ~ *soqur* 'blind, einäugig'

bur (C) *soxor* ~ *hoxor* (Räsänen 1969: 426b), stb.

A tunguz nyelvekben is megtalálható a szó:

ev. *čokor* 'слепой (на один глаз), кривой, косой' (SSTM II: 404), even *čokaŋi* 'одноглазый' (Robbek – Robbek 2005: 332), stb.

A szótár mongol < jakut átvételnek tartja. A mandzsu-tunguz alak *čokon-* 'прицелиться' jelentéssel szerepel.

2. PNS **nikə* ~ **nikə* 'erő' > 'erős' der. [erő+NPOS]

ng *nikə* 'erő', *nikə-lea* 'kräftig, stark' (C)

en *nihu-ta* B (Ta207) ~ *niho* (C86) ~ *nihu* K (Pusztay 1978: 27)

ne *niçi* 'сила' (T48: 257), *niçi-ta* 'сильный' (T65: 268)

Magyarázatot a nganaszan szó első szótagjának palatalitása igényel. Sammallahtinál (1975: 110) PNS **n6k7* ~? **n9-*: 1., 2. **nikə*- ~? **nɨ-* alakok szerepelnek⁶⁶, ugyanakkor Sammallahti közlésében mind a hivatkozott nyenyec, mind az enyec adatokban palatális *i*-k szerepelnek.

3. PNS **məjo* 'erős, kemény'

ng *maagəə* 'erős, kemény' ~ *māgā* C74

en *muju* B (Ta42)

Tne *mejo* 'крепкий, прочный, твёрдый' (T65: 268), *mej* 'Kraft; Festigkeit'; *mojo* ~ *mojū* ~ *mejū* 'kräftig; fest' (L257a)

Futaky (1983: 158) a nganaszan szót az evenki *maŋa* szó átvételének tartja (a szó az összes mandzsu-tunguz nyelvben megtalálható, SSTM/I: 529), ezzel azonban a másik két északi-szamojéd nyelv adataival való szabályos megfelelés nincs megmagyarázva. Ráadásul az igei származékokban (kivéve a transzlatív képzős alakot) a melléknévképzőnek vélhető -*gəə* végződés eltűnik, s nem állapítható meg, hogy ez analógiás hatás miatt történik-e, vagy mert valóban képző:

maarusa 'закрепить, укрепить' (KMZ93)

maurusa 'укрепить' (KMZ96)

maurkušsa 'укреплять, закреплять' (KMZ96)

⁶⁶ A számok jelentése: 6 = PNe **ɨ*, en *i*, ng *i*; 7 = PNe **ɨ*, en *i*, ng *e* (labiális mássalhangzó után); 9 = PNe **u*, en *u*, ng *u* (*C után) *i* (*Ć után).

Ha a **mâjo* szó felvehette a -KƏƏ képzőt, akkor a proto-nganaszanra **majagəə* alakot kell feltételezni. Ebben az esetben viszont a Futaky által felvetett evenki párhuzam nem állja meg a helyét, hiszen a -*ŋa* szekvenciának felelne meg a melléknévképző. Ugyanakkor a kölcsönzés fordított iránya – mivel a szó a mandzsu-tunguz nyelvekben elterjedtsége – kizárható.

4. PNS **tāsu-* ? 'tojássárga; újszülött rén bélsara' > **tāse-* 'sárga'

ng *toḏa-kuə* [Adj] '1. желтый; (светло-)коричневый; 2. серый'

tosə-rüčüə [PtImp] 'желтоватый'

tosəɾəsa 'пожелтеть'

en *tase-rá-dde* Ch 'gelb' (C:87), *tasej* (B134), *tasu(ś)* 'желтеть' (SB135)

Tne *tase-xej* 'желтый' (T65:639)

A nyenyec adat a tojás sárgájára és az újszülött gyermek bélsarára, ill. szarvasborjúra is utal (*taśik* '1. tojássárga; 2. újszülött gyerek, rén bélsara', T65: 639). A nganaszanban a 'sárga' jelentésre nincs külön lexéma. A *toḏakuə* ennél szélesebb spektrumot fed le. Ez erősítheti az 'újszülött borjú' jelentésű *tosu* (KMZ178) szóval az etimológiai kapcsolatot.

5. PNS **jānta* 'csendes, nyugodt, lassú'

ng *jontagá* (C 53, 245), *d'onta-* 'csendes, nyugodt, lassú'

d'ontaagə 'тихо, медленно, осторожно' (KMZ46)

en *jadduke"o* – (C: 82), *jaddu'o* B 'langsam, faul' (C: 82), *d'adókoon* 'I. 1. осторожный; 2. тихий; II. 1. медленно, осторожно, понемногу, постепенно, тихо, потихоньку; 2. слабо' (SB37)

Tne *janik* 'тихий, спокойный, смирный (о человеке и животном); 2. становиться медлительным, осторожным; 3. становиться тихим, негромким; 4. утихать, затихать (о ветре и т. п.)' (T65: 843)

A nganaszan szó, bár leggyakrabban a *-laku* morfé mával vagy a *-gəə* morfé mával fordul elő, azaz morfológiailag melléknévi felépítése van, mégis szinte kizárólag határozói szerepben található.

6. PNS **leśu* ~ **lisu* 'lusta'

ng *lisü* (KMZ88)

en *leśu* B 'faul, träge' (C)

Tne *leśu* (L225b)

Onomatopoetikus, vö. ang. *lasy*, fi. *laiska*, m. *lusta*. A nganaszan ~ enyec megfelelést már Paasonen is bemutatja (Paasonen 1917: 37). A déli-szamojédból hiányzik ez a lexéma. A mator *irinžāk* 'faul' török átvétel (H255/358), a szölkupban a 'lusta' *įnkalpitił* [PTIMP].

7. PNS **māṇkā* 'szükség, szegénység; szegény'

ng *māṇkā* 'бедный' (T119, T124, MU7, FN49)

en *maggo* – 'arm' (C96)

ne *maṇḡ-ba-da* '1. бедный; 2. бедняк' (T65: 234), *māṇk* 'Mangel, Not, Armut' (L254b)

Az északi-szamojéd nyelveken kívül talán a kamassz *muxan* 'arm' (C192) is idevonható, csakúgy, mint a kott *munxan* / *munkan* (C) szó.

8. PNS **jāṇka* 'szürke'

ng *janka-gā* 'grau' (C52, 230)

en *jégoi* Ch 'grau' (C83)

9. PNS **sāṇkā* 'súly; nehéz'

ng *sāṇkā-gā* 'тяжёлый, трудный' (KMZ164), *sanka-gā* (C: 65, 268)

Tne *sāṇgo-wota* '1. тяжёлый, имеющий большой вес; 2. трудный, требующий большого труда' (T65: 531); *sāṇgom* '1. тяжесть, груз; 2. вес' (T65: 532)

en *sāṇo-wo* Ch (C)

10. PNS **tārka-* 'szűk(ül)'

ng *taraḷikū* (C)

Tne *tārka-* '1. туго, тесно; 2. еле-еле, едва, через силу' (T65: 634), *tārkana* 'тесный, узкий' (T65: 635)

? en *torgu(ś)* '1. закрывать; 2. накрывать, покрывать, укрывать' (SB142)

A nganaszan adat csak Castrénnál szerepel, a nyenyec Castrénnál, de a 20. századi szójegyzékekben is. Az enyec párhuzam eddig nem volt megemlítve. Itt a biztos hangtani

megfeleléssel szemben a jelentéstani megfeleltetés a nehezebb. Ugyanakkor tény, hogy e jelentésekre a másik két északi-szamojéd nyelvben teljesen más lexémák használatosak.

11. PNS **lanu* '(szél)csend(es)'

en *lanu* 'тихий (о погоде)') (SB291)

ne *lano-woré* 'стихать (напр. о ветре, о пурге, о шуме чего-л.)' (T65: 176)

? ng *landajkuə* 'спокойный' (KMZ86)

? ng *lantəgəəd'i* 'устать, обессилеть' (KMZ90)

Az enyec adat csak az SB-ben lelhető fel. Nganaszan párhuzamokra lásd a 292. oldalon az első szótagra vonatkozóan.

2. csoport: A nganaszan és a nyenyec nyelvből mutatható ki.

12. PNS **pâtə* 'hagyma' > 'erős szagú'

ng *hotə-gəə* '1. erős szagú; 2. hagyma' (KMZ199)

Tne *pad'a(ś)* '1. пахнуть луком 2. ям. пахнуть потом' (T65: 433), *pad'adej* 'дикий лук' (T65: 433)

A jelentésbeli megfelelés egyértelmű, magyarázatot az intervokális helyzetben lévő *-t-* kíván, melynek szabályos tundrai nyenyec megfelelése *-d-*, ugyanakkor találunk néhány olyan etimológát, ahol *-d'*. Így például PS **âtə--* 'sichtbar sein' (SW16) > Tne *ɲad'imś*; PS **kitä-* (tr.) 'aufwecken' ~ **kitä-* (intr.) 'aufwachen' (SW72) > Tne *śid'eś*; PS **pâtä* 'Galle' (SW115) > ng *hotj*, Tne *pad'a*; PS **pitä* 'Nest' (SW126) > Tne *pid'a*; PS **wetə(-)* 'Darm' (SW175) > Tne *jed'o*.

13. PNS **porə-* 'meredek; halom, kupac'

ng *hurə-gəə* 'поднимающийся, выступающий бугром'

hurəgəə təu 'холм' (KMZ206)

További vonatkozó adatok:

Kurəguj čidəjričij bəh'd'ika" əndj, [hurəgəə...] bəh'də" hurəgəč'a"ə".

'Sőt, az ő ételtartójuk tele van, hm, [tele] mind tele van.' (Wagner-Nagy 2002: 232)

hurajku 'rakás, halom' (Ma77, KMZ206)

hurajkuə 'hervorstehend, buckelig' (KNS196)

Tne *porda(ś)* ‘поставить что-л. вертикально’ (T65: 477–479)

Helinski (1982b: 241–242) ket és szölkup megfelelést említ. Megjegyzí, hogy sem a szlk *kotpas*, sem a *parampas* szónak nincs szamojéd megfelelője. Alatalo (2004: 91/624) a szölkup adatot jenyiszeji átvételnek tartja: *pārāmpas* ‘großer, mit rotem Moos bewachsener Hügel in der Tundra’ [< jen. (W) C ⁵ *флрыη⁴ фыh:u*].

14. PNS **nāsā* ‘kemény, szúrós’

ng *nosā-gəə* ‘жесткий’, *nośüčüə* ‘жесткий, колючий’ (KMZ118)

Tne *naso-rtā(ś)* ‘быть шероховатый, бугристым’ (T65: 288)

15. PNS **hērsā-* ‘ellenség; ellenséges, gyűlölködő’

ng *hērsā-gəə* ‘враг’, *hērsā-gəə* ‘враждебный’ (KMZ111)

Tne *hērči-rē(ś)* ‘рассердиться, разозлиться, выплить’ (T65: 303)

16. PNS **āmna-* ‘finom’

ng *āmna-gəə* ‘вкусный’ (KMZ143)

Tne *āmna(ś)* ‘облизать’ (T65: 381); *āmna-la(ś)* ‘быть вкусным, быть сладким, быть лакомым’ (T65: 381)

- vö. PS **ām* ‘essen’ (SW15)

17. PNS **tāmnā-* ‘kicsi, összehúzódot’

ng *tomnā-gəə*

Təśiātə d’odürhütə, tomnəgəəŋ, tahar’a d’əŋku maagəličə.

te megy-VACOND-PXSG2 kicsi-PRXSG2 így nincs semmi

‘Bizony, amikor te mész, te kicsi vagy, nem hallatszík semmi /zaj/.’ (Wagner-Nagy 2002: 232)

Tne *tamna-na(ś)* ‘спадать, опадать; приходиться норму (напр. о воде, об опухоли у т. и. – постепенно)’ (T65: 623)

18. PNS **petā-* ‘csendes, nyugodt (jellem)’

ng *hetā-gəə* ‘мирный, смирный, спокойный’ (KMZ190)

? Tne *pāedawako* ‘милый, послушный, проворный’ (T65: 502)

? Tne *pāedawj* ‘усталый’ (T65: 502)

19. PNS **jensâ*- 'színtelen, átlátszó, világos'

ng *d'end'ajkuə* 'бесцветный; прозрачный' (KMZ38)

Tne *jenzorpäej, jenzortăna* '1. прозрачный; 2. светлый' (T65: 98)

20. PNS **kâsâ*- 'bátor, talpraesett'

ng *kasə-gəə* 'gewandt, geschickt; ловкий' (KMZ84, T118, KS127)

Tne *χasajā* O 'mutig, munhaft, lebhaft sein' (L160a)

21. PNS **sinse*- 'lehül'

ng *śiŋd'i-bti-śi* 'остудись', *śiŋśid'i* 'остыть' (KMZ152)

Tne *śince* O 'kalt werden, erfrieren (z.B. die Nase, die Füße)' (L447a)

22. PNS **tojâ*- 'kemény'

ng *tud'a-jko* (B86: 111)

Tne *toje-na-ś* '1. быть твёрдым, быть жёстким; 2. быть крепким' (T65: 666)

23. PNS **punsâ*- ~ ? **punsârâ*- 'öreg, régi'

ng *hünsərəə* 'régi (tárgy)' (Ma78)

Tne *pūnsari* 'alt, ehemalig' (L367b)

A megjegyzéseket lásd 6.8.

24. PNS **jājâ*- 'zavaros (zöld~barna~sárga~szürke)'

ng *d'od'a-kuə* 'zöld, homályos, zavaros' (Ta206, T119, B38, JAT97; KMZ nem említi)

Tne *jajo-lta-na, jaje-na ji* " 'мутный вода' (T65: 831); *jajena* 'мутный, прозрачный' (T65:831), *jajo* 'мутъ, осадок' (T65:831)

25. PNS **jārâ*- 'görbe, ferde'

ng *d'ora-ko* 'кособокий, кривой' (T119, B72, Ba263)

Tne *jara-ś* [INF] '1. опрокидывать на бок, кренить; 2. поводить головой' (T65: 850)

Azaz 'feldönt, felborít, megdönt, oldalra dönt'. Eszerint a *d'orakuə* a 'ferde' jelentéshez áll közelebb a 'görbe' jelentéssel szemben. A következő nganaszan mondatban a 'ferde' és a 'hajlott' jelentés nem zárja ki egymást:

Tə d'oraka" a h"aatə nənsu" ində".

az hajlott-GEN fa-LAT megáll-KPERF-PL3R

'Egy hajlott fánál megálltak.' (Wagner-Nagy 2002: 206)

26. PNS **pinte* 'lapos, sík, vízszintesen elterülő'

ng *hındajkuə* 'плоский' (KMZ208)

ne *pindənaś* '1. лежать ничком; 2. лежать вверх гном' (T65: 496)

27. PNS **seŋkə* 'sötétkékes árnyalatú (állatszín)'

ng *seŋkə* 'fekete, sötét árnyalatú', vö. *seŋkə tundi* [AKK] 'ezüstróka' (Ta75)

Tne *seŋ noxo* 'ezüstróka' (T65:546), *seŋa* (L440b)

28. PNS **jal-* 'féltékeny'

ng *d'al-tədi* '1. irigykedik, 2. féltékenykedik' (KMZ54), vö. még *d'alotda*

'eifersüchtig' (KS86).

Tne *jalnaś* 'féltékeny vkire' (T65:835)

Proto-szamojéd szóból képzett alak:

29. PNS **terā* + [NCAR] 'üres' < **terā* 'tartalom, belső rész' (< PS **terā-* 'Inhalt (?)' SW74)

ng *čerəg'aj* (*ičüə*) 'пустой' (KMZ332)

en *ter-śida* 'пустой' (SB261)

ne *ter-śeda* O 'leer, unbeladen, ohne Einwohner', *teri* 'leer, unbewohnt; unnötig, ohne Grund; geradezu, ganz' (L505a)

30. PNS **tārā-* + [NCAR] 'haszontalan' < PNS **tārā-* 'haszon'

ng *toruka'li* *ičüə*

ng *toru* 'польза' (KMZ176–177)

en ?

en *taru* 'польза' (SB250)

Tne *taro-śada* 'бесполезный'

Tne *taro* 'польза' (T65:636)

3. csoport: A nganaszan és az enyec nyelvből mutatható ki. (6)

30. PNS **toni* 'nyugodt, (szél)csendes (idő)'

ng *tunĭ* 'безветренная погода, штиль' (KMZ181)

tunĭ-r'anjku 'тихий, безветренный день; штиль' (KMZ181)

en *toŋi* Ch 'still (Wetter)' (C88)

31. ? PNS **nāmā*- 'egyenes'

ng *nāmā-gəə* 'egyenes' (Ma83, S76: 90)

en *noe-de-bbo* – 'gerade machen' (C87)

32. ?PNS **lĭntā*- ~ **l'ĭntā*- 'sík, sima'

ng *lenta-gā* 'eben' (C55)

o vö. ng *lĭntā* 'sík, mocsaras hely, lajda' (Ma70, Ma81)

en *l'iddo* – 'glatt, eben' (C: 85)

Gyengén adatolt szó, a nganaszan adat csak Castrénnál fordul elő. Az első szótagban *j*-t tartalmazó *tő* (lásd lentebb), jelentésánál megfeleltethető, s az enyec is palatális magánhangzót tartalmaz az első szótagban, mint a nganaszan.

33. PNS **tāmā*- 'sűrű'

ng *toma-gā''* 'sűrű' (K)

en *to''e* – 'dicht' (C: 88), B *toj'e* 'толстый' (Gluhij 1981: 144)

34. PNS **sikā*- 'vastag, kövér'

ng *sika-kúa* 'dick (Flüssigkeit)' (C66, 212) → 'sűrű'

en *sike-dadde* Ch (C: 91)

- ? vö. még: jenyiszeji *sukη*, *sukηs* 'dick' (Werner 2002: II/171)

35. ? PNS **VnV* 'gazdag'

ng *ŋüñüa/ŋüñia* 'богатый' (KMZ141)

en *ine* 'reich' (C78)

4. csoport: en/ne

A dolgozat témája szempontjából ugyan nem releváns, de a jelentés felől történő vizsgálat esetében fontos csoport. A megfelelő jelentésű nganaszan szót lásd a szemantikai típusok részletezésénél. Négy szó emberi tulajdonságot jelöl:

36. PN-E **jana* 'békés, csendes'

en *d'ona, d'onajku* '1. ручной (о животном); 2. тихий, смирный, спокойный (о человеке)' (SB30), *jóna, jóna'éku* - (C: 83)

Tne *jana* 'still, ruhig (Mensch, Tier)' (L81a); *jana* '1. тихий, спокойный, смирный (о человеке и животном); 2. медлительный, осторожный; 3. тихий, негромкий' (T65:841)

37. PN-E **sala* 'buta'

en *sola* K (Pusztay 1978: 31), *sóla* 'глупый' (SB124)

Tne *sala* 'albern, dumm' (L393a), *sa''la* '1. глупец, дурак; 2. глупый, дурной' (T65: 540)

38. ?PN-E **wâsâ* 'öreg(ember)'

en *buśi* B 'старик', *búśime* 'старый' (SB24)

ne *wesej* (férfi) (T65:275)

39. PN-E **jābā* 'siker, boldogság, szerencse; sikeres, boldog, szerencsés'

en *jabo-dadde* B (C: 82), *d'ab-saj* 'счастливы' (SB36)

Tne *jāb* 'Glück, Heil'; *jāb-sawaj* 'glücklich' (L101a-b)

40. PN-E **tet-* 'irigy'

en *teđiś* 'завидовать' (SB195)

Tne *t'idas* '1. позавидовать кому-л.; обидеться' (T65:657)

7.4.1. Az északi-szamojéd korra feltételezhető etimológiák értékelése

A bemutatott megfelelések száma majdnem azonos az ősszamojéd rétegben találtak számával, igaz, előbbi lista tartalmaz derivátumokat, ill. nem prototipikus tulajdonságfogalmakat (pl.

'haszontalan'). Ennek csak az egyik oka lehet az, hogy ekkorra a DAVC kategóriák azon centrális elemei már kialakultak, amelyeket a leánynyelvek megőriztek. Úgy tűnik, hogy az északi-szamojéd korban indul meg, vagy e korig vezethető vissza ezen típusok differenciálódása: számos olyan elem rekonstruálható, amely már nem centrális fogalmat jelöl. Az összamojéd korhoz képest az emberi tulajdonságok és a minősítő, evaluatív melléknevek aránya jóval nagyobb, ami megfelel annak a várakozásnak, amit a négy alaptípus (DAVC) prioritása indokol. Dimenzionális mellékneveket ebben a rétegben nem találunk. A színjelnevezések esetében a Berlin-Kay skála újabb fokozata jelenik meg.

Reprezentáltság szempontjából ki kell emelni, hogy azon megfelelések száma, amelyeket csak a nyenyecből és a nganaszanból tudtam kimutatni (2. csoport: 17, meghaladja azon megfelelések számát, amelyben nyenyec és nganaszan megfelelés is található (az 1. és a 3. csoport: 16).

8. ÖSSZEFOGLALÁS

Eredeti célom az volt, hogy egyfelől a nganaszan melléknevek, másfelől a prototipikus tulajdonságfogalmak lexikai megvalósulásait vizsgáljam diakrón szempontból: egyrészt mint szófaji kategória alakulását, másrészt az egyes melléknevekre jellemző lexikalizációs ösvényeket: formai eljárásokat és kognitív relációkat.

Először a nganaszan melléknevek grammatikai tulajdonságait tekintetem át, mind a szerkezeti jellemzőket, mind a morfológiai markereket. Ennek során számos olyan megállapítást tettem, amelyek a nganaszan melléknevekkel foglalkozó munkákból eddig hiányoztak. Ez elsősorban az ún. formaképzős melléknevek tulajdonságaira vonatkoznak.

A melléknévi kategória különállásának meghatározásában döntőnek tartom bizonyos (inflexiós) toldalékok funkcióváltását, amikor az egy másik szófajú elemhez kapcsolódik (ami mindig főnév > melléknév, illetve ige > melléknév irányú). Ilyenek például a melléknévből képzett módhatározó morfológiai markerei (PLGEN > NADV, SGPROL > NADV). Ez a megállapítás, illetve a moderatív képzés alapján próbáltam meg elhatároltam a melléknévi és a főnévi kategóriát. Mindez azt is mutatja, hogy a melléknévi kategória elemei valóban csak prototipikus szerepekre vannak kódolva, (tehát, maradva az NADV példájánál, határozószói ~ melléknévi kettős szófajúság a nganaszanban nem jellemző).

Megpróbáltam felvázolni és összesíteni a nganaszan melléknevekre jellemző morfoszintaktikai tulajdonságok történeti hátterét. Ehhez az eddigi eredményeket összesítettem, s bővítettem, főleg a derivációt tekintve. Wetzer Időjel Hipotézise és a Cx-Px sorrend, a névutós szerkezet jelöltsége és az *-n genitívusz megléte közötti összefüggések indikrekt módon próbáltam meg kövekeztetéseket levonni a predikatív és az attributív melléknevek morfoszintaktikai viselkedésére vonatkozóan.

A következő fejezetben a prototipikus tulajdonságfogalmak megvalósulásait követtem nyomon az uráli alapnyelvtől a nganaszanig. Etimológia-kutatás szempontjából a következőket emelném ki: meghatározhatók a tulajdonságfogalmak lexikai megvalósulásának stabilitása egymáshoz viszonyítva. Az etimológiák arányát, számát behatárolja az adott szemantikai típus szerkezete, szemantikai jellemzői, s az adott nyelv morfológiája is hatással lehet rá. A melléknévi etimológiák vizsgálata során olyan a melléknevekre jellemző szemantikai tulajdonságok alapján próbáltam rendszerező munkát végezni mint az antonímia.

Az etimológiák (PU, PFU, PS, PNS) vizsgálatánál célom volt e különböző történeti rétegek egymásravezítése, s újabb (elsősorban az északi-szamojéd nyelveket érintő) etimológiák rekonstruálása.

A lexikológiai vizsgálat során prototipikus tulajdonságfogalmak lexikai megvalósulásait vizsgáltam, s e megvalósulások folyamatát próbáltam meg rekonstruálni, megadva a lehetséges ösvényeket és annak eszközeit. A lexikológiai vizsgálat elsődleges célja az volt, hogy a prototipikus fogalmak megvalósulásainak tipikus ösvényeit (relációk és eljárások) a szamojéd nyelvekben, elsősorban a nganaszanban megmutassam, egyfelől a forrásfogalmakat, másfelől a forrásformákat. További cél volt a centrális fogalmak elnevezésének motivációs hátterének a felderítése. További következtetések a fejezet (6.13.) végén találhatók.

Végeredményben elsődleges, s legátfogóbb következtetésem az, hogy a melléknévi kategóriát a rekonstrukció során nem szabad homogén kategóriaként kezelni, azaz minden olyan meghatározás, amely úgy kezdődik, hogy „A melléknevek kialakulása...” csak elnagyolt és pontatlan lehet. S ez nemcsak a nagyobb szemantikai alcsoportok megkülönböztetésére vonatkozik (vonatkozó, abszolút, relatív, stb.), hanem fogalmi körönkénti vizsgálatára is, továbbá az antonim párok esetleges aránytalanságára, az egyes fogalmi körök, szemantikai típusok egymással való interakciójára. Elemzésem során megerősítést nyert, hogy egyes domének, szemantikai típusok, szemantikai alosztályok kognitív jellemzői miatt más-más arányban kötődnek vagy határolódnak el az ige, de különösen a főnév kategóriájától. Ezért melléknévi kategória vizsgálata – s ezt mutatja az elmúlt években megfigyelhető fokozott érdeklődés – Givon kifejezésével élve „swing” jellege nagyon sok információt hordoz a nyelv (ki)alakulását illetően.

9. FÜGGELÉK

9.1. Tulajdonságfogalmak

DIMENZIÓ

MAGAS

ALACSONY

SEKÉLY

MÉLY

HOSSZÚ

RÖVID

KESKENY

SZÉLES

NAGY

KICSI

BŐ

SZÜK

VÉKONY

VASTAG

SZÍN

FEKETE

FEHÉR

PIROS/ VÖRÖS

SÁRGA

ZÖLD

KÉK

BARNA

LILA

SZÜRKE

NARANCSSÁRGA

FIZIKAI TULAJDONSÁG

CSENDES

HANGOS

MELEG

HIDEG

FORRÓ

HŰVÖS

VILÁGOS

SÖTÉT

KÖNNYŰ

NEHÉZ

FERDE

GÖRBE

KERÉK/ KÖR/ GÓMBÖLYŰ

ÜRES

TELI

TISZTA

PISZKOS

KEMÉNY

PUHA

SZÁRAZ

NEDVES

ÉDES

KESERŰ

SAVANYÚ

CSÍPŐS

SÓS

ÉRTÉK

JÓ

ROSSZ

CSÚNYA

SZÉP

KOR

ÚJ

FIATAL

FRISS

ÖREG

RÉGI

SEBESSÉG

GYORS

LASSÚ

EMBERI TULAJDONSÁG

SZORGALMAS, SZORGOS

LUSTA

FÁRADT

EGÉSZSÉGES

BETEG

ERŐS

GYENGE

ÉHES

SZOMJAS

KÖVÉR

SOVÁNY

GONDOS

GONDATLAN

KEDVES

ROSSZINDULATÚ, KEGYETLEN

UDVARIAS

UDVARIATLAN

GONOSZ

HAZUG

ŐSZINTE

BECSÜLETES

OKOS

ÜGYES

ÜGYETLEN

BUTA

OSTOBA

BÁTOR

MERÉSZ

FÉLÉNK, ÓVATLAN

GYÁVA

ÓVATOS

VIDÁM

BOLDOG

BOLDOGTALAN

SZOMORÚ

BOSSZÚS, MÉRGES

GAZDAG

SZEGÉNY

KAPZSI, MOHÓ

ÖNZŐ

IRIGY

FÉLTÉKENY

FŐSVÉNY

ZSUGORI

FUKAR

IDEGES

HÍRES

SZIGORÚ

9.2. A dolgozatban előforduló nganaszan melléknevek

ani "ka 'nagy'

atealea 'adós'

baagudatja 'tengerhez tartozó'

bah'a 'csúnya; rossz, gonosz (ember)'

bamtujkuə 'görnyedt, hajlott hátú'
baŋkə 'egyszarvú (rén)'
basadʔə 'vas-'
bajkuə 'öreg(ember)'
beʔimə 'fehér'
bəluə 'mérges, bosszús'
benəbtimj 'gyenge'
bənuɡuə lusta
bəŋɡü"tūə 'gödör, üreges'
bəŋkəsəkə 'vidám'
bəŋqikutəə 'szélső, külső'
bəðəltəə 'különálló'
bjəŋəɡəə '1. vizes, 2. vodkaillatú-, vagy ízű'
bjəŋimsəkə 'szomj'
binəbuə 'kivirágzott'
čejkəɡə(ə) 'csendes, szerény'
čəŋjriʔtjə 'híres'
čəŋəɡ'aj ičūə 'üres'
čəru 'keskeny'
čəsəɡəə 'hideg'
čiini"ia 'savanyú'
čilajkuə 'sovány, vékony'
čim'alkə 'éles fogú'
čiśaruə 'gondos'
čunsuo 'idegen'
čūū"nəə 'különálló'
dabakuə 'piros'
dabijkuə 'fecsegő'
dəbtusəkə 'veszélyes'
dəjsəɡə(ə) 'hangos'
dəʔi 'sárga'
dəʔiʔadə 'nappali'
dəʔtədi 'irigykedni, féltékenynek lenni'
dəmələkə 'kusza, nehéz, bonyolult'
dəŋ(ə)-ɡə(ə) 'kemény'
dəŋtjə 'kemény, szilárd'
dəŋkə 'félszemű'
dəŋəɡə(ə) 'beteg'
dəŋədiʔtjə 'beteg (szervi vagy testi baj)'
dəŋsəɡə(ə) 'kedvenc'
dəsəɡə(ə) 'nedvesség; nedves'
dəbśalkə 'bozontos szemöldökű'
dəbtəbuə 'ludas'
dəbtəbuə 'nedves, nyirkos, nyers'
dəhi"ə 'öreg (rén, kutya)'
dəkaga ? 'fehér'
dəndə(j)kuə 'színtelen, átlátszó, világos'
dəndəlkə 'drága, értékes'
dəŋintjə 'hűvös'

denuntuə 'kemény; feszes, szoros'
derbajkuə 'vastag'
derdə 'középső'
derəgə(ə) 'vastag, kövér'
dēdɨ"ka 'szerencsétlen, nyomorult'
dʲəlɨ"ɑ 'mohás, zuzmós'
dʲənɨ"ɑ 'zuzmós'
dʲilʲsitikə 'engedelmes'
dʲindʲalkə 'híreket ismerő; aki ismeri a híreket'
dʲindiʲlʲaŋkə 'ismert, híres'
dʲirba(j)kuə 'ősz (szín)'
dʲirnáəgəə 'zsíros ízű'
dʲoakuə 'zavaros, szürke'
dʲobtəgə(ə) 'vékony'
dʲodʲakuə 'zavaros'
dʲombakuə 'sík, lapos, hajlított, görnyedt'
dʲontəgə(ə) 'csendes, nyugodt, lassú'
dʲorakuə 'ferde, görbe'
dʲüənəə ~ dʲüəna"ɑ 'homokos'
dʲühəgəə 'puha' (< friss)
dʲüjhʲakuə/ dʲüjho/ dʲüjh"akuə 'kerek'
dʲülsjə (mühčüčüə) 'teli, egész, teljes'
dʲüntəə 'süket'
dʲürəgəə 'mély'
dʲüdalkə 'vastag karú, kezű'
əlɨgaku 'kicsi'
əlɨga"ɑ '1. kár, 2. rossz, nem jó'
ərakərə 'szép'
gosudari 'állami'
hebtʲalkə 'vastag ajkú'
hejbɨ 'meleg (N)'
hejsɨ"ia 'mohó, kapzsi, falánk'
hekəgəə 'meleg'
heŋkə 'fekete'
hetəgəə 'csendes, nyugodt (jellem)'
hʲajmɨntɨ- 'hűvös'
hidʲikitə 'vidám'
hijlənsəgə 'félelmetes'
hijləgʲalʲi, hijləgaj ičüə 'merész'
hikəgə(ə) 'rémület'
hijləgə(ə) 'veszélyes,félelmetes'
hijndajkuə 'sík, lapos'
huńdʲatɨə 'üres, szabad'
hirəgə(ə) 'magas'
hiribjə 'főtt'
ho(j)səgəə 'fényes'
hočajkuə 'fényes, világos'
hodəə 'ferde'
hojbənəə 'gyors, fürge'
hojməgə(ə) 'sötét'

hojsəgə(ə) 'fényes'
holəgə(ə) 'könnyű'
homəgəə 'éles'
honəntuə 'éhes'
horədə 'bal'
horəgə(ə) 'gondos'
hosəgəə 'fényes, világos'
hosutuə 'egészséges'
hotəəgə(ə) 'hagyma; illatos'
hotəməə 'díszített, mintás'
h"aaðəə 'fás'
h"aləə 'köves, kő-'
h"alərəkü 'kőhöz hasonló; kemény, szilárd'
h"ali(")narüə 'durva, faragatlan'
h"alürəə 'köves'
h"andula"ə 'ravasz'
hubakuə 'szemtelen, pimasz'
huədə 'hátsó'
hurba 'kerek'
hurəgə(ə) 'szakadék; meredek'
hünsərəə 'régí, öreg'
kabtujkuə 'sík, lapos' ~ *kaptujka"ə*
kaðadə 'közeli'
kambadə 'tavaszi'
kamnanəkuə 'sűrű (pl. leves)'
kandu"səkə 'bántó, sértő'
kapronovij 'kapronból való'
karčəgə(ə) 'kemény'
kariküə 'görbe'
katəgəə 'fényes'
kəkurbjə 'kődös'
kəsəgə(ə) 'ügyes'
kičajkuə 'szürke'
kimajkuə ~ *kimajka"ə* 'sápadt, halvány'
kinta-ləə 'füstös'
kintərəkü 'fűsthöz hasonló; kék~szürke'
kiriba nəəgəə 'kenyér ízű'
kiribaəgə 'kenyér ízű vagy illatú'
kobakuə 'száraz'
kočə hontjə 'beteg'
kočələə 'beteg'
kočəðutuə 'beteg'
koi'təgə eit'ua 'egészséges'
kojmusəə 'sovány'
kolbajkuə 'meztelen'
koljə 'hal-'
koljəðəə 'halas'
koljəgə 'hal ízű vagy illatú'
kolsajkuə 'hosszú'
kond'ijəkə 'híres'

korsan̄ka 'okos'
kors̄in̄kəə 'szívélyes, elragadó'
košūə 'száraz'
kourūtəə 'napos'
kouḍan̄ku 'napos, világos'
kouḍəə 'napos',
kuand̄ə 'friss'
kularəku 'varjúhoz hasonló, fekete'
kulba(j)kuə 'nyers, meleg; kihűlt'
kuməə 'ferde'
labsəkəə 'legkisebb, utolsó gyerek a családban'
labtujkuə 'lógófülű'
lalajkuə 'széles, kerek (arc)'
lalakuə 'lapos, széles, kerek'
lalujku 'lapos, széles, kerek (elsősorban arc)'
lalujkuə 'lapos, kerek, ovális'
landajkuə 'nyugodt'
ləbtiakuə 'kényelmes, megfelelő'
ləndujkuə 'gyenge, nyugodt (ember)'
ləḍujčūə ~ ləḍujčūə 'lassú'
l̄iśū 'lusta (ember)'
lomnəjkuə 'puha'
l̄üm̄n̄ajkuə ~ l̄üm̄n̄ajka"ə 'bozontos, pelyhes, pihés'
maagəə 'kemény, szilárd'
maagəə səj"tiə 'bátor'
maansəkə 'érdekes'
maidəə 'májusi'
makə, makəgəə 'sekély, alacsony'
mal̄iə 'tarka'
mandajku ~ mandajkuə 'kerek (gömbölyű)'
manuəd̄əə 'rég (tárgy)'
matuə 'sátorhoz tartozó'
məgan̄kə 'púpos (ember)'
məndaj̄si 'kerek'
məñələkə 'érdekes'
məñənsəkə 'érdekes'
məñkəə 'szegény'
mend̄ad̄ə 'új'
merəgə(ə) 'gyors'
merśalkə 'nagy vállú'
məskəbaa 'moszkvai'
m̄intumuə 'erős'
mintalie 'nyírt, vágott'
muubua 'nyers'
m̄ünika 'közeli'
najbəgə(ə) 'hosszú'
naḍas̄ünd̄ū 'zajos'
nəməgə(ə) 'egyenes, sima'
nəñhə 'rossz'
nəñhuə '1. rossz, káros; 2. kár, baj'

njadikaŋi ičüä 'kegyetlen'
nokuä 'közeli'
norbaka"ä ~ norbakuä 'zajos, nyugtalan (ember)'
noruä 'tavasz (május eleje); tavaszi'
nosəgəä 'kemény, szúrós'
nujbajkuä 'szomorú, komor (ember)'
nujbaðəä 'szomorú'
nujbəgə 'szomorú, komor (ember)'
nukaad'ä 'lusta'
numəä 'fiatal; fiatalember'
naagəä 'jó'
načəgə(ə) ~ ? nejčə- 'szilárd, tartós' / 'kövér, vastag'
nalinkəä 'örömteli, életvidám'
naməgə(ə) 'puha'
narajkuä 'tisztá'
naðubsəä 'udvarias'
negiku(ə) 'piszkos'
neluagə(ə) 'finom, édes'
nemtəgə(ə) 'finom'
nenamatəä 'szomszédos'
nen'dalmuä 'könnyű, egyszerű; szabad, nem elfoglalt'
neŋkərakə 'bűnös'
nersə(ə)gə(ə) 'ellenséges, gyűlölködő'
netijbə 'nyirkos, nedves'
neu 'vékony, keskeny'
nigə hontijə 'erős'
nikəg'al'i ičüä 'gyenge'
nikəlj"ä 'erős'
nimbə 'felnőtt, idősebb, érett'
nim'alkə 'nagy mellű'
nimkə 'idősebb'
nim'ləŋkə 'híres'
nojkəsəkə 'bájos, vonzó'
nomñüä 'fősvény'
nomsajkuä 'éles, hegyes végű'
norumuä 'réz-'
notərakə 'fűhöz hasonló; zöld'
nugakuä 'görnyedt, hajlott hátú'
nüña 'meleg'
ŋabtəlkə 'hajás, szőrös'
ŋamnantuä 'éhes'
ŋana"sanəðurə 'udvarias'
ŋanuä 'egyszerű, megszokott, állandó'
ŋəjbəugutə, ŋəjbəutə"ä 'szorgos'
ŋəmnəgə(ə) 'finom'
ŋəmsuəgə 'hús szaga, íze; hús ízű vagy illatú; ehető; finom'
ŋəñənsəkə '1. érdekes; 2. meglepő, csodálatos'
ŋəði"təkə 'helyes'
ŋəði"tətijə 'becsületes'
ŋilə 'saját'

ɲiləkəə 'saját'
ɲindia"siə '1. zöld; 2. kék'
ɲirmsəkə 'zajos'
ɲojbukəə 'vezető (sámán)'
ɲonda hontjə 'okos'
ɲondakali ičüə 'ostoba, buta'
ɲonda neu 'buta (agya szűk/vékony)'
ɲondalkə(ə) 'értelmes, okos'
ɲondətuə 'vidám'
ɲu(ɲ)kəgə(ə) 'sok'
ɲuə šahjəkj 'kék'
ɲüñüə 'gazdag'
ɲüŋgəlkə 'nagy orrú'
poðdrabit'eŋj 'üdvözlő, gratuláló'
sakjrhəgəə 'édes'
salajku(ə) 'piszkos'
saləsəkə 'bonyolult'
səə maagəə 'bátor'
səənə, səəna"ə 'ostoba, buta'
səg'aj ičüə 'gyáva'
səjbəgə(ə) 'fesz, kemény'
səŋkəgəə 'nehéz, súlyos'
sijr, sijrakuə 'fehér'
sijrə"lūkü '1. ritka, 2. vékony'
sijrhəgəə 'sós'
sijmbajkuə 'sima'
sita(j)kuə 'vastag' (Castrén)
sočakuə 'ferde, görbe'
sojbadəə 'hangos, zajos'
sona(ɲ)kuə 'fekete'
soŋku 'nyers (hús)'
sor"ə-la"ə 'esős'
šahig'aj ičüə 'hús nélküli'
šaibjə 'sült'
šedəətiə 'úthoz tartozó'
šegə'lūkü 'keskeny, szűk'
šejmjaləkə 'éles szemű'
šeku 'keskeny'
šekuši 'szűk; éhesnek lenni'
šelagəə 'zsíros'
šetəgə(ə) 'vezető (vezér)'
šiaŋ 'kicsi, kisebb'
šie"laku 'kicsi'
šiküə 'keskeny'
šijəə 'sekély'
šuma(j)kuə 'békés, csendes'
šüšüadəə 'sovány, vékony'
talakali ičüə 'boldogtalan'
talaŋkəə 'szerencsés'
taludəə 'tegnapi'

tansəlaa 'családos'
tantaga(ə) 'széles'
tasəga(ə) 'keserű'
tatusəka 'veszély'
tabkəlakə 'fullasztó, fülledt'
tabkələjkə 'fullasztó'
təməga(ə) 'sűrű'
təjkəga(ə) 'erős'
təjkəðə 'derék'
tijajkuə 'tágas, széles'
tijraa 'sekély'
tobšikuə 'szokatlan'
toɖakuə 'sárga (~ barna ~ szürke)'
toljəgaj ičüə 'becsületes'
tolmənsəka 'éles eszű, ravasz'
tomnəgəə 'kicsi, összehúzó(ód)ott'
tonsəgəə 'erős, energikus'
tonsijraa 'viharos'
tongajkuə 'bő (ruha)'
torsajkuə 'ritka (erdő)'
tubakuə ~ tuha- 'feszés, szoros'
tud'ajkuə 'kemény' ~ *tud'aruə*
tud'uə 'mérgező, bosszús'
tujh"ə"kuə 'világos'
tulujkuə 'bozontos'
tumkakuə 'félhomályos, átlátszatlan, borús'
tumtakuə 'csendes'
tunijr'anju 'csendes'
turkutia 'tavi, a tóhoz tartozó'
tusajkuə 'fekete'

9.3. Jellemző célfogalmak forrásfogalmai

FORRÁS	CÉL	
? HÓVIAHAR	ENERGIKUS/ERŐS	(NG)
BELSŐ RÉSZ NÉLKÜL	ÜRES	(NG, EN, NE)
BŐLCSŐ	FIATAL (a legutolsó, legkisebb gyerek a családban)	(NG)
CUKOR	ÉDES	(NG)
CSENDES	NYUGODT	(NG)
CSONT	SOVÁNY	(NG)
DÉR	ŐSZ (szín)	(NG)
ÉDES	FINOM	(NG)
ÉG	KÉK	(NG, EN)
EMBERI	UDVARIAS	(NG)
EPE	EPESZÍNŰ (SÁRGÁ, ZÖLD, BARNÁ)	(NE, EN, SZLK)
ERŐ NÉLKÜL	GYENGE	(NG, NE)
ÉRTELEM	OKOS	(NG, EN, NE, SZLK)
ESZIK/ÉTEL	ÉHES	(NG, EN, NE, SZLK)
ÉSZ NÉLKÜL	BUTA	(NG, NE, SZLK)
ÉSZ	OKOS	(NG)

FÁRADT	GYENGE	(SZLK)
FEL, FELSŐ	HOSSZÚ	(NG)
FELEMELI A FEJÉT	VIDÁM	(WNE)
FÉLELEM NÉLKÜL	BÁTOR	(NG, SZLK)
FELHŐ	KÉK	(NE)
FÉNY	FÉNYES, VILÁGOS	(NG)
FERDE	FÁRADT	(NG)
FÉREG	HOSSZÚ	(NG)
FIATAL	ÚJ	(NE)
FOLT A KARON	KÉK~ZÖLD	(NE)
FOLYADÉK ALJA, ÜLEDÉK	ZAVAROS (SÁRGA, ZÖLD, BARNA)	(NG, NE)
FULLADÁS, FOJTÁS	KESKENY, SZŰK	(NG)
FŰ	ZÖLD	(NG)
FŰST, GŐZ	SZÜRKE, KÉK	(NG, NE, EN)
GENNY	SAVANYÚ/KESERŰ	(NG, NE, SZLK)
KŐ ?	GOROMBA	(NG)
GYENGE	LUSTA	(NG)
HALL, MEGTUD	ISMERT/HÍRES	(NG)
HAMAR	GYORS	(NG)
HAS/GYOMOR	KÖVÉR	(NG)
HAZUGSÁG NÉLKÜLI	BECSÜLETES	(NG)
HELYES, IGAZI	BECSÜLETES	(NG)
HÉZAG, KÖZ	TÁGAS	(NG)
HÓ, JÉG	FEHÉR	(NG, NE, EN)
HOSSZÚ	MESSZI, MESSZE	(NG)
HÚS HIÁNYA	SOVÁNY	(NG)
JÓL ÉL	GAZDAG	(NE)
KEMÉNY SZÍV	BÁTOR	(NG)
KICSI	KEVÉS	(NG)
KÖR	KEREK	(NG)
KÖR, KORONG ~ ÖRVÉNY ~ CSÉVÉL,		
BEGÖNGYÖL, BECSAVAR	KEREK	(NG)
MEZŐ	ILLATOS	(NG)
MUNKA	SZORGALMAS	(NG)
NAP	FÉNYES, VILÁGOS	(NG, NE, EN)
NAP	MELEG	(NG)
NÉV	HÍRES	(NG)
NÉV	IDŐSEBB	(NG)
LASSÚ	NYUGODT	(NG)
PISZOK	PISZKOS	(NG, NE, EN, SZLK)
PISZOK NÉLKÜLI	TISZTA	(NE, EN, SZLK)
RAGADÓS ORRÚ	KAPZSI/MOHÓ	(EN)
RÉNNEL RENDELKEZŐ	GAZDAG	(SZLK)
ROSSZ CSONTÚ	SOVÁNY	(EN)
ROSSZ HANGULATÚ	SZOMORÚ	(EN)
ROSSZUL ÉL	SZEGÉNY	(NE, EN)
SÓ	SÓS ÍZŰ	(NG, SZLK, KM)

SÓ	SÓTLAN	(NE, EN, NG, SZLK, KM)
SZÁNALOM NÉLKÜLI	KEGYETLEN	(NG)
PUHA/MELEG	KEDVES/GYENGÉD	(NE)
SZÁRAZ	SEKÉLY	(SZLK)
SZÉNPOR	FEKETE	(NG)
SZERENCSE, SIKER	SZERENCSÉS, SIKERES, BOLDOG	(NG, EN, NE, SZLK, MT)
SZERENCSE, SIKER NÉLKÜLI	SZERENCSETLEN, BOLDOGTALAN SIKERES	(NG, NE, KM)
SZÍV NÉLKÜL	GYÁVA	(NG)
SZÜKSÉGES	SZORGALMAS	(NE)
SZŰK	ÉHES	(NG)
TÁGAS, SZÉLES	BŐ (ruha)	(NG)
TEKER, GÖNGYÖL	KERÉK	(NG)
TOJÁSSÁRGA	SÁRGA	(NE, EN, NG)
UJJ	SOVÁNY	(NG)
ÜLEDÉK, FOLYADÉK ALJA	ZAVAROS	(NG)
VARJÚ	FEKETE	(NG)
VÉKONY	SOVÁNY	(NG)

10. RÖVIDÍTÉSEK

nyelvek

PFP	proto finn-permi
(P)FU	proto-finnugor
PFW	proto finn-volgai
PJ	proto-jenyiszeji
PJ (S)	proto-jenyiszeji (Starostin /Werner 2002 nyomán/)
PNe	proto-nyenyec
PN-E	proto nyenyec-enyec
PNS	proto északi-szamojéd
(P)S	proto-szamojéd
PrT	pretörökségi
PT	proto-törökségi
(P)U	proto-uráli
PUg	proto-ugor

an	angol
ar.	arján
bur	burját
Em	erza-mordvin
en	enyec
	B bahijai/baj
	Ch hantajkai
ev	evenki
evn	even
fr	francia
hak	hakassz
ht	hanti
	V vahi

Vj.	vaszjugani
VK	felső kalimi
Vart.	vartovszkojei
Mj.	malyj jugani (Szur.)
Trj.	tremjugani
J	jugani
Irt.	irtiszi
Ni.	nizjami
Š	serkali
Kaz.	kazimi
Likr.	likriszivszkojei (Szur.)
Sy.	Szinjai
O	obdorszki
jug	jug (szim-ket)
juk	jukagir
kar	karagasz
kb	kojbál
km	kamassz
m	magyar
Mm	moksa-mordvin
mongL	írott mongol, leginkább Lessing 1960 nyomán (Helimski 1997)
m-tung	mandzsu-tunguz
mt	mator
n	német
neg	negidál
ng	nganaszan
or	orosz
szlk	szölkup
KeOš	ket szölkup
KM	középső ket nyelvjárás
T	tazi
Ty	Tym nyelvjárás
tat	tatár
Tne	tundrai nyenyec
tr, türk	török
tung	tunguz
türk	török
ud	udmurt
Wne	erdei nyenyec ⁶⁷

nyelvtani fogalmak

A rövidítések követik a nganaszan morfológiai adatbázis rövidítéseit.

ABL	ablatívusz
ADJ	melléknév
ADV	határozószó
AKK	akkuzatívusz

⁶⁷ Azért nem a logikusnak tűnő Ene rövidítést használom, hogy az véletlenül se legyen összekeverhető az enyec nyelvvel.

ART	névelő, artikus
COM	komitatívusz
COMP	középfok
DAT	datívusz
DU	duális
ERG	ergatívusz
GEN	genitívusz
INF	főnévi igenév
INST	insztrumentális
INTR	intranszitiv
KIMP	koaffixum (imperpektív igékhez kapcsolódó)
KLIT	klitikum (nganaszan)
KOP	kopula
KPERF	koaffixum (perfektív igékhez kapcsolódó)
LOK	lokatívusz
MINF	lehetőségi mód
MNARR	narratív mód
N	főnév
NABS	denomináls nomenképző (absztrakt)
NACT	nomen actionis képző
NADJ	formaképző (melléknévképző)
NAUG	augmentatív képző
NCAR	fosztóképző
NDIM	kicsinyítő képző
NMOD	moderatív képző
NREI	(S3)-"BALΘ képző: 'valamiben való bővelkedés'
NV	nomen-verbum
PERF	perfektív
PL	többes szám
PRED	predikátum
PREP	előljárós eset
PROL	prolatívusz
PRX	predikatív személyrag
PTIMP	folyamatos melléknévi igenév
PX	birtokos személyrag
SEP	szeparatívusz
SG	egyes szám
STAT	statikus képző
SUP	felsőfok
V	ige
VACOND	feltételes gerundium
VDUR	duratív képző
VFREQ	gyakorító képző
VHAB	habituatív képző
VINCH	inchoatív képző
VINC	inceptív képző
VITER	iteratív képző
VKAUS	kauzatív képző
VTRF	transzformatív képző
CTRL	transzlatív képző

11. ÁTÍRÁSI ELVEK

A szótári jelentéseket és a morfológiai elemzést magyarul adom meg, csakúgy, mint a példamondatok mondatjelentését is. A forrás nyelvét csak akkor hagyom meg, ha annak jelentősége van. Ez mindegyik nyelvre vonatkozik, kivéve az etimológiák rekonstruált jelentéseit. A kamassz adatok esetében is a Donner által megadott német nyelvű jelentések szerepelnek. A cirill betűs források adatait latin betűs átírásban közlöm.

A gégezárhangot minden esetben " jellel jelölöm. Tereščenkót követve a tundrai nyenyecben különbséget teszek a kétféle gégezárhang között (" és ').

nganaszan

Az adatokat mindig fonologikus átírásban közlöm, forrástól függetlenül. A jelentéseket és a mondatok esetében a morfológiai elemzést is magyarul adom meg. Ha az idézett mondat szerepel a Chrestomathia Nganasanicában (= Wagner-Nagy 2002), akkor forrásként ezt adom meg. Az adatoknál mindig megadok egy forrást: ha a szó szerepel a KMZ szótárban, akkor azt, ha nem, akkor más forrást. Több forrást akkor adok meg, ha van annak jelentősége.

nyenyec

Tereščenko adatait latin betűs átírásban közlöm. Lehtisalo adatait tipográfiai okok miatt egyszerűsítve, a Hajdú Péter által megadott elvek szerint közlöm (Hajdú 1989³: 25–26). Tapani Salminen által kidolgozott átírást abban az esetben tartom meg, ha tanulmányból idézem (így Nikolaeva vonatkozó munkáiból is).

jenyiszeji nyelvek

A Werner által közölt jenyiszeji adatokat a következő eltérésekkel közlöm:

- a gégezárhangot az előzőekben említettek szerint ("),
- centrális képzésű, felső nyelvállású illabiális magánhangzót nem az IPA szerinti jellel, hanem – mint a többi nyelvben – ĭ szimbólummal jelölöm,
- hátul képzett, középső nyelvállású nyílt labiális jele: ɔ,
- a hosszú magánhangzók jelölésén nem változtatok (pl. o:).

Proto-szamojéd alakok

Helimski 1997:

*t ¹	= *t vagy *c	*ə	= *ə vagy *ə̃
*t ²	= *t, *c vagy *s	*ə ¹	= *ə vagy *a
*t ³	= *t, *c, *k vagy *s	*ə̃ ¹	= *ə̃ vagy *a
*s ¹	= *s vagy *j	*e ¹	= *e vagy *ẽ
*n ¹	= *n vagy *ń	*o ¹	= *o vagy *ö
*n ²	= *n vagy *ŋ	*ä ¹	= *ä vagy *e
*w ¹	= *w vagy *m	*a ¹	= *a vagy *ä
*j ¹	= *j vagy *ń	*ɜ	= pontosan meg nem határozható magánhangzó

Janhunen 1977:

$*t^1$	= $*t$ vagy $*c$	$*\mathfrak{z}$	= $*\mathfrak{z}$ vagy $*\mathfrak{a}$
$*t^2$	= $*t$, $*c$ vagy $*s$	$*\mathfrak{z}^1$	= $*\mathfrak{z}$ vagy $*\mathfrak{a}$
$*t^3$	= $*t$, $*c$, $*k$ vagy $*s$	$*\mathfrak{a}^1$	= $*\mathfrak{a}$ vagy $*\mathfrak{a}$
$*s^1$	= $*s$ vagy $*j$	$*\mathfrak{a}^1$	= $*\mathfrak{a}$ vagy $*e$
$*n^1$	= $*n$ vagy $*\mathfrak{n}$	$*e^1$	= $*o$ vagy $*\mathfrak{o}$
$*n^2$	= $*n$ vagy $*\eta$	$*i^1$	= $*\mathfrak{a}$ vagy $*e$
$*w^1$	= $*w$ vagy $*m$	$*o^1$	= $*a$ vagy $*\mathfrak{a}$
$*j^1$	= $*j$ vagy $*\mathfrak{n}$	$*u^1$	= $*u$ vagy $*\mathfrak{u}$
		$*\mathfrak{z}$	= pontosan meg nem határozható magánhangzó

12. BIBLIOGRÁFIA

Folyóiratok rövidítése:

ÁNyT	Általános Nyelvészeti Tanulmányok
FK	Filológiai Közlöny
FUF	Finnisch-Ugrische Forschungen
FUM	Finnisch-Ugrische Mitteilungen
LU	Linguistica Uralica
MNy	Magyar Nyelv
MNyj	Magyar Nyelvjárások
MSFOu	Mémoires de la Société Finno-Ougrienne
NNy	Néprajz és Nyelvtudomány

NyÉrt	Nyelvtudományi Értekezések
NyK	Nyelvtudományi Közlemények
SF	Sovetskoe Finnougrovedenie
SpS	Specimina Sibirica
SUA	Studia Uralo-Altaica
SUAS	Studia Uralo-Altaica Supplementum
VDSUA	Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica
UAJb	Ural-Altaische Jahrbücher

Források rövidítése:

A	= Alatalo 2004
B	= Bořdt 1989
Ba	= Bořdt 1974
B76	= Bořdt 1976
C	= Castrén 1855
E	= Erdélyi 1969
Etym	= Helimski 1988; 1992-1993
EWUNG	= Benkő (főszerk.) 1992-
FN	= Labanauskas 1992
H	= Helimski 1997
HM	= Helimskij 1994
I	= Irikov 1988
JN	= Aron – Momde 1992
KMZ	= Kosterkina et al. 2001
KNS	= Kosterkina et al. 1997
KS	= Kortt – Simčenko 1985
L	= Lehtisalo 1956
L01	= Labanauskas 2001

Ma	= Mikola 1970
MU	= Čeremisina–Kovalenko 1986
SK	= <i>Skazki</i> 1976
SMNY	= Kiefer (szerk.) 1994; 2000
SN	= <i>Skazki</i> 1980
SNa	= <i>Skazki</i> 1981
SSA	= Itkonen–Kulonen 1992
SSTM	= Cincius 1975
SW	= Janhunen 1977b
T	= Tereščenko 1979
Ta	= Tereščenko 1973
TESZ	= Benkő (főszerk.) 1967–1976
Tg	= Tereščenko 1966
T48	= Tereščenko 1948
T65	= Tereščenko 1965
T89	= Tereščenko 1989
UEW	= Rédei 1986
WALS	= Haspelmath et al. (eds) 2005

Aikio, Ante 2002: New and Old Samoyed Etymologies, *FUF* 57: 9–57.

Alatalo, Jarmo 2004: *Sölkupisches Wörterbuch aus Aufzeichnungen von Kai Donner, U. T. Sirelius und Jarmo Alatalo* = *LSFOu* 30, Helsinki

Alitkina, L. A [Алиткина, Л. А.] 1977: Прилагательные-цветообозначения в селькупском языке, *Языки и топонимия*, 58–70.

- Alitkina, L. A [Алиткина, Л. А.] 1983: Синтаксическая функция имен прилагательных в селькупском языке, in Шайхутдинова, Г. М. (ред.): *Проблемы этногенеза и этнической истории самодийских народов*, ОмГУ, Омск, 29–33.
- Anikin, A. E. [Аникин, А. Е.] 2000: *Этимологический словарь русских диалектов Сибири: Заимствования из уральских, алтайских и палеоазиатских языков*, Москва–Новосибирск, Наука
- Baker, Mark C. 2003: *Lexical Categories. Verbs, Nouns and Adjectives*, Cambridge, CUP
- Bakró-Nagy Marianne 1976: Rokon nyelvi megfelelések szemantikai vizsgálata, in Benkő Lóránd és K. Sal Éva (szerk.): *Az etimológia elmélete és módszere = NyÉrt* 89, 57–62.
- Sz. Bakró-Nagy Marianne 1978: Az alapjelentés rekonstrukciójáról I. *NyK* 80, 381–397.
- Bakró-Nagy Marianne – Bánréti Zoltán – É. Kiss Katalin (szerk.) 2001: *Újabb tanulmányok a strukturális magyar nyelvtan és a nyelvtörténet köréből*. Kiefer Ferenc tiszteletére barátai és tanítványai, Budapest, Osiris
- Bañcerowski Janusz 2000: A kategorizáció és a jelentés a kognitív nyelvelméletben, *MNy* 96/1, 35–47.
- Barmič, M. Ja. [Бармич, М. Я.] 1999: *Ненецкий язык в таблицах*, Санкт-Петербург
- Beck, David 2002: *The Typology of Parts of Speech Systems. The Markedness of Adjectives = Outstanding Dissertations in Linguistics*, New York – London, Routledge
- Benkő Loránd 1988: *A történeti nyelvtudomány alapjai*, Budapest, Tankönyvkiadó
- Benkő Loránd (főszerk.) 1967–1976: *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–3, Budapest, Akadémiai Kiadó
- Benkő Loránd (főszerk.) 1992–: *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen*, Budapest, Akadémiai Kiadó
- Bereczki Gábor 2002: *A cseremisiz nyelv történeti alakitana = Studies in Linguistics of the Volga-Region Supplementum 1*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó
- Bhat, D. N. Shankara 1994: *The Adjectival Category*, Amsterdam – Philadelphia, Benjamins
- Bhat, D. N. Shankara 1999: *The Prominence of Tense, Aspect and Mood = Studies in Language Companion Series 49*, Amsterdam – Philadelphia, Benjamins
- Bhat, D. N. Shankara 2000: Word classes and sentential functions, in Petra M. Vogel – Bernard Comrie (ed.): *Approaches to the Typology of Word Classes = Empirical Approaches to Languages Typology 23*, Berlin – New York, Mouton de Gruyter, 47–63.
- Blank, Andreas 2001: Words and Concepts in Time: towards Diachronic Cognitive Onomasiology, [www.metaphorik.de/01/2001/]
- Bołdt, E. P. [Большдт, Е. П.] 1973: Производные имена прилагательные с суффиксом -бала/-бәлә в нганасанском языке, *Происхождение аборигенов Сибири и их языков* 3, Томск, 83–85.
- Bołdt, E. P. [Большдт, Е. П.] 1974: Прилагательные со значением степени качества в нганасанском языке, *SF* 10, 261–268.
- Bołdt, E. P. [Большдт, Е. П.] 1975: Непроизводные имена прилагательные в нганасанском языке,

- Языки и Топонимия Сибири* 7, 128–130.
- Bořdt, E. P. [Большдт, Е. П.] 1976: Производные имена прилагательные с суффиксом -"а в нганасанском языке, *Языки и Топонимия* 2, Томск, 95–100.
- Bořdt, E. P. Большдт, Е. П. 1977: Нганасанские производные прилагательные на -д'ъ/д'ъ°, *Языки и Топонимия* 3, Томск, 86–90.
- Bořdt, E. P. [Большдт, Е. П.] 1985: Первоначальное формальное неразличение существительного и прилагательного в нганасанском языке, in *Структура самодийских и енисейских языков*, Томск, 10–15.
- Bořdt, E. P. [Большдт, Е. П.] 1986: К вопросу о вариантности аффиксов имени (на материале нганасанского языка), in *Вариантные отношения в лексике: сборник научных трудов*, Новосибирск, 109–122.
- Bořdt, E. P. [Большдт, Е. П.] 1989: *Именное словообразование нганасанского языка*, Новосибирск, Наука
- Bouda, Karl 1957: Die Sprache der Jenissejer. Genealogische und morphologische Untersuchungen, *Anthropos* 52/1-2, 65–134.
- Capell, Arthur 1965: A typology of concept domination, *Lingua* 15, 451–462.
- Castrén, Mattias Alexander 1854: *Grammatik der samojedischen Sprachen*, St. Petersburg, Kaiserliche Akademie der Wissenschaften
- Castrén, Mattias Alexander 1855: *Wörterverzeichnisse aus den samojedischen Sprachen*, St. Petersburg, Kaiserliche Akademie der Wissenschaften
- Cincius, V. I. [Цинциус, В. И.] (szerk.) 1975: *Сравнительный словарь тунгусо-маньчжурских языков I-II*, Ленинград, Изд. Наука
- Cincius, V. I. – L. D. Rišes [Цинциус, В. И. – Л. Д. Ришес] 1952: *Русско-эвенский словарь*, Москва, Государственное Изд. Иностраных и национальных словарей
- Collinder, Björn 1957: *Survey of the Uralic Languages*, Stockholm, Almqvist & Wiksell
- Comrie, Bernard 1975: Polite plurals and predicate agreement, *Language* 51, 406–418.
- Cruse, D. A. 1976: Three Classes of Antonym in English, *Lingua* 38, 281–292
- Cruse, D. A. 1986: *Lexical Semantics*, Cambridge, CUP
- Čeremisina, M. I. – N. N. Kovalenko [Черемисина, М. И. – Н. Н. Коваленко] 1986: Методические указания к курсу «Общее языкознание» (на материале нганасанского языка), Новосибирск, Новосибирский гос. университет
- Csúcs Sándor 2005: *Die Rekonstruktion der permischen Grundsprache*, Budapest, Akadémiai Kiadó
- Décsy Gyula 1970: Das Existenzverb in den prädikativen Fügungen des Selkupischen, in Schlachter, Wolfgang (Hrsg.): *Symposion über Syntax der uralischen Sprachen = Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen* 76, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 50–60.

- DeLancey, Scott 2001: Lexical Categories. LSA Summer Institute, UC Santa Barbara, ms.
[\[http://www.uoregon.edu/~delancey/sb/LECT02.htm\]](http://www.uoregon.edu/~delancey/sb/LECT02.htm)
- DEWO = Steinitz, Wolfgang 1966: *Dialektologisches und etymologisches Wörterbuch der ostjakischen Sprache 1-3*, Berlin, Akademie-Verlag
- Dirven, René 1999: The Cognitive Motivation for Adjective Sequences in Attribution, *Journal of English Studies* 1, 57–67.
- Dixon, Robert Malcolm W. 1982: *Where have all the adjectives gone? and other essays in semantics and syntax*, Berlin, Mouton
- Dixon Robert Malcolm W. 1991: *A New Approach to English Grammar, on Semantic Principles*, Oxford, Clarendon
- Dixon, Robert Malcolm W. 1997: *The rise and fall of languages*, Cambridge – New York, NY; Oakleigh, CUP
- Dixon, Robert Malcolm W. – Alexandra Y. Aikhenvald (eds) 2002: *Word: a cross-linguistic typology*, Cambridge, CUP
- Dixon, Robert Malcolm W. – Alexandra Y. Aikhenvald (eds) 2004: *Adjectival Classes = Explorations in Linguistic Typology 1*, Oxford, OUP
- Donner, Kai 1944: *Kamassisches Wörterbuch = Lexica Societatis Fenno-Ugricae VIII*, Helsinki, SUS
- Dryer, Matthew 2005: Order of Adjective and Noun, in Haspelmath, Martin – David Gil – Matthew S. Dryer – Bernard Comrie (eds.): *The World Atlas of Languages Structures*, Oxford, OUP, 87. fejezet (CD-ROM)
- Duřzon, Andreas P. [Дульзон, Андреас П.] 1974: Падежная система нганасанского языка, in *Склонение в палеоазиатских языках*, Ленинград, 147–159.
- Erdélyi István 1969: *Selkupisches Wörterverzeichnis. Tas-Dialekt*, Budapest, Akadémiai Kiadó
- Frajzyngier, Zygmunt – Erin Shay 2003: *Explaining Language Structure through Systems Interaction = Typological Studies in Language 55*, Benjamins, Amsterdam – Philadelphia
- Frawley, William 1992: *Linguistic Semantics*, Hillsdale, Lawrence Erlbaum
- Futaky István 1983: Zur Frage der nganasanisch–tungusischen Sprachkontakte, in Bereczki Gábor – Domokos Péter (szerk.): *Urálisztikai Tanulmányok 1*, Budapest, ELTE Finnugor Tanszék, 155–162.
- Futaky István 1990: Etymologische Beiträge zum Nganasanischen, in *SpS 3*, Szombathely, BDTF, 51–55.
- Geeraerts, Dirk 1997: *Diachronic Prototype Semantics*, Oxford, Clarendon Press
- Givón, Talmy 1984: *Syntax: A functional-typological introduction*, Vol1. Amsterdam – Philadelphia, John Benjamins
- Givón, Talmy 1979: *On Understanding Grammar*, New York – San Francisco – London, Academic Press
- Givón, Talmy 1995: *Functionalism and grammar*, Amsterdam, Benjamins

- Gluhij, JA – Susekov, V. A. – Sorokina, I. P. [Глухий, Я. – Сусеков, В. А. – Сорокина, И. П.] 1981: *Сказки народов Сибирского Севера 4.*, Томск
- Grünthal, Riho 2003: *Finnic adpositions and cases in change* = *MSFOu* 244, Helsinki
- Grünthal, Riho 2005: Finno-Ugric adpositional phrase in change, *CIFU* 10, Joskar-Ola, Handout
- Grzeg, Joachim 2002: Some aspects of modern diachronic onomasiology, *Linguistics* 44, 1021–1045.
- Györi Gábor 2006: Univerzális és relativisztikus tendenciák a szemantikai változásban: egy kognitív szemantikai vizsgálódás, *ÁNyT* 21: 183–206.
- Györke József 1935: *Die Wortbildungslehre des Uralischen*, Bibliotheca Hungarico-Estica, Tartu, O/Ü. J. G. Krüger Ant.-Ges.
- Hadrovics László 1992: Magyar történeti jelentéstan, Budapest, Akadémiai Kiadó
- Hajdú Péter 1953: Die ältesten Berührungen zwischen den Samojeden und den Jenisseischen Völkern, *Acta Orientalia* III, Budapest, MTA, 73–101.
- Hajdú Péter 1954: Б. О. Долгих: Происхождение нганасанов. (Сибирский Этнографический Сборник: Труды Института Этнографии XVIII. Москва – Ленинград 1952, 5 – 87. л) (Ism.), *NyK* 55, 285–294.
- Hajdú Péter 1966 (1988⁴): *Bevezetés az uráli nyelvtudományba*, Budapest, Tankönyvkiadó
- Hajdú Péter 1989³: *Chrestomathia Samoiedica*, Budapest, Tankönyvkiadó
- Hajdú Péter 1975: Névszók predikatív ragozása a szamojéd nyelvekben, in Hajdú Péter: *Samojedologische Schriften* = *SUA* 6, 115–140.
- Hajdú Péter 1988: Die Samojedischen Sprachen, in Sinor, Denis (ed.): *The Uralic Languages* = *Handbuch der Orientalistik* 1, Leiden – New York – Kobenhavn – Köln, E. J. Brill, 3–39.
- Hajdú Péter 1994: Nicht-Uralisches in den Uralischen Sprachen, *Incontri Linguistici* 17, Triest – Udine, 59–79.
- Hajdú Péter 1996: Lappáliák, in Mészáros Edit (szerk.): *Ünnepi könyv Mikola Tibor tiszteletére*, Szeged, JATE Finnugor Tanszék, 115–118.
- Hajdú Péter 2001a: Még egyszer az uráli morféma-osztályokról, in Bakró-Nagy Marianne – Bánréti Zoltán – É. Kiss Katalin (szerk.): *Újabb tanulmányok a strukturális magyar nyelvtan és a nyelvtörténet köréből*. Kiefer Ferenc tiszteletére barátai és tanítványai. Budapest, Osiris, 368–375.
- Hajdú Péter 2001b: Über Adjektive und Prädikate im Lappischen, in Heiner Eichner – Peter-Arnold Mumm – Oswald Panagl – Eberhard Winkler (Hrsg.): *Fremd und Eigen. In Memoriam Harmut Katz*, Wien, Edition Praesens, 27–32.
- Hajdú Péter 2001c: Egy vitás paleolingvisztikai teória, *MNyj* 39, 3–12.
- Haspelmath, Martin – David Gil – Matthew S. Dryer – Bernard Comrie (eds.): *The World Atlas of Languages Structures*, Oxford, OUP
- Heine, Bernd 1997: *Cognitive Foundations of Grammar*, New York – Oxford, Oxford University Press, 109–130.

- Helimski, Eugen 1997: *Die matorische Sprache* = *SUA* 41, Szeged, JATE
- Helimski, Eugene 1998a: Nganasan, in Abondolo, Daniel (ed.): *The Uralic Languages*, London – New York, Routledge, 480–515.
- Helimski, Eugene 1998b: Selkup, in Abondolo, Daniel (ed.): *The Uralic Languages*, London – New York, Routledge, 548–579.
- Helimskij, Jevgenij A. [Хелимский, Е. А.] 1982a: *Древнейшие венгерско-самодийские языковые параллели*, Москва, Изд. Наука
- Helimskij, Jevgenij A. [Хелимский, Е. А.] 1982b: Keto-Uralica, in Alekseenko, E. A. – I. I. Gokhman – V. Vs. Ivanov – V. N. Toporov (ed.): *Studia Ketica (Кетский сборник)*, Ленинград, Изд. Наука
- Helimskij, Jevgenij A. (Recenzió) 1986: I. R. Kortt, Ju. B. Simčenko: Wörterverzeichnis der Nganasanischen Sprache. Teil 1: Nganasan-Deutsch-Russisches Glossar, Berlin 1985, *SF* 22, 312–315.
- Helimskij, Jevgenij A. [Хелимский, Е. А.] 1986: Etymologica 1–48. Материалы по этимологии маторско-тайгийско-карагасского языка, *НуК* 88, 119–143.
- Helimskij, Jevgenij A. [Хелимский, Е. А.] 1992–1993: Etymologica 49–79. Материалы по этимологии маторско-тайгийско-карагасского языка, *НуК* 93, 101–123.
- Helimskij, Jevgenij A. [Хелимский, Е. А.] 1994: Очерк морфологии и словоизменительной нганасанского языка, in Хелимский, Е. А. (ред.): *Таймирский этнолингвистический сборник*, Москва, РГГУ, 190–221.
- Helimskij, Jevgenij A. [Хелимский, Е. А.] 2000a: Протосаамский и самодийский: корпус этимологий в свете современных данных самодистики, in Хелимский, Е. А.: *Компаративистика, уралистика. Лекции и статьи*, Москва, Языки Русской Культуры, 202–217.
- Helimskij, Jevgenij A. [Хелимский, Е. А.] 2000b: Самодийская лингвистическая реконструкция и праистория самодийцев, in Хелимский, Е. А.: *Компаративистика, уралистика. Лекции и статьи*, Москва, Языки Русской Культуры, 13–25.
- Helimskij, Jevgenij A. [Хелимский, Е. А.] 2000c: Самодийско-тунгусские лексические связи и их этноисторические импликации, in Хелимский, Е. А. 2000: *Компаративистика, уралистика*, Языки Русской Культуры, Москва, 278–283.
- Helimskij, Eugen 1996: *A szamojéd népek vázlatos története* = *Budapesti Finnugor Füzetek* 1, Budapest, ELTE
- Honti László 2004: Hiedelmek és hipotézisek az uralisztikában, *MNy* 100/1, 1–15.
- Itkonen, Erkki – Ulla-Maija Kulonen (eds) 1992–2000: *Suomen sanojen alkuperä*. Etymologinen sanakirja 1-3, Helsinki, SKS
- Janhunen, Juha 1975–76: Adalékok az északi-szamojéd hangtörténethez: vokalizmus. Az első szótagi magánhangzók, *NNy* 19-20, 165–188.

- Janhunen, Juha 1977a: Samoyed-Altaic Contacts, *MSFOu* **158**, 123–129.
- Janhunen, Juha 1977b: *Samojedischer Wortschatz = Castrenianumin toimitteita* **17**, Helsinki
- Janhunen, Juha 1982: On the structure of Proto-Uralic, *FUF* **44**, 23–42.
- Janhunen, Juha [Янхунен, Юха] 1991: Нганасаны и распад прасамодийской языковой общности, in *Семинар «Проблемы происхождения народов уральской языковой семьи»*, Ижевск, 16–19.
- Janhunen, Juha 1998: Samoyed, in Abondolo, Daniel (ed.): *The Uralic Languages*, London – New York, Routledge, 457–479.
- Jirikov, S. I. [Ириков, С. И.] 1988: *Словарь селькупско-русский и русско-селькупский*, Ленинград, Просвещение
- Katzschmann, Michael 1990: *Vorläufiges Nganasanisches Wörterverzeichnis auf der Grundlage alter und neuer Quellen*, Teil I Nganasanisch - Fremdsprachig
- Kenesei István 2000: Szavak, szófajok, toldalékok, in Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan 3, Morfológia*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 75–136.
- Kenesei István 2001: A szótól a szófajig, in Bakró-Nagy Marianne – Bánréti Zoltán – É. Kiss Katalin (szerk.): *Újabb tanulmányok a strukturális magyar nyelvtan és a nyelvtörténet köréből*. Kiefer Ferenc tiszteletére barátai és tanítványai, Budapest, Osiris, 215–222.
- Kenesei István 2006: Szófajok, in Kiefer Ferenc (főszerk.): *Magyar nyelv*. Akadémiai kézikönyvek, Budapest, Akadémiai Kiadó
- Keresztes László 2003: A mordvin névszó predikatív ragozása: ősi vonás vagy külön nyelvi fejlemény? in Bakró-Nagy Marianne – Rédei Károly (szerk.): *Ünnepi kötet Honti László tiszteletére*, Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet, 234–242.
- Kiefer Ferenc 1996: Az igeaspektus areális-tipológiai szempontból, *MNy* **92**, 257–268.
- Kiefer Ferenc 1999: Alaktan, in É. Kiss Katalin – Kiefer Ferenc – Siptár Péter (szerk.): *Új magyar nyelvtan*, Budapest, Osiris, 185–290.
- Kiefer Ferenc 2000: *Jelentélmélet*, Budapest, Corvina
- Kiefer Ferenc 2003: How much information do adjectives need in the Lexicon? in Kiefer Ferenc (szerk.): *Igék, főnevek, mellénevek (előtanulmányok a mentális szótár szerkezetéről) = Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához* **28**, Budapest, Tinta, 32–43.
- Kiefer Ferenc (szerk.) 1994: *Fonológia = Strukturális magyar nyelvtan 2*, Budapest, Akadémiai Kiadó
- Kiefer Ferenc (szerk.) 2000: *Morfológia = Strukturális magyar nyelvtan 3*, Budapest, Akadémiai Kiadó
- Kiss Jenő 1984: *Magyar madárnevek*, Budapest, Akadémiai Kiadó
- Klemm Antal 1928: *Magyar Történeti Mondattan*, Budapest, MTA
- Klesment, Paul – Ago Künnap – Sven-Erik Soosaar 2003: Appearance of Some Supposed Proto-Uralic Structural Features, in *Current Uralic and Neighbouring non-Uralic Languages = Fenno-Ugristica* **25**, Tartu, 63–69.

- Koch, Peter 2001: Lexical typology from a cognitive and linguistic point of view, in Haspelmath, Martin – Ekkehard König –Wulf Oesterreicher – Wolfgang Raible (Hrsg.): *Linguistic Typology and Language Universals = Handbook of Linguistics and Communication Science* 20/2, Berlin, Mouton de Gruyter, 1142–1176.
- Komlósy András 1992: Régensek és vonzatok, in Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan, I. Mondattan*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 299–527.
- Koptjevskaja-Tamm, Maria – Ekaterina V. Rakhilina 1999 [Коптевская-Тамм, Мария – Екатерина В. Рахилина]: С самыми теплыми чувствами (по горячим следам Стокгольмской экспедиции), in Рахилина, Екатерина В. – Яков Г. Тестелец (ред.): *Типология и грамматика*, Москва
- Koptjevskaja-Tamm, Maria – Ekaterina V. Rakhilina é.n: „Some like it hot”: on semantics of temperature adjective in Russian and Swedish, ms. [www.ling.su.se/staff/tamm/Temp-corr_fin.pdf]
- Korhonen, Mikko 1988: The Lapp Language, in Sinor, Denis (ed.): *The Uralic Languages = Handbuch der Orientalistik* 1, Leiden – New York – Kobenhavn – Köln, E. J. Brill, 41–57.
- Korhonen, Mikko 1996: *Typological and historical studies in language by Mikko Korhonen = MSFOu* 223, Helsinki
- Kortt, Ivan R. – Jurij B. Simčenko 1985: *Wörterverzeichnis der Nganasanischen Sprache. 1.: Nganasanisch - deutsch - russisches Glossar*, Berlin, Systema Mundi.
- Kosterkina, N. T. – Momde, A. Č. – Ždanova, T. Ju. [Костеркина, Н. Т. – А. Ч. Момде – Т. Ю. Жданова] 2001: *Словарь нганасанского-русский и русско-нганасанский*, Филиал издательство «Просвещение», Санкт-Петербург
- Kosterkina, N. T. – Nagy Beáta Boglárka – Florian Sobanski 1997: Über die Tiere auf der Erde. Ein nganasanisches Märchen nebst Übersetzung und morphologischem Wörterverzeichnis, *NNy* 38, 157–199.
- Kostjakov M. M. [Костяков, М. М.] 1984: Енисейско-самодийские лексические общности, *SF* 20, 199–206.
- Kövecses Zoltán 2005: *A metafora*, Budapest, Typotex
- Kuznecova, A. I. – E. A. Helimskij – E. V. Gruškina [Кузнецова А. И. – Е. А. Хелимский – Е. В. Грушкина] 1980: *Очерки по селькупскому языку I*, Москва, Изд. Московского Университета
- Künnap, Ago 1999: *Enets = Languages of the World/Materials* 186, München, Lincom Europa
- Künnap, Ago 1999: *Kamass = Languages of the World/Materials* 185, München, Lincom Europa
- Labanauskas, Kazys [Лабанаускас, Казыс] (szerk.) 1992: *Нганасанский фольклор = Фольклор народов Таймира* 3, Дудинка
- Labanauskas, Kazys [Лабанаускас, Казыс] 2001: *Нганасанская фольклорная хрестоматия = Фольклор народов Таймира* 6, Дудинка

- Labanauskas, Kazys [Лабанаускас, Казыс] 2002: *Родное слово*, Санкт-Петербург, Просвещение
- Laczkó Krisztina 1995: Szófaj és szófaji érték, in Laczkó Krisztina (szerk.) *Emlékkönyv Szathmári István hetvenedik születésnapjára*, Budapest, ELTE, 258–267.
- Lang, Ewald 1996: Lexikalisierung und Wortfeldstruktur – typologisch betrachtet, in Lang, Ewald – Gisela Zifonun (Hrsg.): *Deutsch – typologisch*, Berlin – New York, Walter de Gruyter, 312–355.
- Lang, Ewald 2001: Spatial dimension terms, in Haspelmath, Martin – Ekkehard König – Wulf Oesterreicher – Wolfgang Raible (Hrsg.): *Language Typology and Universals*, Mouton de Gruyter, Berlin, 1251–1275.
- Lehmann, Christian 2002²: Thoughts on Grammaticalization, [<http://www.uni-erfurt.de/sprachwissenschaft/ASSidUE/ASSidUE09.pdf>]
- Lehrer, Adrienne 1985: Markedness and antonymy, *JL* 21, 397–429.
- Lehtisalo, Toivo 1936: *Über die Primären Ururalischen Ableitungssuffixe* = *MSFOu* 72, Helsinki, Suomalais-ugrilainen Seura
- Lehtisalo, Toivo 1956: *Juraksamojedisches Wörterbuch* = *LSFOu* 13, Helsinki, Suomalais-ugrilainen Seura
- Lessing, F. D. (ed.) 1960: *Mongolian-English dictionary*, Los Angeles
- Ljung, Magnus 1974: Some Remarks on Antonymy, *Language* 50, 74–88.
- Locker, Ernst 1951: Nominales und verbales Adjektivum = *Beihefte zur Zeitschrift für Sprachwissenschaft "Die Sprache"*, Heft 1, Wien-Meisenheim, Verlag A. SEXTL.
- MacLaury, Robert 1992: From brightness to hue: an explanatory model of color-category evolution, *Current Anthropology* 33, 137–186.
- MacLaury, Robert 1997: *Color and Cognition in Mesoamerica: Constructing Categories as Vantages*, Austin, University of Texas Press.
- MacLaury, Robert 2001: Color terms, in Haspelmath, Martin – Ekkehard König – Wulf Oesterreicher – Wolfgang Raible (Hrsg.): *Linguistic Typology and Language Universals = Handbook of Linguistics and Communication Science* 20/2, Berlin, Mouton de Gruyter, 1227–1251.
- Maslova, Elena 2003a: *Tundra Yukaghir* = *Languages of the World/Materials* 372, München, Lincom
- Maslova, Elena 2003b: *A Grammar of Kolyma Yukaghir* = *Mouton Grammar Library* 27, Berlin – New York, Mouton de Gruyter
- D. Máta Márta 2004: Szófajok a grammatikában, *MNy* 128, 452–463.
- Matschi, Marion 2004: Color Terms in English: Onomasiological and Semasiological Aspects, *Onomasiology Online* 5, 56–139.
- McNally, Louise 2004: Relational adjectives as properties of kinds, *Empirical Issues in Formal Syntax and Semantics* 5, 179–196.
- Mikola Tibor 1970: Adalékok a nganaszan nyelv ismeretéhez, *NyK* 72, 59–93.
- Mikola Tibor 1980: Enyec és nganaszan nyelvi adalékok, *NyK* 82, 223–236.

- Mikola Tibor 1988: Geschichte der Samojedischen Sprachen, in Sinor, Denis (ed.): *The Uralic Languages*, Leiden – New York – København – Köln, E. J. Brill, 219–263.
- Mikola Tibor 1995: *Morphologisches Wörterbuch des Enzischen* = *SUA* 36, Szeged, JATE
- Mikola Tibor 1997: *A szamojéd nyelvek története*, Akadémiai doktori értekezés, Szeged. ms. (Szeged, SZTE Finnugor Tanszék)
- Mikola Tibor 2004: *Studien zur Geschichte der samojedischen Sprachen* = *SUA* 45, Szeged, SZTE Finnugor Tanszék
- Momde, A. C. – N. M. Aron [Момде, А. Ц. – Н. М. Арон] 1992: *Язык Нганасан*, Норильск, Творческий Коллектив Аргиш
- Nikolaeva, Irina 2003: The Structure of the Tundra Nenets Noun Phrase, in Bakró-Nagy Marianne – Rédei Károly (szerk.): *Ünnepi kötet Honti László tiszteletére*, Budapest, MTA Nyelv- tudományi Intézet, 315–327.
- Nojfeld, E. P. [Нойфельд, Е. П.] 1969: Образование имён прилагательных в нганасанском языке, *Происхождение аборигенов Сибири*, Томск, 59–60.
- Paasonen, Heikki 1917: *Beiträge zur Finnischugrisch-Samojedischen Lautgeschichte*, Budapest, Druck des Franklin-Vereins
- Poljakov V. A. 1980: Über die selkupischen Lehnwörter im Jugischen und Ketischen, *SF* 16, 216–222.
- Prokofjeva, E. D. [Прокофьева, Е. Д.] 1966: Селькупский язык, in Виноградов, В. В. (гл. Ред.): *Финно-угрские и самодийские языки. Языки народов СССР*, Москва, Наука, 396–415.
- Pullum, Geoffrey K. 1991: *The Great Eskimo Vocabulary Hoax and Other Irreverent Essays on the Study of Language*, Chicago – London, The University of Chicago Press
- Pustet, Regina 1989: *Die Morphosyntax des „Adjektivs“ im Sprachvergleich* = Continuum Schriftreihe zur Linguistik 7, Frankfurt am Main, Verlag Peter Lang
- Pusztai Ferenc 2000: A szemantikai motiváció változatai és változásai, *MNyj* 38, 329–336
- Pusztay János 1977: Bemerkungen zur Frage der Aspekte in den uralischen Sprachen, *FUM* 1, 153–159.
- Pusztay János 1978: Kleines Jenissej-samojedisches Material, *FUM* 2, 3–33.
- Pusztay János 1985: Tabuszavak a szamojéd nyelvekben = *Folklór, Folklorisztika és Etnológia* 111, *FK* 31, 95–106.
- Raun, Alo 1962: Concerning the qualified grade of superiority in Uralic, in *MSFOu* 125, 443–462.
- Raun, Alo 1971: On Semantic Components in Finno-Ugric Comparison, in Raun, Alo: *Essays in Finno-Ugric and Finnic Linguistics* = *Indiana University Publications Uralic & Altaic Series* 107, Bloomington – The Hague, Indiana University – Mouton & Co.
- Raun, Alo 1988: Proto-Uralic Comparative, Historical Morphosyntax, in Sinor, Denis (ed.): *The Uralic Languages*, Leiden – New York – København – Köln, E. J. Brill, 555–571.
- Räsänen, M. 1969: *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen* = *LSFOu* 17, Helsinki

- Rédei Károly 1986: *Uralisches Etimologisches Wörterbuch*, Budapest, Akadémiai Kiadó
- Rédei Károly 1999: Zu den uralisch-jukagirischen Sprachkontakten, *FUF* 55, 1–58.
- Róna-Tas András 1980: On the earliest Samoyed-Turkish contacts, *CQIFU-III* 3, Turku, Suomen Kielen Seura, 377–385.
- Róna-Tas András 1988: Turkic influence on the Samoyed languages, in Sinor, Denis (ed.): *The Uralic languages*, Leiden, E. J. Brill, 742–748.
- Ross, John Robert 1972: The category squish: Endstation Hauptwort. Papers from the eight regional meeting, *Chicago Linguistic Society* 8, 316–328.
- Salminen, Tapani 1993: Word Classes in Nenets (and a few words about their Uralic parallels), in *Festschrift für Raija Bartens = MSFOu* 215, Helsinki, 257–264.
- Salminen, Tapani 1997: *Tundra Nenets Inflection = MSFOu* 227, Helsinki
- Salminen, Tapani 1998a: *A Morphological Dictionary of Tundra Nenets = LSFOu* 26, Helsinki
- Salminen, Tapani 1998b: Nenets, in Abondolo, Daniel (ed.): *The Uralic Languages*, London – New York, Routledge, 516–547.
- Salminen, Tapani 2002: Problems in the taxonomy of the Uralic languages in the light of modern comparative studies, in *Сборник статей к 70-летию А. И. Кузнецовой Лингвистический беспредел* 70, Москва, 44–56.
- Sammallahti, Pekka 1975: Über das Vokalsystem des Urnordsamojedischen, *FUF* 41, 86–112.
- Sammallahti, Pekka 1988: Historical Phonology of the Uralic Languages, in Sinor, Denis (szerk.): *The Uralic Languages*, Leiden – New York – København – Köln, E. J. Brill, 478–554.
- Sarv, Marju 2001: Predicative and attributive forms of adjectives in the Kola and Skolt Sami dialects, *CIFU-LX* 5, Tartu, 150–157.
- Sasse, Hans-Jürgen 1999: Scales between nouniness and verbiness, in Haspelmath, Martin – König, Ekkehard – Oesterreicher, Wulf – Raible, Wolfgang (eds): *Language Typology and Language Universals*. (= Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft). Berlin–New York, Walter de Gruyter, 495–509.
- Schachter, Paul 1985: Parts-of-speech systems, in Shopen, Timothy (ed.): *Language typology and syntactic description*, vol. 1, Cambridge, Cambridge University Press 3–61.
- Schirm Anita 2005: Az elidegentíhető és elidegeníthetetlen birtoklás kifejezősmódjáról, *Ny* 1 (NNy 42), 155–169.
- N. Sebestyén Irén 1957: Szamojéd jelzős szerkezetek, *NyK* 59, 46–101.
- Shramm, Alexandr 1979: *Очерки по семантике качественных прилагательных (на материале русского языка)*, Ленинград, Изд. Университета
- Sipőcz Katalin 1994: *A vogul nyelv színnevei = SUAS* 3, Szeged, JATE
- Sipőcz Katalin 1999: A vogul szórendről, in Bakró-Nagy Marianne – Molnár Zoltán – Salánki Zsuzsa – Sipos Mária (szerk.): *Ugor Műhely = Budapesti Uráli Műhely* I, Budapest, MTA Nyelvtudományi intézet

- Сказки народов Сибирского Севера 2. 1976, Томск, 37–44, 107–123.
- Sorokina, I. P. 1985: Adjectives in the Enets Language = *CIFU* 1, Syktyvkar, 73.p
- Sorokina, I. P. – Bolina, D. S. [Сорокина, И. П. – Болина, Д. С.] 2001: *Словарь энецко-русский и русско-энецкий*, Санкт-Петербург, Изд. Просвещение
- Stachowski, Marek 1993: *Dolganischer Wortschatz*, Kraków, Księgarnia Akademicka
- Stachowski, Marek 1998: An example of Nganasan-Dolgan linguistic contact, *Turkic Lang* 2, 126-129
- Stassen, Leon 1985: *Comparison and Universal Grammar*, Oxford, Basil Blackwell
- Stassen, Leon 1992: A hierarchy of main predicate encoding, in Michael Kefer & Johan van der Auwera (ed.): *Meaning and grammar: Cross-linguistic perspectives*, Berlin, Mouton de Gruyter, 179–201.
- Stassen, Leon 1997: *Intransitive predication*, Oxford, The Clarendon Press
- Stassen, Leon 2005: Comparative constructions, in Haspelmath, Martin – David Gil – Matthew S. Dryer – Bernard Comrie (eds): *The World Atlas of Languages Structures*, Oxford, Oxford University Press, 121. fejezet (CD-ROM)
- Steinvall, Anders 2002: *English Colour Terms in Context*, Umeå universitet, ms.
- Sutrop, Urmas 2002: *The vocabulary of sense perception in Estonian* = *Opuscula Fenno-Ugrica Gottingensia* 8, Frankfurt am Main, Peter Lang
- Sweetser, Eve E. 1990: *From Etymology to Pragmatics: Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure*, Cambridge, CUP
- Štekauer, Pavol 2005: Onomasiological approach to word-formation, in Štekauer, Pavol – Rochelle Lieber (eds.): *Handbook of word-formation* = *Studies in Natural Language and Linguistic Theory* 64, Springer, 207–232.
- Szeverényi Sándor 2001: Az enyec *-saj/-d'aj* nomen possessoris és a *-ši/-d'e*, *-sede/-d'ede* fosztóképző, *NY* 41/2 (*Mikola-Emlékkönyv*), 285–293.
- Szeverényi Sándor 2003: Enyec denominális névszóképzők és (északi-)szamojéd hátterük, *NYK* 100, 280–288.
- Terent'ev, B. A. [Тереньтев, В. А.] 1999: Древнейшие тюркско-самодийские языковые контакты, *JSFOu* 88, 173–200.
- Tereščenko, Natal'ja Mitrofanova [Терещенко, Наталья Митрофанова] 1948: Именное сказуемое в ненецком языке, in *Учение записки ЛГУ, Серия востоковедческих наук*, вып. 2, Ленинград, ИЛГУ, 316–329.
- Tereščenko, Natal'ja Mitrofanova [Терещенко, Наталья Митрофанова] 1956: *Материалы и исследования по языку ненцев*, Москва – Ленинград, Академия Наук СССР
- Tereščenko, Natal'ja Mitrofanova [Терещенко, Наталья Митрофанова] 1965: *Ненецко-русский словарь*, Москва, Изд. Советская Энциклопедия

- Tereščenko, Nataľja Mitroľvanova [Терещенко, Наталя Митрофванова] 1966: Нганасанский язык, in Лыткин, В. (ред.): *Языки народов СССР Том 3. Финно-угорские и самодийские языки*, Москва, Наука, 416–437.
- Tereščenko, Nataľja Mitroľvanova [Терещенко, Наталя Митрофванова] 1967: Слова табу в ненецком языке, *SF* 3, 123–130.
- Tereščenko, Nataľja Mitroľvanova [Терещенко, Наталя Митрофванова] 1969: Именное сказуемое в самодийских языках, *SF* 5, 287–297.
- Tereščenko, Nataľja Mitroľvanova [Терещенко, Наталя Митрофванова] 1973: *Синтаксис самодийских языков*, Ленинград, Наука
- Tereščenko, Nataľja Mitroľvanova [Терещенко, Наталя Митрофванова] 1979: *Нганасанский язык*, Ленинград, Наука
- Tereščenko, Nataľja Mitroľvanova [Терещенко, Наталя Митрофванова] 1989: *Ненецко-русский, русско-ненецкий словарь*, Ленинград, Наука
- Traugott, Elizabeth C. – Richard B. Dasher 2005: *Regularity in Semantic Change = Cambridge Studies in Linguistics*, 97, Cambridge, Cambridge University Press
- Trier, Jost 1931: *Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes*, Heidelberg
- Tucker, Gordon H. 1998: *The Lexicogrammar of Adjectives*, London – New York, Cassell
- Turunen, Aimo 1988: The Balto-Finnic Languages, in Sinor, Denis (ed.): *The Uralic Languages = Handbuch der Orientalistik* 1, Leiden – New York – Kobenhavn – Köln, E. J. Brill, 58–83.
- Valois, Daniel 2005: Adjectives: Order within DP and Attributive APs, in *Blackwell Companion to Syntax I–V*, Blackwell
- Várnai Zsuzsa 2002: Hangtan, in Wagner-Nagy Beáta (szerk.): *Chrestomathia Nganasanica = SUAS* 10, Szeged – Budapest, SZTE Finnugor Tanszék – MTA Nyelvtudományi Intézet, 33–69.
- Várnai Zsuzsa 2004: *A nganaszan nyelv fonológiai leírása*, Budapest, Kiadatlan PhD értekezés.
- Várnai Zsuzsa – Wagner-Nagy Beáta 2003: A nganaszan harmóniajelenségek történeti előzményei, avagy a PS magánhangzó-harmónia a nganaszan tükrében, *NyK* 100 (Hajdú Péter emlékkötet), 321–337.
- Veenker, Wolfgang 1975: *Materialien zu einem onomasiologisch-semasiologischen vergleichenden Wörterbuch der uralischen Sprachen = Hamburger Uralistische Forschungen* I, Hamburg
- Vendler, Zeno 1968: *Adjectives and Nominalization*, The Hague – Paris, Mouton
- Verbov, G. D. [Вербов, Г. Д.] 1973: Диалект лесных ненцев, in Окладников, А. П. (отв. ред.): *Самодийский сборник*, Новосибирск, Академия Наук СССР, 3–190.
- Wagner-Nagy Beáta 2001: *Die Wortbildung im Nganasanischen = SUA* 43. Szeged
- Wagner-Nagy Beáta 2001b: Az északi-szamojéd adverbiumokról, *NNy* 41/2, (=Mikola Emlékkönyv), 351–360.
- Wagner-Nagy Beáta (szerk.) 2002: *Chrestomathia Nganasanica = SUAS* 10, Budapest – Szeged, MTA Nyelvtudományi Intézet – SZTE Finnugor Tanszék

- Warren, Beatrice 1984: *Classifying Adjectives* = *Gothenburg Studies in English* **56**, Göteborg, Acta Universitatis Gothoburgensis
- Werner, Heinrich 1995: *Zur Typologie der Jenissej-Sprachen* = *Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica* **45**, Harlasowitz Verlag, Wiesbaden
- Werner, Heinrich 1997: *Das Jugische (Sym-Ketische)* = *Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica* **50**, Harlasowitz Verlag, Wiesbaden
- Werner, Heinrich 1998: *Probleme der Wortbildung in den Jenissej-Sprachen* = *Lincom Studies in Asian Linguistics* **25**, München, Lincom Europa
- Werner, Heinrich 2002: *Vergleichendes Wörterbuch der Jenissej-Sprachen* **1-3**, Harlasowitz Verlag, Wiesbaden
- Wetzer, Harrie 1996: *The Typology of Adjectival Predication* = *Empirical Approaches to Language Typology* **17**, Berlin – New York, Mouton de Gruyter
- Wierzbicka, Anna 1990: The meaning of color terms: Semantics, culture and cognition, *Cognitive Linguistics* **1**, 99–150.
- Wierzbicka, Anna 1996: *Semantics: Primes and Universals*, Oxford, OUP
- Wilkins, David 1996: Natural tendencies in semantic change and the search for cognates, in Durie, Mark – Malcolm Ross (eds): *The Comparative Method Reviewed: Regularity and Irregularity in Language Change*, New York, OUP, 264–304.
- Zwicky, Arnold 1978: On markedness in morphology, *Die Spra'che* **24**, 129–142.
- Ždanova, Tat'jana [Жданова, Татьяна] 1994: К описанию моделей глагольного управления в нганасанском языке, in Хелимский, Е. А. (ред.): *Таймирский этнолингвистический сборник*, Москва, РГГУ, 222–233.